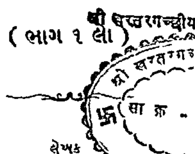
ધર્મ-પ્રવચન

(ભાગ ૧ લો)

લેખક

સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય

શ્રીવિજયધર્મસૂરિ મહારાજ

સમ્પાદક

મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયજી

મૂલ્ય એક રૂપિયો

વીર સં ૨૪૫૫ ધર્મ સં ૭ સં ૧૯૮૫

પ્રકાશક

ફૂલચંદ્ર વેદ

સેક્રેટરી શ્રી 'યશોવિજય' જૈનગ્રંથમાળા

ભાવનગર.

વડોદરા—લુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસમાં

અંબાલાલ વિ ઠક્કરે છાપ્યું.

તા ૨૫—૬—૧૯૨૯

સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ-જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિ

SHASTRA VISHARADA JAIN ACHARYA
SHRI VIJAYA DHARMA SURI

પ્રસ્તાવના

સાંસારિક ઉપાધિઓથી વિરક્ત થઇ, જેઓ સાધુત્વ સ્વીકારે છે, તેઓને માટે પોતાના જીવનમાં જો કોઇ વ્યવસાય રહેતો હોય તો તે ઉપદેશ અને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ આ બે છે સાધુ, એટલે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગી એને નથી પુત્ર કલત્રના નિર્વાહ માટે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાનું કે નથી એશઆરામના સાધનો એકત્રિત કરવાના ભિક્ષાવૃત્તિથી પોતાનો ઉદર નિર્વાહ કરી બધો સમય જ્ઞાન–ધ્યાન અને ઉપદેશ તેમજ સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં ગાળવાનો છે

વસ્તુતઃ વિચારીએ તો જે સાધુએ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો છે તેને ઉદરનિર્વાહ માટે અર્ધો શેર અન્ન, શરીર ઢાંકવા માટે પરિમિત વસ્ત્રો અને સૂવા બેસવા માટે ત્રણ હાથ જમીન આ શિવાય બીજું શું જોઇએ વારૂ ? એને બીજી શી ફીકર હોય વારૂ ? હા, એક ફિકર એણે અવશ્ય રાખવાની છે અને તે, જો તે સમજે તો, ઘણી મ્હોટી ફિકર છે આ ફિકર છે જગતના કલ્યાણની. પોતાનું હિત સંભાળવા સાથે એણે જગતનું હિત જોવાનું છે કારણ કે સાધુ એટલે જગતનો આદર્શ, સાધુ એટલે ધર્મગુરૂ સાધુ એટલે એક નાવિક એણે પોતાના જીવનને એક એવા આદર્શભૂત બનાવવાનું છે કે જેથી જગતના જીવો એના જીવનનું અનુકરણ કરી પોતાના દુર્ગુણો દૂર કરી શકે સાધુ એ ધર્મગુરૂ છે ધર્મનું ગુરૂત્વ–ભારેપણું–વજન એના માથે રહેલું છે એટલે એની જવાબદારી એક સામાન્ય મનુષ્ય કરતા કઇ ગુણી વધી જાય છે અને સાધુ એક નાવિક છે એટલે સાંસારિક મનુષ્યોનુ નાવ એણે સંસાર સમુદ્રથી પાર કરવાનું છે આ બધી વસ્તુને આજનો

પ્રસ્તાવના

સાસારિક ઉપાધિઓથી વિરક્ત થઇ, જેમણે સાધુત્વ સ્વીકાર્યું છે, તેઓને માટે પોતાના જીવનમા જો કોઇ વ્યવસાય રહેતો હોય તો તે **ઉપદેશ** અને **સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ** આ બે છ સાધુ, એટલે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગી એને નથી પુત્ર કલત્રના નિર્વાહ માટે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાનુ કે નથી એશઆરામના સાધનો એકત્રિત કરવાના ભિક્ષાવૃત્તિથી પોતાનો ઉદર નિર્વાહ કરી, બધો સમય જ્ઞાન–ધ્યાન અને ઉપદેશ તેમજ સાહિત્યપ્રવૃત્તિમા ગાળવાનો છે

વસ્તુત વિચારીએ તો જે સાધુએ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો છે તેને ઉદરનિર્વાહ માટે અર્ધો શેર અન્ન શરીર ઢાકવા માટે પરિમિત વસ્રો અને સૂવા બેસવા માટે ત્રણ હાથ જમીન, આ શિવાય બીજુ શુ જોઇએ વારૂ ? એને બીજી શી ફીકર હોય વારૂ ? હા, એક ફિકર એણે અવશ્ય રાખવાની છે અને તે, જો તે સમજે તો, ઘણી મ્હોટી ફિકર છે આ ફિકર છે જગતના કલ્યાણની. પોતાનુ હિત સભાળવા સાથે એણે જગતનુ હિત જોવાનુ છે કારણ કે સાધુ એટલે જગતનો આદર્શ, સાધુ એટલે ધર્મ ગુરૂ, સાધુ એટલે એક નાવિક એણે પોતાના જીવનને એક એવા આદર્શભૂત બનાવવાનુ છે કે જેથી જગતના જીવો એના જીવનનુ અનુકરણ કરી પોતાના દુર્ગુણો દૂર કરી શકે સાધુ એક ધર્મગુરૂ છે ધર્મનુ ગુરૂત્વ–ભારેપણુ–વજન એના માથે રહેલુ છે એટલે એની જવાબદારી એક સાસારિક મનુષ્ય કરતા કઇ ગુણી વધી જાય છે અને સાધુ એક નાવિક છે એટલે સાસારિક મનુષ્યોનુ નાવ એણે સસાર સમુદ્રથી પાર કરવાનુ છે આ બધી વસ્તુને આજનો

સાધુ સમજે તો ઘણું કરી શકે. ભારતવર્ષમા બહોતેર લાખ સાધુઓ-ની સંખ્યા હોવા છતા, ભારતીય પ્રજાની અનિશોચનીય દશા છે, એનું કારણ, એના ધર્મગુરૂઓ પોતાની જવાબદારી નથી સમજતા એ નથી શું ? આજે સાધુઓનો મ્હોટો ભાગ કઇ સ્થિતિમા જીવન વ્યતીત કરી રહ્યો છે, એ કોઇથી અજાણ્યું છે શું ? અને, અત-એવ ભારતવર્ષની એ સાધુસંસ્થા પોતાના માનમર્ત્તબાને પણ કેટલી ખોઇ બેઠી છે, એ પણ કોનાથી અજાણ્યું છે. અસ્તુ

આ ઉત્તમ સાધુ જીવનના બે વ્યવસાયો હું ઉપર બતાવી ગયો છું **ઉપદેશ અને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ** સાધુ આ બે કાર્યોથી જગતના ઉપર ઘણો ઉપકાર કરી શકે. પ્રાચીન ભંડારોનું અવલોકન કરવામા આવે તો સ્પષ્ટ જણાશે કે–ભારતના સાચા સાધુઓએ પોતાની પાછળની પ્રજાને માટે જ્ઞાનનો અખૂટ ખજાનો વારસામા આપેલો છે. હજારો, બલ્કે લાખો ગ્રંથો ભંડારોમા અત્યારે મૌજૂદ છે, એ આપણા પ્રાચીન ઋષિઓની પ્રસાદી છે. તેઓ પોતાના શરીરની વિદ્યમાનાવસ્થામા ઉપદેશ દ્વારા જગતને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવી ગયા. અને ઉપરાન્ત પોતાના જ્ઞાન, ધ્યાન, સંધ્યા ક્રિયાકાંડ વિગેરે કરવા ઉપરાન્ત બચતા સમયમા ગ્રંથલેખનનું કાર્ય કરતા હતા.

આજના સાધુઓનો મોટો ભાગ પોતાની આવશ્યક ક્રિયાઓ ઉપરાન્ત બચતા સમયનો ઉપયોગ લોકો સાથે ગપ્પા મારવામાં, આમ તેમ ફરવામાં અને એવી નિરર્થક ક્રિયાઓમાં ગાળે છે, ત્યારે પ્રાચીન સાધુઓ ઉપદેશ અને આવશ્યક ક્રિયાથી બચતો સમય ગ્રંથલેખનમા ગાળતા હતા. અને તેનુંજ એ પરિણામ છે કે, જો કે કાળના વ્હેવા સાથે ઘણા ગ્રંથો કીડાઓને ભોગ થયા, ઘણા ગ્રંથો વિદેશમા ગયા, અને હજારો ગ્રંથો, કહેવાય છે કે, અગ્નિને ભોગ આપવામા નષ્ટ થયા, તેમ છતા હજુ પણ લાખો ગ્રંથો ભંડા-રોમા હયાતિ ભોગવી રહ્યા છે.

અને એ તો નક્કી જ છે કે તે મધ્યમ વાગે થોડો સમય પણ બચાવે અથવા જે સમય પોતાનો મળે છે, એનો ઉપયોગ બીજી નિયત ક્રિયાઓના [illegible] ના પ્રયત્નમાં કરે, તો પોતાના ટૂંકા આયુષ્યમાં પણ આટલો વારસો પોતાની શિષ્ય પરંપરા કિંવા આખી પ્રજાને મૂકી જાય. હેમચંદ્રાચાર્યનું આયુષ્ય કેટલું હતું? છતાં એટલા ટૂંકા આયુષ્યમાં પણ સાડાત્રણ કરોડ શ્લોકોની રચના કરી અને એ સાડા ત્રણ કરોડ શ્લોકોમાં તમામ વિષયોના ગ્રંથો [illegible] ઉમાસ્વાતિ વગેરે ૫૦ ગ્રંથોની રચના કરી હરિભદ્રસૂરિએ ૧૪૪૪ ગ્રંથો આદિ આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજી, મહાત્મા સિદ્ધર્ષિ મહાકવિ ધનપાલ હેમચંદ્ર વાદિદેવસૂરિ, યશોવિજય ઉપાધ્યાય વિગેરે સેંકડો પૂજ્ય [illegible] પુરુષોનાં જીવનો તપાસીએ તો તેમણે સેંકડો ગ્રંથોની રચના કરી [illegible] એ પણ સામાન્ય નહિ આ ગ્રંથો ઊંડી વિચાર અને યુક્તિઓ [illegible] રચાયી અને

[illegible] ની માનવ ટૂંકા આયુષ્યમાં પણ અને [illegible] વિગેરે અદિ અનેક આ ગ્રંથોમાં [illegible] પણ [illegible] માલમ પડે તે પણ આદિત્ય [illegible]

[illegible] પૂજ્ય શાન્તિ [illegible] શ્રી વિજય ધર્મસૂરિ મહારાજ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

રહી શકે. દીક્ષા લીધા પછીજ અભ્યાસ શરૂ કરે છે દિવસના ચાર ચાર કલાક ગુરૂની સેવા કરવી, સાધુઓને માટે આહાર-પાણી ભિક્ષા માગીને લાવી દેવા. પોતાની રોજની માધુકિયા કરવી, અને અભ્યાસ કરવો.

માતૃભાષાના પ્રારંભિક જ્ઞાનથી જેનું જ્ઞાન ઓગણીશ વર્ષે શરૂ થાય, તે ધીરે ધીરે ન્યાય-વ્યાકરણ સાહિત્યનો અભ્યાસ કરે છે. ગુરૂના સ્વર્ગવાસ પછી પોતાના સાધુધર્મ પ્રમાણે વર્ષમા આઠ માસ વિચરે છે, ચોમાસાના ચાર મહીના એક સ્થળે રહે છે. મુસાફરીમા ગામગામ ઉપદેશ આપે છે, તીર્થાદિની આશાતનાઓ મટાડવા શક્ય પ્રયત્ન કરે છે. ધીરે ધીરે, ઓગણીસ વર્ષની ઉમરે લગભગ બાળાક્ષરી ઘુટનાર મલચંદ **વિજયધર્મસૂરિ** બને છે. કોઇ વર્ષ મધ્યહિંદુસ્થાનમા તો કોઇ વર્ષ બંગાળમા, કોઇ વર્ષ મારવાડ-મા તો કોઇ વર્ષ દક્ષિણમા-એમ હજારો માઇલોની મુસાફરી પગે ચાલીને ફરતો આ મહાત્મા દેખાય છે કોઈ વાર અન્ત્યજોના વાસમા તો કોઇ વાર ઉપાશ્રયમા, કોઇ વાર બગીચામા તો કોઈ વાર પબ્લિક હોલમા હાથમા દંડો લઇ હિંદુ કે મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન કે પારસી, જૈન કે જૈનેતર-સૌની સમક્ષ ધારા વાહિક ગંભીર ગર્જનાથી ગાજતો-ઉપદેશ દેતો દેખાય છે. કોઇ વાર કોઇ રાજાના દરબારમા મળેલી ધર્મસભામા ચર્ચા કરી રહેલો દેખાય છે, તો કોઇ વાર મ્હોટા મ્હોટા ધનાઢ્ય જૈન ગૃહસ્થો સાથે કોઇ પણ તીર્થના ઝઘડાઓ માટે મસલતો કરતો દેખાય છે, કોઇ વાર પોતાના સાધુઓને સૂત્રોનું અધ્યયન કરાવતો દેખાય છે તો કોઇ વાર પર્વના દિવસોમા હજારો જૈન ગૃહસ્થોને દેવવંદનાદિ જરૂરની ક્રિયા કરાવતો જોવાય છે. આ બધા વ્યવસાયો ઉપરાન્ત એક તરફ **યશોવિજય ગ્રંથમાળાનું** સમ્પાદન કાર્ય, અને **યશો-વિજય પાઠશાળા-બનારસનુ** સંચાલન કાર્ય-આ બે કાર્યો તો

નિયમિત બરાબર ચાલતાજ હોય. વિદ્યાર્થીઓની તમામ પ્રકારની સભાળ રાખવી ભણાવવા, કાશીના ધુરધર વિદ્વાનોને પાઠશાળા તરફ આકર્ષવા ગતદિન પ્રયત્ન કરવો, મ્હોટા મ્હોટા આવના વિઝીટરોને પાઠશાળાનુ કાર્ય બતાવવુ, આ બધુ તો રોજનુ નિયમિત-ચાલુ કાર્ય

પરોપકારની આની બાહ્યપ્રવૃત્તિમા નતદિવસ મચી રહેનારો એક મહાત્મા ગ્રથલેખન પણ કેટલુ કરી શકે છે, એનુ આદર્શ જોવુ હોય તો સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવ **વિજયધર્મસૂરિ મહારાજ** તે પૂરૂ પાડે છે સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના મૌલિક ગ્રથો, અને લેખો છપાયેલ, અને નહિ છપાયેલાની એક મ્હોટી સખ્યાનો ઢગલો જ્યારે નિહાળવામા આવે છે, ત્યારે આપણને પારાવાર આશ્ચર્ય થાય છે કે આ બધુ એ મહાત્માએ લખ્યુ હશે ક્યારે ? અરે, અવિચ્છિન્ન સત્તર વર્ષ સુધી સેવામા હાજર રહેનાર આ પક્તિયોના લેખક જેવા એક સેવકને પણ કોઈ કોઈવા એ આશ્ચર્ય થાય છે કે ગુરૂદેવે લખ્યુ ક્યારે ?

સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવે જે જે ગ્રથો લખ્યા છે, તેમાના ઘણાભાગ તો તેઓશ્રીની વિદ્યમાનતામા જ પ્રકાશિત થઇ ચૂક્યા છે જેવા કે ન **अहिंसा दिग्दर्शन २ पुरुषार्थ दिग्दर्शन, ३ आत्मोन्नति दिग्दर्शन ४ जैनतत्त्वदिग्दर्शन, ५ जैनशिक्षादिग्दर्शन, ६ धर्मदेशना, ७ ऐतिहासिकरास सग्रह भा० १ ८ भाग २ ९ भा ३, १० देवकुलपाटक, ११ इन्द्रियपराजय-दिग्दर्शन, १२ जैनतत्त्वज्ञानम् (सस्कृत) १३ ब्रह्मचर्य दिग्दर्शन, १४ देवद्रव्यसबधी मारा विचारो, १५ गृहस्थ धर्म १६ ऐतिहासिक तीर्थ माला १०**

વિગેરે વિગેરે જ્યારે ગુરુતત્ત્વદિગ્દર્શન અને એવા બીજા સખ્યાબધ ગ્રથો અને લેખોનો એક મ્હોટો સમૂહ અત્યારે ગુરૂદેવના સગ્રહમા વિદ્યમાન છે જે ધીરે ધીરે પ્રકાશિત થશે.

ગુરૂદેવના સંગ્રહમાની અનેક કૃતિયો–લેખોમાના કેટલાક, આ **ધર્મપ્રવચન ભાગ ૧ લા**મા પ્રકટ કરાય છે. આવી જ રીતે ગુરૂદેવે પોતાની વિદ્યમાનતામા સગ્રહ કરેલ લગભગ પાચેક હજાર શિલાલેખો પૈકીના પાચસો શિલાલેખોનો એક સગ્રહ પણ '**પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ મા ૧**' ના નામથી આ પુસ્તકની સાથે જ હમણા પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે. એમ ગુરૂદેવના સ્વર્ગવાસ પછી ગુરૂદેવની કૃતિયો પૈકીના બે પુસ્તકો બહાર પાડવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ. ઉપરાત '**ધર્મદેશના**'ની હિદી આવૃત્તિ પણ છપાઇ રહી છે, જે થોડા વખતમા બહાર પડશે. આશા છે કે ગૃહસ્થોની મદદ મળતા બીજા ગ્રંથો અને લેખો પણ શીઘ્ર બહાર પાડવામા આવશે.

સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના પુસ્તકો અને લેખોની ઉપયોગિતાના સંબંધમા 'હાથ કંકણને આરસીની શી જરૂર હોય ?' એટલું કહેવા સિવાય વધારે કહેવુ તે નકામુ છે. તેમ છતા એટલું તો જરૂર કહીશ કે, ઘણા ખરા જૈન લેખકો–ખાસ કરીને આધુનિક જૈન સાધુ લેખકોના હાથે લખાએલા પુસ્તકો બુકસેલરો અને પ્રકાશકોને ત્યા અભરાઇયે ઉધઇ ખાતા થોકડા ને થોકડા પડી રહેલા જોઇએ છીએ ત્યારે સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના અત્યાર સુધીમા પ્રકાશિત થયેલ પુસ્તકોમાના ઘણાખરાઓની ચાર–ચાર પાચ પાચ આવૃત્તિઓ કેટલાએ હજારોની સખ્યામા નિકળી ચૂકી છે. એટલુ જ નહિં પરન્તુ તે પુસ્તકોમાથી કેટલાક હિદી, બગાળી, મરાઠી વિગેરે જુદી જુદી ભાષાઓમા અનુવાદિત પણ થયા છે. વળી તેઓશ્રીના પુસ્તકો યૂરોપના વિદ્વાનો પણ, કે જેઓ ભારતીય ભાષાઓના અભ્યાસી છે તેઓ દિલચસ્પીથી વાચે છે, અને પોતાના શિષ્યોને વચાવે છે. સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના ગ્રથોની ઉપયોગિતાનું આથી વધારે શું પ્રમાણપત્ર હોઈ શકે ?

સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવ શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશમાં એક ખાસ ખુબી હતી. તેઓએ હમેશાં પ્રતિપાદક શૈલીનો સ્વીકાર કર્યો હતો. ખંડનાત્મકશૈલીના તેઓ વિરોધી હતા. કોઇ સૈદ્ધાન્તિક ચર્ચા કોઈ વખત કરવી પડતી, તો પણ સામાના મતનું ખંડન તેઓ એવી ખુબીથી કરતા કે, જેમાં કોઇને પણ દુઃખ થવાનું કારણજ ન હોય. ગુરૂદેવની એજ પદ્ધતિ, તેમના પ્રત્યેક ગ્રંથમાં પણ આપણે જોઇ શકીએ છીએ. 'ઈશ્વર અને જગત્' જેવો વિવાદાસ્પદ વિષય પણ પ્રતિપાદક ગુરૂદેવે કેટલો સુંદર રીતે ચર્ચ્યો છે, એ આ પુસ્તકમાં વાચકો જોઇ શકશે.

જમાનો ફર્યો છે. અત્યારે ખંડનમંડનની શૈલી તરફ લોકોને ઘૃણા થઇ છે. કોઇ વ્યક્તિને કે સિદ્ધાન્તને બુરો કહેવો, એના કરતાં સાચાનું—ખરાનું પ્રતિપાદન કરવું, એનું સ્વરૂપ બતાવવું, એ આ સમયમાં આવશ્યક છે. આ પદ્ધતિ પ્રમાણે સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવે પોતાના ગ્રંથો અને લેખો લખ્યા છે. અને એનુંજ કારણ છે કે જૈન કે અજૈન—દરેકના ગુરૂદેવના પુસ્તકોએ સન્માન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

આ પુસ્તક, એ સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના ૨૫ લેખોનો સંગ્રહ છે. જુદાજુદા લેખોમાં જુદીજુદી ભાવનાઓનું પોષણ છે. છતાં સમુચ્ચય રીતે કહીએ તો બધા લેખોમાંથી વૈરાગ્ય, તાત્ત્વિકતા, કર્ત્તવ્ય સૂચન અને સમય પ્રત્યે આકર્ષણ તરી આવે છે. અને તેથી આ બધા યે લેખો એ બતાવે છે કે સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના મુખવિંદથી નિકળતું—લખાતું કે—બોલાતું વચનજ ન હોય, એવું લાગે છે. અને અતએવ આ સંગ્રહનું નામ 'ધર્મપ્રવચન' રાખવું ઉચિત ધાર્યું છે. આવી રીતે હવે પછી પ્રકાશિત થનાર છૂટક બધાયે સંગ્રહ પણ 'ધર્મપ્રવચન'ના ભાગો તરીકે બહાર પાડવામાં આવશે.

એક વાત કહેવી જરૂરની છે. સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવે પોતાના આખા

જીવનમા કયારે પણ શાહીનો ઉપયોગ કર્યો નથી. હમેશા તેઓ પેન્સીલથી જ લખતા. અમે આ પુસ્તકમા ગુરૂદેવના હસ્તાક્ષરનો ફોટો આપીએ છીએ તે તેમના પેન્સીલનાજ અક્ષરોનો છે. ગુરૂદેવ હમેશા પોતાની પાસે થોડા કાગળો, એક પૂઠું અને એક બે પેન્સીલો રાખતા. જ્યારે જ્યારે થોડો પણ સમય મળતો, ઝટ પેન્સીલ હાથમા લઇ, પૂઠું, ઢીંચણ ઉપર મૂકી કંઇને કઇ લખવું શરૂ કરતા. ગુરૂદેવની આ ખાસ પદ્ધતિ હતી. આમ બીજી પ્રવૃત્તિઓમા ધ્યાન આપતા જવું, અને જરાક વખત મળ્યો એટલે લખતા જવું, એના પરિણામે ઘણી વખત અમુક એક વિષય ઉપર લખાયલું લખાણ અધૂરૂંજ રહી જતું. આવા લેખો ગુરૂદેવના સગ્રહમા સંખ્યાબધ છે આ સગ્રહમા પણ ૩—૯—૧૦ નંબરના લેખો અપૂર્ણજ છે, જો કે આમાના બીજા કેટલાક લેખો પણ અપૂર્ણ જેવા દેખાય છે, પરંતુ તેના છેલ્લા લખાણનો સંબંધ તૂટક જેવો નહિં લાગતો હોવાથી તેની નીચે નોટ કરવામા નથી આવી ગુરૂદેવની ભાષા અને વિચારોમા ભેદ ન પડે, એટલા માટે તે અપૂર્ણ લેખોને પૂરા ન કરતા જેમના તેમજ આપવામા આવ્યા છે.

સ્વર્ગસ્થ ગુરૂશ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજ જેવા જૂના વિચારના હતા, તેવા સુધારક પણ હતા. જૂના અને નવાનો ભેદ એ એમના મન રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપે નહિં હતો. પરન્તુ ગુણગ્રાહકતાની દૃષ્ટિએ સમાન હતો જૂનામા જે સારૂં છે, તે રાખવું જ રહ્યુ, અને નવામા જે નાશ કરનારૂં છે, તેને દૂર કરવું રહ્યુ, એ ગુરૂદેવનો સિદ્ધાન્ત હતો પ્રાચીન નિર્મૂલ રૂઢિયો કે જે રૂઢિઓ આ સમયને માટે સમાજનાશક છે, હાનિકર્ત્તા છે, એવી રૂઢિયોને દૂર કરવી, એમા ગુરૂદેવ ખૂબ માનતા હતા, અને એનુંજ કારણ છે કે કેટલાક લેખોમા સમયને ઓળખવાની ઉદ્‌ઘોષણા ગુરૂશ્રીએ કરી છે ઉપરાન્ત 'સાધુસસ્થાની જે કિંમત ઘટી રહી છે,

એ વાત ગુરૂદેવને ખૂબ ખટકતી હતી એ વાત એમના ' **એક અગત્યનો પ્રશ્ન** ' એ નામના લેખમાથી આપણે જાણી શકીએ છીએ ગુરૂદેવે, આવા કઠિન સમયમા પણ જૈનસાધુઓને ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ આચાર વિચાર, ઉત્તમક્રિયાઓ અને કઠિન તપસ્યાઓ હોવા છતા તેઓ જોઇએ તેવો પ્રભાવ નથી પાડી શકતા, એના જે કારણો બતાવ્યા છે, એ પ્રત્યેક સાધુએજ નહિ, પ્રત્યેક શાસન પ્રેમીએ વિચારવા જેવા છે વિચારવા જેવાજ નહિ પરંતુ, એ કારણોને દૂર કરી સગઠનના માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરવાની જરૂર છે

પહેલા કહેવામા આવ્યુ છે તેમ, સ્વર્ગસ્થ વિજયધર્મસૂરિ મહારાજ એક જૈન સાધુ હોવા છતા, તેઓ પોતાને આખા જગતના સાધુ સમજતા હતા તેઓ સામ્પ્રદાયિક બન્ધનોના વિરોધી હતા અને તેમની તે ઉદાર ભાવનાને અનુલક્ષીને જ તેઓ જગતને ઉપદેશ આપતા એ ઉપદેશ સાભળનાર કોઇ પણ વ્યક્તિ એમને કોઇ સામ્પ્રદાયિક સાધુ તરીકે ન ઓળખતો સૌ પોતપોતાના ગુરૂ તરીકે નેતા તરીકે તેમને નિહાળતા અને તેથી એક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ કવિએ એ મહાત્માની સ્તુતિ કરતા ગાયુ છે —

जैना जैनमुनिं प्रमावसहितं, शैवा शिवोपासकं
श्रीविष्णो खलु वैष्णवा हरिजनं, शाक्त च शाक्ता परं।
देशोद्धारि सुधारका, शिवकर सौम्य सुधारोपमं
ज्ञातारो विजयादिधर्मसुमुनिं जानन्ति वक्त्रासने ॥

જ્યારે વિજયધર્મસૂરિ દેશનાના આસન ઉપર આરૂઢ થાય છે, ત્યારે તેમની સભામા બેઠેલા ભિન્ન ભિન્ન વિચારના શ્રોતા ઓમા જેઓ જૈન છે, તેઓ તેમને જૈનમુનિ તરીકે જૂએ છે, શૈવો શિવોપાસક તરીકે ઓળખે છે શ્રી વિષ્ણુના ભક્ત વૈષ્ણવો

એમને હરિજન તરીકે નિહાળે છે, અને દેશોદ્ધાર કરવામા તત્પર એવા સુધારકો એમને સુખને કરનારા શાન્ત એવા સુધારક તરીકે જૂએ છે.

આ પ્રમાણે જે મહાત્માને કોઇ પણ દેશના, કોઇ પણ જાતિના, કોઇ પણ સમ્પ્રદાયના, અને કોઇ પણ ક્રિયામા મશગુલ થયેલા મનુષ્યો પોતપોતાના નેતા આગેવાન સમજતા હતા, એવા ઉદારચરિત, નવયુગ પ્રવર્તક મહાત્મા **વિજયધર્મસૂરિજી** મહારાજના આ '**ધર્મ પ્રવચન**'નો લોકો આદર કરે, એનું વાચન, મનન, અને નિદિધ્યાસન કરે અને તેમા બતાવેલ, માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરી પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરે એજ અંતિમ આકાક્ષા રાખી, સ્વર્ગસ્થ મહાત્માના ચરણમાં નમસ્કાર–વંદન કરી અહિંજ વિરમુ છું.

ૐ શાન્તિઃ

શિવપુરી (ગ્વાલીયર)
જ્યેષ્ઠ શુકલ, ૧, ૨૪૫૫,
ધર્મ સં. ૭

વિદ્યાવિજય.

પણ પ્રથમ સાધ્વીની આજ્ઞા નથી તેનું
કારણ અવલબી વ્યવહારની પીપન
થવા બાબત. તીર્થંકર મહારાજાઓ
એ સચિત્ત તળાવ તથા અચિત્ત
ધાન્યરાશિઓ દીઠી પણ સાધુઓને
લેવાની આજ્ઞા ન આપી પ્રશ્ન વ્યાકર
ણમાં તેનો ખુલાશો છે માટે વ્યવહાર
જાળવાનું છે દેશ સમય કાલ ભાવનુ
સાર જાળવીને યતના પૂર્વક જ્ઞાન
દર્શન ચારિત્રનો ખપ કરવો મનો
વૃત્તિને અવરોધ ન કરવા દેવો નવી
કલ્પના ન કરવી દેવદર્શન કરતા
ચાદકરનો ભાદરવા વદિ ૫
[illegible]
દ. ધર્મ વિજયના.

સ્વર્ગસ્થ જગત્પૂજ્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજના હસ્તાક્ષરો.

ધર્મ-પ્રવચન.

(१)

क्षमा वीरस्य भूषणम् ।

વીરનુ—મહાવીરનુ—જગદુદ્ધારકનુ ભૂષણ **ક્ષમા** જ હતુ વીરના અનુયાયિઓનુ ભૂષણ પણ **ક્ષમા** જ હોવુ જોઈએ જ્યા ક્ષમાનો અભાવ અને ક્રોધનો પ્રભાવ હોય ત્યા **અહિંસા** મહાદેવીનો નિવાસ હોઈ જ કેમ શકે ? અને જ્યા **અહિંસાની** શીતલ છાયા નથી, ત્યા બીજા વ્રતોની સભાવના જ કેમ રાખી શકાય ? બીજા વ્રતો તો **અહિંસા** વ્રત રૂપી બગીચાની રક્ષા માટે બનાવેલી વાડો છે પણ જ્યા રક્ષણીય કોઈ ચીજ જ ન હોય ત્યા વાડની આવશ્યકતા શી ? માટે **અહિંસાના** પાલન માટે ક્રોધને દૂર કરી ક્ષમા શસ્ત્ર ધારણ કરવુ જોઈએ ક્ષમા કેમ રહી શકતી નથી ? લોભના કારણે લોભ એક–બે જાતનો નથી હોતો કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, યશોવાદ, શિષ્ય, પુસ્તક, પાત્ર, વસ્ત્ર ઇત્યાદિ અનેક ચીજોનો લોભ થાય છે તે લોભની પૂર્તિ ન થાય એટલે ક્રોધ થાય ક્રોધનો જય કરી **ક્ષમા** ગુણ આદરવો—ક્ષમાનુ બખતર ધારણ કરવુ, એ આત્મકલ્યાણાભિલાષિઓનુ કર્તવ્ય છે

(૨)

ભાવના.

" ભાવના ભવનાશિની " આ મહાન્ વાક્ય સયુક્તિક અને અનુભવસિદ્ધ છે. ભાવના વિનાના સમસ્ત કાર્યો નિરર્થક પ્રાયઃ છે. તુષ વાવવાથી ઉગી ન શકે, તેમ જ્ઞાન–ધ્યાન અને તપ–જપાદિ ભાવના વિના યથાર્થ ફલ નજ આપી શકે. વર્ત્તમાન સમયમા ક્રિયા–કાંડ તો ઘણાએ કરે છે અને કરાવે છે, પરન્તુ તેમાં ભાવનાનું પ્રાધાન્ય નહિં હોવાથી તે ક્રિયાઓમાં શુષ્કતા જોવાય છે અને જનતાને ' કિન્તુ ' કહેવાનો પ્રસંગ આવે છે. યોગ, ઉપધાનાદિ ક્રિયાઓમાં, પાઠશાળા, બોડિંગાદિ સંસ્થાઓના સ્થાપન કરાવવામાં, કિંવા યાત્રાર્થે સંઘ

આદિ કાઢવામા ભાવનાદેવીની ઉપાસનાનો અભાવ રહેવાથીજ નિંદા થવાનો મમય આવે છે દાખલા તરીકે–ક્રિયા કરનાર કે કરાવનાર ' હુ ક્રિયા કરૂ છુ તેજ સાચી છે ' ' જુઓ ફલાણાની ક્રિયામા ગોટાળો છે ' ઇત્યાદિ કુથલીમા પડે છે જો તેની પાસે ભાવના મહાદેવી નિવાસ કરતી હોય તો તે અશુદ્ધ ક્રિયા કરનાર કે કરાવનાર પર **ભાવદયાજ** લાવે અને નિંદા કરેજ નહિ નિંદા કરવાથી પોતાની શુદ્ધક્રિયા બીજાની અશુદ્ધ ક્રિયાની બરાબર થઈ જાય છે, એનુ એને ભાનજ રહેતુ નથી જોગ વહન કરનાર અને કરાવનાર ભાવનાના અભાવથીજ તેનો હેતુ સમજી શકતા નથી અને હેતુ નહિ સમજવાના કારણે યોગ સાધનાનુ અપૂર્વ ફળ લઇ શકાતુ નથી હા, જોગ કરનાર એક વાત જરૂર સમજે છે, અને તે એ કે–હુ અમુક સૂત્રના જોગ સુધી પહોચીશ એટલે પન્યાસ, કે ગણિ થઇશ બસ આ પદપ્રાપ્તિની આકાક્ષા માત્ર હોવાથી યોગનુ માહાત્મ્ય ભૂલી જવાય છે આવી ઉત્તમ ક્રિયામા પણ એક બીજાની સ્વાર્થ વૃત્તિઓ સ્પષ્ટ જોવાય છે જો તેમ ન હોય તો વર્તમાન સમયમા વ્રતી કે અવ્રતી, ગુણી કે નિર્ગુણી, કલકી કે નિષ્કલકી, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, અને વિનયી કે અવિનયી–બધાએ એકાકાર વૃત્તિથી પદવીઓની લૂટાલૂટમા પડી ગયેના જોવાતજ નહિ જોગ વહેનાર તો જાણે છે કે ગમે તેમ પણ મારૂ તો કામ થાય છે, જ્યારે જોગ વહેવરાવનાર ' અમુક સાધુ મારી પાસે જોગ વહન કરી પન્યાસ થયેલ છે, એમ કહેવાશે, ' ' પત્રોમા મારી સાથે આટલા ઠાણા લખાશે '

વિગેરે મનમાં ધારે છે. આ લાલચોના કારણે એ પણ જોવાનો ખ્યાલ નથી રાખતા કે આ સાધુ કે સાધ્વી કયા સમુદાયનાં છે ? કેવો આચાર પાળે છે ? તે પોતાના ગુરૂની આજ્ઞામાં છે કે કેમ ? ઇત્યાદિ. આવો વિચાર નહિ થવાનું કારણ મનોમંદિરમાં ભાવનાદેવીનો નિવાસ નથી, તેજ છે. જો ભાવનાદેવી તેમના હૃદયમા સ્થિત હોય તો પંન્યાસ કે કોઇ પણ જાતનું પદ આપવા પહેલા અવશ્ય વિચાર કરે કે આ પદપ્રદાનનું ભવિષ્યમા પરિણામ શું આવશે ? તે પોતાની સમાજ કે શાસન પ્રત્યેની ફર્જ અદા કરશે કે કેમ ? તેની પદવી શાસનમાં શોભારૂપ થશે કે કલંકરૂપ ? ઇત્યાદિ વિચાર થવોજ જોઇએ. પરંતુ પદપ્રદાન કરનારાઓને આ વિચાર કેટલો થાય છે, તે સ્પષ્ટ જોવાય છે.

આવીજ રીતે શાસ્ત્રના ભણવા–ભણાવવામાં પણ સ્વચ્છંદતાનાજ દર્શન થાય છે. પૂર્વના મુનિઓ ગમે તેટલા જ્ઞાની હોવા છતા અને સંસ્કૃત–પ્રાકૃતના અને સૂત્રોના અભ્યાસી હોવા છતાં એક સામાન્ય સ્તવનાદિ શીખવુ હોય, તોપણ ગુર્વાદિકની પાસે શીખતા હતા. જ્યારે વર્તમાન સમયમાં થોડાક શ્લોકો કંઠસ્થ કરી લીધા, પાંચ પચીસ કિસ્સા–કહાનીયો યાદ કરી લીધી અથવા થોડુંક ઉપરચોટીયુ વાંચી લીધું કે તે શાસ્ત્રના પારગામીપણાનો આડંબર કરી સમુદાયથી અલગ ખીચડી પકાવવી શરૂ કરે છે. આનું કારણ પણ ભાવનાનો અભાવ છે. આ તો ભણનારની વાત થઇ; પણ ભણાવનારાઓ

(૩)

ગૃહસ્થ ધર્મ.

ધર્મના નામથી એક બાળક પણ જાણીતો છે, પરંતુ **ધર્મના સ્વરૂપને** સમજનારા બહુ થોડા છે. ધર્મનું રૂપ, રંગ કે આકાર કાંઇજ નથી. 'શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ' એજ 'ધર્મ' અને 'અધર્મ' નું સંક્ષેપમા સ્વરૂપ છે. શુભ પ્રવૃત્તિ તે 'ધર્મ' અશુભ પ્રવૃત્તિ તે 'અધર્મ'. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થવું એ 'ધર્મ' અને અંતઃકરણનું મલિન થવું એ 'અધર્મ', વસ્તુતઃ આવા ધર્મના ભેદો ન હોઇ શકે, પરન્તુ કારણનો કાર્યમાં ઉપચાર કરી ધર્મના ભેદો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેમ **ગૃહસ્થ ધર્મ** અને **સાધુ ધર્મ**. જે સાધનો-

ઠાના ગૃહસ્થો અંતઃકરણની શુદ્ધિ–પવિત્રતા કરી શકે તે સાધુ ધર્મ. જૈન ગૃહસ્થો શ્રાવકોના નામથી ઓળખાય છે. રૂઢિથી અત્યારે તો ઓશવાળ, પોરવાડ, શ્રીમાળ આદિ જેઓ જૈન તરીકે ઓળખાય છે, તેઓજ શ્રાવક કહેવાય છે, પરન્તુ વ્યુત્પત્તિ ઉપર ધ્યાન આપીએ તો તે બધાએ—જૈન–જૈનેતર—બધાએ શ્રાવક કહી શકાય કે જેઓ હિતકારી વચનોને શ્રવણ કરે. કેમકે शृणोति हितानि वाक्यानीति श्रावकः । જૈનશાસ્ત્રોમાં જે ગૃહસ્થ ધર્મ બતાવવામાં આવ્યો છે, તે ચોક્કસ વ્યક્તિઓ અથવા જેઓ જૈન તરીકે ઓળખાય છે, તેમને માટેજ નહિ, પરન્તુ મનુષ્ય માત્રને માટે છે. આ ગૃહસ્થ ધર્મને "સમ્યક્ત્વમૂલ બારવ્રત" ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. 'સમ્યક્ત્વ' એટલે કે દેવને દેવ, ગુરૂને ગુરૂ, ધર્મને ધર્મ, સત્યને સત્ય, કર્ત્તવ્યને કર્ત્તવ્ય, અને અકર્ત્તવ્યને અકર્ત્તવ્ય રૂપ માનવું–સમજવું તેજ યથાર્થ શ્રદ્ધાન કહેવાય અને આથી ઉલટાપણું એનું નામ જ વિપરિત જ્ઞાન કે મિથ્યાત્વ છે. તે મિથ્યાત્વના ત્યાગપૂર્વક સમ્યક્ત્વ પર આરૂઢ થવું—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરવી એ મનુષ્ય માત્રને માટે શ્રેયસ્કર છે. સત્યજ્ઞાનને કોણ ન ચાહે? મિથ્યા જ્ઞાનનો કોણ આદર કરવા ઇચ્છુ હોય?

યથાર્થ શ્રદ્ધા એજ ધર્મનું મૂળ છે. મૂળ વિના વૃક્ષ કેમ ટકી શકે? જે ઘરનો પાયો મજબૂત તે ઘર મજબૂત. મજબૂત ઘરને અકસ્માતનો ડર ઓછોજ હોય. જે શ્રદ્ધાને ધર્મનું મૂળ બતાવવામાં આવે છે, તેને દૃઢ–મજબૂત રાખવા–બનાવવા

શાસ્ત્રકારોએ ઘણો ઘણો ઉપદેશ કર્યો છે અને આજ પ્રમાણે દરેક દર્શનકારોએ પણ ઉપદેશ કર્યો છે, પરન્તુ એક વાત અવશ્ય કહેવી પડશે કે—તમામ દર્શનકારોએ પોતપોતાની કિલેબંધી કરવા ખંડન-મંડનની યુકિતઓ વાપરી છે. આવા સમયમાં રાગદ્વેષના પંજાથી કોઈ બચ્યો હોય તેમ જણાતું નથી. કોઇપણ ગ્રંથ હાથમાં ઉઠાવો; " અમારૂં દર્શન અમૂલ્ય છે અને પરદર્શન નિર્માલ્ય છે. " આ પ્રયાસો પ્રાયઃ સર્વ દર્શનોમા થયા છે. ત્યાથી આગળ વધીને એક બીજાને ઉતારી પાડવા અને ભદ્રિક જીવોને પોતાના વાડામાંજ ગોંધી રાખવા માટે એક બીજાના વચનો સાભળવામાં, મંદિરોમાં જવામાં અને નામ લેવામા ધર્મનો નાશ અને પાપના પૂંજો બતાવવામાં આવ્યા જ્યાં આ કદાગ્રહ હોય, ત્યા કેમ આપણે **ધર્મ** માની શકીએ ? આ ઝઘડાલૂ ધર્મોને આપણે બાજૂ ઉપર મૂકી સાર્વજનિક **ધર્મ**ની વ્યાખ્યા ઉપર જ આપણે નજર નાખીશું

દેવમા દેવબુદ્ધિ, ગુરૂમાં ગુરૂબુદ્ધિ અને ધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ ધારણ કરવી, એનું નામ પહેલાં **શ્રદ્ધાન-સમ્યક્ત્વ** કહેવામાં આવ્યું છે હવે દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મનું સ્વરૂપ જોઇએ.

વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી પુરૂષ વિશેષ તે **ઈશ્વર** કિંવા **દેવ** છે કંચન કામિનીના સર્વથા ત્યાગી તે **ગુરૂ** અને ઉપર્યુક્ત સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ, એજ સાચો **ધર્મ** છે. શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રમા કહે છેઃ—

सरागोपि हि देवश्चेत् गुरुरब्रह्मचार्यपि ।
कृपाहीनोपि धर्मः स्यात् कष्ट नष्ट हहा जगत् ॥

જો રાગી દેવ હોય, અબ્રહ્મચારી ગુરૂ હોય અને દયા હીન ધર્મ હોય, તો હા ! જગત્ કષ્ટપૂર્વક નષ્ટ થયું

દેવમાં રાગ–દ્વેષાદિ દુર્ગુણો હોવાજ ન જોઇએ, અને હોય તો તે દેવજ ન કહેવાય જે આત્મા ઉચ્ચ ઉચ્ચતર કોટીના કાર્યો કરી પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ સર્વજ્ઞ કે ઈશ્વર કહેવાય છે જેને જૈનો તીર્થંકરના નામથી ઓળખે છે અને બીજાઓ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ, પીર, પેગમ્બર આદિ નામોથી ઉપાસના કરે છે

જૈનો, તીર્થંકરોનો વીતરાગ ભાવ વર્તન, વચન અને મૂર્ત્તિથી સિદ્ધ કરે છે, ત્યારે બીજાઓ પોતાના દેવની મૂર્ત્તિ, ક્રિયા અને વચનોથી સરાગ ભાવ સિદ્ધ કરે છે તીર્થંકરોની મૂર્ત્તિઓ શાન્ત ભાવને પ્રકટ કરે છે, નથી હાથમાં શસ્ત્ર કે નથી જપમાળા, તેમ નથી ગદા કે નથી ખોળામાં સ્ત્રી મોહના ચિન્હો દેવની મૂર્તિને તો નજ શોભે. કૃષ્ણ મહારાજ પરમ બ્રહ્મચારી, ત્રણ ખંડના ભોક્તા, અને પ્રામાણિક તેમનું જીવન પવિત્રજ હાય અને છે, પણ "તેઓ સ્ત્રીના કપડાં લઇ વૃક્ષ પર ચડી જાય, ગોપાંગનાઓ પોતાની એબ એક હાથે ઢાંકી બીજા હાથે વસ્ત્રની માગણી કરે, કૃષ્ણમહારાજ બન્ને હાથે યાચના કરવાનું કહે." આવું જીવન એમના જીવનમાં ઘટા-

વવું, એનો અર્થ શો ? પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા પરમાર્થી પુરૂષોનાં જીવનો આવા ઘટાવવાં—જનતા સમક્ષ રજુ કરવાં, એ કેમ શોભે ? આવીજ ભૂલ કવિયો દ્વારા પણ થવા પામી છે. કેટલાક કવિઓ અલંકારોની ધૂનમાં વિવેક—વિનયનું પણ ભાન ભૂલી ગયા છે. અને તેને પરિણામે પોતાના અભીષ્ટ દેવોને પણ કામી, રાગી—વિષયી બનાવવા ચૂક્યા નથી. એકજ દૃષ્ટાન્ત—

એક કવિ મહાદેવની સ્તુતિ કરતાં કહે છે "પાર્વતીના પગમા પડેલ શંકરના લલાટમા પાર્વતીએ સિંદુરવાળા પગની લાત મારી, તે લલાટવાળા મહાદેવ તમારૂં કલ્યાણ કરો."

જે દેવથી આપણે કલ્યાણ ઇચ્છીએ, જે દેવથી આપણે વીતરાગના ભાવનો પાઠ શીખવા ચાહિએ, તેમની આવી સ્તુતિ હોય ખરી ? સંક્ષેપાર્થ એજ કે—**દેવ** તેજ માનવાને યોગ્ય છે જેઓ રાગ—દ્વેષ અને મોહથી રહિત છે. આવીજ રીતે **ગુરૂ** તેજ છે કે જેઓ કંચન અને કામિનીના ત્યાગી છે. ગૃહસ્થો કંચન—કામિનીમાં ફસાએલા રહે, તેજ કંચનકામિનીના ભોગવનાર સાધુ પણ હોય તો પછી તેમનામા અને ગૃહસ્થમાં ફેર શો ? તેમને ગુરૂ ગણાયજ કેમ ? સાધુ હોઇ કરીને કંચન—કામિની રાખે તો તેમને ઉત્તમાગ—મસ્તક ઝુકાવાયજ કેમ ?

આમજ **ધર્મ** પણ તેજ છે કે—જેમા કર્મબંધનનાં કારણો ન હોય. **ધર્મ** તો રાગ—દ્વેષના ક્ષય થવાના કારણ રૂપજ હોય.

જો ધર્મ નિમિત્ત કર્મ બધાય તો તે **ધર્મ** કેમ કહેવાય ? શાન્તિ વધે, વિષય–વાછા ઘટે, ન્યાયનીતિ પળાય, દુનિયાના સમસ્ત જીવો સાથે પ્રેમ પ્રકટ થાય, એનુ નામજ **ધર્મ** અથવા પદાર્થ માત્રમા સાપેક્ષરીત્યા નિત્યાનિત્યતાદિ અનુભવાય, પક્ષપાતને તિલાજલી અપાય, અને સમસ્ત જીવોની, સ્વાત્માની માફક, રક્ષાબુદ્ધિ થાય, એનુ નામજ **ધર્મ**

ઉપર કહેલ લક્ષણોવાળા **દેવ, ગુરૂ** અને **ધર્મ** ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી એનુ નામ છે **સમ્યક્ત્વ**

આ સમ્યક્ત્વ છે મૂલ જેનુ એવા બાર નિયમો **ગૃહસ્થ ધર્મ** તરીકે શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદિત કર્યા છે, તેનુ સક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે —

પ્રથમ નિયમ છે **અહિસા** ગૃહસ્થોને માટે અહિસાની વ્યાખ્યા કરતા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચદ્રાચાર્ય કહે છે— **निरागस्त्रसजन्तूना हिसा सकल्पतस्त्यजेत्** । અર્થાત્ નિરપરાધી એવા ત્રસ–બે ઇંદ્રિયાદિ જીવને–મારવાની બુદ્ધિથી મારે નહિ આ નિયમ સમસ્ત મનુષ્ય જાતિને સ્વીકારવા જેવો છે બિન ગુન્હેગારને સતાવવાનો કોઈનો પણ શો અધિકાર છે ? નીતિ પણ એજ કહે છે કે–સો ગુન્હેગાર છૂટી જાય એના હરકત નહિ, પણ એક બિન ગુન્હેગારને સજા ન થવી જોઇએ મતલબ કે પોતાના સ્વાર્થની ખાતર બિન ગુન્હેગારને સતાવવો નહિ, એ ગૃહસ્થોનો **પ્રથમ ધર્મ** છે પરતુ જિહ્વા ઇંદ્રિયની

લાલચ કે એવી સ્વાર્થવૃત્તિના કારણે ગૃહસ્થો આ નિયમનું કવચિતજ પાલન કરતા જોવાય છે. આશ્ચર્યનો વિષય એ છે કે જેને લોકો અનાર્ય કહેતા, એવા લોકો તો ઉપર્યુક્ત નિયમને કેટલાક અંશે પાળતા થયા છે. ત્યારે આર્યત્વની છાપ લઈ બેસનારા ભારતીય લોકો ઉપરની આર્યભાવનાને ભૂલતા જાય છે. અરે ઉત્તમકુલોત્પન્ન ગૃહસ્થોમાં પણ મદ્યપાન અને માંસાહારની પ્રથા પ્રવેશ કરતી જાય છે. એ શું ઓછો ખેદનો વિષય કહેવાય ?

આ પ્રસંગે જરા એ વાત તરફ વાચકનું ધ્યાન આકર્ષિત કરવું આવશ્યક છે કે ભારતવર્ષની તમામ પ્રજાના જીવનનો આધાર ઘી, દૂધ, દહિં અને છાશ છે. આજ વસ્તુઓ ઉપર ભારતીય પ્રજાનું જીવન ઘડાયું છે. છતાં આ ચીજોને ઉત્પન્ન કરનાર પશુઓનો ભારતવર્ષમાં કેટલો સંહાર થઈ રહ્યો છે, એ કોઈથી અજાણ્યું નથી. આવા ઉપયોગી પશુધનનો નાશ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર કરનાર કે કરાવનાર કેવો દેશદ્રોહી અને અધર્મી ગણાવો જોઈએ, એ સમજાવવાની આવશ્યકતા નથી. સંક્ષેપમાં–કોઈપણ પ્રાણિને પોતાના સ્વાર્થની ખાતર તકલીફ ન પહોંચાડવી. એજ ગૃહસ્થોનો **પ્રથમ ધર્મ** છે.

હવે બીજો ધર્મ છે **મૃષાવાદનો ત્યાગ.** આર્યાવર્ત્તની દુર્દશાનું કારણ આ મૃષાવાદનો દુર્ગુણ છે, એમ કહીએ, તો કોઈ અપેક્ષાએ ખોટું નથી. ભારતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એ

બતાવી રહ્યો છે કે ભારત બધા દેશો કરતા ઉન્નત, આબાદ, કીર્તિવત અને પરાક્રમી હતો મને લાગે છે કે જ્યારથી અસત્યનુ સામ્રાજ્ય વધ્યુ, ત્યારથી ભારતવર્ષ અવનતિના પજામા સપડાવા માડયો અસત્ય એ અવિશ્વાસનુ પ્રધાન કારણ છે વિરોધનુ દ્વાર છે અતએવ જૈનશાસ્ત્રકારો કોઈપણ ગૃહસ્થને આ પાચ પ્રકારના જાઠથી તો અવશ્ય બચવાનો અનુરોધ કરે છે —

કન્યા સબધી, ગૌ સબધી, ભૂમિ સબધી, ન્યાસાપહરણ-સબધી અને કૂટસાક્ષી સબધી આ પાચેનો જરા વિસ્તારથી અર્થ જોઈએ **કન્યાસબધી**–કન્યાની લેવડ દેવડ સબધી કઈપણ જાતનો પ્રપચ કરવો નહિ પ્રપચ, ખુલ્લો થયા વિના રહેતો નથી અને ખુલ્લો થતા સબધિઓમા ભારે વિરોધ ઉભો કરાવે છે પરિણામે પ્રેમનો અભાવ થાય છે માટે કન્યા સબધી અસત્ય ક્યારે પણ ન બોલવુ અસત્ય બોલનાર વધી શકતો નથી

આ લેખ ગુરુદેવના હાથે આટલા સુધીજ લખેલો તેમના સગ્રહમાથી મળ્યા છે એટલે અહિ સુધીજ આપી બધ કરવામા આવે છે વિ વિ

(૪)

भावशून्य प्रवृत्ति.

" કીડો લાકડું કોતરતાં કંઇક આંકની આકૃતિ બનાવી દે છે, પણ તે આંકની ગણતરીમાં ન આવે. "

" પત્થર નદીમા ઠોકરો ખાતો ખાતો લિંગાકૃતિવાળો બને, પણ લોકો તેની પૂજા ન કરે. "

" ઉધઇવાળી જમીન ઉપર શિખરની આકૃતિનું વલ્મીક બને, પણ તે શિખર કે ડુંગર ન કહેવાય "

તેવી રીતે જે સાધુઓ સ્વધર્મને છોડી-ભાવશૂન્ય બની ક્રિયા કરે, એ ક્રિયા એને આત્મિક શો લાભ કરે ? સ્વધર્મને

છોડી કરેલી ક્રિયા તો અનાચારને વધારનાર, મોહ—મમતામા પાડનાર, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રને મલિન કરનાર અને ભાવના દેવીથી વિમુખ કરાવનાર જ નીવડે જે ક્રિયા કરાય, તે ભાવ પૂર્વક—વિચારપૂર્વક કરાય, તોજ તે લાભકર્ત્તા થઈ પડે નહિ તો ભાવશૂન્ય પ્રવૃત્તિ કરનાર સાધુમા અને કેદીમા કઈજ ફરક જોવાતો નથી જૂઓ—

ભાવશૂન્ય સાધુ દ્રવ્યથી કંચન—કામિનીનો ત્યાગી, કેદી પણ કેદ પર્યન્ત તેનો ત્યાગી સાધુ ભૂમિ સંથારી, કેદી પણ ભૂમિ સંથારી સાધુ ઈચ્છા મૂજબ આહાર મેળવી શકે નહિ, કેદી પણ તેમા પરાધીનજ સાધુ રાત્રિએ બહાર જઈ શકે નહિ, કેદી પણ પોલીસના પહેરા સિવાય ક્યાય જઈ શકે નહિ સાધુ સમાજ અને ધર્મનુ કાર્ય વિના પગારથી કરે છે, કેદી પણ આખો દિવસ વિના પગારે મજૂરી કરે છે સાધુ રાત્રિ ભોજન ન કરે, કેદી પણ ન કરે ભાવ શૂન્ય સાધુથી કેદી કઇ વાતમા ઉતરતો છે વારુ ? કેદી કેદમાથી છૂટવા અનેક પ્રકારના કાવા દાવા કરે છે, તેમ ભાવશૂન્ય સાધુ અનાચાર સેવવા અનેક પ્રકારના કુડ—કપટની રચના કરે છે ભાવશૂન્ય સાધુ કેદી કરતા પૌદ્ગલિક સુખો વધુ ભોગવે છે, છતા તે ભારે દુખી છે જ્યા ભાવના નથી ત્યા તમામ ક્રિયાઓ નિરર્થક પ્રાય છે જ્યા ભાવના છે, જ્યા સમજપૂર્વકની ક્રિયા છે, ત્યા ઇન્દ્ર—ચન્દ્ર—નાગેન્દ્ર કરતા પણ વધુ સુખ છે ભાવનાભાવિતાન્ત કરણસાધુને શત્રુ પર દ્વેષ કે મિત્ર પર રાગ નથી હોતો,

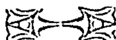
ભોગમાં લોભ કે તપમાં ક્લેશ નથી હોતો; રત્નમાં રાજી કે પત્થરમાં નારાજી નથી હોતી, સ્તુતિમા સુખ કે આક્રોશમાં દુઃખ નથી હોતું. સુગંધમાં આસક્તિ કે દુર્ગંધમાં ઘૃણા નથી હોતી. તે પાંચ મહાવ્રતના પાલનની ક્રિયામાં રાત દિન મસ્ત રહે છે. વિકથાથી દૂર રહી વિષયથી ઉદાસીન રહે છે. આત્મ-ધ્યાનનો વિકાશ કરવા સાથ ક્ષમા—ક્ષાન્તિનું બખતર ધારણ કરે છે. ભાવ પ્રાધાન્ય સાધુજ સદા સુખી છે અને વાસ્તવિક આત્મશુદ્ધિના અભિલાષી રહી પ્રપંચથી વિમુખ થઇ પરમા-નંદને પ્રાપ્ત કરે છે. આવા આત્મધ્યાનમાં મગ્ન રહેનાર ભાવ-પ્રધાન સાધુઓના સુખનુ વર્ણન કરતાં **ભગવતી**સૂત્રના ચૌદમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે—

" એક મહીનાના સંયમ પર્યાયવડે નિર્ગ્રંથ સાધુ વાણ-વ્યંતર દેવોના સુખથી અધિક સુખી છે. બે માસના સયમ પર્યાયવડે ચમર બલિવર્જિત ભવનવાસી દેવોના સુખથી અધિક સુખી છે. "

એમ એક એક માસના પ્રર્યાય વધારતાં સુખની વૃદ્ધિ-બતાવવામાં આવી છે ત્યાં સુધી કે જેમ જેમ પર્યાયો વધતા જાય, તેમ તેમ શુક્લધ્યાની બની પરમાનદને અનુભવનાર બતાવેલ છે; તેમા કેટલાક ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી **કેવલી** પણ થાય છે.

મુનિઓના આ સુખોના વર્ણનની સાથે વાર્ત્તમાનિક કેટલાક મુનિઓના સુખનો મુકાબલો કરીએ તો શું દેખાય

છે ? અત્યારે તો જેમ જેમ પર્યાયો વધતા જાય, તેમ તેમ પ્રાય ઉપાધિઓ અને ઇચ્છાઓ વધતી જાય છે યશોવાદ, કીર્ત્તિવાદ અને પ્રતિષ્ઠા વધારવા માટે પ્રપચો થતા જોવાય છે પરન્તુ જો દરેક ક્રિયાઓમા—સાધુધર્મના પાલનમા ભાવ પ્રવાનતા હોય તો આવી ઇચ્છાઓ થાયજ શાની ? ધર્મની ક્રિયાઓ કરાવવાના નિમિત્તે તેમા પોતાનુ આધિપત્ય કરી લેઇ અર્થાત્ ઉપધાનાદિના નિમિત્તે પોતાના ખાનગી શ્રાવકો પાસે દ્રવ્ય એકત્રિત કરાવાય, શિષ્યોની વૃદ્ધિ કરવા મહાવ્રતનો ભગ કરવા સુધીની પણ નોબતો આવે, અને છતાયે તેમા ધર્મ માનવામા આવે, એ ભાવશૂન્યતાનુ કારણ નહિ તો બીજુ શુ કહી શકાય ? જૈનસાધુઓની સ્થિતિ આટલેથીજ નથી અટકી, સ્વચ્છદતા વધી છે પરના દ્વષો કાઢવા અને માન લોક લાગણીને માન આપી અધર્મમા પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે પરિગ્રહ, પ્રપચ, વ્યવહાર, મત્ર-તત્ર-જત્રાદિ, અને ટૂચ કારનો પણ પ્રવેશ વધતો જાય છે આ બધુ શાનુ પરિણામ છે ? એક ભાવશૂન્યતાનુજ આવા સમયમા ઉપાધિયોના ઉપાતની દરકાર કર્યા સિવાય શાસનના સાચા પ્રેમી સાધુઓએ ખીજા અનેક સત્યવિજય પન્યાસ થઇ ઉદ્ધાર કરાવવાની જરૂર છે અને તોજ સાધુસમુદાયમા સુધારો થઇ શકે

(૫)

भक्ति-धर्म.

મુક્તિનું અસાધારણ કારણ **ભક્તિ** છે. ભક્તિધર્મના રહસ્યને નહિં સમજનારજ ભક્તિનું મહાત્મ્ય ન જાણી શકે, હરેક ધર્મના અનુયાયિઓને માટે ષટ્કર્મ (ખટ્કર્મ) બતાવવામા આવ્યા છે અને તેમાં ભક્તિધર્મનેજ પ્રધાનપદ આપવામાં આવેલ છે બલ્કે એમ કહેવું જોઇએ કે બધાં કર્મોની–ષટ્કર્મોની સફલતા ભક્તિધર્મના આરાધનમા જ બતાવેલ છે. અશુભ કર્મની નિષ્ફલતા અને શુભકર્મની સફલતા **ભક્તિધર્મ** પરજ આધાર રાખે છે. અનેક ક્લિષ્ટકર્મો કરનાર પણ ભક્તિદેવીની પ્રસન્નતાથી સંસાર સમુદ્ર પાર કરી શક્યા

છે સાચી ભક્તિ—આત્મિક ભક્તિ કરનાર જ ભક્તનું પદ મેળવી શકે છે પરન્તુ અત્યારે તો ભગત, નહિ—ભગત—એટલે દુનિયાને ઠગનાર વસ્તુતઃ બને છે પણ એમજ, મ્હોટે ભાગે જોવામાં આવે છે કે—કેટલાક મનુષ્યો ઉપરથી આડંબર ભક્ત પણાનો રાખે છે, પરન્તુ તેના દાવમાં જુઓ તો એક અધર્મી પણ ન કરી શકે, કરતા કે, તેવા હોય છે અન્તુ

ભક્તિના અનેક પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે, પરન્તુ અત્યારે આપણે ખાસ ઉપયોગી અને સૌએ મનન કરવા લાયક ત્રણ પ્રકારની ભક્તિનો વિચાર કરીશું તે પ્રકાર આ છે

સ્મરણભક્તિ, દર્શનભક્તિ અને સ્પર્શનભક્તિ

પ્રથમ સ્મરણભક્તિ શુદ્ધ અંતઃકરણ પૂર્વક પોતાના ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરવું તે સ્મરણભક્તિ છે સ્મરણભક્તિ કરવાનો સમય રાત્રિના છેલ્લા ભાગનો છે નિદ્રા વિરામ પામી હોય, આ વખતે તમામ આધિ—વ્યાધિ—ઉપાધિઓ વિસ્મૃત થયેલી હોય છે અને તેથી મન તથા બુદ્ધિ—બધું સ્થિર હોય છે જેમ નદી અને તળાવનું પાણી આખો દિવસ તો લોકોની આવ—જાથી ગડુ—ડોળાએલું રહે છે પરન્તુ રાત્રે તેમાં કોઈપણ જાતનો આઘાત પ્રત્યાઘાત નહિ થવાથી પ્રાતઃકાલમાં નિર્મળ અને શાન્ત હોય છે તેજ સ્થિતિ મનુષ્યોની બુદ્ધિની અને મનની પણ હોય છે આખો દિવસ આધિ—વ્યાધિ અને ઉપાધિના આઘાતનો બુદ્ધિ અને મનને અસ્થિર—ડોલાએલ બનાવી મૂકે

છે, પરન્તુ ૭-૮ કલાક નિદ્રા લીધા પછી બધું શાન્ત બની જાય છે અને તેથી આ સમયે જે કંઇ વિચારો કરવામાં આવે છે તે લગભગ નિશ્ચિત પરિણામ દેખાડનારા અને વિકાર વિનાના થાય છે. આજ વખતે આત્મકલ્યાણાભિલાષી પુરૂષોએ ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કે આત્મચિંતન કરવુ જોઇએ. સ્મરણભક્તિનો આજ સુંદર સમય છે. આ વખતે મંદિરો ઉઘડેલાં નથી હોતાં, તેમ સૂર્યોદય ન થાય ત્યાં સુધી ધાર્મિક પુરૂષો સ્નાનપૂજા ગમનાદિ ક્રિયા કરતા નથી.

સ્મરણભક્તિ કરવા વખતે શરીર, વસ્ત્ર અને ભૂમિ-શુદ્ધિનો બરાબર ઉપયોગ રાખવો જોઇએ આ ત્રણે પ્રકારની શુદ્ધિ પૂર્વક ઉચિતાસને બેસી મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતા પૂર્વક પરમાત્માનુ નામસ્મરણ કરવુ જોઇએ. નામસ્મરણ કરતી વખતે પરમાત્માના ગુણો અને આકૃતિનું ચિત્ર આપણા હૃદયપટપર ખડું થાય છે અને તેમ થવુ જ જોઇએ. કેવળ શુક મેનાની માફક નામમાત્રનુ ઉચ્ચારણ કરવાથી કંઇ નજ વળી શકે શુક-મેનાને આપણે એક નામ શીખવીએ. તે શીખે છે, પરન્તુ તેને તે વસ્તુનુ જ્ઞાન તો નથી જ થતુ તેવી રીતે જે દેવનુ-ઇષ્ટદેવનું નામ રટણ આપણે કરતા હોઇએ, તેનું સ્વરૂપ-ગુણ-પ્રતિકૃતિ આપણા હૃદયપટ પણ ન ખડા થાય, તો આપણી નામસ્મરણની ક્રિયા નિરર્થકજ થાય. આ સ્મરણ-ભક્તિ, દર્શનભક્તિના અભાવમા કરવાની છે અને જયા દર્શન-ભક્તિ થશે ત્યાં તો સ્મરણભક્તિ થવાનીજ સ્મરણભક્તિ પણ

મુક્તિ માટે જ કરવાની છે નહિ કે દુશ્મનનો ક્ષય, ધનની પૂર્તિ, કે યશોવાદને માટે હા, ભક્તિના અંગે આ સાંસારિક લાભો– સાંસારિક સુખ પ્રાપ્તિના લાભો અવશ્ય મળે છે, પરન્તુ તે અવાન્તર લાભો છે, નહિ કે મુખ્ય અનાજ વાવવાનો હેતુ ઘાસ પ્રાપ્તિનો ન હોવો જોઇએ, તેનુ ધ્યેય તો 'અનાજ' જ હોય તેવી રીતે ભક્તિમા ધ્યેય મુક્તિનુજ હોવુ જોઇએ ભક્તિ કરવી, તે નિષ્કામ ભક્તિજ કરવી જોઇએ મુક્તોચ્છા મુક્તિરોધિની। મુક્તિની ઇચ્છા પણ એજ પ્રમાણે મુક્તિ પ્રાપ્તિમા બાધક નીવડે છે માટે કોઇપણ આશારહિત ભક્તિ થાય, એ તો સર્વોત્તમ જ છે માટે જેની ભક્તિ કરવાની હોય, તેમા ભક્તે તમામ પ્રકારની ઇચ્છાઓને બાજુ ઉપર મૂકી તલ્લીન થઇ જવુ જોઇએ કોઇ પણ કાર્યમા તન્મયતા મેળવ્યા સિવાય પૂરો રસ આવી શકતો નથી સ્મરણભક્તિમા પણ જેનુ સ્મરણ કરવામા આવે, તેમા તન્મય થઇ જવુ જોઇએ અને આ વિષયમા એકજ દૃષ્ટાન્ત યાદ રાખવા જેવુ છે

ધારો કે–કોઇ ગૃહસ્થનો પુત્ર વગર રજાએ પરદેશમા ચાલ્યો ગયો બાર વર્ષ સુધી તેના કંઇ સમાચાર ન મળ્યા આખરે તેનુ એક પોસ્ટ કાર્ડ તેના પિતાને મળ્યુ પિતાના હાથમા જ્યારે આ કાર્ડ આવશે, ત્યારે તેને શુ થશે ? છોકરો યાદ આવશે છોકરાની આકૃતિ, તેની ક્રીડા અને તેના ગુણો બધુ યાદ આવશે. સાક્ષાત્ ઝર જ ન થયો હોય, તેમ બધુ સ્મરણમા આવશે આવીજ રીતે પરમાત્માની સ્મરણભક્તિ કરતી વખતે

તેટલોજ પ્રેમ થવો જોઇએ-જાગવો જોઇએ, જેટલો પુત્રનો ઘણા વર્ષો પછી પત્ર મળતા પિતાને પ્રેમ જાગ્રત થાય છે

હવે દર્શનભક્તિ માટે થોડો વિચાર કરીએ. દર્શન-ભક્તિનો અનુભવ કરનાર જ દર્શનભક્તિમાં કેવો આનંદ આવે છે તે સમજી શકે છે. ઇષ્ટદેવની-પરમાત્માની પ્રતિકૃતિ-મૂર્તિના દર્શન કરવા-ભાવથી દર્શન કરવાં-બહુમાન પૂર્વક-શ્રદ્ધાપૂર્વક દર્શન કરવાં, એનું નામ છે **દર્શનભક્તિ.** સાક્ષાત પરમાત્માના દર્શન તો વર્ત્તમાનમાં ન થઇ શકે. ત્યારે તેની મૂર્ત્તિ કે તસ્વીરના દર્શન કરવાં, એ પણ ભાગ્યનો જ ઉદય સમજવો જોઇએ. જેઓ શ્રદ્ધા-ભક્તિ-પ્રવૃત્તિ કે કર્ત્તવ્યથી દર્શનભક્તિથી દૂર છે, તેની સ્મરણભક્તિ પણ નિરર્થકપ્રાય છે. જેનું આપણે સ્મરણ કરતા હોઇએ તે માણસ યદિ સન્મુખ આવે તો આપણે તેનું કેવલ સ્મરણ કરતા હતા. તે ભૂલી સાક્ષાત સમ્માન કરવાને તૈયાર થઇશુ. અને ખરી રીતે જોઇએ તો સ્મરણ પણ તેનુ જ વ્યાજબી છે, જેની મૂર્ત્તિ ઉપર પણ આપણને પૂર્ણ પ્રેમ હોય. મૂર્ત્તિ પર પ્રેમ નહિં અને નામ પર પ્રેમ. એનો કઇ અર્થ ? મૂર્ત્તિ જડ તો શું નામ જડ નથી ? બલ્કે મૂર્ત્તિથી તો આકૃતિ વિગેરેનુ પણ જ્ઞાન થાય છે. પરન્તુ નામથી શુ થવાનું હતું ? મૂર્ત્તિમા તો એ તાકાત છે. કે જેની તે મૂર્ત્તિ છે. તેના કર્ત્તવ્યોનું ઝટ સ્મરણ કરાવે છે, જ્યારે તે શક્તિ તો નામ માત્રમાં નથી. શસ્ત્રધારી વીર પુરૂષની મૂર્ત્તિ તેનામાં ઓતપ્રોત થઇને રહેલી વીરતાનું સ્મરણ કરાવે છે:

મ્હોએ મુહપત્તિ બાધેલ સાધુની મૂર્ત્તિ સ્થાનકવાસી ઢુંઢક સાધુનુ સ્મરણ કરાવે છે, મૂર્ત્તિમા આ તાકાત છે એકલા નામસ્મરણમા તે તાકાત નથી ખરૂ કહીએ તો મૂર્ત્તિ વિના સંસારમા કામજ કોનુ ચાલે છે? એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેની મૂર્ત્તિ વિના-આકૃતિ વિના આપણે સમજી અથવા બીજાને સમજાવી શકીએ તેમ છીએ? હવે દર્શનભક્તિ તે છે કે પોતાના ઇષ્ટદેવની મૂર્ત્તિનુ બહુમાન પૂર્વક-ભક્તિપૂર્વક દર્શન કરવુ તે દર્શનભક્તિ ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે- સ્મરણભક્તિ કરતા દર્શનભક્તિથી અનન્તગુણી કર્મની નિર્જરા થાય છે, કારણ એ છે કે નામ કરતા દર્શનમા પ્રભુ પ્રત્યેની ભક્તિની માત્રા કઈ ગુણી વધે છે તેનુ દૃષ્ટાન્ત ઉપર આપ્યુ છે તેજ છે પિતા ઉપર પુત્રનો પત્ર આવવાથી પિતાને પુત્રનુ સ્મરણ થયુ સ્મરણ થતા તેના અંતઃકરણની લાગણીએ ઉછાળો માર્યો પુત્ર યાદ આવ્યો, પરન્તુ ધારો કે તે કાગળમા પુત્રે એમ લખ્યુ હોય કે હુ અમુક દિવસે સ્ટેશન ઉતરીશ તે દિવસ આવ્યો, પિતા સ્ટેશન પર ઉત્સુકતાથી ગયો અને રેલથી ઉતરતા છોકરાને જોયો હવે વિચારો છોકરાને જોતી વખતે તે પિતાના હૃદયમા કોઈની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, તે વખત કરતા કઈ વધારે પ્રેમ ઉમળકો ઉછળશે ખરો કે? કહેવુ જ પડશે કે હા! પુત્રનુ સ્મરણ થતા જે પ્રેમ ઉદ્‌ભવ્યો, તેના કરતા કઇ ગુણો પ્રેમ પુત્રને જોઇને ઉછળવો જ જોઇએ તેવી જ રીતે પરમાત્માનુ નામ સ્મરણ કરતી વખતે આપણને જે ભક્તિનો આવેશ પ્રકટ થાય છે, તે કરતા, પરમાત્માની મૂર્ત્તિ કે ચિત્રના દર્શન થતી

વખતે કઇ ગુણી ભક્તિ અને પ્રેમ જાગ્રત થવાં જ જોઇએ. પિતાનું નામ યાદ કરીએ, તે કરતાં પિતાનું ચિત્ર જોઇએ. તે વખતે વધારે ભક્તિભાવ પ્રકટ થાય-હર્ષ થાય, એ એક બાળક પણ સમજી શકે તેવી હકીકત છે.

હવે ત્રીજી ભક્તિ રહી સ્પર્શનભક્તિ બહુમાન પૂર્વક-ભક્તિપૂર્વક ઇષ્ટદેવની મૂર્ત્તિને સ્પર્શ કરવો એનું નામ **સ્પર્શન-ભક્તિ** છે. આ સ્પર્શનભક્તિમાં દર્શનભક્તિ કરતાં વધુ આનંદ આવવો જોઇએ પુત્રના પત્રથી પિતાને જે આનંદ થયો હતો, એના કરતા પુત્રનાં દર્શનથી વધુ થયો.અને હવે તેજ પિતા રેલ્વે પ્લેટફોર્મ ઉપર જઇ રેલથી ઉતરતા પોતાના વ્હાલા પુત્રને બાથમાં લે, તો તે વખતે તેનો આનંદ દેખવા કરતાં કેટલો વધી જાય છે, એ કોઇ કહી શકે તેમ છે ? મહાનુભાવો, પરમાત્માનાં સ્મરણ કરતા પરમાત્માની મૂર્ત્તિનાં દર્શન કરવાથી વધુ આનંદ થયો, પરન્તુ એ દર્શન કરતાં પણ, ભાવિક મનુષ્ય ભક્તિભર હૃદયથી જે વખતે પોતાના આત્માને અહોભાગ્ય માનતો પરમાત્માની મૂર્ત્તિના ચરણકમળનો સ્પર્શ કરે છે. ત્યારે તો તેનું હૃદય જે હર્ષના ઉમળકાથી ઉછાળા મારે છે એનું વર્ણન કોણ કરી શકે તેમ છે ? સાચી ભક્તિ આનું નામ. ત્રણે પ્રકારની ભક્તિઓમા ઉત્તરોત્તર ઉપરના દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણે પ્રેમનો પ્રકર્ષ વધવોજ જોઇએ. અને વધે તોજ આપણે ભક્તિનું યથાર્થ ફળ મેળવી શકીએ.

હવે રહી પૂજા. કેટલાક લોકોનું એવું માનવું છે કે

"મૂર્ત્તિ માનવામા તો વાધો નથી પરન્તુ મૂર્ત્તિની પૂજા ન કરવી જોઇએ એમ માનનારાઓ પૂજા શી વસ્તુ છે, એજ સમજ્યા નથી પિતાના કે ગુરૂના ફોટાનુ કોઇ અપમાન કરે તો તે વખતે અસહ્ય કેમ થાય છે ? લાગી કેમ આવે છે ? લડવાને તૈયાર કેમ થઇએ છીએ ? કહેવુ પડશે કે તે ફોટાને અમે બહુમાનની દષ્ટિથી–પૂજ્ય બુદ્ધિથી જોઇએ છીએ બસ, કોઇ પણ વસ્તુમા પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખવી એનુ નામ જ પૂજા નહિ તો બીજુ શુ છે ? હવે તે પૂજા કોઇ માત્ર બહુમાન પૂરતી જ કરે કે કોઇ તેનો અભિષેક કરીને કરે, કોઇ તેની મ્હામે ચાવલ ધરીને કરે કે કોઈ મોતીના સાથીયા પૂરીને કરે અને કોઈ સાક્ષાત્ ફૂલો લાવીને કરે, કે કોઈ લવિંગમા ફૂલોનો આરોપ કરી લવીંગ ચઢાવીને કરે પરન્તુ જ્યા બહુમાન છે, ભક્તિ છે, પૂજ્યબુદ્ધિ છે ત્યા પૂજા થઈજ ચૂકી એમા પછી મતભેદ જેવુ રહેતુ નથી મતભેદ તો માત્ર સાધનોનો જ રહ્યો સાધનોના ભેદથી મૂલ વસ્તુને ઉપાડી દેવાની અજ્ઞાનતા તો નજ વાપરી શકાય

ભવ્ય જીવો, ત્રણે પ્રકારની ભક્તિ કરી મુક્તિનુ સુખ પ્રાપ્ત કરો એજ ઇચ્છા

जैनागमादर्श.

અનાદિ કાળથી આ સંસાર-ચક્ર બરાબર અરઘટ્ટઘટી ન્યાયાનુસાર ઉથલપાથલ થતું આવે છે. કોઇવાર ઉદય તો કોઇવાર અસ્ત થાય છે. સંસારની ચડતી-પડતી એમ થયા જ કરે છે એટલા જ માટે તત્ત્વજ્ઞપુરૂષો સંસારને પરિવર્ત્તનશીલ કહે છે. દ્વાદશાંગી, કે જે સર્વદા શાશ્વતી છે, તે પણ શબ્દની અપેક્ષાએ તો અશાશ્વતી જ છે તમામ તીર્થંકરો પોતપોતાના શાસનની સ્થાપના ચતુર્વિધ સંઘદ્વારા કરે છે. અર્થાત્ તીર્થંકરો બાર પર્ષદાની સમક્ષ ભવ્ય જીવોના કલ્યાણ માટે વસ્તુ-ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરે છે-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પ્રમાણે

પદ્ દ્રવ્યની વ્યાખ્યા કરે છે તેમા નથી હોતી અતિશયોક્તિ કે નથી હોતી અવસ્તુ માત્ર સ્વચ્છ-શુદ્ધ યથાર્થ પદાર્થોનુ જ સ્વરૂપ પ્રકાશે છે તે પણ અહકાર કે મમત્વભાવથી નહિ તીર્થંકર દેશના દેતા માટ કહે છે કે–' હુ જે કઈ કહુ છુ તે પૂર્વતીર્થંકરો જે કહી ગયા છે તે અને ભવિષ્યમા થનાર તીર્થંકરો જે કહેશે તે જ કહુ છુ " આ કથનથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે–તમામ તીર્થંકરોનો ઉપદેશ એક સરખો છે તેમા નથી મતભિન્નતા કે નથી પદાર્થ–સ્વરૂપની ન્યૂનાધિકતા જ્યારે ગપ્પસપ્પ વાતોનો તો સભવ જ શાનો હોય ?

છેલ્લા સમયમા ક્ષત્રિયકુડગામ નગરમા સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર ત્રિશલાનદન શ્રીમહાવીર દેવ થયા જેનુ નિર્વાણ થયે ૨૪૪૧ વર્ષ થયા છે *

તેમના મુખકમલથી પ્રકટ થયેલ પદાર્થમાર્થને લક્ષમા રાખી ઇન્દ્રભૂતિ વિગેરે ગણધરોએ **દ્વાદશાગી**ની રચના કરી, કે જેમાના અગિયાર અગો વર્તમાનકાલમા વિદ્યમાન છે યદ્યપિ બારમુ **દૃષ્ટિવાદ** નામનુ અગ વિચ્છેદ ગયુ છે તથાપિ તેમાના કેટલાક પદાર્થો જગતમા વિદ્યમાન છે

ભગવાન્ મહાવીર વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા તેમનો ઉપદેશ આત્મકલ્યાણમા અત્યન્ત ઉપયોગી છે કારણ

* સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવે આ લેખ વી સ ૨૪૪૧ મા લખ્યો હતો તેથી આમા ૨૪૪૧ વર્ષ લખ્યા કે અત્યારે ૨૪૫૪ મુ વર્ષ ચાલે છે
સ૦

કે ભગવાન્ મહાવીર દેવે સ્વયં તપસ્યા અને ઉપસર્ગ સહન કરી પરીષહ સમૂહનું દમન કરવા પૂર્વક જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની આરાધના કરી, ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી, અન્યજીવોને સ્વઋદ્ધિસમાન બનાવવા ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવેલ છે. તે ઉપદેશની વાનકીરૂપ આદર્શ સિદ્ધાન્તો આપણી સ્હામે મૌજૂદ છે. તે આદર્શ જૈનાગમમાં કોઇની પણ વિકથા કે પરાઇ કથની નથી. તેમા કેવળ આત્મીય ધર્મનો જ પ્રકાશ કરેલ છે. પરમાત્મા મહાવીર દેવના સિદ્ધાન્તમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ક્લેશ કરવાની-રાગદ્વેષ કરવાની મનાઇ કરવામાં આવેલ છે, ત્યાં સુધી કે કઠોર વચન બોલવાની પણ મનાઈ કરવામાં આવેલ છે. મતલબ કે મન, વચન, કાયાથી ક્લેશ કરવાનો નિષેધ કરેલ છે. જેમ કે-**સૂયગડાંગ સૂત્ર**ના બીજા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે—

> **अहिगरणकडस्स भिक्खुणो**
> **वयमाणस्स पसज्झदारूणं ।**
> **अट्ठे परिहायत्तो वहु**
> **अहिगरणं न करेज्ज पंडिए ॥ १९ ॥**

અર્થાત્-ક્લેશ કરનાર તથા કઠોર વચન બોલનાર સાધુ, મુક્તિનું કારણ જે સંયમ, તેનો ઘણો નાશ કરે છે; માટે પંડિત સાધુએ ક્લેશ કરવો નહિં.

આવી જ રીતે **દશવૈકાલિક સૂત્ર**ના આઠમા અધ્યયનમાં પણ કહ્યું છે—

विसएसु मणुन्नेसु पेम नाभिनिवेसए।
अणिच्च तेसिं विन्नाय परिणामं पुग्गलाण य ॥

અર્થાત્—શબ્દાદિ મનોજ્ઞ વિષયોમા પ્રેમ ન કરવો અને અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોમા દ્વેષ ન કરવો નિદાન, જડ ચીજોનો સ્વભાવ અનિત્ય જાણી સમભાવ ધારણ કરવો

એક વસ્તુ એક મનુષ્યને પ્રિય હોય છે, તો બીજાને તે અપ્રિય હોય છે વસ્તુના વલ્લભતા કે અવલ્લભતા નથી મનુષ્યોની પરિણતિ જ રાગ-દ્વેષવાળી હોવાથી એક મનુષ્યને એક વસ્તુમા રાગ ઉત્પન્ન થાય છે, તો બીજાને દ્વેષ-અપ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે માટે મહાનુભાવો ! પુદ્ગલોના સ્વભાવને જાણી તૃષ્ણાને છોડવા પ્રયત્ન કરો

આજ વાત દશવૈકાલિકના આમ કથી છે

पोग्गलाण परिणाम तेसिं नच्चा जहा तहा
विणीयतिण्हो विहर सीईभूएण अप्पणा ॥

અર્થાત્—યથાર્થરૂપે પુદ્ગલોના પરિણામને જાણી તૃષ્ણાને છોડી શાન્તાત્મા થઈ ભૂમંડલમા વિહાર કર

દરેક મનુષ્યે જડ અને ચેતનને જાણવાની જરૂર છે જે ચેતનનો સ્વભાવ જાણે છે, તે જડનો સ્વભાવ અનાયાસથી જાણી શકે છે કારણ કે ચેતનથી ભિન્ન સ્વભાવ જડનો છે યથાર્થ જડ સ્વભાવને જાણનાર પૌદ્ગલિક ભાવમા રાચતો નથી અને જે આ મતત્ત્વનો જાણકાર છે, તે મંત્ર, તંત્ર, જડી,

બુટી, ઔષધિ, સુવર્ણસિદ્ધિ, રસકૂપિકા, કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ કે ચિંતામણિ રત્ન બલ્કે દેવ–દાનવાદિની પણ અપેક્ષા રાખતો નથી. આદર્શ જૈનાગમ આજ વાતનુ પ્રતિપાદન કરે છે. આત્મતત્ત્વની ઓળખાણ જેટલી ઓછી, તેટલી જ બાહ્ય પૌદ્ગલિક ભાવોમા આસક્તિ વધારે. વર્તમાનકાલમાં મનુષ્યો મત્ર–તંત્રાદિમાં ઘેલા બની આત્મસત્તાને ખોઈ બેસે છે. પરાધીન બની જાય છે. ઘર–ધન–સ્રી–બધુંએ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર ધૂર્તોને સોપી બેસે છે એનુ કારણ શુ છે ? એ જ કે આત્મતત્ત્વ પૂર ભરોસો નથી–વિશ્વાસ નથી. પરિણામ એ આવે છે કે એવા જીવો પોતાની મૂલ મૂડીને પણ હારી જાયછે. અને સંસારાટવીમાં એક ભૂલા પડેલા મુસાફરની માફક ભટકે છે. અને એટલા જ માટે સંસારના તમાન પ્રાણિયોના કલ્યાણ માટે ભગવાન્ મહાવીરદેવ ગૌતમને ઉદ્દેશી કહે છે:—

“ હે ઇંદ્રભૂતિ ! ક્ષણવાર પણ પ્રમાદ ન કર મદ ન કર, પરપરિવાદ ન કર. આ જીવ પીપળના પાકેલા પાદડાની માફક ક્ષણવારમા શરીરરૂપ વૃક્ષથી પડી જશે. અથવા ડાભના અગ્રભાગ ઉપર રહેલ જલબિંદુની માફક ખરી જશે. ”

“ અનાદિકાલથી જીવ અવ્યવહાર રાશિમા ખૂંચી રહ્યો હતો. પરન્તુ અકામ નિર્જરાના યોગથી એકેન્દ્રિયાદિ યોનિને પામતો, વધતા વધતા મનુષ્ય જન્મ પામેલ છે. તેમા પણ આર્યદેશ, ઉત્તમ કુલ, પચેન્દ્રિયની પટુતા, સદ્ગુરૂ સમાગમ, શાસ્ત્રશ્રવણ વિગેરે તમામ સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થવા છતા, જો

આત્મકલ્યાણ તરફ ધ્યાન ન દેવાય તો ભર બજારમા લૂટાયા જેવુ જ થાય અથવા બીજા ગમ્મતોમા કહીએ તો અનેક આફતો માથી બચીને કીનારે આવેલી સ્ટીમરના ડુબવા જેવુ જ થાય ”

ઈત્યાદિ પ્રભુ વીરનો ઉપદેશ જૈનાગમ રૂપ ખજાનામા ભરેલો છે, આ નિષ્પક્ષપાત ઉપદેશામૃતનુ પાન પ્રત્યેક આત્મ કલ્યાણાભિલાષીએ કરવુ જોઇએ

આ જૈનાગમમાથી ષટ્ દ્રવ્ય, સાત નય, નવ તત્ત્વ, બે પ્રમાણ, સપ્તભગી, આઠ કર્મ, અનન્ત જીવોની ચોરાસી લાખ જીવયોનિ, ઉત્સર્ગ, અપવાદ, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, વિનય, વિવેક, પરોપકાર, વ્યવહાર, નિશ્ચય અને તમામ દર્શનના પદાર્થો અમુક અમુક નયની અપેક્ષાવાળા છે ઇત્યાદિ તમામ બાબતોનો ખુલાસો બુદ્ધિશાળી, વિવેકી, અને અપક્ષપાતી પુરૂષોને મળી શકે છે વ્રત, નિયમ અને ત્યાગ–વૈરાગ્ય રૂપ રત્નોનો ભડાર–એ જ જૈનાગમ છે જૈનાગમમા વીતરાગદેવે સાધુઓને સબોધી ખુલ્લે ખુલ્લો ઉપદેશ આપ્યો છે કે ‘ જગતમા કચન અને કામિની એ મનુષ્યના પગમા મજબૂત બેડી સમાન છે જ્યા સુધી પગમા બેડી હોય ત્યા સુધી આત્મવીર્યરૂપ વેગ વધી શકતો નથી, અને તેના વેગ વિના આતરિક શત્રુઓ પકડી કે નાશ કરી શકાતા નથી માટે દુશ્મનોનો નાશ કરવા કચન કામિની રૂપ બેડીને તોડી મનને વૈરાગ્યમા જોડી વિવેક–વિનયાદિ શસ્ત્રો હાથમા લઈ તે શત્રુઓ સાથે અતુલિત યુદ્ધ કરવુ જોઇએ

એ પહેલાં જ કહેવામાં આવ્યું છે કે જૈનાગમ એ આદર્શ આગમ છે. તેમાં નથી કોઈની નિંદા કે નથી ખંડન નથી તિરસ્કાર કે નથી કોઈ—વીતરાગદેવે શાન્તિપૂર્વક—પ્રમાણ પૂર્વક તેમાં વસ્તુસ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. અહિં તે જ જૈનાગમની ખાસ ખૂબી છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે—શ્રી ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિ ગણધર ભગવાન્ મહાવીર દેવને અન્યાન્ય મતાવલંબિઓના જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર આદિ તત્ત્વો સંબંધી પ્રશ્ન કરે છે. ત્યારે ભગવાન તે અન્ય મતાવલંબીઓ પ્રતિ તિરસ્કાર કે ઘૃણા ન બતાવતાં માત્ર કહે છે—

“ હે ગૌતમ ! ‘ લોક નથી ’ ‘ અલોક નથી ’ એવી સંજ્ઞા સ્થાપન ન કરવી. ‘ લોક છે ’ ‘ અલોક છે ’ એમ સ્થાપન કરવું. ‘ જીવ નથી ’ ‘ અજીવ નથી ’ એમ નહિં; પરન્તુ ‘ જીવ છે ’ ‘ અજીવ છે ’ એમ સ્થાપન કરવું. ‘ ધર્મ નથી ’ ‘ અધર્મ નથી ’ એવી સ્થાપના ન કરવી. પરન્તુ ‘ ધર્મ છે ’ ‘અધર્મ છે’ એમ સ્થાપવું. ‘બંધ મોક્ષ નથી’ એમ ન પ્રરૂપવું; પરન્તુ ‘ બંધ છે ’ ‘ મુક્તિ છે ’ એમ પ્રરૂપવું. ‘ પુણ્ય નથી ’ ‘ પાપ નથી ’ એમ નહિં. પરન્તુ ‘ પુણ્ય છે ’ ‘ પાપ છે ’ એમ કથન કરવું ‘ માયા—લોભ નથી ’ એમ નહિં. પણ ‘ માયા—લોભ છે ’ એવી પ્રરૂપણા કરવી ‘ પ્રેમ-દ્વેષ ’ નહિ. એમ નહિં. પરન્તુ ‘ પ્રેમ—દ્વેષ છે ’ એમ પ્રરૂપવું. ‘ સંસાર અને સિદ્ધિ નથી ’ એમ નહિં. કિન્તુ ‘ સંસાર અને સિદ્ધિ છે ’ એમ પ્રરૂપવું. ” ઇત્યાદિ ઉપદેશથી શૂન્યવાદનું નિરાકરણ કરેલ છે. વળી જુઓ એકાન્તનિત્ય

અને એકાન્ત અનિત્ય માને છે, તેનુ નિરાકરણ પણ નીચેની ગાથાઓથી કરવામા આવ્યુ છે

" अणादीय परिन्नाय अणवदग्गति वा पुणो ।
सासयमसासए वा इति दिट्ठिं न धारए ॥
एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो न विज्जइ ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायार तु जाणए ॥"

અર્થાત્—અનાદિ અને અપર્યવસિત જગત્ છે, અથવા શાશ્વત અથવા અશાશ્વત છે, એવી એકાન્ત દૃષ્ટિ ધારણ કરવી નહિ પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જગત્ આદિ અશાશ્વત છે, અને દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જગત્ અનાદિ અને શાશ્વત છે એકાન્ત નિત્ય અથવા એકાન્ત અનિત્ય એ બે પ્રકારે વ્યવહાર રહી શકે નહિ એકાન્ત નિત્ય, અને એકાન્ત અનિત્ય માનનારના મતમા હે ઇન્દ્રભૂતે ! અનાચાર જાણ "

ઇત્યાદિ ઉત્તર આપતા ભગવાન્ માધ્યસ્થ્ય ભાવને પ્રકટ કરતા

(૭)

एक पत्र.

(એક ઘણા બીમાર મુનિને ઉપદેશ)

વિશેષ—તમારે વેદનીય કર્મના ઉદયથી અશાતા વિશેષ છે, તે જાણ્યું. પરન્તુ લડાઇના મેદાનમા જેમ સુભટ ઉતરે છે અને તેના શરીર પર ઘા લાગે છે ત્યારે તેને શૂરતા વધારે ઉદ્ભવે છે, તેવી રીતે મુનિજનો પર કર્મરાજા દબાણ કરે, ત્યારે મુનિ શાન્તિ રૂપ શસ્ત્ર હાથમાં લઈ વિશેષ શૂર બને છે સુભટ વિજયલક્ષ્મી માટે પ્રાણને તૃણ સમજે છે, તેમ મુનિજનો આત્મલક્ષ્મી માટે શરીરને તૃણસમ ગણે છે. સુભટ ઘાની વેદનાથી આકુલ–વ્યાકુલ થતો નથી, તેમ મુનિ વેદનીય કર્મના

ઉદય સમયે આકુલ વ્યાકુલ થાય નહિ મહાનુભાવ, અગ-અર શાન્તિકુંડમા-સ્નાનકુંડમા સ્નાન કરજો આસપાસના સંયોગો ગમે તેવા દૃષ્ટિગોચર થાય, પરંતુ જરા પણ ક્રોધ મહારિપુને સ્વમનોમંદિરમા પ્રવેશ કરવા દેશો નહિ વિપત્તિ સમયે **આરાધના પ્રકરણાદિ** શ્રવણ કરવુ તમામ જીવો સાથે **મૈત્રી**ભાવના રાખવી ગુણીજનો પર **પ્રમોદ** ભાવ ધારણ કરવો, દીનદુ ખી—અનાથ અશરણ એવાઓ ઉપર **કરૂણા** લાવવી, અને કર્માધીન નિર્દઠો ઉપર **માધ્યસ્થ્ય** રાખવુ

પાતળા થયા છે રાગ-મદ-મોહ જેના એવા તૃણના સંથરામા બેઠેલ મુનિવર જે સુખ પામે છે તે ચક્રવર્તિને પણ ન હોય ભાઇ,દુર્જન શરીરના સંયોગે આત્મા ઘણો દુ ખી થયો, રંજળ્યો, વિવેકહીન,અને વિનયહીન થયો સ્વગુણને ભૂલી વિભાવમા રચ્યો પચ્યો રહ્યો, દુર્જનરૂપ શરીરની રક્ષા અન્ય જનો ભલે કર્યા કરે, તમારે આત્મદેવની સંભાળ રાખવી તેની આશાતના ન થાય, તેમ. રાત દિવસ રહેવુ, દિવસ અને રાત તેના જ સફલ છે કે જેણે મોહદશા મૂકી ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરી છે-કરે છે **ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર**ના ચૌદમા અધ્યયનમા ભૃગુપુરોહિતને તેના છોકરાઓ શુ શુ કહે છે તે સ્મરણમા લાવો

" જે જે રાત્રિઓ જાય છે, તે પાછી આવનાર નથી અધર્મ કરનારની રાત્રિઓ નિષ્ફલ છે જે રાત્રિઓ જાય છે તે પાછી ફરનાર નથી ધર્મ કરનારનીજ રાત્રિઓ સફળ છે "

મહાનુભાવ, તમે જરા પણ ગભરાશો નહિં. સર્વ જીવો ઉપર મૃત્યુનો મોટો ડર છે. પરંતુ મુનિઓને તો તે સમય વિવાહના સમય જેવો ઉત્સાહનો છે. હું તમને ભલામણ કરૂં છું, કે—તમને જ્યારે એમ પ્રતિભાસ થાય કે–હવે આ શરીર રહેશે નહિં, તો....ના મુખથી કલાક, અર્ધા કલાક, પા કલાકનુ સાગારી અનશન કરતા રહેશો. જો આયુષ્ય હશે તો શક્રેન્દ્ર પણ કંઈ કરનાર નથી. અને આયુષ્ય નથી તો શક્રેન્દ્ર પણ તેમાં સહાય કરી શકનાર નથી. માટે શૂરવીર થઇ કર્મનો ભૂક્કો કરો, એ જ વારંવાર ભલામણ છે. ઘણી શાન્તિમાં રહેશો, હું દૂર છું, પરન્તુ મને તમો સમીપ સમજજો. પરમાત્મા મહાવીરદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરશો, કે ' હું **ભવાન્તરમાં વીરશાસનનો સાચો સેવક બનું. ભવાન્તરમાં પણ મને ચારિત્રરત્ન પ્રાપ્ત થાઓ** " વ્રતોમા અતિચાર, અનાચાર, અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ–જે કંઇ દૂષણ લાગ્યું હોય, તેની શુદ્ધિ કરવી. ફરીથી વ્રતોચ્ચાર પણ કરવો, તમામ મમતા છોડી દેવી, તમામ ચીજો વોસરાવવી. કોઈ સ્થાન પર મોહ–મમતા રાખવા નહિ, સર્વત્ર સમતા સામ્રાજ્યનું સ્વતંત્ર રાજ્ય ચલાવવુ.

બસ, હવે તમે મને શુભ સમાચાર આપશો, આટલું લખી વિરમું છું.

દ—ધર્મનાનુવંદણા સુખશાતા, પૂર્ણિમા

(૮)

લોભ ચક્રવર્તિની અટલ આજ્ઞા.

સંસાર એક નાટકશાળા છે. આ નાટકશાળાની રંગભૂમિ ઉપર નાના પ્રકારના પ્રાણીઓ નાના પ્રકારના વેષોને ધારણ કરી પોતપોતાના પાઠોને ભજવી રહ્યા છે. કોઈ હસે છે તો કોઈ રોવે છે, કોઈ નાચે છે તો કોઈ કૂદે છે, કોઈ શાન્તિમાં લીન છે તો કોઈ અશાન્તિનો અવતાર છે, કોઈ રાગી તો કોઈ વિરાગી, કોઈ ત્યાગી તો કોઈ ભોગી, કોઈ રોગી તો કોઈ યોગી એમ ભિન્ન ભિન્ન દશાને ભોગવતા જીવો દેખાય છે. પણ તે દરેકની ઉપર લોભ ચક્રવર્તિની અટલ આજ્ઞા તો અવશ્ય જણાતી રહી છે. વ્યવહારનું સ્વરૂપ તપાસો. ગુણ વસ્તુસ્થિતિ આમ દેખાશે

પ્રકારની હોવા છતા તે વસ્તુસ્થિતિને ભૂલી લોકો અન્ય પ્રવૃત્તિ કરી રહેલા છે, એનું શું કારણ ? લોભનું સામ્રાજ્ય લોભ ચક્રવર્તિની અસ્ખલિત આજ્ઞા, બીજું કંઈજ નહિં. આ પ્રસંગે આપણે અન્યાન્ય દર્શનોની પ્રવૃત્તિ ન જોતા જૈન દર્શનને માનનારાઓનીજ પ્રવૃત્તિ ઉપર પ્રથમ ખ્યાલ કરીશું.

ભગવાન્ મહાવીર પોતાના સિદ્ધાન્તોમા ' રાગ–દ્વેપની મુક્તિ એજ મુક્તિ ' એ સિદ્ધ કરી ગયા છે. " રાગ–દ્વેષ રૂપી ચિકાશ આત્મા ઉપર જ્યા સુધી રહેલ છે, ત્યા સુધી કર્મના પુદ્ગલો લાગવાના. જેમ જેમ તે ચિકાશ ઓછી થશે, તેમ તેમ કર્મપુદ્ગલો ઓછાં લાગશે. અને સર્વથા રાગદ્વેપના અભાવમાં નવા કર્મ–પુદ્ગલો લાગવાના નહિં અને જૂના કર્મો ચિકાશના અભાવથી ખરી પડવાના–જૂદાં થઈ જવાના. તે વખતે આત્માનો મૂળ ધર્મ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રાદિ પ્રકટ થશે અને તે સમયે આત્મા કેવળજ્ઞાનવાળો થઈ જગજ્જંતુને હિતકર માર્ગ બતાવશે. " આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ મહાવીર દેવનો હોવા છતાં અને તેનુ પાન કર્યા છતાં અનાદિ અનન્ત કાલથી વ્યામૂઢ થયેલ જીવો સ્વમનોભીષ્ટ કાર્ય સિદ્ધિને માટે અથાગ પ્રયત્ન કરે છે. કેટલાક સંસારી પ્રાણિયો ધન–ધાન્યાદિ માલ મિલકત અને પુત્ર–કલત્રને જ સુખનું સાધન માની રાત દિવસ મુનિવરો કરતાં પણ વધારે પરિષહો સહન કરે છે. દુર્જનોના વચનો, કે જે દુઃખદાયી હોય છે, તેને પણ સુખકર માને છે. ભયંકર સ્થાનમા પણ નિડર રીતે જાય છે. જીવનુ જોખમ હોય એવું કાર્ય

કરવામા પણુ સાહસ ખેડે છે પરંતુ આવા જ કાર્યો—આવા જ કષ્ટો—આટલા જ પરિષહો જો જ્ઞાન પૂર્વક—આત્મ કલ્યાણુને માટે ખેડતો હોય તો કેટલો લાભ થાય ? આત્મસિદ્ધિમા ખામી રહે ખરી ? પરંતુ આત્મકલ્યાણુને માટે નથી થતુ અને અહિક સુખોની ઇચ્છાથી થાય છે, એનુ કારણુ લોભચક્રવર્તિની આજ્ઞા જ છે બીજુ કાઈ જ નથી લોભ મહારાજા તેને ધર્મના માટે કઈ કરવા દેતો નથી લોભી મનુષ્ય શુ નથી કરતો ? लोभाविष्टो नरा हन्ति मातर पितर तथा । લોભી મનુષ્ય માત–પિતાને મારવામા પણુ પાછુ જોતો નથી ગમે તેવુ અકૃત્ય પણુ તે કરે છે અને તેથી અપયશ–અપકીર્તિ પામે છે, અધર્મને વધારે છે, લજ્જાને દૂર મુકે છે, સયમને હારે છે, વ્યવહારને લોપે છે, અને એવુ એક પણુ અકૃત્ય સમારમા નથી કે જે લોભી ન કરે કેટલાક મનુષ્યો આ લોભચક્રવર્તિની આજ્ઞાથી અલગ થઈ ઘર, ધન, ધાન્ય, પુત્ર પરિવાર આદિ પરિગ્રહને છોડી, મોહ મમત્વને લાત મારી સયમ સામ્રાજ્યનો અપૂર્વ આનદ લૂટવા તત્પર થઇ પચ મહાવ્રતનો સ્વીકાર કરે છે, તેઓ સયમના નિર્વાહ માટે કેવળ પાત્ર, રજોહરણુ, મુખવસ્ત્રિકા, કપડા અને કામલી વિગેરે સાધનો રાખે છે આ સાધનોમા પરિગ્રહ નથી આ સાધન ભૂત વસ્તુઓ ઉપર પણુ જો મોહ–મમત્વ–મૂર્ચ્છા રાખવામા આવે, તો તે પણુ પરિગ્રહ અવશ્ય ગણાય ઉમાસ્વાતિ વાચકે મૂર્च्छा परिग्रह ' કહીને મૂર્ચ્છાનેજ પરિગ્રહ બતાવેલ છે, નહિ કે ધર્મના ઉપકરણોને પરંતુ આવી નિષ્પરિગ્રહી અવસ્થામા

જવા છતાં પણ કેટલાક હતભાગ્યો આવશ્યકીય ઉપકરણોથી વધારે વધારે ઉપકરણોનો સંગ્રહ કરે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ એવી રીતે ઉપાધિ વધારવા બદલ કોઇ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા નહિં ભાવતાં પ્રત્યુત પોતે સર્વોત્તમ સાધુ હોવાનો દાવો કરે છે. આ પણ લોભની ગુપ્ત આજ્ઞાનું પાલન જ છે. લોભની આજ્ઞાનું પાલન ન કરવું પડે, એટલા માટે સંસારી મટી સાધુ થયા, ત્યાં પણ પ્રકારાન્તરે પાછી તેની તેજ ઉપાધિ વળગી તો તે લોભનું જ કારણ નહિં તો બીજું શું છે? આવી રીતે પરિગ્રહની વૃદ્ધિમાં રચ્યો પચ્યો રહેનાર સાધુ રાત દિવસ આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનું સેવન કરે છે, છતાં ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનનો દાવો કરનાર મુનિને મુનિ કહેવો કે મુનિ પિશાચ, એનો વિચાર વાચકોજ કરે.

પ્રથમ સાધુઓની લોભવૃત્તિ તપાસીએ. શાસ્ત્રોમાં પાંચ પ્રકારના પાસથ્થા બતાવ્યા છે. એ પાંચ પૈકીની કોઇ પણ એક સ્થિતિમાં હોય, બલ્કે પાંચે કરતાં આગળ વધી ગયેલ હોય, છતાં પોતાને ઉત્તમ સાધુ હોવાની પ્રરૂપણા-કથન કરનારને ભવાટવીનો મુસાફર કહેવામાં શું કંઇ દોષ છે? આ શાથી બને છે? લોભના કારણે! પોતાને સંયમધારી-ઉત્તમ સાધુ કહેવડાવવાનો લોભજ પોતામા રહેલા દુર્ગુણને જોવા દેતો નથી. આવીજ રીતે કેટલાક નામ ધારી સાધુઓ-વેશધારી સાધુઓ સંયમના નિયમોનું પાલન ન કરતાં સ્વતંત્ર આચરણો કરે છે અને પછી દેશ-કાલનું નામ આગળ કરી સ્વદોષોને ગોપવે છે.

આ પણ કેવળ લોભનુ જ ડાગણુ છે વિષયની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા ના લોભે તેઓ સાધુત્વથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરે છે, પરન્તુ પોતા ના તે દૂષણને છુપાવવા દેશ કાળના બહાનાને આગળ કરે છે આવીજ રીતે કેટલાક કેવળ લોકરજન માટેજ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપાદિ કરે છે, તે પણ લોભની આજ્ઞા સિવાય બીજુ કઈજ નથી સ્વકીર્તિ-પ્રશસાનો લોભ તેમને તેમ કરાવે છે બીજાના ગુણની પ્રશસા ન કરવી બટકે તેના દૂષણો પ્રગટ કરવા એ પણ લોભનીજ ચેષ્ટા છે આ પ્રસગે આપણે લોભની ચેષ્ટા ના કેટલાક એવા ઉદાહરણો તપાસીએ, કે જે ગૃહસ્થ અને સાધુ બન્નેમા એક સરખી રીતે જોવાય છે

કેટલાક ગૃહસ્થો પરચિતા માટે પોતાના અમુલ્ય સમય-નો વ્યય કરે છે, અને દુનિયાની પચાયત કરવામા બુદ્ધિબલનો ક્ષય કરે છે આવીજ રીતે કેટલાક સાધુઓ પર જે પુદ્ગલ-તેની સારવારમા અમૂલ્ય સમયનો વ્યય કરે છે શ્રાવકોના કલેશોમા પડી બુદ્ધિબલને નષ્ટ કરે છે એકને કઇને બીજાને કઇ એમ સમજાવી ગતદિવસ ખટપટમા ગાળે છે આ બન્ને જણ ગૃહસ્થ અને સાધુ આટલોજ પરિશ્રમ આટલીજ ખટપટ આટલોજ વ્યય આત્મા અને જડ પુદ્ગલના ઝઘડાને નિપટાવવા કરતા હોય તો કેટલો લાભ થાય ? પણ લોભાધીન મનુષ્યોથી તેમ થાય જ કેમ ? ગૃહસ્થો 'રાય બહાદુર,' સી આઇ ઇ 'જે પી' 'રાજા' અને એવા ટાઇટલો માટે તન, મન અને ધનની શક્તિઓનો વ્યય કરી નાખે છે જ્યારે સાધુઓ પણ પન્યાસ,

ગણિ, પ્રવર્તક, ઉપાધ્યાય અને આચાર્ય થવા માટે ધમપછાડ કરી મૂકે છે. ગૃહસ્થો ઉપર્યુક્ત ટાઇટલો લેવામા ગુણ છે કે નહિં બલ્કે એ ટાઈટલનો અર્થ શો છે, એ પણ ઘણાઓ નથી જાણતા. તેવી રીતે સાધુઓ, પણ ઉપર્યુક્ત ટાઇટલો લેવામા, પોતામાં તેને યોગ્ય ગુણો છે કે કેમ ? એનો ખ્યાલ કરતા નથી. ગૃહસ્થો ટાઇટલ માટે જેમ અનેક પ્રકારની ખુશામતો કરે, તેમ સાધુઓ પણ પંન્યાસાદિ પદવી માટે ખુશામદ કરતા ફરે. ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ કોઈ કેમ ન હોય, તેની ખુશામદ તેની ભક્તિ તેની ગુલામી કરતાં પણ જો પંન્યાસ પદ કે આચાર્યપદ મળતું હોય તો તેમ કરવાને પણ તેઓ તૈયાર રહે છે. પદવીની જવાબદારી સમજવાની શકિત પોતામા હોય કિંવા ન હોય. તેની પાત્રતા પોતામા હોય કિંવા ન હોય, પરન્તુ પદ જોઈએજ. બલ્કે એ સ્થળે એક સાથ પદવીઓ થવાનો હોય તો મિનિટના ટાઇમ માટે મારામારી થાય છે. તેના કરતા મારી પદવી પાંચ મિનિટ પણ પહેલાં થઇ જવી જોઈએ, નહિં તો રખેને હું ન્હાનો પદવીધર થઇ જાઉં, આવી ભાવનાઓ રહે છે. આ બધું કોનું પરિણામ છે ? લોભ ચક્રવર્ત્તિની આજ્ઞાનું કે બીજા કોઇનું ? ઐહિકપદવી માટે માન પ્રતિષ્ઠા માટે જેટલો પ્રયત્ન થાય છે, તેટલો આત્મસિદ્ધિરૂપ પદવીયો માટે થતો હોય, તેટલીજ તપસ્યા આત્મસિદ્ધિ માટે થતી હોય, તેટલીજ ખુશામદ આત્મવિકાસ માટે થતી હોય, તેટલીજ સાવધાનતા આત્મકલ્યાણ માટે રખાતી હોય તો કેટલો લાભ થાય ?

પરન્તુ ખરૂ છે કે જ્યાં લોભની આજ્ઞા શિરપર ઝઝુમી

રહી હોય, ત્યા સુકૃતની આશા રખાયજ કેમ ? આવીજ રીતે ગૃહસ્થો આપસમા વૈર વિરોધ ઈર્ષ્યાદિ કરી પોતાના હકમા નુકસાની ઉઠાવે છે, વેપારમા પણ નુકસાન ખેડે છે, રાત દિવસ આર્ત્તધ્યાન રૌદ્રધ્યાનની ઉપાસના કરે છે, એવીજ રીતે કેટલાક સાધુઓ અન્ય ગચ્છ કે સમુદાયમા કિંવા પોતાનાજ સમુદાયમા વૈર વિરોધ ઉભા કરી ઈર્ષ્યાદિને આધીન થઈ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ આત્મગુણને મલીન કરી સ્વશક્તિને નિર્બળ બનાવવા સાથ સાધુધર્મની પણ હેલણા કરાવે છે, પરન્તુ આટલુજ વૈર કર્મરાજાની સાથે કર્યું હોય, આટલીજ ઈર્ષ્યા કર્મ ઉપર કરી હોય તો કેટલો લાભ થાય ? પરન્તુ લોભવૃત્તિ તેમ કરવા દે ત્યારે ને !

લોભ ચક્રવર્તિની અટલ આજ્ઞા ગૃહસ્થ કે સાધુ તમામની ઉપર બરાબર ચાલુ રહી છે લોભાધીન ગૃહસ્થો ઘર, દુકાન અને ક્ષેત્રાદિની મજબૂતી માટે સ્વાત્માને આરંભથી બોજવાળો બનાવે છે, ત્યારે લોભાધીન સાધુઓ ઉપાશ્રય, ગામ અને દશાદિ ની મમતામા પડી તેને સ્વકીય બનાવી રાખવા ઉત્સર્ગ માર્ગને અપવાદ માર્ગ બતાવી ઉન્માર્ગનુ પોષણ કરે છે લોભાવિષ્ટ ગૃહસ્થો પુત્ર-પરિવારાદિ માટે ક્લેશી બને છે, ત્યારે લોભાવિષ્ટ સાધુઓ શિષ્ય, પુસ્તકાદિ માટે ક્લેશ કરે છે શિષ્યોને માટે આપસમા લઢવુ, એક બીજાના શિષ્યોને ખેચી લેવા પ્રયત્ન કરવા, પુસ્તકો માટે ઠેકાણે ઠેકાણે દ્રવ્ય યાચનાઓ કરી, ગૃહસ્થોને ત્યા પૈસા જમા રખાવવા, લહિયાઓ સાથે રાખવા, ભાવો ઠરાવવા, હિસાબો રાખવા, ઈત્યાદિ

ખટપટોમાં પડવા છતાં પોતેજ સાધુ અને અન્ય બધા: કુસાધુ
–એવી પ્રરૂપણાઓ કરવી, એ બધું લોભવૃત્તિનું પરિણામ
નહિં તો શું છે ?

ગૃહસ્થો યશોવાદ–કીર્તિવાદ માટે સ્વપ્રાણથી અધિક
એવા દ્રવ્યનો વ્યય કરે છે, તેવીજ રીતે લોભાધીન સાધુઓ
પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કેવળ યશોવાદ અને કીર્ત્તિવાદ માટે
કરે છે. વળી કેટલાક સાધુ તો આજ યશ--કીર્તિની લાલચે
તડકામાં આતાપના કરે છે. ટાઢને સહન કરે છે, બગ ભગતની
માફક ક્રિયાકાંડ કરે છે, ફાટેલાં તૂટેલાં કપડાં–કાંબળીઓ રાખે
છે, ધ્યાની બને છે અને વ્યાખ્યાનમાં પોતાનું કલા–કૌશલ્ય
બતાવે છે, પરન્તુ લક્ષ્યબિંદુ જૂદુજ હોવાથી ધૂળ ઉપર લીંપણ
બરાબર તે બધુ છે. હા, આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી તે બધું
થતું હોય તો તે લાભ કર્ત્તાજ છે.

લોભ ચક્રવર્તિની આ પ્રમાણેની સર્વત્ર આજ્ઞાનો પ્રચાર
જોઇ કોને સખેદાશ્ચર્ય નહિં થાય વારૂ ? જે સાધુઓ કેવળ
મોક્ષાભિલાષથી સાધુપણું સ્વીકારે છે, તેઓની લોભના કારણે
આવી દશા થઇ જાય છે, તો પછી જેઓ કેવળ ઐહિક સુખ
કે માત્ર આડંબરને માટે સાધુત્વ સ્વીકારે તેમની દશાનું તો
કહેવું જ શું ?

આ પ્રસંગે એ વિચારવુ જરૂરનું છે કે અષ્ટાંગયોગમાંથી
જેઓ એક અંગને લઇને તત્ત્વવિવેક કરવા ઇચ્છે, તે ખરેખર
ભૂલ કરે છે. **ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः** । જ્ઞાન અને ક્રિયા–બન્ને
સાધનોથી મુક્તિ થાય છે. જ્ઞાનની સાથે જ ક્રિયા ફલવતી

થાય છે અને ક્રિયાપૂર્વક જ્ઞાન સફલ છે બન્નેના સગમમાજ સફલતા છે વિયોગમા જ્ઞાન અથવા ક્રિયા નિષ્ફલતા પામે છે વળી જ્ઞાન–ક્રિયા એ પણ પ્રભુ આજ્ઞાની સાથે સબધ ધરાવે છે પ્રભુની આજ્ઞા સિવાયનુ જ્ઞાન અજ્ઞાન ગણાય છે અને ક્રિયા અક્રિયારૂપ નીવડે છે પ્રભુની આજ્ઞાનુ પાલન કરનાર કદિ પણ ભવભ્રમણ કરતો નથી ઉચો ચડી નીચે પડતો નથી ઉચા દોર ઉપર નાચનાર યદ્યપિ નિરાધાર નાચે છે પરન્તુ તેની સાથેજ સાથે પોતાના બે હાથમા એક વાસ રાખે છે આ વાસ ઉપર પોતાનુ ધ્યાન સ્થિર કરે છે અને એ વાસના ઉપરજ જોઇતુ વજન આપે છે આવીજ રીતે તમામ કલ્યાણાભિલાષિ પુરૂષોએ સ્વ–સ્વઆચારરૂપ દોર ઉપર નાચતા પ્રભુની આજ્ઞારૂપ દડ હાથમા રાખવો જોઈએ તે દડના અભાવમા તે જરૂર સ્વાચારથી ભ્રષ્ટ થઇ લોકનિદાનો ભાજન થવા સાથ દુર્ગતિ–ગામી બને છે પ્રભુની આજ્ઞારૂપ દડ હાથમા લઈ જે કાર્ય કરવામા આવે છે, તેજ સફલ થાય છે મોક્ષ સાધ્ય સૌનુ એકજ છે પરન્તુ સાધનો અનેક છે અને લોકો ભિન્ન રૂચિવાળા હોય છે તેથીજ કોઈને તપ પર પ્યાર હોય છે તો કોઈને યોગ પર, એમ જુદી જુદી બાબતો ઉપર લોક અભિરૂચિ રાખે છે, અને તે બધા મોક્ષરૂપ સાધ્યના સાધનો જરૂર છે, પરતુ તે તમામને ઠીક માની જો સ્વરૂચક પદાર્થ પર ધ્યાન અપાય તો જ પરતુ બને છે એમ કે–જ્ઞાનની અભિરૂચિવાળો ક્રિયા કરનારની નિદા કરે છે અને ક્રિયાકાડી જ્ઞાનીને નિંદે છે, અને યોગી તપસ્વીને એમ પરસ્પર એક કારણમા રૂચિ રાખનારા બીજા કાર

ણોને તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જૂએ છે અને તેથી જ તે ભવસમુદ્રનુ કારણ બને છે. માટે પ્રભુની આજ્ઞાપર ધ્યાન રાખી આત્મકલ્યાણાભિલાષી જીવોએ વર્તવુ જોઇએ. આવીજ રીતે એક બીજા મતમતાન્તરવાળાઓ પણ એક બીજાને નિંદે છે. એનું કારણ પણ લાભજ છે.

જુદા જુદા દર્શનકારો પણ પોતપોતાનો સમુદાય વધારવા બીજાના સિદ્ધાન્તોને નિર્માલ્ય બનાવી અભીષ્ટ સિદ્ધાન્તોની સિદ્ધિ કરી બતાવે છે લોક લાગણી પોતા તરફ ખેંચે છે અને એક બીજાને જુઠા ઠરાવવા પ્રયત્નો કરે છે. કોઇ પણ કાર્યની સિદ્ધિ ગમે તે કારણે થઇ હોય પરન્તુ તેની પાછળ અનેક મનુષ્યો યશ ખાટવા દોડે છે. કોઇ કહે છે મેં મંત્ર–તંત્ર–ધ્યાન તપાદિ કર્યું, તેથી કામ થયું, કોઇ કહે છે મેં અમુક ધન વ્યય કરી સત્તા ધારીને સમજાવીને કામ કર્યું, કોઇ કહે છે મારી ઓળખાણથી આ કામ થયું, એમ એક કામની પાછળ અનેક માણસો લાભજન્ય ચેષ્ટાઓ કરે છે, પરન્તુ ખરા આત્માર્થી પુરૂષો શાસનનુ કાર્ય સમજી સ્તુતિ–નિંદાથી બેદરકાર રહી તે કાર્ય કરે છે

લાભનુંજ કારણ છે કે મનુષ્યોને નાના પ્રકારની લાગણીઓ પ્રાપ્ત થવા છતાં તેને સુખ મળતું નથી. કયા સુધી કહેવું ? એકજ સમુદાય અને એકજ પ્રકારનાં શાસ્ત્રોને માનવા છતાં માત્ર ક્રિયા ભેદના લીધે આપસમાં દ્વેષાનલ જગાડે છે. દ્વેષાનલ ખરી રીતે કહીએ તો પૂર્વપુરૂષોના ગુણરૂપ બગીચાને કલંકિત કરે છે, અથવા એ બગીચાને દગ્ધ કરવા સાથ સ્વકીય જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ આદિ તમામ શુભ ક્રિયાઓને ભસ્મસાત

કરે છે પરિણામ એ આવે છે કે તમામનો ઉદ્દેશ મુક્તિપર્યત્વે હોવા છતા તેને ભૂલી સંસાર સમુદ્રમા ગોથા મારવા પડે છે આવા દાખલા ઘણીવાર આપણી નજરે અનુભવીએ છીએ માટે ભવભીરૂ જીવોએ તમામ પ્રકારના ક્લેશો અને ઝઘડાઓથી દૂર રહી સમતાપૂર્વક યથાશક્તિ ઝઘડાઓને સમાવવા કોશીશ કરવી અને આત્મકલ્યાણના કાર્યો ઉપર ધ્યાન આપી મિથ્યા દર્શનરૂપ શલ્યનો ત્યાગ કરવો

શરીરમા જેમ શલ્ય રહ્યુ હોય તો તે સુધરે નહિ, તેવી રીતે આત્મા ઉપર જ્યા સુધી મિથ્યાભાવ રહેલ હોય ત્યા સુધી આત્મા પોતાનો મૂળ સ્વભાવ જોઈ શકતો નથી અને તેથી પદાર્થ તત્ત્વનુ યથાર્થ ભાન પણ થતુ નથી મિથ્યાદર્શનરૂપ શલ્ય જવાથી તમામ ક્રિયાકાંડ આત્મકલ્યાણમા ઉપયોગી ગણાય છે આ મિથ્યા દર્શનરૂપ શલ્યને દૂર કરવા ચાર પ્રકારના ધર્મો દાન, શીલ, તપ, ભાવની આરાધના કરવી સૂક્ષ્મ, વ્યવહિત અને વિપ્રકૃષ્ટ જે દેવલોકાદિ પદાર્થો તેમા સંશય ન કરો કેટલાક પદાર્થો હેતુગમ્ય છે તો કેટલાક આગમગમ્ય છે હેતુગમ્યમા આગમગમ્યતા ન કરવી અને આગમગમ્યમા હેતુગમ્યતા ન કરવી જીવાદિ ષડ્ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વ, સાત નય, સપ્તભંગી, ચાર પ્રમાણ, અથવા પ્રત્યક્ષ–પરોક્ષરૂપ બે પ્રમાણ, અને ચાર નિક્ષેપાદિ સામાન્ય પદાર્થો પર અનળર આસ્તિકય રાખવુ પાચ મહાવ્રત, પાચસમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ચરણ સિત્તરી, કરણ સિત્તરી, ચાર, બાર અથવા પચીસ ભાવનાદિક દઢ વિચાર પૂર્વક પાલન કરવા ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા કર્મવશ

જીવને ભ્રમણ કરવુ પડે છે. માટે મનોભાવના, વચન વર્ગણા અને શરીર ક્રિયાનો ઉપયોગ રાખી નવા કર્મ ન આવવા દેવાં અને જૂના કર્મનો વ્યય કરવો

ઈત્યાદિ પ્રભુની આજ્ઞા રૂપ શસ્ત્ર હાથમાં હોય તો દુષ્ટ કરાલ મહાભૂત લોભનું જોર ચાલતું નથી. જે લોભથી દૂર રહે છે તે ધીર વીર અને ગભીર છે. જે લોભને વશ કરે છે તે સસારમાં સાચો સંયમી, યોગી અને સર્વથા સંસારથી વિયોગી કહેવાય છે. ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે–લોભ આશાને ઉત્પન્ન કરે છે. આશા મનુષ્યને દુનિયાનો દાસ બનાવે છે. આશાથી રાગ–દ્વેષ વધે છે. અને રાગ–દ્વેષ એજ સંસારનું મજબૂત મૂલ છે. માટે લોભનો ત્યાગ કરવો એજ મનુષ્ય માત્રનુ કર્ત્તવ્ય છે–દશવૈકાલિક સૂત્રમા કહ્યું છે—**लोहो सव्वविणासणो** લોભ બધા ગુણોનો નાશ કરે છે માટે.—

હે ભવ્યો ! ધન, માલ, શિષ્ય, પુસ્તક, સ્થાન, યશોવાદ, અને કીર્ત્તિવાદ આદિનો લોભ છોડી અમૃતક્રિયા અથવા મોક્ષ હેતુક ક્રિયા કરો. દ્રવ્ય વ્રતોનું પાલન કરો છો, તેની સાથે ભાવવ્રતોનું પાલન કરો. હમેશાં વિચારની શ્રેણિ ઉપર દૃષ્ટિ આપો. પરપરિણતિ રૂપ અબ્રહ્મને છોડી આત્મ સ્વભાવમાં રમણ કરો. મારૂ મારૂ ન કરતાં અને ખંડન મંડન ન કરતા તત્ત્વ દૃષ્ટિથી વિચાર કરો. હિત બુદ્ધિથી આપસની પ્રવૃત્તિ સુધારવા અમૂલ્ય સલાહ દેવાવાળા થાઓ. દેશ, ક્ષેત્ર, ગામ શહેર કે મનુષ્યોનો રાગ છોડી વીર પ્રભુની વાણીનો સર્વત્ર પ્રકાશ કરો જેથી લોભ ચક્રવર્તિનો પરાજય થવા સાથ વીરશાસનની વિજય પતાકા ફરકે.

(૯)

गुरुना दश गुण.

પરમાત્માએ પ્રકાશિત કરેલ **શાન્તિધર્મ** એ આત્મ શુદ્ધિનુ અસાધારણ કારણ છે સાધુઓને માટે તો ક્ષમાનો ગુણ પ્રધાનતયા હોવો જોઇએ ક્ષમા ગુણ વિનાના બીજા ગુણો તેટલાજ નકામા છે કે જેટલા એકડા વિનાના મીંડા સાધુ ગમે તેટલો વિદ્વાન્ ક્રિયાપાત્ર કે તપસ્વીજ કેમ ન હોય, જો તેનામા ક્ષમા નથી, તો તે નકામોજ છે તેના ગુણો ઠાર ઉપર લીંપણ સમાન છે મહાવ્રતોને ધારણ કરવાનુ પ્રયોજન પણ બારીકાઇથી તપાસીએ તો ક્ષમા ગુણની વૃધ્ધિ માટેજ જોવાશે દુનિયામા કંચન અને કામિની એ બે વસ્તુઓ કલેશનુ–દુર્ગતિનુ

--અપમાનનું--દુઃખનુ--શમતાના નાશનુ, વિવેક વિચાર અને ધર્મધ્વંસનુ--યાવત્ અનન્ત જન્મ મરણનુ કારણ હોવાથી મહાવ્રત ધારિયો તેનો ત્યાગ કરે છે. કંચન કામિનીના ત્યાગી એજ ત્યાગી ગુરૂ પૂજનિક સમજવા જોઇએ. બાકી-નાઓને વેષ વિડંબક સમજવા જોઇએ. જેઓ યથાર્થ વ્રતનુ પાલન કરે છે, તેમનાથી ક્રોધ હજારો કોશ દૂર રહે છે, અને ક્રોધ ત્યાંજ હોય છે. કે જ્યા લોભ હોય છે, અને જ્યાં માન હોય છે ત્યાં માયા હોય છે. અત એવ જે લોભનો ત્યાગી છે, તે જ ક્રોધનો ત્યાગી છે. મહાવ્રતધારી સાધુ-ઓમાં પણ જે ક્રોધ--વૈમનસ્ય જોવાય છે, તે લોભના કારણેજ છે. લોભ એક જાતનો નથી હોતો. કીર્તિનો, પ્રતિષ્ઠાનો, યશોવાદનો, શિષ્યનો, પુસ્તકનો વિગેરે. આ કારણોથીજ ઝગડા ઉદ્ભવે છે, એટલા માટે ક્રોધના જય માટે મહાવ્રતો બતાવવામાં આવેલ છે. જ્યાં ક્રોધનો જય નથી, ત્યાં તપ—જપ—જ્ઞાન—ધ્યાન --પરોપકાર વિગેરે પણ નિષ્ફળ થાય છે. ક્રોધનો જય ક્ષમા-થીજ થઇ શકે છે. ક્ષમા એજ ક્રોધ નિવારણનુ શસ્ત્ર છે. ક્ષમા સિવાય કરેલું ધર્મધ્યાન સંસાર ક્ષયનું કારણ થતું નથી. એટલા માટેજ પ્રભુ મહાવીરે પોતાના જીવનમાં ક્ષમાનો આદર કરી આત્મકલ્યાણ-કર્મક્ષયમાં તે ગુણની પ્રધાનતા બતાવી છે.

બીજો ગુણ **માર્દવ** છે. **માર્દવ** એટલે સરલતા. માનના ત્યાગથી સરળતા ઉદ્ભવે છે જ્યાં સુધી મનોમંદિરમાં માનની માનતા—પૂજના છે, ત્યાં સુધી ધર્મરાજાની યથાર્થ પધરામણી થઇ શકતી નથી, અને વાસ્તવિક રીતે ધર્મની આજ્ઞા શિરોધાર્ય

થયા સિવાય આત્મશ્રેય થાય નહિ, એ તો દેખીતુ જ છે અત એવ સૌથી પહેલા માન-મર્કટને મનોમંદિરથી બહાર કાઢવા માટે જ સાધુ થવાય છે ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેલો મનુષ્ય માનનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, માટે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી માનનો ત્યાગ કરી-માનને દૂર કરી **માર્દવ** ગુણની સેવા કરવી ઉચિત છે

પરન્તુ આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે વર્તમાનકાલમા ગૃહસ્થો કરતા સાધુ વેષધારીઓ બહુધા વધારે માની બની આડબર પ્રિય થઇ સ્વકર્ત્તવ્ય પરાઙ્મુખ થાય છે, અને થતા જાય છે, તેનુ કારણુ એજ છે કે-આત્મતત્ત્વનુ જ્ઞાન ભૂલાયુ છે અતએવ માનના સામ્રાજ્યમા ગૂથાયા છે શુ એ માનનુ કારણુ નથી કે સૌથી વધારે ત્યાગી ગણાતા આપણા જૈન સાધુઓ-પદવીધરો પણ એક બીજાને મળવામા અને વિચારોની લેનદેન કરવામા અત્યન્ત સકોચાય છે ? પરન્તુ શાસ્ત્રકારો તો એજ કહે છે કે—

" માનના ત્યાગવાથી જેને માર્દવ ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પુરૂષ દેવગુરૂની સમીપે નમ્રતાને પામે છે-સિદ્ધાન્તરૂપ સમુદ્રનો પારગામી થાય છે અને તેજ જગતનો પૂજનિક બને છે "

સાધુ મુનિ વદનીય-પૂજનીય-માનનીય એટલા માટે છે કે-જગત જ્યારે માનમત ગજ ઉપર ચઢેલ છે, ત્યારે મુનિ તેથી નીચે ઉતરેલ છે બાહુબલી જેવા ઋષિરાજને પણ માન કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા અતરાયભૂત થયુ હતુ માનરહિત

સાધુ સમસ્ત શ્રુત સાગરને અવગાહી શકે છે. માનથી સ્થૂલભદ્ર જેવા મહા પુરુષ પણ સંપૂર્ણ શ્રુતાર્થના અનધિકારી થયા. માટે માનને દૂર કરી જેઓ નિરભિમાની પણે રહે છે, એજ ત્યાગી પુરુષો ગુરૂ ગણાય છે.

ત્રીજો ગુણ **આર્જવ**. આર્જવ એટલે માયારહિતપણું. જ્યા સુધી માયા રહિતપણું નથી, ત્યાં સુધી તમામ ગુણો નિષ્ફલપ્રાય છે, કહ્યું છે—

पूजन्ति देवांस्तु, वपन्ति वित्त,
सन्सु व्रत चाददते, तपन्ति।
तपस्त्यजन्ति प्रमदादिवर्ग,
मायां न मुञ्चन्ति वृथेति सर्वम ॥ १ ॥

દેવોને પૂજે છે, સાત ક્ષેત્રોમાં દ્રવ્ય વાપરે છે, સત્પુરૂષોની વચમાં વ્રતોને ધારણ કરે છે, તપને તપે છે અને સ્રી આદિ સ્વવર્ગનો ત્યાગ કરે છે. પરન્તુ જ્યાં સુધી માયાને છોડતા નથી, ત્યા સુધી બધુ નકામુ જ છે

માયા મહારાક્ષસીને પરાધીન થયેલ પુરૂષ ગમે તેવી ભક્તિ કરે, ગમે તેવો ત્યાગ—વૈરાગ્ય ધારણ કરે, ગમે તેવો ઉપદેશ આપે, અને શાસ્ત્રો ભણે-ભણાવે કે સાભળે, યોગાનુષ્ઠાન કરે કે કરાવે, ગમે તેવો યોગી—ધ્યાની બને, અને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, ગણિ, ગણાવચ્છેદક કે પંન્યાસાદિ પદથી વિભુષિત થાય, પરન્તુ તે સંસાર સમુદ્રનો પાર પામી શકે નહિં. ઘણા આડંબરની જરૂર નથી, ઘણી વિદ્ધત્તાની જરૂર નથી. આત્મ—કલ્યાણમાં જરૂર છે નિષ્કપટભાવની, જરૂર છે

નિર્માયીપણાની, જરૂર છે સહૃદયતાની નિષ્કપટભાવથી કરેલ થોડો પણ ધર્મ સસાર સમુદ્રથી પાર પમાડે છે નિર્માયી સાધુની સ્થિતિ સર્વથા—સર્વદા—સર્વસમય એકાકાર હોય છે' **एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा ।** એકલો હોય કે સભામા હોય, સૂતો હોય કે જાગતો હોય, દિવસ હોય કે રાત હોય, જગલ હોય કે શહેર હોય—જ્યે ત્યા પણ તેની વૃત્તિ ન્યૂનાધિકતાવાળી નથી હોતી આવો ગુણ ધારણ કરનારજ ગુરૂ કહી શકાય—ગણી શકાય

હવે ચોથો ગુણ છે **મુકિત** મુક્તિ એટલે મોક્ષ નહિ, પરતુ મુકિત એટલે **મમત્વભાવ ન રાખવો** તે ઠીક જ છે સાધુ થઈ મમત્વભાવ રાખે તો એ મ્હોટો ઠગારોજ કહેવાય અથવા ઉપાધિવાળો કે દુનિયાનો દાસ ગણાય સાધુ થનાર પહેલાજ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે—મારે સર્વથા પરિગ્રહનો ત્યાગ છે છતા તે પરિગ્રહ ધારણ કરે તો તે પ્રભુનો ચોર, ધર્મનો ધ્વસક, આત્મગુણનો ઘાતક, અને શુદ્ધ શાસનનો કલકી છે દરેક દર્શનકારો સાધુઓને માટે નિસ્પૃહી વિશેષણ આપે છે જ્યા સ્પૃહા છે, મમત્વ છે, મૂર્ચ્છા છે, ત્યા પરિગ્રહ છે ઉમા સ્વાતી મહારાજ કહે છે **मूर्च्छा परिग्रह** મૂર્ચ્છા એ જ પરિગ્રહ છે મુક્તિની પ્રશસા કરતા પણ શાસ્ત્રકારો કહે છે —

धर्मस्तु दुर्लभतरो दिवि मुक्तिनामा
सर्वेपु वस्तुपु निरीहतया मुनीनाम् ।
सम्पद्यते ननु मनो वचसा समाधि-
कृज्ज-मजातिमरणान्तक एव सेव्य ॥ १ ॥

સ્વર્ગમા મુક્તિ નામનો ધર્મ દુર્લભ છે. સર્વ વસ્તુમાં અનભિલાષા વડે મુનિઓને મુક્તિધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. મન, વચન અને કાયાને તે સમાધિ કરનાર છે. જન્મ, જરા અને મરણનો તે અતક છે, અતએવ મુક્તિધર્મ દરેકે સેવવા લાયક છે.

નિસ્પૃહતા તમામ દર્શનકારોએ માન્ય રાખેલ છે. નિસ્પૃહતા ગુણને ધારણ કરનાર દુનિયામાં પૂજાય છે નિસ્પૃહ મનુષ્યને જગત્ તૃણસમાન છે. निस्पृहस्य तृणं जगत् । નિ:સ્પૃહ માણસમાં જાતિભેદ, ધર્મભેદ, વ્યક્તિભેદ કે દેશભેદ જોવાતો નથી. અર્થાત્ આખું જગત્ તેને શિર ઝુકાવે છે. તેનાં વચનોનો આદર કરે છે. જગત્‌ના ઐહિક લાભ ઉપરાન્ત નિ:સ્પૃહી મનુષ્ય જન્મ, જરા મૃત્યુના ભયથી પણ તે દૂર રહી આત્મસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. દેવતાઓ પણ નિઃપૃહી પુરૂષના ભકત બને છે. જ્યાં નિઃસ્પૃહતા નથી, ત્યાં આશાનો પાસ વીંટાયેલ છે, ત્યા જગતનું દાસપણું છે. એટલાજ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે—

आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्य ।
आशा दासी येषां तेषां दासायते लोकः ॥ १ ॥

અતએવ આશાના દાસ ન બનતા આશાને પોતાની દાસી બનાવે, તેજ સાચા ગુરૂ છે.

હવે પાંચમો **તપનો** ગુણ છે. સંસાર છોડી સાધુ થનારનો ઉદ્દેશ **કર્મક્ષયનો** હોવો જોઇએ અને **કર્મક્ષય** કરવામાં

તપ અસાધારણ કારણ છે માટે સાધુઓએ યથાશક્તિ બાર પ્રકારના તપ પૈકી ગમે તે તપનો આદર કરવોજ જોઇએ કેટલાક ભાગ્યશાળી પુરૂષો તો બાહ્ય અને આભ્યન્તર બન્ને પ્રકારના તપનો આદર કરે છે તપસ્યાથી નાના પ્રકારની લબ્ધિયો પ્રાપ્ત થાય છે વિજયલક્ષ્મી સૂરિ કહે છે—

" કર્મ તપાવે ચીકણા ભાવમગલ તપ જાણ,
પચાસ લબ્ધિ ઉપજે જયજય તપ ગુણખાણ "

તપનો પ્રભાવ જગત્મા અદ્ભુત છે કહ્યુ છે—

शुष्क वन पल्लवित तु शत्रु
सुहृत, कृशानु सलिल, भुजग ।
स्रगर्णवा निर्जलभूमिदेश—
स्तप प्रभावाच्च भवज्जगत्याम् ॥

જગતમા તપના પ્રભાવથી શુષ્કવન નવપલ્લવિત થાય છે શત્રુ મિત્ર થાય છે, અગ્નિ જલ થાય છે સર્પ પુષ્પની માળા થાય છે, અને સમુદ્રસ્થલ મેદાન બને છે

× શ્રી ગુરૂદેવના હાથે આ લેખ અહિ સુધીજ લખાયેલો છે

(૧૦)

વીરોપદેશની વાનગી.

ભગવાન્ મહાવીરની વાણીનું પાન કરનાર કોઈ પણ ભવ્યાત્મા, તે વાણીમાં-ઉપદેશમાં રહેલી નિષ્પક્ષપાતતા અને ઉદારતા ઉપર મુગ્ધ થયા વિના નજ રહે. મહાવીરનો ઉપદેશ એ કેવળ ભવ્ય જીવોના કલ્યાણને માટે પ્રકાશાએલો ઉપદેશ છે. નહિ કે પોતાના વાડામાં લોકોને લઇ જવા માટે, નહિં કે જગત્માં પોતાની કીર્ત્તિ અને યશ વધારવા માટે. ભગવાન્ મહાવીરને તેની લાલચ ન્હોતી. અરે, તેની ઇચ્છાયે ન્હોતી. એવી ઇચ્છાઓ અપૂર્ણ પુરૂષને થાય છે. અથવા એમ કહેવું જોઇએ કે એવી ઇચ્છા થવી, એજ અપૂર્ણતાનું લક્ષણ

છે ભગવાન મહાવીર સપૂર્ણ હતા સપૂર્ણ થયા પછીજ તેનણે જગતને સન્માર્ગ બતાવ્યો છે આ લેખમા તેજ પ્રભુ મહાવીરના ઉપદેશની કઈક વાનગી ઉપસ્થિત કરવા વારી છે આશા છે વાચક, તેનો લાભ જરૂર ઉઠાવશે

સૂત્રકૃતાગમા કહેવામા આવ્યુ છે —

आदाय बभचेर च आसुपन्ने इम वइ ।
अस्सि धम्मे अणायार नायरज्ज कयाइवि ॥१॥

બ્રહ્મચર્યને અગીકાર કરી બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય આગળ કહેવાશે તેવી વાણી ન બોલે આ ધર્મમા કદાપિ અનાચારનુ સેવન નજ કરે

'બ્રહ્મચર્ય' નો અર્થ એક અપેક્ષાએ '**જૈનેન્દ્રશાસન**' પણ કરવામા આવ્યો છે જૈનશાસનમા વાસ્તવિક તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, વિનય, વિવેક, સત્ય, સતોષ અને પરોપકારાદિ અનેક ગુણ રત્નો ભર્યા છે, માટે 'बभचेर' શબ્દથી 'જૈન શાસનનો' પણ બોધ થાય છે ટીકાકાર ભગવાન 'सत्यतपो भूतेन्द्रियनिरोधलक्षण तच्चर्यते अनुष्ठीयते यस्मिन् तन्मौनी द्र प्रवचन ब्रह्मचर्यमित्युच्यते ।' આવી વ્યુત્પત્તિ કરવાથી 'પ્રવચન' અર્થ બ્રહ્મચર્યનો થાય છે

જૈનશાસનનો સ્વીકાર કરી બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ એકાન્તવાદને છોડી અનેકાન્તવાદપૂર્વક વચન વર્ગણા બોલે છે પરન્તુ આગળ કહેવ એકાન્તવાદરૂપ અનાચારનો આદર કરતા નથી વીરપ્રભુના શાસનમા 'જગત્ એકાન્ત નિત્ય છે' તેમ નથી, તેમ 'એ

કાન્ત અનિત્ય છે.' તેમ પણ નથી. જગત્ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, જ્યારે પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. વીર પ્રભુના શાસનમાં એકાન્તરૂપ અનાચાર નથી; એકાન્તરૂપ અનાચારથી વસ્તુ, મત કે દર્શન દૂષિત બને છે. જૈનેદ્ર શાસન તો મુક્તિમાર્ગનું કારણ છે, અને મુક્તિમાર્ગ એ સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન, અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ છે.

સમ્યક્ દર્શન—એટલે પદાર્થોનું યથાર્થ અવલોકન અને શ્રદ્ધાન. અર્થાત્ જીવ—અજીવ—પુણ્ય—પાપ—આસ્રવ-સંવર-નિર્જરા--બંધ અને મોક્ષ—એ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરવી અથવા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને કાળ—એ ષટ્ દ્રવ્યનું યથાર્થ જોવું. નિત્યાનિત્યપણે સામાન્ય વિશેષરૂપ અનાદિ અનંત સંસાર ચક્રમાં રહેલ પદાર્થો વીતરાગદેવે જે પ્રમાણે પ્રરૂપ્યા છે, તેજ પ્રમાણે શ્રદ્ધાન્—રૂચી એનું નામ **સમ્યક દર્શન** છે.

સમ્યક્ જ્ઞાન—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન. પર્યાય જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એ પાચ પ્રકારનું જ્ઞાન છે.

સમ્યક્ ચારિત્ર—ચારિત્ર પાચ પ્રકારનું છે. સામાયિક, છેદોપસ્થાનીય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, પરિહાર વિશુદ્ધિ અને યથાખ્યાત.

પૂર્વોક્ત જ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્ર વિસ્તારથી થાય કે સંક્ષેપથી, પરન્તુ બન્ને પ્રકાર મુક્તિના માર્ગરૂપ છે. અતએવ મૌનીંદ્રશાસનમાં રહેલ જીવોએ આ પ્રમાણે શ્રદ્ધા રાખવી જોઇએ—

अणादीय परिन्नाय अणवदग्गति वा पुणो ।
सासयमसासए वा इति दिट्ठि न धारए ॥१॥

આ જગતને અનાદિ અપર્યવમાન જાણી ' લોક શાશ્વતો છે ' અથવા ' લોક અશાશ્વતો છે ' એવી એકાન્ત દષ્ટિ રાખવી નહિ

સાખ્યના મત પ્રમાણે લોક શાશ્વતો છે, કારણ કે–તે દર્શનમા **अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभाव सर्वं नित्यम्** આમ નિત્યનુ લક્ષણ કરવામા આવ્યુ છે

અર્થાત્ વસ્તુ નાશ થતી નથી, ઉત્પન્ન થતી નથી અને હમેશા સ્થિર એક સ્વભાવવાળી રહે છે ફક્ત આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ થાય છે આ સાખ્યનો સિદ્ધાન્ત છે જ્યારે બૌદ્ધો **वत्तमाननारका समुच्छेत्स्यन्तीत्येतच्च सूत्रम्**–વર્તમાન નારકીઓ તમામ નાશ પામશે, એટલે **यत् सत् तत् सर्वं क्षणिकम्** જે જે પદાર્થો છે તે સર્વ ક્ષણિક છે આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તમામ પદાર્થો એકાન્ત અનિત્ય બતાવે છે પરન્તુ આર્હત્ દર્શનમા બન્ને બાબતો (નિત્ય–અનિત્ય) સાપેક્ષ રીતિએ સિદ્ધ કરવામા આવેલ છે એકાન્ત અનિત્ય માનવાથી કે એકાન્ત નિત્ય માનવાથી વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી–ચાલી શકે તેમ પણ નથી ઉલટો અનાચાર થાય છે જૂઓ

एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो न विज्जइ ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायार तु जाणए ॥१॥

અર્થાત્ એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય એ બે સ્થાને વ્યવહાર ન રહે અને એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય એ બે સ્થાને અનાચાર જાણવો.

એકાન્ત નિત્ય માનનારાઓના મતમાં કોઇપણ વસ્તુ નાશ થતી નથી, ઉત્પન્ન થતી નથી અને હમેશા સ્થિર-એક સ્વભાવવાળી રહે છે. એ સિદ્ધાંન્ત પ્રમાણે વસ્તુ નવી-જૂની ન થવી જોઈએ. એટલે વ્યવહારમા પ્રત્યક્ષ રીતે વસ્તુનો નાશ, અને વસ્તુની ઉત્પત્તિ અનુભવાય છે, તે રૂપના વ્યવહારનો નાશ થશે. અથવા પારલૌકિક કાર્ય પણ થશે નહિ. કેમકે—એકાન્ત નિત્ય પક્ષમાં બંધ કે મોક્ષ તો થનાર નથી. કારણ કે—હમેશા સ્થિર—એક સ્વભાવવાળી વસ્તુમાં ફેરફારનું કંઇ કામ નથી—એટલે દીક્ષા—વ્રત-નિયમાદિ વ્યર્થ થશે.

હવે એકાન્ત અનિત્ય માનનારના પક્ષમાં ધન—ધાન્યાદિનો સંગ્રહ કરવો એ મૂર્ખતા સાથ પરિશ્રમ પણ વ્યર્થજ ગણાશે; કારણ કે ગ્રહણ કરનાર અનિત્ય હોવાથી તેના કામનું તો તે છે નહિં. વળી તેમ માનવામાં કૃતનો નાશ અને અકૃતનો આગમ થશે અત એવ સર્વ—વ્યવહાર એક જાલરૂપ થવાનો. માટે એકાન્ત નિત્ય કે એકાન્ત અનિત્ય કહેનારના હાથમાં વ્યવહારરૂપ લગામ રહેવાની નથી. અને ડગલે ને પગલે વ્યવહારની તો જરૂર રહેલીજ છે. એટલે એ પ્રમાણે એકાન્ત નિત્ય કે એકાન્ત અનિત્ય—આ બન્ને સ્થાનથી વ્યવહાર કરનારના શિરપર અનાચારનો આરોપ આવવાનો કારણ કે આચારને છોડી

ઉન્માર્ગે ચાલનાર અનાચારીજ ગણાય માટે હે ભવ્યો ! સ્યાદ્‌વાદ ભૂપતિની સીધી સડક છોડી ચાલવુ નહિ સ્યાદ્વાદી કદાચ પણ સ્ખલના પામતો નથી કથંચિત્ નિત્યાનિત્ય માનનાર વસ્તુનુ સ્વરૂપ સમજી શકે છે સામાન્ય અંશની અપેક્ષાએ વસ્તુ નિત્ય છે વિશેષાંશની મર્યાદા લઈએ તો અનિત્ય છે જુઓ જૈનતત્ત્વવેત્તાઓનુ ઉદાર વાક્ય—

घटमौलिसुवर्णार्थी नाशोत्पादस्थितिष्वयम ।
शोक-प्रमोद-माध्यस्थ्य जनो याति सहेतुकम ॥१॥

સુવર્ણમા નાશ, ઉત્પાદ અને મૂલ સ્થિતિ સ્પષ્ટ અનુભવાય છે સુવર્ણના ઘટનો નાશ થાય, ત્યારે મુકુટ ઉત્પન્ન થાય છે મુકુટનો નાશ થાય, ત્યારે ઘટ ઉત્પન્ન થાય એક ઘટનો અર્થી છે, બીજો મુકુટનો, ત્રીજો સુવર્ણનો ઘટના નાશ વિના મુકુટ બને નહિ, માટે ઘટાર્થીને મુકુટના ઉત્પાદ સમયે શોક થાય છે, મુકુટાર્થીને પ્રમોદ થાય છે અને સુવર્ણાર્થી બન્ને દશામા મધ્યસ્થ રહે છે, કારણ કે સુવર્ણ બન્નેમા છે

અતએવ એકાન્ત નિત્ય માનવામા અથવા એકાન્ત અનિત્ય માનવામા વ્યવહાર રહેતો નથી ઉપર્યુક્ત બન્ને સ્થાનમા એકાન્ત નિત્ય માનવામા અને એકાન્ત અનિત્ય માનવામા અનાચાર જાણવો અર્થાત્ તેમ માનવામા વસ્તુસ્થિતિનુ જ્ઞાન થતુ નથી આજ વાતની પુષ્ટિમા સૂત્રકાર કહે છે—

समुच्छिहिति सत्थारो सव्वे पाणा अणेलिसा ।
गंठिगा वा भविस्सति सासयति व णो वए ॥१॥

સર્વ હિતશિક્ષા આપનારનો મોક્ષ થશે. એવું બુદ્ધિમાન મનુષ્ય એકાન્તથી બોલે નહિં. બધા જીવો વિલક્ષણ છે, સર્વ પ્રકારે કોઇ જીવ સદૃશ છે જ નહિ, એમ પણ એકાન્તે ન બોલે. બધા જીવો ગ્રંથીભેદને નહિં કરે. કર્મની ગાંઠવાળા જ રહેશે, અથવા સર્વ જીવોની મુક્તિ થશેજ. એવું એકાન્તે ન બોલે. તીર્થંકરો શાશ્વતા છે, એમ પણ એકાન્તે ન બોલે; કારણ કે એકાન્ત નિત્ય કે એકાન્ત અનિત્યમાં વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી, છતા જો કોઈ ચલાવવા પ્રયત્ન કરે, તો તે ડગલે ને પગલે સ્ખલિત જ થાય. એટલા માટે જ તેને અનાચાર કહેવામાં આવેલ છે.

ભલે કીડીની હારની માફક જીવો મુક્તિમાં જાય, છતા જગત તો ભવ્ય જીવોથી રહિત કદાપિ થનારજ નથી, જેમકે–અનાગતકાલ ગમે તેટલો વ્યતીત થઇ જાય, પરન્તુ તે ઘટતો નથી–ઓછો થતો નથી, થનાર નથી: તેવી રીતે નિરંતર જીવો મોક્ષમા જવા છતાં પણ સંસારમા ઘટનાર નથી. કારણ કે–સૂક્ષ્મ–વ્યવહાર રાશિ એટલી બધી છે કે–વ્યવહારરાશિમાંથી એક પણ ઓછો થવા પામે નહિ. જે વખત જેટલા જીવો મુક્તિમાં જાય છે, તે સમયે તેટલા જીવો અવ્યવહાર રાશિથી વ્યવહાર રાશિમાં આવે છે, આવો સૈદ્ધાન્તિક અનાદિકાલનો નિયમ છે.

વળી કેટલાક ભવ્યો પણ સામગ્રીના અભાવે નિર્વાણ પામતાં નથી. દૃષ્ટાન્ત તરીકે કેટલીક ધાતુ અને પાષાણ પ્રતિમા બનાવવાને યોગ્ય હોવા છતા સામગ્રી નહિં મળવાથી તેની પ્રતિમા બનતી નથી.

એકાન્ત નિત્ય માનનાર કે એકાન્ત અનિત્ય માનનાર સંસાર ચક્રમા રહેલ પદાર્થોનુ સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી આ વાત આગળ ઉપર સ્પષ્ટરૂપે સમજાશે

કેટલાક લોકો અજ્ઞાનતાના કારણે વનસ્પતિ, કીડી, જૂ, ચાચડ, માકડ અને પચેન્દ્રિય જીવોની હિસામા એક સરખુ **પાપ** સમજે છે પરન્તુ તેઓ બારિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરે તો તેમને સ્વય પોતાની ભૂલ સમજાશે કારણ કે એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને પચેન્દ્રિયપણુ પ્રાપ્ત થવુ, એ ઉત્તરોત્તર પુણ્યની પ્રબલતા સિવાય બની શકે નહિ અને જેમ જેમ પુણ્યની પ્રબળતા તેમ તેમ તેની હિસામા પાપ વધારે હોય, એ દેખીતુ જ છે કહ્યુ પણ છે—

> सत्तविराहणपाव असखगुणीयस्स पगभूयस्स ।
> भूयस्साणतगुण पाव पगस्स पाणस्स ॥ १ ॥
> वेइदिय तेइदिय चउरिंदिय तहेव चेव पचिदिय ।
> लक्खसहस्सा तह सयगुणतपाव मुणेयव्व ॥ २ ॥

અર્થાત્—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુના જીવો કરતા વનસ્પતિના એક જીવની વિરાધનામા અસખ્ય ગુણુ પાપ છે વનસ્પતિના જીવો કરતા અનન્તગુણુ બેઇંદ્રિની વિરાધનામા છે લાખ બેઇંદ્રયની બરાબર એક ત્રીન્દ્રિયની વિરાધનામા છે, હજાર ત્રીન્દ્રિયની બરાબર એક ચતુરિન્દ્રિયની વિરાધનામાં છે સો ચતુરિન્દ્રિયની બરાબર એક નાનામા નાના પચેન્દ્રિયની વિરાધનામા છે

પંચેન્દ્રિય જીવોના મુખ્ય ચાર ભેદ છે—તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ અને નારકી. દેવ અને નારકીને મારવાની—વિરાધના કરવાની મનુષ્યની શક્તિ નથી. તેઓ કોઇના માર્યા મરતા નથી, માટે તિર્યંચ અને મનુષ્યોનો જ વિચાર કરવાનો રહે છે.

તિર્યંચોમા અનેક જીવો છે. જેમાં એક એકથી પુણ્યમાં ચઢિયાતા છે. જેમ ઉંદર, સર્પ, નોળીયા; બીલાડો, કૂતરો, ચિત્તો, બકરો, હરિણ, રોજ, ગધેડો, ગાય, ભેંસ, અને હાથી એ બધા પુણ્યમા ન્યૂનાધિક હોવાથી પાપમાં પણ ઓછા-વત્તાપણું જરૂર છે. તેવીજ રીતે મનુષ્યોમા પણ રોગી, શોગી, સંતાપી, ભોગી, સુખી, બ્રહ્મચારી, વ્રતી, સાધુ, સંન્યાસી, તપસ્વી, જોગી, જ્ઞાની, ધ્યાની વિગેરે હોય છે. તેમાં જેમ જેમ પુણ્યાશથી જીવ ચઢીયાતો હોય, તેમ તેમ તેને મારવામાં અધિક પાપ લાગે છે. કેટલાક તો સર્વથા **અવધ્ય** જ બતાવેલ છે. માટે જેમ જે જીવ વધારે પુણ્યશાળી હોય, તેમ તે જીવની હિંસામા—કષ્ટ દેવામા વધારે પાપ લાગે છે. માટે તમામ જીવોની હિંસામાં સમાન પાપ છે, એવું તો ક્યારે પણ ધારવું નહિ. હિંસા પણ તેને જ કહેવામાં આવે છે કે **प्रमादात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा** પ્રમાદથી એટલે કે—કેફી ચીજનુ પાન કરવું, પંચેન્દ્રિયના વિષયનું સેવન કરવું, ક્રોધાદિ કષાયો કરવા, નિદ્રા લેવી અને રાજકથા આદિ વર્જનીય કથાઓ કરવી—એનાથી કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રાણ હરણ કરવા એનું નામ **હિંસા** છે કહ્યું છે—

पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविध बल च
उच्छ्वासनिश्वासमथान्यदायु ।
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता
स्तेषा वियोजीकरण तु हिंसा ॥ १ ॥

પાચ ઇદ્રિય, મનોબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ પરમાત્માએ કહ્યા છે તેનો વિયોગ કરવો, તેને મરણ અથવા હિંસા કહેવામા આવે છે

દરેક જીવને દશ પ્રાણ હોતા નથી સજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે, ગર્ભજ પચેન્દ્રિયના ઘણા ભેદો છે પરતુ ટૂકામા કહીએ તો કાનવાળા જીવોને સ્તન હોય છે કાનને ઠેકાણે જેને મીડાના જેવો આકાર હોય છે, તેને ઇડા થાય છે **મીડુ એને ઇડુ અને કાન એને થાન (સ્તન)** એવી એક સામાન્ય ઉક્તિ છે, તે બરાબર છે તે તમામ જીવોને પાચ ઇદ્રિય (સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય), ત્રણ બળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય–એ દશ પ્રાણ હોય છે

એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર પ્રાણ હોય છે સ્પર્શનેન્દ્રિય, શરીરબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય બે ઇદ્રિયને છ પ્રાણ – સ્પર્શનેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય, વચનબળ, શરીરબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ, અને આયુષ્ય ત્રે ઇદ્રિયજીવોને સાત પ્રાણ, અને તે ઉપરના છમા ઘ્રાણેન્દ્રિય વધારે ચતુરિન્દ્રિય જીવોને આઠ, તે સાત

ઉપરના અને આઠમો ચક્ષુરિન્દ્રિય વધારે. હવે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જેવાં કે ડેડકાં વિગેરેને નવ પ્રાણ હોય છે. તેને મનોબલ નથી.

એ પ્રાણોનો વિયોગ, તેનું નામ મરણ છે. કારણ કે આત્મા સર્વથી તો નાશ પામતો નથી. ફકત પર્યાયાન્તર કરે છે. તેજ કારણથી તત્ત્વવેત્તાઓએ આત્મામાં કથંચિત્ અનિત્યત્વ પણ સ્વીકાર્યું છે. અન્યથા આત્મા બળતો નથી, ડૂબતો નથી, ઓછો થતો નથી. ચિરાતો નથી, મરતો નથી.

પ્રસંગોપાત્ત આટલું કહી હવે **અનેકાન્તવાદ** તરફ આવીએ.

શાસ્ત્રકારો અનેકાન્તવાદનુ સ્વરૂપ સમજાવતા અને એકાન્તવાદમાં વ્યવહાર નથી, એમ પ્રરૂપણ કરતાં કહે છે.

अहाकम्माणि भुंजंति अण्णमण्णे सकम्मुणा ।
उवलित्तेति जाणिज्जा अणुवलित्तेति वा पुणो ॥

અર્થાત્—સાધુ માટે થયેલ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર તમામ ચીજને આધાકર્મી દોષયુકત કહેવાય છે. આધાકર્મી આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે લેતાં "સાધુ દૂષિત થતા નથીજ" અથવા "દૂષિત થાયજ" એમ કહેવાથી વ્યવહાર નષ્ટ થાય, તેવી ભાષાથી અનાચાર જાણવો.

આધાકર્મી આહાર–પાણી–વસ્ત્ર–પાત્ર વિગેરે સાધુ લેતા નથી. ૪૨ દોષરહિત આહારનો સાધુ ખપ કરે. પરન્તુ શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે આધાકર્મી આહાર દોષ લગાડનાર નથી.

કોઇ કારણસર પૌરપધ્ની ભિક્ષા પણ સર્વસંપત્કરી થાય છે જૂઓ **ભગવતી** સૂત્રના આઠમા શતકના છઠા ઉદ્દેશામા પાને ૬૧૧ મા આ પ્રમાણે પાઠ છે—

समणोवासगस्स ण भंते ! तहारूव समण वा माहण वा अफासुएण अणेसणिज्जेण असण-पाण-खाइसाइमेण पडिलामे माणस्स किं कज्जइ ? गोयमा ! बहुतरिया से निज्जरा कज्जइ । अप्पतराए से पावकम्मे किज्जइ ।

હે સ્વામિન્ ! તથાપ્રકારના શુદ્ધ આચાર-વિચારવાળો, સાધુ મહારાજને અશુદ્ધ અને અનેષણીય આહાર-પાણી-ખાદિમ-સ્વાદિમ પ્રતિલાભે અર્થાત્ દે, તો તે શ્રાવકને શુ થાય ? ગૌતમ ! ઘણી નિર્જરા ઉત્પન્ન કરે અને અલ્પતર પાપકર્મ બાંધે

મૂળ રીતિ તો એ છે કે સાધુમહારાજને અન્ન-પાન-વસ્ત્ર-પાત્ર વિગેરે સંયમની રક્ષા કરવનાર ઉપકરણો શ્રાવકોએ નિર્દોષજ આપવા પરન્તુ ગ્લાનાવસ્થામા, તેમજ શ્રુતજ્ઞાનની વૃદ્ધિના કારણ સમયે લેનાર સાધુ અને દેનાર શ્રાવક બન્ને લાભ મેળવી શકે

રાગદષ્ટિથી દેનાર અને લેનાર દોષના ભાગી છે **मुहा दाई मुहाजीवी दोविगच्छइ सुगइ ।** ફોકટ દેનાર અને ફોકટ લેનાર બન્ને સુગતિ જાય છે

અર્થાત્ લેનાર અને દેનાર આત્મકલ્યાણ સિવાય અન્ય કારણથી લેતા દેતા નથી સાધુને એકાન્ત શુદ્ધ તે શુદ્ધ નથી ને એકાન્ત અશુદ્ધ તે અશુદ્ધ નથી. શુદ્ધાહાર પણ કારણ સિવાય

લેવા લાયક નથી. અશુદ્ધાહાર પણ સબળ કારણે લેવા લાયક છે. તે સંબંધી કહ્યું છે—

किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्य वा स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
पिंड. शय्या वस्त्रं पात्र वा भेषजाद्यं वा ।

કાઇ શુદ્ધ આહાર ઉપાશ્રય, વસ્ત્ર, પાત્ર અને ઔષધાદિ કલ્પનીય તે અકલ્પનીય થાય છે, અને અકલ્પનીય તે કલ્પનીય થાય છે. અન્ય પણ કહે છે:—

उत्पद्येत हि सावस्था देशकालामयान्प्रति ।
यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं च वर्जयेत् ॥ १ ॥

દેશ, કાલ અને રોગના કારણે જે અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય, તે અવસ્થામાં અકાર્ય કાર્ય થાય છે. અને કર્મકાર્યને પણ છોડવું પડે છે.

અર્થાત્ તમામ કાર્યોમાં અનેકાન્તવાદ રહેલ છે. માટે એકાન્ત પાપબંધ કે અપાપબંધ ગણનારના સિદ્ધાન્તમાં વ્યવહાર રહેતો નથી. તેમ અનાચાર ગણાય છે. જૂઓ—

जमिदं ओरालमाहारं कम्मगं च तहेव य ।
सव्वत्थ वीरियं अत्थि नत्थि सव्वत्थ वीरियं पपहि॥२॥

મનુષ્ય અને તિર્યંચનું શરીર તે ઔદારિક ઉદાર-પ્રધાન પુદ્‌ગલોથી બનેલ છે. અથવા આ શરીર મુક્તિનું સાધન હોવાથી તે પ્રધાન ગણાય છે. દેવના અને નારકીનું સ્વાભાવિક શરીર તે વૈક્રિય શરીર કહેવાય છે. આ શરીર વૈક્રિય લબ્ધિથી મનુષ્ય અને તિર્યંચને પણ મળે છે. પરન્તુ તે ગુણપ્રત્યય કહેવાય છે. ત્રીજું આહારક તે ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનવાનોને હોય

છે કર્મના સમૂહથી બંધાએલા શરીરને કાર્મણ શરીર કહેવામા આવે છે, અને તૈજસ્ શરીરનુ કામ અહાર પચાવવા વિગેરેનુ છે

આ પાચે શરીરોને એકાન્તવાદે એકાકાર કહેવાં, કિંવા એકાન્તે ભિન્ન કહેવા, એ ન પાલવી શકે તેમ કહેવાથી વ્યવહાર રહે નહિ તથા સર્વની શકિત સર્વત્ર છે અથવા સર્વની શકિત સર્વત્ર નથી, એમ પણ એકાન્તે કહેવામા ઘણા દૂષણો આવે છે

હવે સર્વ શૂન્યવાદીના મતનુ નિરાકરણ કરતા કહ્યુ છે કે-

नत्थि लोए अलोए वा नेव सन्न निवेसए ।
अत्थि लोए अलोए वा एव सन्न निवेसए ॥ १ ॥
नत्थि जीवा अजीवा वा नेव सन्न निवेसए ।
अत्थि जीवा अजीवा वा एव सन्न निवेसए ॥ २ ॥

લોક અને અલોક નથી, એવી સંજ્ઞા સ્થાપન ન કરવી, કિન્તુ લોક અને અલોક છે, એવી સંજ્ઞા સ્થાપન કરવી જીવ ને અજીવ નથી, એમ ન કહેવુ પરન્તુ જીવ-અજીવ છે, એમ સ્થાપન કરવુ

ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે લોક, અલોક, જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સવર, બંધ નિર્જરા, મોક્ષ, ધર્મ, અધર્મ, ઇત્યાદિ ' નથી ' એમ કહેનારનો સિદ્ધાન્ત સમુચિત નથી કારણ કે એમ માનવામા તે લોકો જગતને ' માયા રૂપ ' સ્વપ્ન જેવુ ' ઇંદ્રજાળ '-' મરૂ મરીચિકા ' માને છે અર્થાત્-જગત્ સર્વ શૂન્ય છે આમ આગ્રહ કરનારની સત્તા પણ ઇંદ્રજાળ કે

સ્વપ્ન સરખી કેમ ન માનવી ? વળી પરમાર્થથી જ્યારે કાંઈ પદાર્થજ નથી, તો પછી ' માયા ' ' ઇંદ્રજાળ ' ' સ્વપ્ન ' કે ' મરીચિકા 'નો વ્યવહાર પણ કોનો આશ્રય લઈને સિદ્ધ કરી શકશો ? અને સર્વ પદાર્થોનો અભાવ, એ પણ યુક્તિના અભાવમાં સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

અને જો એમ કહેવામાં આવે કે ' યુક્તિ ' છે, બસ તો ખતમ, યુક્તિ વિદ્યમાન છે, તો સર્વ શૂન્યતાની હાની સ્પષ્ટ થાય છે, એમાં જરા પણ વાંધો નથી. એટલા જ માટે ભગવાન્ મહાવીર કહે છે કે " લોક, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય રૂપ છે. અલોક આકાશાસ્તિકાય રૂપ છે. એમ હે ઈંદ્રભૂતિ તું જ્ઞાન કરજે"

વળી તેજ લોકમાં જીવ અને અજીવ—ચેતન અને જડ બન્ને રહેલા છે. ' નથી ' એમ કહીશ નહિં. અહિ ચાર્વાક, વૈભાષિક, સૌત્રાંતિક અને 'યોગાચાર્ય આત્મ સત્તા 'નો સ્વીકાર કરતા નથી. આત્મા દ્વૈતવાદી બ્રહ્મસત્તા સિવાય અન્ય પદાર્થને માન આપતા નથી. સાંખ્યો આત્માને અકર્તા, નિત્ય અને અક્રિય માને છે, બૌદ્ધો આત્માને ક્ષણિક માને છે, જ્યારે વૈશેષિકો અને નૈયાયિકો આત્મામાં સમવાયસંબંધથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન માને છે આત્માનો વાસ્તવિક જ્ઞાન ગુણ નથી. ઈત્યાદિ દર્શનકારોના મતનું આપણે પૃથક્કરણ કરીએ. *

---

* ગુરૂદેવના હાથે આ લેખ અહિં સુધીજ લખેલો મળ્યો છે.

(૧૧)

एक अगत्यनो प्रश्न.

(સ્વર્ગસ્થ ગુરુ મહારાજને એક વખત એક ભાઈએ એક પ્રશ્ન પૂછેલો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગુરૂદેવે વિસ્તારથી આપેલ આ પ્રશ્ન અને ઉત્તર ગુરુ મહારાજના સંગ્રહમાથી મળી આવેલ છે બહુ અગત્યનો અને વિચારણીય હોઈતિને ધર્મપ્રવચનમા આપુ છુ વિ. વિ.)

પ્રશ્ન—વર્તમાન કાલના સાધુઓ લોચ કરે છે, કે જે લોચની ક્રિયા જોતા ગમે તેવાનુ હૃદય પણ કપી ઉઠે, હમેશા પગે વિહાર કરે છે, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ, સ્વાધ્યાયાદિ શુભ કાર્યોમા નિરતર પ્રવૃત્તિ રાખે છે કચન કામિનીના ત્યાગી

દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ વિગેરે ક્રિયાઓમાં કુશળ દેખાય છે. છતાં તેના પ્રમાણમાં જોઈએ તેટલું માન પામતા નથી, એનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—તમારો પ્રશ્ન બહુ મહત્વનો છે. વિચારણીય છે. આટલી ઉત્કૃષ્ટ–ચમત્કારિક ક્રિયાઓ કરનાર તો જગતમાં માહામાન્ય હોઇ શકે–થઇ શકે, પરન્તુ ઉપર્યુક્ત ગુણોની સાથે કેટલાક એવા અવગુણો ઘર કરી ગયા છે કે જેના લીધે એ ગુણોનો પ્રભાવ જનતા પર પડી શકતો નથી. એ અવગુણોમાં મુખ્ય જે છે, તેનું વિવેચન અહિં કરવામા આવે છે.

૧. પ્રેમનો અભાવ.

આપસમાં પ્રેમનો અભાવ એ સાધુવર્ગમાં મોટામાં મ્હોટો દુર્ગુણ છે. જે દેશમા, જાતિમા સમુદાયમાં પ્રેમનો અભાવ હોય તે જાતિ, દેશ કે સમુદાય વિજય પામતા નથી. બલ્કે તેમાં દુર્દશા પ્રવેશે છે. દુશ્મનો તેના ઉપર ફાવી જાય છે. વ્યવહારની વ્યવસ્થા રહેતી નથી. અનીતિનો પ્રચાર વધે છે. ઉન્નતિનાં લક્ષણો સ્વપ્નમાં પણ જોવાતાં નથી. સ્વચ્છંદતા વધી જાય છે. પૈસા ટકાથી પણ પાયમાલી દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. બીજાઓ ઉપર છાપ પડતી નથી, અને સર્વત્ર અપમાનિત થવું પડે છે. શિક્ષિત કે અશિક્ષિત કોઇપણ વર્ગ હોય, જો તેમાં પ્રેમ-ભાવ નથી, તો તે વર્ગ કાર્યસિદ્ધિ કરવા સમર્થ થઇ શકતો નથી, તેથી વાર્ત્તમાનિક રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં વર્ષોથી જોવાઇ રહ્યું છે કે

આપસમા પ્રેમનો અભાવ હોવાથી મમત્વ વધ્યુ છે અને મમત્વમા પોતાનો કક્કો ખરો કરવા જતા જોઇએ તેવી સત્ત્ળતા મળતી નથી આવીજ રીતે સાધુ સમુદાયની પણ સ્થિતિ છે સાધુઓ દ્વારા સમાજના કાર્યો અનેક થાય છે, પણ એકેમા ભલીવાર નથી દેખાતી, એનુ કારણ એ જ છે કે આપસમા પ્રેમનો અભાવ હોઇ એક સાધુનુ કાર્ય બીજા જોઈ શકતા નથી એક સાધુ બીજા સાધુની નિંદા કરે છે પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા બતાવવા ખાતર બીજાનો અપકર્ષ બતાવે છે પરિણામે ગૃહસ્થવર્ગ સૌને કળી જાય છે અને 'ત્યાગિયોમા પણ આમજ છે' એમ મનમા ગાઠ બાધી લે છે, પરન્તુ સાધુઓ જો આપસમા પ્રેમીલા હોય, તો એક બીજાના કાર્યોને અનુમોદે, એક બીજાની નિંદા કરે નહિ, સમાનભાવે એક બીજાના ગુણાનુવાદ કરે, અને તેનુ પરિણામ એ આવે, કે કેટલાક ખટપટી ગૃહસ્થો ખટપટે કરવી એક બીજાને અથડાવી મારવા ચાહતા હોય એનાઓ પણ ચેતી જાય કે–અહિ અમારી દાળ ગળે તેમ નથી પરન્તુ સમાજના કમભાગ્યે આ દુર્વૃત્તિ જૈન સાધુઓમા નિવાસ કર્યો છે, અને તેથી એવા ખટપટીયા, ઝઘડાપ્રિય ગૃહસ્થો સાધુઓને પોતાના રમકડા બનાવી પોતાની ઉમેદો પૂરી કરી લે છે, પણ સાધુઓએ ખાસ ચેતીને આપસમા પ્રેમ વધારવાની જરૂર છે

૨ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનુ અનભિજ્ઞપણુ

સાધુઓ અનેક કાર્યો–ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાઓ અને શાસનહિતના કાર્યો કરવા છતા તેમા સત્ત્ળતા મેળવતા નથી અને જોઇએ

તેવા માનપાત્ર થતા નથી. એમાં એક એ પણ કારણ છે કે-ઘણાએક સાધુઓ માત્ર "पीछेसे चली आती है" ના આધારે રહી દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવને જોવાનું ધ્યાનમાં લેતા નથી. અને તેના લીધે ઘણી વખત ઉત્તમ કાર્ય હોવા છતાં અસ્થાને નિરર્થક ગણાઇ જાય છે. 'રામ'નું નામ ઘણું ઉત્તમ અને પ્રાર્થના કરવા લાયક હોવા છતાં લગ્નપ્રસંગે કોઈને ત્યાં પાંચપચીસ માણસો એક સાથે 'રામ નામ સત્ય હૈ' 'રામ નામ સત્ય હૈ' કરતા જાય, તો તે સમુચિત લેખાય? નહિંજ. વસ્તુ ઉત્તમ હોવાં છતાં વ્યવહારમાં તેવા પ્રસંગે તે આદરણીય ગણાય નથી. એવીજ રીતે કોઇ પણ કાર્ય કરવામાં દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર-કાળ--ભાવ જોવા જોઇએ. દ્રવ્ય--ક્ષેત્ર--કાળ–ભાવથી અનભિજ્ઞ પંડિત, વૈદ્ય, ધાર્મિક કે મુમુક્ષુ ગમે તે હોય પણ તે સીદાય છે --દુ:ખી થાય છે.

એક પંડિત કોઇ માણસ કે માણસો આગળ શાસ્ત્રની વાતો શરૂ કરે, તે પહેલાં તેણે જીવદળ જોવું જોઇએ. આ લોકો પઠિત છે કે અપઠિત? સમજદાર છે કે ગમાર? મર્મજ્ઞ છે કે અમર્મજ્ઞ? એ જાણ્યા સિવાય શાસ્ત્રની વાતો કરે તો તેને દુઃખી થવાનોજ પ્રસંગ આવે. ભરવાડોના મહોલ્લામાં કથા કરવા જનાર પંડિતે ગળામાંથી ઘાંટા પાડીને શ્લોકોની અને વેદમન્ત્રોની ધ્વનિ કાઢતાં ભક્ત ભરવાડોને, પંડિતજીને ભેંસના જેવો રોગ થયાનું જ્ઞાન થતાં, ડામો દઇને જે કષ્ટ ઉપજાવ્યાનુ વ્યવહારિક દૃષ્ટાન્ત છે, તે ઉપર ધ્યાન આપવું જોઇએ છે.

અજ્ઞાન મનુષ્યો આગળ ગૂઢ બાબતો સમજાવતા ઘણી વખત દુખી થવુ પડે છે આવીજ રીતે દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ તમામ પ્રકારના જ્ઞાનના અભાવથી–નહી ઓળખવાથી માણુસો–પછી તે સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ–દુખી થાય છે, અને તેના કાર્યની કઈ કિમત અકાતી નથી આપણો સાધુવર્ગ જો દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ જોઈ કાર્ય કરે, તો તે કાર્ય ન્હાનુ–થોડુ હોય તો પણ વધારે ખીલી ઉઠે અને ફળદાયક થઇ પડે પણ જ્યા લકીરની ફકીરી ઉપર મુસ્તાક રહેવુ હોય, જ્યા ચાલી આવતી રૂઢી, પછી તે આ સમયને માટે સમાજનુ સત્યાનાશ વાળનારી જ કેમ ન હોય, પરન્તુ તેના ઉપર જ ચાલવાનુ પસદ હોય, ત્યા દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ જોવાનુ ક્યાથી સૂઝે ? જૈન ઇતિહાસના પાના ફેરવનાર સ્હેજે જોઇ શકશે કે સમયે સમયે આવશ્યકતાનુસાર સામાજિક બધારણોમા ફેરફારો થયેલાજ છે, બલ્કે–ધાર્મિક બધારણોમા પણ ફેરફારો થયાના અનેક પુરાવા છે આ ફેરફારો આપણા પૂર્વાચાર્યો કરતા આવ્યા છે આપણે એ ફેરફારો પ્રમાણે વર્તી રહ્યા છીએ, છતા માત્ર શબ્દોથી એમ કહેવુ કે–ફેરફારો ન થાય, એનો અર્થ શો ? એ સ્વય વાચકો સમજી શકે છે

૩ નિર્નાયકતા—

સાધુ સમુદાયમાનો આ દુર્ગુણ બિલકુલ જગજાહેર છે આજે સાધુઓમા કોઇ નાયકજ નહિ જે વખતે જૈન સમાજમા હજારો સાધુઓ હતા, તે વખતે નાયકો જરૂર હતા

અમુક અમુક આચાર્યોની આજ્ઞામાં રહેનાર અમુક અમુક સાધુઓના સમુદાયો હતા. તે આચાર્ય તેમને ગુન્હો કરતાં અમુક દંડ કરી શકતા. ચાતુર્માસો કરવા માટે આજ્ઞાઓ કરી શકતા. તેના આચાર વિચાર ઉપર અંકુશ રાખી શકતા. જ્યારે અત્યારે ચારસોએ સાધુઓમા ચારસોએ અહમિન્દ્ર. કોઇ કોઇને કહેનારજ કોઇ નહિં. આ નિર્નાયકતાના પરિણામે જ જૈન સાધુઓમાં અઘટિત સ્વતંત્રતા, સ્વચ્છંદતા, આચાર-શિથિલતા અને છેવટે સાવ પતિતતા પણ કેટલાકોમાં પેઠી છે. અને એ તો નિયમ જ છે કે જ્યાં કોઇ પણ જાતનો અંકુશ નથી, ત્યાં નાના પ્રકારના દુર્ગુણો અવશ્ય વાસ કરે જ છે. જે સૈન્યમાં કે સમુદાયમાં અઘટિત સ્વતંત્રતા-સ્વચ્છંદતા પ્રવેશ કરે છે, અને જે સૈન્યમાં કે સમુદાયમાં નિર્નાયકતા છે કિંવા બહુનાયકતા (બધાએ નાયક) છે, તે સૈન્ય કે સમુદાય વિજય પામતો જ નથી જૈન સાધુસમુદાયમાં આ બન્ને સ્થિતિ છે. નાયક નથી તો કોઇ નથી અને છે તો કાલનો દીક્ષિત થયેલો
૧ સાધુ પણ પોતાને એક મહાન્ આચાર્યનો પણ ગુરૂ સમજે છે. એટલે સ્વચ્છંદતા વધી છે. કોઈ કોઇને કહી શકતું નથી. અને તેના પરિણામે " લોભીયા હોય ત્યાં ધૂતારા ભૂખે ન મરે." એ કહેવત સાર્થક થતી જાય છે. એક સાધુ સ્વચ્છંદી થયો-ગુરૂનો દ્રોહી થયો, પદવીયોનો અને શિષ્યોનો લોભી થયો, એટલે ગુરૂથી છુટો થયો. ગુરૂથી છુટો થતાં બીજા એના જેવાજ લોભીયાઓ તેને આશરો આપવા લાગ્યા. બીજી તરફથી ગૃહસ્થોની ખુશામતો કરી થોડાક ગૃહસ્થોને રાગી બનાવ્યા. એટલે

દુકાન ચાલવા લાગી આમ અઘટિત સ્વતંત્રતાઓ વધતા વધતા સાધુઓમા સડો પ્રવેશી શક્યો છે અને આ સડાના લીધે પરિણામ એ આવ્યુ છે કે સાચા અને નરસા સાધુઓનો ભેદ લગભગ ભૂલાતો જાય છે અને એ સ્વચ્છંદીયોના લીધે સારા સાધુઓનુ માન-પાન કરતા પણ લોકો શકાશીલ રહ્યા કરે દુઃખનો વિષય તો એ છે કે-જુદા જુદા સમુદાયમા વહેંચાઈ ગયેલા આગેવાનો પણ પોતપોતાની આજ્ઞામા રહેનારા સાધુઓ ઉપર અકુશ રાખી શકતા નથી

૪ અસહિષ્ણુતા—

આ દુર્ગુણ, એક જબરદસ્ત દુર્ગુણ છે જે જાતિ, સમાજ કે દેશમા આ દુર્ગુણ પ્રવેશ કરે છે, તેના પ્રત્યેક અગો સડી જાય છે જે વ્યક્તિ, બીજાનો ઉત્કર્ષ દેખી શકતી નથી, તે રાત દિવસ તેનો ઉત્કર્ષ દેખી, બળીને ખાક થયા કરે છે એ-વીજ રીતે સમુદાયની પણ સ્થિતિ થાય છે પ્રાય કરીને સાધુવર્ગમા આ દુર્ગુણ પેઠેલો છે અને તેનુજ એ કારણ છે કે એક બીજાનો ઉત્કર્ષ કેટલાકો સહન કરી શકતા નથી એ અસહિષ્ણુતાના પ્રતાપે એક બીજાના કાર્યોની અને વ્યક્તિગત નિંદાઓ કરવાને માટે પણ તૈયાર થાય છે કોઈ સરલસ્વભાવી ભવ્ય પુરૂષ કોઇ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પન્યાસ કે વિદ્વાન્ સાધુની પાસે જઇ અન્ય આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે પન્યાસાદિની સ્તુતિ કરે, તો પ્રથમ તો તે મહાત્મા સપૂર્ણ સાભળેજ નહિ, અને કદાચ સાભળે તો ' અનુત્તર એવ તિરસ્કાર ' કરીને મૌન

ધારણ કરે. અને નિરૂપાયે બોલવું પડે તો—" હાં, ઠીક છે પરન્તુ " એમ કરીને કંઇને કંઈ ' કિન્તુ ' કાઢ્યા વિના રહેજ નહિ. અને તેમ કરીને સ્હામાનું હૃદય શંકાશીલ બનાવી દે છે. પરિણામ એ આવે છે કે એવા ભવ્ય—સમભાવવાળા મહાનુભાવોની શ્રદ્ધા સાધુઓ ઉપરથી ઓછી થાય છે. આ પરગુણ અસહિષ્ણુતાનો દોષ લગભગ મ્હોટા ભાગમાં પ્રવેશ થયેલો જોવાય છે. કોઈ સાધુ મહાપ્રપંચબાજ હશે તો તે બીજાને માલૂમ ઓછું પડવા દેશે, પરન્તુ તેના હૃદયનો ભાવ સ્હામા ઉપર જરૂર અસર કરે જ છે. અને બીજાની ભાવનાને જરૂર ધક્કો પહોંચાડે છે. જેમકે ક્રિયા અરૂચિ લેખકો લૌકિક દૃષ્ટિથી સુંદર ભાષામાં ગ્રંથો અને લેખો લખે છે, પરન્તુ તેને વાંચનાર પ્રાયઃ જરૂર ક્રિયા અરૂચિવાળો થાય છે. તેવીજ રીતે ગુપ્ત નિંદકોની પાસે બેસનાર જરૂર ગુપ્તનિંદક થાય છે. જેવી સોબત તેવી અસર, એ કહેવત બરાબર છે. જેનો સ્વભાવ પરદોષને પ્રકટ કરવાનો પડયો હોય છે, તે વ્યકિત સમ્માનને પાત્ર થતીજ નથી ખરી વાત તો એ છે કે પરદોષને પ્રકટ કરવાનો સ્વભાવ સ્વદોષની વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે. દુર્ગતિનું અસાધારણ કારણ છે. વિવેક, વિનય, ન્યાય—નીતિ વિગેરે સદ્‌ગુણોનો નાશક છે, કલેશ—કંકાશનું ઘર છે. અવિશ્વાસનુ પાત્ર છે. ગુણ શ્રેણીથી ઉતરવાનું પગથીયું છે, પ્રેમભાવ તોડવાનું શસ્ત્ર છે. ધર્મસર્વસ્વ હારવાનું સાધન છે. ' પરનિંદક ' નું ટાઇટલ અપાવે છે. આ દુર્ગુણ માટે તો જેટલું કહેવામાં આવે તેટલું થોડું છે. આ અસહિષ્ણુ સ્વભાવથી, ત્યાગી એવા જૈન સાધુ-

ઓની શી દશા થઈ રહી છે, તે પ્રત્યક્ષ જોવાય છે ચારસો સાડા ચારસો સાધુઓ કેટલુ બધુ કામ કરી શકે તેમ છે? ધારે તેવી કોલેજો સ્થાપન કરાવી શકે ધારે તો યુનિવર્સિટી સ્થપાવી શકે, અને ધારે તે કાર્ય કરી શકે પણ જ્યા એકના ઉત્કર્ષને સહન કરવાની આદત નથી બલ્કે બીજાએ કરેલા કાર્યને તોડીજ પાડવાની વૃત્તિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય ત્યા કોઇ પણ કાર્ય ઉન્નતિ કયાથી કરી શકે એવા સમાજના કાર્યો થાય કે ન થાય, પરન્તુ સૌથી પહેલા તો પોતાના આવા સ્વભાવના કારણે સાધુઓ સ્વય પોતાનો માન-મર્તબો ખોઈ રહ્યા છે, એ કોનાથી અજાણ્યુ છે ? બીજાનો ઉત્કર્ષ નહિ સહન કરનાર-બીજાનો અપકર્ષ કરનાર-બીજાની નિંદા કરનાર કોઇ કાળે પણ યશ કીર્તિ પામી શકતો નથી શાસનહિતના કાર્યોમા પણ સાધુઓ એક બીજાની સાથે મળે નહિ, એક બીજાની દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા કાર્યોની અનુમોદના કરે નહિ, બલ્કે તોડવાને તૈયાર થાય, એના જેવુ દૌભાગ્ય બીજુ કયુ હોઇ શકે ?

આ દુર્ગુણે તો હદ કરી છે, આપણી પેઢીઓ અને તીર્થો ભયકર સ્થિતિમા આવી પડયા છે એના ઉંડા રહસ્યમા ઉતરીએ તો તેનુ કારણ મુનિરાજોનો આ દુર્ગુણજ જણાશે. આપણી સસ્થાઓ-લગભગ બધીએ સસ્થાઓ ભીખ માગવાની સ્થિતિ દૂર કરી શકતી નથી, એનુ કારણ પણ શુ છે ? બીજા ધર્મના વિદ્વાનો જૈનધર્મ ઉપર નાના પ્રકારના આક્ષેપો કરી રહ્યા છે

એનું કારણ શું છે ? સાધુઓમા ઐક્ય હોય, એક બીજાના કાર્યને ધડાધડ અનુમોદતા હોય—ટેકો આપતા હોય, તો સાધુઓ શું નથી કરી શકે તેમ ? પણ આ તો ' પડી તે ભોગવે ' જેવી કહેવત ચરિતાર્થ થઈ રહી છે. હજુ પણ ચેતીને સાધુઓએ ગુણાનુરાગી-ગુણોને અનુમોદનારા થવાની જરૂર છે.

૫ પૌદ્‌ગલિક પ્રેમતા.

આ દુર્ગુણે પણ સાધુઓમાં હદવાળી છે. ત્યાગ વૈરાગ્યની મૂર્ત્તિ ગણાતા મુનિવરો પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ—પુસ્તક પાત્ર, વસ્ત્ર, કંબલ, અને એવી બીજી બીજી વસ્તુઓ ઉપરની આસક્તિમાં કેટલા આગળ વધતા જાય છે, એનું બારીકાઇથી અવલોકન કરવામાં આવે તો ખરેખર ભારે ખેદ થયા વિના ન જ રહે.

વ્યવહારપક્ષની અપેક્ષાએ એ વાત ખરી છે કે સંયમરક્ષાને માટે સાધુઓને યોગ્ય—ઉપયોગી વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, રજોહરણ, પાતરાં અને બીજાં ઉપકરણો તથા પુસ્તકો વિગેરેની આવશ્યકતા છે. કારણ કે ઉપકરણો વિના ધાર્યું કાર્ય કરી શકાતું નથી હા, આ વસ્તુઓં ઉપર મૂર્ચ્છા થાય, તો તે પરિગ્રહની ગણતરીમાં ગણાય છે. અન્યથા તો તે ધર્મસાધનનાં કારણો માનેલ હોવાથી ગુણકર્ત્તા જ થાય છે. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

' धर्मोपकरणमेवैतत् न तु परिग्रहस्तथा ।

ધર્મોપકરણ એ પરિગ્રહ નથી. હા, જો તે ઉપર મૂર્ચ્છા—

આસક્તિ રાખવામા આવે તો જરૂર પરિગ્રહ બને આ પ્રમાણે સાધુઓને **સંયમ**ના નિર્વાહને માટે અનેક ધર્મોપકરણ રાખવાનુ કહ્યુ છે જેમ કે–

जन्तवो बहवस्सन्ति दुर्दृश्या मासचक्षुषाम ।
तेभ्य स्मृत दयार्थ च रजोहरणधारणम ॥ १ ॥
आसने शयने स्थाने निक्षेपे ग्रहणे तथा ।
गात्रसंकोचने चेष्ट तेन पूर्व प्रमार्जनम ॥ २ ॥
सन्ति सम्पातिमा सत्त्वा सूक्ष्माश्च व्यापिनो परे ।
तेषा रक्षानिमित्त च विज्ञेया मुखवस्त्रिका ॥ ३ ॥
भवन्ति जन्तवो यस्मादन्नपानेषु केषुचित ।
तस्मात्तेषा परीक्षार्थं पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥
सम्यक्त्वज्ञानशीलानि तपश्चेतीह सिद्धय ।
तेषामुपग्रहार्थाय स्मृत चीवरधारणम ॥ ५ ॥

ઉપર્યુક્ત કથનથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે સાધુઓએ જે જે ઉપકરણો રાખવાના છે, તે સહેતુક જ છે ચર્મચક્ષુવાળાઓથી જોઈ શકાય નહિ, એવા પ્રમાણમા અનેક જીવો છે, તેમની દયાને માટે **રજોહરણ** (ઓઘો) રાખવાનો છે અને તે રજોહરણનો ઉપયોગ આસન, શયન, સ્થાનમા, ઉપકરણો મૂકવા લેવાની ક્રિયામા અને શરીરના સંકોચન–પ્રસારણની ક્રિયામા પ્રમાર્જન માટે કરવાનો છે જગતમા ઉડતા એવા જીવો અને સૂક્ષ્મ જીવો વ્યાપ્ત થઇને રહેલા છે, તેઓની રક્ષા માટે **મુખ વસ્ત્રિકા** (મુહપત્તી) છે કોઈ અન્ન–પાણીમા રહેલા જીવોની

પરીક્ષા માટે પાત્રો ગ્રહણ કરવાના છે. અને સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન અને શીલાદિ તથા તપ વિગેરેની સિદ્ધિ માટે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વાદિના ઉપગ્રહ માટે વસ્ત્રો ધારણ કરવાનું સુવિહિતાચાર્યોએ કહેલ છે.

કહેવાની મતલબ કે સાધુઓને આવશ્યકતા પૂરતી જ વસ્તુઓ રાખવાનો અધિકાર છે. અને તે પણ મોહરહિતપણે-મૂર્છારહિતપણે. પરંતુ જો તે ધર્મોપકરણો ઉપર પણ મૂર્છા થાય, તો તે પણ પરિગ્રહ બને છે.

પરન્તુ અત્યારે મ્હોટા ભાગે મોહના કારણથી પૌદ્ગલિક વસ્તુ ઉપર પ્રેમભાવ વધતો જતો જોવાય છે. પરંતુ તે ખરી રીતે ચારિત્રધર્મને મલીન કરે છે. શ્રુતધર્મને ધક્કો પહોંચાડે છે પરિગ્રહગ્રહનું પોષણ કરે છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે સંગ્રહશીલ વર્ગ ઉપરથી લોક લાગણી ઓછી થતી રહી છે. બલ્કે સારા-ખોટા તમામ ઉપરથી દિનપ્રતિદિન શ્રદ્ધાઓ લોકોની ઘટતી રહી છે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે કહેવાતા ત્યાગી વર્ગમા પણ ઉપકરણો ઉપરની મમતા વધી પડી છે. ગુરૂઓએ શિષ્ય વર્ગને પાદ્ગલિક વસ્તુનો મર્મ સમજાવવો જોઇએ તે ન સમજાવતા ઉલટા શિષ્યોને રાજી રાખવા ફેન્સી કપડાં, કાંબળીઓ, પાતરા અને મનગમતાં પુસ્તકો અપાવે છે એનું કારણ એ છે કે જ્યારે પોતેજ સુંદર સુંદર કપડા, કાંબળી, પાતરા, તરપણીઓ અને આવી બીજી વસ્તુઓ ધર્મબુદ્ધિથી

નહિ લેતા મમત્વબુદ્ધિથી—સંગ્રહ કરી રાખવાની દૃષ્ટિથી જ લેતા હોય, તો પછી તેઓ શિષ્યોને શું સમજાવી શકે ?

આમ વસ્તુઓ ઉપરનો મમત્વ, એ વસ્તુઓના રક્ષણ માટે અનેક પ્રકારની બીજી બીજી વસ્તુઓ તરફ પણ લઈ જાય છે. અર્થાત્—રેશમી ડબાઓ, રેશમી રૂમાલો અને એવી ઘણી વસ્તુઓનો સંગ્રહ અને તે ઉપર મમત્વ કરાવે છે અત્યારે આપણે જોઇએ છીએ કે સાધુઓને જે ગૃહસ્થ સુંદરમાં સુંદર અને ફેન્સી ચીજ વ્હોરાવે, તેજ તેમની દૃષ્ટિએ ધર્માત્મા ગણાય છે હલકી કાગળ કે હલકા કપડા કોઇ વ્હોરાવવા જાય તો કહી દેશે કે ખપ નથી અથવા ફલાણા સાધુ લેશે, તેમની પાસે જાઓ એવોજ જવાબ આપી દેશે આ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ ઉપરના પ્રેમભાવનું કારણ નહિ તો બીજુ શું છે ?

સાધુઓમાં ઉપકરણો તથા પુસ્તકો એટલા બધા વધી પડયા છે કે એક ગામથી બીજે ગામ તે સામાન લઇ જવામાં પાર્સલોના પાર્સલો થાય છે અને તે નિમિત્તે ગૃહસ્થોના હજારો રૂપિયાનો વ્યય કરાવાય છે સાધુઓને આ પ્રાયશ્ચિત્તનું કારણ નથી થતું શું ? વળી ખૂબી તો એ છે કે જેની પાસે ઉપકરણોના વધારે પટારા ભરેલા પડયા હોય અને પુસ્તકો ઘણા ભરી રાખ્યા હોય તે વધારે આબરૂદાર અને વિદ્વાન્ ગણાય છે, પરન્તુ આત્માર્થી પુરૂષોએ તો હમેશાં ચેતતા રહેવાની જરૂર છે કેટલાક સાધુઓ તો આવી રીતે ફેન્સી ફેન્સી વસ્તુઓનો

સંગ્રહ કરી એક નાના સરખા રાજાની સાહેબીનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને એવી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની સાહેબી ભોગવવામાં પોતાના ગૌરવનું કારણ સમજે છે.

ખરી વાત એ છે કે જે સાધુઓ દેશ–દેશાન્તરોમાં વિચરતા નથી અને ચોક્કસ ક્ષેત્રોનેજ પોતાના ક્ષેત્રો કરી–માની બેઠા છે, તેઓની મોટે ભાગે આવી સ્થિતિ થઈ છે અને થાય છે. આવા સાધુઓ લોકોને બતાવવાની ખાતર કદાચ થોડુંક વિચરે છે તોપણ વટકુટચાં પ્રભાતમ્‌ની માફક થોડા વખતમાં ત્યાંને ત્યાં આવીને જામી જાય છે.

પૌદ્ગલિક પ્રેમતા શામાં નથી જોવાતી ? જે ગામના શ્રાવકો સરસ સામૈયુ કરે, યશોવાદ–કીર્ત્તિવાદ કરે, વારંવાર જયધ્વનિના પોકારો કરે, તે શ્રાવકો ' ભાવિક ' 'આત્માર્થી' ' વિવેકી ' ' વિનયી ' વિગેરે વિશેષણોથી વિભૂષિત થાય. કોઇ મુનિરાજની શિથિલતા માટે જો જરા કોઇ કઇ કહે, તો તે ' દુશ્મન ' ' સાધુ માત્રનો દુશ્મન ', ' સાધુ–ધર્મનો દુશ્મન ' ગણાય. વ્યાખ્યાનાદિ કે પ્રતિક્રમણાદિ સમયે ઘી કે રૂપીઆ અધિક થાય ત્યારે શ્રાવકો કહેશે " વાહ, વાહ, મહારાજ કેવા પ્રતાપી કે આટલી બધી ઉપજ થઇ. ૫૦ વર્ષમા આવી ઉપજ થઇ નથી. ઓહો, ચોથો આરો વર્તાયો. " આ વચનો જ્યારે મહારાજ સાંભળે ત્યારે હૃદયથી ફૂલી જાય, અને પછી ધીરેથી કહેશે–" હા ભાઇ, દેવગુરૂની કૃપાથી બધું સારૂં થાય છે, " આ " દેવગુરૂની કૃપા "ના શબ્દમા–આંતરમાં જે પૌદ્ગલિક

પ્રેમ રહેલ હોય છે, એ તો એમનો આત્મા જ જાણતો હોય છે

પૌદ્ગલિક પ્રેમનુ આથી પણ આગળ વધીને ઉદાહરણ જોવુ હોય તો કાઇ ગામમા કોઈ સાન પૈસાદાર ગૃહસ્થ ઉજમણુ કે ઉપધાન કરાવતા હોય અને તેમા કોઈ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક કે પન્યાસાદિનુ આધિપત્ય હોય, તે વખતે નીકળતી કુકુમ પત્રિકા વાચવી માલૂમ પડશે કે એ ઉત્સવમા આધિપત્ય ભોગવનાર મહાત્મને કેવા વિશેષણો આપવામા આવેલા હોય છે ! આવા વિશેષણો વાચી બિચારા ભદ્રિકજનો તો એમ સમજીને હરખાય છે કે " ઓહો ! અમારા શાસનમા આવા સમર્થ વિદ્વાન્–'શાસન સમ્રાટો' મૌજૂદ છે ખરા " જ્યાર સમજદારો આવા વિશેષણોની કઇ કિમત સમજતા નથી, બલ્કે એવા વિશેષણોથી ધર્મની નિદા અને મહાન પુરૂષોની અવગણના સમજે છે કારણ કે તેમા કેટલાક વિશેષણો તો એવા હોય છે કે જે તીર્થંકરોને લગાડી શ ાય જો કે–આવા વિશેષણો માટે કોઈની કઇ કહેવાની હિમ્મત ચાલતી નથી છતા પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષમા કોઈ કઈ કહે, તો તે આચાર્ય અથવા એમના શિષ્યો એવો બચાવ કરવા બહાર આવશે કે–" મોટાઓને શુ છે ? મોટાઓને તો કઈ નથી એઓ તો પોતાની લઘુતામા જ પ્રભુતા સમજે છે ગૃહસ્થો પોતાની ભક્તિથી એવુ લખે એમા અમે શુ કરીએ ? " આ બચાવ શુ બચાવ છે ? બલ્કે એમ કહેવુ જોઈએ કે દાક્ષિણ્યતાનો પડઘો છે શ્રાવકો, કે જેમને એવી કુકુમ પત્રિકા લખતા જ નથી આવડતી હોતી, બલ્કે

એવાં વિશેષણોના અર્થ પણ બિચારા નથી સમજતા હોતા, એ શ્રાવકોએ એવી કુંકુમ પત્રિકા લખી એવું કોણ માની શકે? આમ આપો આપ મહાન્ પુરૂષ બનવાની–વગર યોગ્યતાએ બનવાની ઉત્કટ ઈચ્છાઓ એ શું 'પૌદ્‌ગલિક પ્રેમ' નથી?

આ પ્રસગે, એ ઉપધાનાદિ ક્રિયાઓ કેવી થાય છે, તપસ્યાના નામે કેવા માલમલીદા ઉડાવાય છે, ક્રિયાને નામે ટેકસો કેવા લેવાય છે, એ બધી બાબતોનું વિવેચન કરવું આવશ્યક છે, પરન્તુ લંબાણના ભયથી તે છોડી દેવામાં આવે છે.

૬ આત્મીયધર્મવિસ્મરણશીલતા—આ છઠ્ઠો દુર્ગુણ છે આ દુર્ગુણ વિદ્વાન્‌ને મૂર્ખ બનાવે છે, ચેતનને જડ અને ક્રિયાકાડને સંસારવૃદ્ધિનું કારણ બનાવે છે. મદ–મદનની ચેષ્ટાને વિશેષતા આપે છે, વિકથામાં રસિક બનાવે છે, વિશેષ શું કહેવું? આત્મીયધર્મવિસ્મરણશીલતાએ અનેક ભવ્ય જીવોને 'પડવાઈ' બનાવી નરક–નિગોદાદિ સ્થાનના વાસી બનાવ્યા છે. જ્યારે તે દુર્ગુણમાં આટલી શક્તિ છે, તો પછી આ દુર્ગુણ મુનિવર્ગને અપમાનના પાત્ર બનાવે, એમાં નવાઈ જેવું શું છે? મુનિયો પોતાના આત્મીય ધર્મનુ સ્મરણ પ્રતિક્ષણ કરતા રહેતા હોય, તો તેઓ પોતાના ધર્મથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરેજ નહિ. અને જે માણસ પોતાના ધર્મથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, તે અપમાનને પાત્ર થતોજ નથી.

૭ મિથ્યાડંબરતા—સાતમો દુર્ગુણ મિથ્યાડંબરતાનો છે. જરા વિચારવાની વાત છે કે સાચો આડંબર પણ માણસને

અભિમાની ગણાવે છે, તો પછી મિથ્યાડબરીનુ તો કહેવુ જ શુ ? અન્યવર્ગ કરતા આ મિથ્યાડબર પ્રાય વેષધારી વર્ગમા વધારે જોવાય છે સાધુ થયો, એટલે જાણે સર્વજ્ઞપુત્ર થયો કોઇ પણ માણુસ જે કઇ પૂછે, તે બધાનો ઉત્તર આપવાનો તેણે જાણે કટ્રાકટજ ન લઈ લીધો હોય ! 'ના' કહેવાની જ બાધા દુનિયાના ગમે તે વિષયનો પ્રશ્ન કરો, જાણે સાધુના વેષમા આવવાથી તેઓ બધુ જાણીજ જતા હોય, એમ ઉત્તર આપવાનો આડબર અવશ્ય કરશે ભલે કોઈ પ્રશ્ન નજ સમજે, પણ ઉત્તર આપવા તૈયાર એમ કદિ નહિ કહે કે–" ભાઈ, આ વિષય સબધી મારા જાણવામા કઇ નથી કોઈ ગીતાર્થ યા તે વિષયના અભ્યાસીને પૂછીને નિર્ણય કરી લેશો " એમ કહેવામા તો એમની સર્વજ્ઞતા ઘટી જાય કેમ કહી શકાય ? આવા મિથ્યાડબરિયો ખરેખર જીવનામ ભટ્ટના નાતેદારજ ગણાય છે સમજનારા સમજી જાય છે કે મહારાજમા કેટલુ મીઠુ છે ? આ મિથ્યાડબરના કારણેજ તેઓ કદિ પોતાના દોષને દોષરૂપે નહિ કહે, બલ્કે ગુણના રૂપમાજ ઘટાવવા તે તૈયાર થશે આવા મિથ્યાડબરિયો માટે તો પેલી ચકલી અને ઉદરડીની લૌકિક કથાજ ચરિતાર્થ થાય છે આવા મિથ્યા ડબરના કારણેજ ઘણા સાધુઓ અપ્રતિષ્ઠા અને અપમાનના ભાજન બને છે

૮ અહકૃત પ્રબળતા—આઠમો દુર્ગુણ અહકૃતિ પ્રબળતા છે આ દુર્ગુણે પણ સાધુઓમા જોર પકડયુ છે ગુણી

જનોના ગુણોની પ્રશંસા કરવી તો દૂર રહી; પરન્તુ નિંદા કર્યા વિના પણ રહેતા નથી. આ દુર્ગુણે સાધુઓના વ્યવહારનો કેટલો લોપ કર્યો છે, એનું બહુ ઉંડા ઉતરીને અવલોકન કરીએ અને લખીએ, તો ખાસો એક ગ્રંથ લખાય. જો ખરૂં કહીએ તો તેઓ અવ્યકત નિહ્નવના મતને માન આપી રહ્યા છે. પોતેજ ત્યાગી, પોતેજ વૈરાગી, અને પોતેજ નિર્દોષઃ અને બીજામા શંકાશીલ, એનો અર્થ શો છે? પોતેજ સાધુ, પંન્યાસ કે આચાર્ય, અને બીજા હશે કે કેમ્ એવી ભ્રાન્તિવાલું મન રાખે એ શુ છે? પોતે જે કંઇ કરે તે શાસ્ત્રયુકત છે. અને બીજાઓ જે કંઈ કરે તે કલ્પિત અને શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ. ઇત્યાદિ વિચારો કોણ કરાવે છે? અહંકૃતિની પ્રબળતાજ, બીજું કોઈ નહિં. " મેં કરેલ કાર્ય સત્યાર્થથી વિભૂષિત છે, શાસન હિતકર છે, બીજાથી થવું અશકય છે, ભવિષ્યમાં મારે અમુક અમુક કાર્યો કરવાના છે, જેની હકીકત અત્યારે હુ બહાર મૂકી શકતો નથી. અવસર આવે બતાવીશ. " ઇત્યાદિ વાતોથી ભાદ્રક હૃદયના શ્રાવકોના મનોમંદિરમા પ્રતિભાસ કરાવે છે કે—અહો, મહારાજ, ખરેખરા શાસનના ઉદ્ધારક છે, સમર્થ છે, વિદ્વાન્ છે, સત્યવાદી છે. પરન્તુ તે ભદ્રિક જીવોને ખબર નથી કે મહારાજના શિરપર 'અહંકૃતિ પ્રબળતા' સવાર થયેલી છે, જેથી બકવાદ કરે છે પણ આ વાત જયારે ગૃહસ્થોના સમજવામા આવી જાય છે, ત્યારે તેના હૃદયમાં બહુમાનના બદલે અપમાનનો—ઘૃણાનો ભાવ પેદા થાય છે.

આ પ્રમાણેના આઠ દુર્ગુણોથી જૈન સાધુઓનો ઘણોખરો ભાગ અપમાનિત થઇ ગયો છે, એટલુજ નહિ પરન્તુ શાસન હિતના ઘણાખરા કાર્યોમા વિઘ્નો ઉપસ્થિત થાય છે પરન્તુ મુનિવર્ગે ચેતીને પોતાના આત્મકલ્યાણને માટે અને શાસન હિતની ખાતર આ દુર્ગુણોને દૂર કરી ઉદારભાવપૂર્વક–સાચી સાધુતાપૂર્વક કાર્યો કરવાની જરૂર છે જો તેમ નહિ થાય તો સાધુસંસ્થાને માટે ભવિષ્યમા મોટો ભય રહેલો છે શાસનદેવ સમસ્ત મુનિવર્ગને સદ્બુદ્ધિ આપો, એજ ઇચ્છુ છુ

(१०)

धर्म-प्रश्नोत्तर.

૧ પ્રશ્ન—સાડા બાર કુલની ગોચરી વર્તમાન સાધુ-ઓથી લેવાય કે નહિ ?

ઉત્તર—લેવામા હરકત નથી, પરન્તુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ લક્ષમા લેવાની જરૂર છે

૨ પ્રશ્ન—સાડા બાર કુલની ગોચરી લેવાનો પાઠ કોઇ સૂત્રમા છે ?

ઉત્તર—આચારાગસૂત્ર, બીજો શ્રુતસ્કધ, પિડૈષણા અધ્ય યન, બીજો ઉદ્દેશ

૩ પ્રશ્ન—સોની કણબી વિગેરે શુદ્ધાહારી જૈનેતરા

ગોચરી માટે પ્રાર્થના કરે, તો તેના ઘરેથી ગોચરી લઇ શકાય કે નહિં ?

ઉત્તર—લેવામા કાંઈ વાધો નથી.

૪ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમાં વિચરતા આચાર્યોમાં છત્રીસ ગુણ હશે ખરા ?

ઉત્તર—છત્રીસે ગુણ વર્તમાનકાલમા હોવા સંભવિત નથી; કારણ કે સંઘયણ વિગેરેની સામગ્રી નથી પણ થોડા ઘણા તો અવશ્ય હોવા જોઇએ. જો ન હોય તો તે આચાર્ય કહેવાય નહિ.

૫ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાળમાં કોઇ ભાવાચાર્ય હશે ખરા ?

ઉત્તર—દેશકાલાનુસાર ભાવાચાર્ય હોય તો ના નહિ; પરન્તુ શાસ્ત્રમા બતાવેલ ભાવાચાર્ય હોવા અસંભવિત છે

૬ પ્રશ્ન—દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા જવાથી સમ્યકત્વનો નાશ થાય, કે અન્યથી પણ થાય ?

ઉત્તર—દેવ, ગુરૂ, ધર્મ પરની શ્રદ્ધા જવાથી તો થાય જ, પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટ મોહનીય કર્મના ઉદયથી અને તીવ્ર વિષય-કષાયના ઉદયથી પણ થાય.

૭ પ્રશ્ન—ગૌતમસ્વામી અને કેશીગણધરમા મ્હોટા કોણ ?

ઉત્તર—કેશીગણધર મ્હોટા છે. એમ સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે.

૮ પ્રશ્ન—વીર પ્રભુના સાધુઓને વક્ર અને જડ કહ્યા, ત્યારે શ્રાવકોને કેવા સમજવા ?

ઉત્તર—સાધુને વક્ર અને જડ કહ્યા, તો પછી શ્રાવકો તો તેથી વધારે વક્ર અને જડ હોય, એમા નવાઈ શી ?

૯ પ્રશ્ન—વેષ પ્રમાણ છે કે અપ્રમાણ ?

ઉત્તર—વેષ પ્રમાણ છે વેષથી ભાવનાઓમા ઘણો ફર્ક પડે છે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને વેષે ઉપકાર કર્યો હતો કેવલી થનારને પણ દેવતાઓ સાધુવેષ અર્પણ કરે છે એટલે વેષ જરૂર પ્રમાણ છે

૧૦ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમા કેટલાક સુવર્ણ ગૃહસ્થોને પણ વિના વેષના સાધુ તરીકે ઓળખાવે છે તે શુ ઠીક છે ?

ઉત્તર—' સાધુ ' શબ્દનો અર્થ ' સજ્જન ' કરીને તેવા ગૃહસ્થમા ' સાધુ ' શબ્દનો વ્યવહાર કરતા હોય, તો તેમા કઈ હરકત નથી પરન્તુ ' સાધુ ' એટલે ' પાચ મહાવ્રતધારી ' એ અર્થમા ગૃહસ્થમા સાધુ શબ્દનો વ્યવહાર થાય નહિ

૧૧ પ્રશ્ન—કોઈ ગૃહસ્થને 'મહાત્મા' કહી શકાય કે કેમ ?

ઉત્તર—મહાત્મા એટલે ' મ્હોટો આત્મા ' જેણે સામાજિક કાર્યો કર્યાં હોય, દરતા રાખી હોય, પરોપકારમા જીવન ગુજાર્યુ હોય, અને સામાન્ય મનુષ્યો કરતા વિશેષ પ્રકારે કાર્યો કર્યાં હોય, તેને ' મહાત્મા ' કહેવામા હરકત ન હોય

૧૨ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમા મુનિધર્મ છે કે નહિ ?

ઉત્તર—મુનિધર્મ-ચારિત્ર અવશ્ય છે પરન્તુ તે સામાયિક ચારિત્ર અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર છે બાકીના ત્રણ ચારિત્રો તેવા પ્રકારના સઘયણના અભાવથી નથી

૧૩ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમાં ભરતક્ષેત્રથી જીવો સ્વર્ગ તથા નરકમાં કયાં સુધી જાય ?

ઉત્તર—ચોથું સ્વર્ગ અને બીજી નારકી સુધી જઈ શકે.

૧૪ પ્રશ્ન—ધ્યાન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ઉત્તર—ચાર પ્રકારના.

૧૫ પ્રશ્ન—તે કયાં કયાં ?

ઉત્તર—આર્ત્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુકલ.

૧૬ પ્રશ્ન—જીવ કોઇ સમયે ધ્યાન વિનાનો રહી શકે ખરો કે નહિં ?

ઉત્તર—ચારમાંથી કોઈ ધ્યાન તો જરૂર હોય.

૧૭ પ્રશ્ન—ચારે ધ્યાન સાથે હોય કે નહિં ?

ઉત્તર—ન હોય. કારણ કે પરસ્પર તે એક બીજાથી વિરોધી છે.

૧૮ પ્રશ્ન—કયા ધ્યાનથી કઇ ગતિ થાય ?

ઉત્તર—રૌદ્રથી નરક, આર્ત્તથી તિર્યંચ, ધર્મધ્યાનથી સ્વર્ગ અથવા મનુષ્ય અને શુકલ ધ્યાનથી મુક્તિ.

૧૯ પ્રશ્ન—વર્ત્તમાન સમયમાં કેટલાક, સાધુઓને નિંદે છે, દેશમાં દરિદ્રતા વધારનાર ગણે છે, તે ઠીક છે કે ?

ઉત્તર—સાધુઓ નિંદાતા નથી; તેઓ તો દેશના હિતેચ્છુ કાયમને માટે છે. હા, હિંદુસ્થાનમા કેટલાક નામધારી ડોળ-ઘાલુ સાધુઓ જરૂર વધ્યા છે, કે જેઓ સાધુધર્મથી દૂર જઈ ગૃહસ્થોથી પણ વધારે ખરાબ કામો કરે છે, તેઓની નિંદા અવશ્ય થાય છે. હિંદુસ્થાનમાં પર લાખથી વધી ૭૨ લાખ

ઢોંગી સાધુઓની સખ્યા થઇ છે તેવા ભીખારીઓને ' સાધુ ' શબ્દથી સબોધાય, તો તેઓ જરૂર દેશમા દરિદ્રતા વધારનાર છે, એમ કહેવામા હરકત નથી પરન્તુ સુવિહિત પવિત્રાત્મા સાધુઓ તો દેશને પવિત્ર બનાવવામા અને દરિદ્રતા દૂર કરવામાજ સાધનભૂત છે

૨૦ પ્રશ્ન—સુવિહિત અને પવિત્રાત્મા સાધુ કોને કહેવા ?

ઉત્તર—પાચ મહાવ્રત (અહિસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ) ને ધારણ કરનાર ભિક્ષામાત્રથી નિર્વાહ કરનાર, ધીરત્વનો ગુણ ધારણ કરી શત્રુ-મિત્રપર સમભાવ રાખનાર જ્ઞાન ધ્યાનમા હમેશા મગ્ન રહેનાર, વિકથા કષાય અને વિષય વિકારથી દૂર રહેનાર, શુદ્ધધર્મને સભળાવનાર, ગામનુગામ વિચરી તમામ જીવોને ઉપદેશ આપનાર, રેલ-ઘોડા-ગાડી-મોટર આદિ કોઇ પણ વાહનમા નહિ બેસનાર અને કચન-કામિનીના સર્વથા ત્યાગી એજ સાચા સાધુ છે

૨૧ પ્રશ્ન—વર્ત્તમાનકાળના નવયુવકો અને સાક્ષરોની શ્રદ્ધામા શિથિલતા થવાનુ કારણ શુ હશે ?

ઉત્તર—શ્રદ્ધામા શિથિલતા થવાના અનેક કારણો છે એક તરફથી પાશ્ચાત્ય સસ્કૃતિનો પ્રચાર થવાથી યુવકોમા સ્વચ્છદતાનો પવન વધારે ફુકાવા લાગ્યો છે, એટલે તેઓને કોઇ પણ જાતનુ ધાર્મિક કે સામાજિક બધન પસદ પડતુ નથી, બીજી તરફથી ધર્મના સ્થાનોમા ધાર્મિક ગણાતા લોકોએ

આડંબર વધારી દીધો છે. જે સ્થાનોમાં સંપૂર્ણ શાન્તિનું વાતાવરણ જોઇએ, ત્યા ધમાધમ જોવાય છે. એટલે શાન્ત-ચિત્તથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરનારાઓનાં ચિત્ત વિહ્વળ બની જાય છે. આ સિવાય વર્ત્તમાનકાળમાં પૌદ્‌ગલિક ભાવોનું જોર વધવાથી લોકો ઐશઆરામી વધારે થતા જાય છે, અને તેથી પ્રમાદ વધતો જાય છે. અને તે પ્રમાદ તત્ત્વજ્ઞાનથી વિમુખ રાખે એ સ્વાભાવિક છે. આ કારણોથી યુવકો અને સાક્ષરોમાંથી શ્રદ્ધાઓ શિથિલ થતી જાય છે. તો પણ એટલું જરૂર છે કે જો મનુષ્ય વિચારશીલ બને તો પોતાની શ્રદ્ધાઓને જરૂર કાયમ રાખી શકે. કારણ કે બીજા નિમિત્તો તરફ તેમણે દુર્લક્ષ્ય આપવું જોઇએ, અને પોતાના કર્તવ્ય તરફ ખ્યાલ આપવો જોઈએ.

૨૨ પ્રશ્ન—વાર્ત્તમાનિક જૈનસમાજનો ભાર જૈનધર્મ-ગુરૂઓ ઉપર ખરો કે નહિં ?

ઉત્તર—જેઓ ગુરૂના સંસર્ગમા રહેતા હોય તેમનો ભાર ગુરૂઓ ઉપર કહેવામા હરકત નથી; બાકી જેઓ ગુરૂથી-ગુરૂ-વાણીથી સર્વદા દૂર રહેતા હોય, તેની જોખમદારી ગુરૂ ઉપર ન કહી શકાય ગુરૂનો ધર્મ ઉપદેશદ્વારા વસ્તુસ્થિતિ સમજાવવાનો છે. બાકી પાલન કરવુ, આચરણ કરવું, એ દરેક મનુષ્યની ઇચ્છા ઉપર નિર્ભર રહે છે. અત્યારે તો મ્હોટે ભાગે એવું જ જોવાય છે કે ગૃહસ્થો પોતાનુ ધાર્યું-કરે છે. એમાં કાંઇ ગુરૂનો સાધારણ ઉપદેશ મળી જાય, અને જો તે તેની હા એ હા કરનારા

હોય તો તે કાર્યમા ગુરૂનુ નામ આગળ કરાય છે ઘણા ખરા જૈનો તો બિચારા વર્ષમા એક દિવસ પણ ગુરૂદર્શન નહિ કરતા હોય, ત્યારે એવી સ્થિતિમા આખા સમાજની જવાબદારી ગુરૂઓ ઉપર ઢોળી દેવી, એ પણ કેમ પાલવે ? ગુરૂઓએ જેમ પોતાનુ કર્ત્તવ્ય સમજવાનુ છે, તેમ સમાજે પણ પોતાનુ કર્તવ્ય જરૂર સમજવુ જોઈએ છે

પ્રશ્ન ૨૩—ઈશ્વર કોને કહે છે ? તેનો ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ શો છે ?

ઉત્તર—કર્મથી મુક્ત, કેવળજ્ઞાનવાન્, ૩૪ અતિશય, અને ૩૫ ગુણવાળી વાણીને ધારણ કરનાર અર્હન્ અથવા તીર્થંકર દેવ જૈનમતમા ઈશ્વર કહેવાય છે ઈશ્વરમા ગુણ અનન્ત છે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, વીતરાગ, અજ, અમર, અચલ, અવ્યાબાધ, અચ્છેદી, અભેદી, અનાહારી, અકષેળી, અવિનાશી, અમાયી, અલોભી, અમાની વિગેરે ગુણો યુક્ત તે ઈશ્વર છે ઈશ્વરને કર્મ કઇ નથી હોતુ, અત એવ નિષ્ક્રિય કહેવાય છે રાગ, દ્વેષ, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગછા, અને નિદ્રા–હાસ્યાદિ રહિતપણુ, તથા નિરજન, નિરાકાર એ એનો સ્વભાવ છે

૨૪ પ્રશ્ન—સસારી જીવ કોને કહેવામા આવે છે ? તેનો ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ શો છે ?

ઉત્તર—આઠ કર્મથી બદ્ધ હોય, નરક-તિર્યંચ-મનુષ્ય અને દેવગતિમા સ્વસ્વકર્માનુસાર ફલ ભોગવે, નવા કર્મ કરે,

અને ૫ ઇંદ્રિય, ૧ આયુષ્ય, ૩ યોગ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ પ્રાણને ધારણ કરે તે સંસારી જીવ છે. જીવમાં પણ ગુણો તો ઈશ્વર જેટલાજ છે, પરંતુ તે કર્મોવડે આચ્છાદિત થઇ ગયા છે. જીવ પ્રતિસમય નવાં કર્મને એકઠાં કરવાની અને પુરાણાં કર્મોને છોડવાની ક્રિયા કરે છે. આ ક્રિયા પુદ્ગલોના સંગથી કરે છે; જો કે તેનો મૂલ સ્વભાવ તો તે ક્રિયા કરવાનો નથી. જીવનો સ્વભાવ સ્ફટિક રત્ન જેવો છે. સ્ફટિકની પાસે જેવા રંગની વસ્તુ ધરીએ, તેવો રંગ તેમાં માલૂમ પડે છે, તેવી રીતે આ જીવ જેવા જેવા સંયોગોમાં જાય છે, તેવી તેવી અસર તેને થાય છે.

૨૫ પ્રશ્ન—ઈશ્વર, જીવ અને પ્રકૃતિનો શો સંબંધ છે.

ઉત્તર—ઈશ્વર અને જીવનો સેવ્ય-સેવક સંબંધ છે. ઈશ્વર સેવવા યોગ્ય છે, અને જીવ સેવક છે અર્થાત્ તે બેનો સ્વામિ-સેવક ભાવ સંબંધ છે. પ્રકૃતિ જડ છે. તે જીવની સાથે સંબંધ રાખે છે, ઈશ્વરની સાથે નહિ. ઈશ્વર જડ સંબંધથી સર્વથા-સર્વદા મુક્ત છે.

૨૬ પ્રશ્ન—જીવને કર્માનુસાર ફળ દેવાવાળું કોણ છે? તે જડ છે કે ચેતન? તેનો ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ શો છે? શું જીવને, જતી વખતે યોનિ બદલવાનું જ્ઞાન હોય છે?

ઉત્તર—જીવને કર્માનુસાર ફળ સ્વયં મળે છે. ફળ દેનાર કોઇ અન્ય વ્યક્તિ નથી. કર્મ ચેતન નથી, જડ છે. જડમા

અનન્ત શક્તિ રહેલી છે ચુંબક અને લોહની માફક કર્મ શુભાશુભ ફળને મેળવે છે અજૈનો કર્મ-ફળના દેનાર તરીકે ઈશ્વરને માને છે, પરન્તુ તે ઠીક નથી કારણ કે ઈશ્વરમા રાગદ્વેષ નથી, તેમ મોહ મમતાદિ પણ નથી, તો પછી જગતની વ્યવસ્થા ઈશ્વર કરે, એ કેમ મળવે ? કર્મ-વસ્તુના ગુણો શુભાશુભ કરે છે કર્મ સ્વય ક્રિયા રૂપ હોવાથી તેને અન્ય કર્મની અપેક્ષા નથી હોતી કર્મના મૂળ આઠ ભેદો છે અને તે દરેકનો સ્વભાવ ભિન્ન ભિન્ન છે આઠ કર્મના નામ આ છે — ૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, ૨ દર્શનાવરણીય કર્મ, ૩ વેદનીય કર્મ, ૪ મોહનીય કર્મ, ૫ આયુષ્ય કર્મ, ૬ નામ કર્મ, ૭ ગોત્ર કર્મ અને ૮ અન્તરાય કર્મ

જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સ્વભાવ આખના પાટા જેવો છે આખે પાટો બાધવાથી માણસ જેમ દેખી ન શકે, તેવી રીતે આત્મા ઉપર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ રૂપ પાટો લાગવાથી વસ્તુધર્મ ઓળખી શકાતો નથી આખનો પાટો જીર્ણ થવાથી કિવા સર્વથા ખસી જવાથી પુરૂષ સર્વ વસ્તુઓને થોડા અશમા અથવા સ્પષ્ટ રીતે દેખી શકે છે, તેવી રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જેમ જેમ નાશ થાય, તેમ તેમ જીવ વસ્તુધમના જ્ઞાનવાળો થાય છે અને જ્યારે સર્વથા તે આવરણ દૂર થાય, ત્યારે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

હવે દર્શનાવરણીય કર્મ છડીદાર જેવુ છે છડીદારની-પહેરેદારની પ્રસન્નતા થાય તો રાજાનુ દર્શન થઈ શકે તેમ

દર્શનાવરણીય કર્મ દૂર થવાથી આત્મા પ્રત્યક્ષ થાય છે અર્થાત્ આત્મા સંબંધી વાસ્તવિક જ્ઞાન થાય છે.

વેદનીયકર્મ તરવાર પર લગાડેલા મધુબિંદુ જેવું છે. મધુબિંદુ ખાતાં સ્વાદ આવે, પણ જીભ કપાવાથી પાછળથી વેદના અનુભવાય તેમ વેદનીયકર્મનો સ્વભાવ છે.

મોહનીયકર્મ મદિરાપાન જેવું છે, મદિરાપાન કરવાથી જીવને ભાન રહેતું નથી, માતાને સ્ત્રી અને સ્ત્રીને માતા બતાવે છે, તેવી રીતે મોહનીયકર્મના ઉદયથી સ્વતત્ત્વને પરતત્ત્વ અને પરતત્ત્વને સ્વતત્ત્વ માને છે,

આયુષ્યકર્મ બેડી જેવું છે. પગમાં બેડી પડવાથી ચોર નાશી શકતો નથી; તેવી રીતે આયુષ્યકર્મના જોરથી જીવ તેની અવધિ સુધી ચાર ગતિની અંદર રહે છે.

નામકર્મ ચિતારા જેવું છે. ચિત્રકાર મરજી મુજબ આકૃતિ બનાવે છે. તેમ નામકર્મના પ્રભાવે જીવને શરીરના અવયવો સુંદર કે અસુંદર મળે છે.

ગોત્રકર્મ કુંભાર જેવું છે. કુંભાર કોઇ ઘટને ન્હાનો કે મ્હોટો, સુંદર કે બેડોળ બનાવી શકે છે, તેમ ગોત્રકર્મના જોરથી જીવ ઊંચ નીચ ગોત્રમાં જાય છે, તેના પ્રભાવેજ ન્હાનો કે મોટો, સુંદર કે અસુંદર ગણાય છે.

અન્તરાય કર્મનો સ્વભાવ રાજભંડારી જેવો છે. ભંડારીના ધ્યાનમાં આવે તો રાજાની આજ્ઞાનુસાર આપે, નહિં તો યાચકને દુઃખી કરે. તેમ અંતરાય કર્મના જોરથી જીવરૂપ

યાચકને દાન, લાભ, વીર્ય, ભોગ, અને ઉપભોગરૂપ ગુણુથી વંચિત રહેવુ પડે છે

એ પ્રમાણે આઠે કર્મનો સ્વભાવ કર્મગ્રંથ, કમ્મપયડી, તત્ત્વાર્થવૃત્તિ આદિ ગ્રંથોમા બહુ વિસ્તારથી છે જીવને યોનિ બદલતી વખતે એવુ જ્ઞાન નથી હોતુ કે અમુક યોનિમા મારે જવુ છે, પરન્તુ તે સમયે પૂર્વ કર્માનુસાર એક ક્રિયા એવી ઉત્પન્ન થાય છે કે જેના જોરથી જીવ ઉત્પત્તિસ્થાનમા જઈ પહોચે છે તે ક્રિયાને જૈન સૂત્રકારો 'અનુપૂર્વી' એવા નામથી ઓળખાવે છે જેમ બળદને અમુક સ્થાનમા જવાની ઇચ્છા ન હોય પરન્તુ નાકમા નાખેલી નાથના જોરથી જવુ પડે છે, તેવી રીતે

૨૭ પ્રશ્ન—જીવ પાપ કેમ કરે છે ? જો અજ્ઞાનતાથી, તો અજ્ઞાનતા શાથી થઈ ? યદિ કર્મથી, તો એમા જીવ સ્વયં કર્ત્તા કેમ થયો કે જેનુ ફલ તેને જ મળે અને એથી તો એ પણ અનુભવાય છે કે જે દશામા જીવ છે, તે જ દશામા રહેવો જોઈએ

ઉત્તર—જીવનો સ્વભાવ પાપ કરવાનો નથી, પરન્તુ અનાદિ કાળથી પાપકર્મનો સબંધ હોવાથી કર્મવડે કર્મબંધ થાય છે કર્મનો સબંધ જેમ અનાદિકાળનો છે તેમ અજ્ઞાનતા પણ અનાદિ કાળથી આત્માને લાગેલ છે જીવ કર્માધીન હોવાથી સ્વકર્ત્તવ્ય બજાવી શકતો નથી જે વખતે આત્મા સ્વકર્ત્તવ્યપરાયણ થશે, તે વખતે અનાદિનો બોજો ધીરે ધીરે હલકો કરશે જેમ એક તલાવ પાણીથી ભરેલુ હોય, પરન્તુ આવક થોડી હોય અને ખર્ચ વધુ હોય તો કોઈ દિવસ

પણ તે ખાલી થવાનો સંભવ છે; તેવી રીતે કર્મની નિકાશ વધુ થાય, અને આવક કમ થાય, તો કોઇ દિવસ પણ આત્મા કર્મથી સર્વથા મુક્ત થઈ શકે ખરો. હવે અનાદિ સંબંધ છૂટે શી રીતે ? એ એક વિચારવાનું રહે છે. જૂઓ સુવર્ણ અને માટીનો સંબંધ. આ બેનો સંબંધ અનાદિકાળનો છે. છતાં પ્રયોગદ્વારા તે છૂટાં પડે છે. તેવી રીતે જીવ અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ કાળનો હોવા છતાં જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ-જપ-ક્રિયાથી કર્મકિચ્ચડમાથી જીવ જરૂર બહાર નીકળી આવે છે.

આ પ્રસંગે એક એ પણ ખુલાસો થઇ જવો જરૂરનો છે કે કર્મ અને જીવનો સંબંધ અનાદિ કાળનો કેમ કહી શકાય ? પરન્તુ આ હકીકત બિલકુલ સહજ રીતે સમજાય તેવી છે. જીવ અને કર્મનો સબંધ અનાદિકાળનો ન માનવામા આવે તો એ પ્રશ્ન સહજ ઉત્પન્ન થાય છે કે—પ્રથમ કર્મ હતાં કે પ્રથમ જીવ ? જો પ્રથમ કર્મ કહેવામાં આવે તો જીવની ઉત્પત્તિ પાછળથી થઇ, એમ માનવું પડશે. અને એમ માનવું, એ તો કોઇને ઇષ્ટ નથી. હવે જો પ્રથમ જીવ કહેવામાં આવે તો કર્મ વિનાનો જીવ તો સિદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન, નિરાકાર, અવ્યાબાધ, અને સમસ્ત આવરણથી રહિત એવો કેવળજ્ઞાની ગણાશે તો પછી એવા કેવલજ્ઞાનીને કયાં કારણોથી કર્મ લાગ્યાં ? કોઇ કારણની કલ્પના જરૂર કરવી પડશે. હવે તે કારણ જડ છે કે ચેતન ? જો જડ કારણ બતાવવામાં આવશે તો પહેલાં જીવ હોવાનો પક્ષ ખડિત થાય છે: કારણ કે જીવ પહેલા જડ સિદ્ધ થયું. જો

ચેતન કહેવામા આવે તો ચેતન એ તો સ્વય જીવજ છે બીજા કારણની અપેક્ષા વ્યર્થ જશે જો જીવ-ચેતન જ જીવને કર્મ બધનુ કારણ થતુ હોય તો મોક્ષગામીને પણ કર્મબધ થવો જોઇએ અને તેમ થાય તો પછી કોઈ મુક્તજ નથી એમ સિદ્ધ થશે

વળી આ ઝઘડાથી કટાળી કેટલાક, જીવ અને કર્મના સબધમા ઈશ્વરને કારણ કલ્પે છે પરન્તુ આ કલ્પના પણ ઠીક નથી જીવ અને કર્મના સબધમા જો ઈશ્વર કારણ બનેલ હોય તો તે સપ્રયોજન કે નિષ્પ્રયોજન ? જો નિષ્પ્રયોજન કહેવામા આવે તો આકાશકુસુમની માફક તે વ્યર્થ છે કારણ કે— प्रयोजनमनुद्दिश्य मन्दोऽपि न प्रवर्त्तते । તો પછી ઈશ્વર જેવા ઉત્તમોત્તમ મહાપુરૂષની પ્રવૃત્તિ પ્રયોજન સિવાય થાય, એ કેમ માની શકાય ? જો સપ્રયોજન કહેવામા આવે, તો ઈશ્વરને એવુ કયુ પ્રયોજન આવી પડયુ કે જેના લીધે નિરાવરણ, સુખી, આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ રહિત કેવલજ્ઞાની જીવને કર્મના સબધમા નાખી આવરણી, દુખી અને મહા ઉપાધિયુક્ત બનાવ્યો ? જો 'ઈશ્વરની ક્રિયા' એ જ પ્રયોજન કહેવામા આવે, તો પોતાની ક્રિયાની પૂર્તિ માટે બીજાના પ્રાણ ઉપાધિમા નાખવા, આવુ કામ પરમદયાળુ ઈશ્વરથી થઈજ કેમ શકે ? ઇત્યાદિ અનેક દૂષણો આવીને ઉભા રહે છે માટે કર્મ અને જીવનો સબધ અનાદિ છે, એમ માનવામા લગારે આપત્તિ દેખાતી નથી

૨૮ પ્રશ્ન—શુ જૈન સાહિત્યમા કેવળ વૈરાગ્યનીજ પુષ્ટિ

છે, કે એમા બીજી બાબતોની વિદ્યા છે? અને બીજી વિદ્યાઓ છે, તો તેનાં નામો બતાવો. અને તે કયા કયા ગ્રંથોમાં છે?

ઉત્તર—જૈન સાહિત્યમાં તમામ પ્રકારની વિદ્યાઓ ભરેલી છે. એવો એક પણ વિષય નથી કે જે ઉપર જૈન સાહિત્યમાં પૂરતાં સાધનો-ગ્રંથો ન મળે, અર્થાત્ કેવળ વૈરાગ્યરસનેજ નહિ, પરન્તુ જૈનસાહિત્ય તમામ રસોનું પોષણ કરે છે. હા, વૈરાગ્ય રંગરંગિત આચાર્યો વૈરાગ્ય-શાન્ત રસને પ્રાધાન્યતઃ પોષે છે. બીજી વિદ્યાઓ ઘણીએ છે. કેટલાં નામ આપવાં? મંત્ર વિદ્યા, તંત્ર વિદ્યા, જડી વિદ્યા, ઔષધિ વિદ્યા, યોગવિદ્યા, સ્વરવિદ્યા, શકુન વિદ્યા, તથા ગોરી વિદ્યા, ગાંધારી વિદ્યા આદિ અડતાલીસ હજાર વિદ્યાઓ જૈનપૂર્વમાં છે. આ વિદ્યાઓના રચનારા ગણધર મહારાજા છે. આ વિદ્યાઓને સમ્પૂર્ણ જાણ-નાર તો અત્યારે કોઇ નથી. હા, અંશમાં જાણનાર જરૂર હશે. ઉપર્યુક્ત પૂર્વની વિદ્યાઓ પૈકી ઘણી ખરી વિદ્યાઓ તો વિચ્છેદ ગઇ છે. જે રહી છે, તે અજૈન સાહિત્યોની અપેક્ષાએ તો ઘણી જ ઉત્તમ છે. ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે જૈનમત એ અંગી છે, અને જૈનેતર મતો અંગો છે. વીરપ્રભુના શાસનરૂપ સમુ-દ્રથી બિંદુઓ ઉડી અન્યમાં ગયા છે. અર્થાત્ સમસ્ત મતના પદાર્થો જૈન સિદ્ધાન્તથી સિદ્ધ થાય છે જ્યારે જૈનસિદ્ધાન્તના પદાર્થો અન્ય મતમાં નથી. દૃષ્ટાન્ત તરીકે કર્મપ્રવાદ (કર્મવાદ).

૨૯ પ્રશ્ન—દેવતાઓને મન હોય છે કે નહિં?

ઉત્તર—દેવતાઓને મન હોય છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં લખ્યું છે **मनःप्रविचाराः ।**

૩૦ પ્રશ્ન—બુદ્ધિ અને મનમા શો ભેદ છે ?

ઉત્તર—મન પુદ્‌ગલ રૂપ અર્થાત્ જડ છે, જ્યારે બુદ્ધિ જ્ઞાન રૂપ છે જડ અને ચેતનમા જે ફર્ક છે, તેવોજ મન અને બુદ્ધિમા છે

૩૧ પ્રશ્ન—જૈનમત પ્રમાણે ગૃહસ્થોએ કઇ વિદ્યા શીખવી જોઇએ ? જન્મથી લઇ મરણ પર્યન્તના તેના કર્ત્તવ્યો કયા હોવા જોઇએ ?

ઉત્તર—ગૃહસ્થોએ તમામ જીવો ઉપર ઉપકાર કરનારી વિદ્યા શીખવી જોઇએ નીતિવિદ્યા, વ્યવહાર વિદ્યા, કળા કૌશલ્યવિદ્યા, યોગવિદ્યા, વિધિવિદ્યા અને વ્રત નિયમાદિની વિદ્યા શીખવી જોઈએ બાલ્યાવસ્થાથી લઇ મરણ પર્યન્તનુ કર્ત્તવ્ય શ્રાદ્ધવિધિ, आचारोपदेश, आचार दिनकर આદિ ગ્રથો જોવાથી માલૂમ પડશે

૩૨ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તા જીવો સમકિત પામે કે નહિ ?

ઉત્તર—ચારે ગતિના પર્યાપ્તા જીવો સમકિત પામે, અપર્યાપ્તા નહિ

૩૩ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તા થયા પછી તુર્ત સમકિત પામે કે થોડી વાર પછી ?

ઉત્તર—નારકી અને દેવગતિમા પર્યાપ્તા થયા બાદ અતર્મુહૂર્તમા, તિર્યચો દિનપૃથક્ત્વ (બેથી નવ દિવસ) થયા પછી અને મનુષ્યો આઠ વર્ષ પછી સમ્યક્ત્વ પામે

૩૪ પ્રશ્ન—તિર્યચો કેટલા કારણોથી સમકિત પામે ?

ઉત્તર—ત્રણ કારણથી. ૧ જાતિ સ્મરણ થવાથી, ૨ ધર્મો-પદેશ સાભળવાથી અને ૩ જિનબિંબનાં દર્શન થવાથી.

૩૫ પ્રશ્ન—કયાં કયાંના દેવતાઓ કયાં કયાં કારણોથી સમકિત પામે ?

ઉત્તર—ભવનપતિથી લઇને સહસ્રાર દેવલોકના દેવો ચાર કારણે સમકિત પામે. ૧ જાતિસ્મરણ, ૨ ધર્મોપદેશનું શ્રવણ, ૩ તીર્થંકરોની મહિમા જોવાથી અને ૪ દેવતાઓની ઋદ્ધિ જોવાથી. તથા નવથી બારમા દેવલોકના દેવો ત્રણ કારણથી સમકિત પામે. ૧ જાતિસ્મરણ, ૨ ધર્મોપદેશનું શ્રવણ. ૩ તીર્થંકરોની ઋદ્ધિ જોવાથી. નવગ્રૈવેયકના દેવતાઓ માટે બે કારણો છે.—૧ જાતિસ્મરણ અને ૨ ધર્મોપદેશ શ્રવણ. બીજાઓ તો સમકિતવાળાજ હોય છે.

૩૬ પ્રશ્ન—ઉપશમસમ્યક્ત્વ કઇ ગતિમાં પામે ?

ઉત્તર—ચારે (દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી) ગતિમાં પામે.

૩૭ પ્રશ્ન—સાતે નરકમાં ઉપશમ સમકિત મળે કે અમુક નરક સુધી ?

ઉત્તર—સાતે નારકીમા ઉપશમ સમકિત નારકીના જીવો પામે.

૩૮ પ્રશ્ન—નારકીના જીવોને સમ્યકત્વ પામવાનાં કારણો કયાં ?

ઉત્તર—ત્રણ કારણોથી સમકિત પામે.—૧ જાતિ સ્મરણ, ૨ ધર્મ સાભળવાથી ૩ વેદનાના અનુભવથી.

૩૯ પ્રશ્ન—સાતે નારકીમા ઉપર્યુક્ત ત્રણ કારણો છે કે કઈ ન્યૂનાધિકતા છે ?

ઉત્તર—પહેલી ત્રણ નારકીમા ત્રણ કારણો, અને બાકીની ચારમા ધર્મનો ઉપદેશ છોડી બાકીના બે કારણો છે

૪૦ પ્રશ્ન—નવ ગ્રૈવેયકના દેવોને કેટલા ગુણસ્થાનક હોય?

ઉત્તર—અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાત્વ એ બે ગુણસ્થાનકનો સભવ છે કારણ કે ગ્રૈવેયકના દેવો પ્રાય ઉપશમભાવવાળા હોય છે અર્થાત્ શાન્ત સ્વભાવવાળા હોય છે તેમ તેમને મોહનો ઉદય પણ અલ્પ હોવાથી સમ્યક્ત્વને વમતા નથી તેથી તેઓને સાસ્વાદનની પણ પ્રાપ્તિ નથી તેમ મિશ્રભાવના અભાવે મિશ્રગુણઠાણુ પણ નથી, જે ભવ્યાત્માઓ ભાવચારિત્ર પાળી ગ્રૈવેયક થાય છે તેઓને લઇને ચોથુ ગુણઠાણુ અને જે કેવળ દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળી ત્યા ઉત્પન્ન થાય છે, એવા અભવ્ય જીવોને લઇને તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને લઇને પહેલુ ગુણઠાણુ એમ બે ગુણઠાણાની સભાવના છે **ભગવતી** સૂત્રના પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામા કહેલ છે—" સાધુના ગુણોને ધારણ કરવાવાળા, સપૂર્ણ સમાચારીને પાલન કરવાવાળા દ્રવ્યલિગધારી એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અથવા અભવ્યજીવો જાણવા

૪૧ પ્રશ્ન—અગ્યારમા અને બારમા દેવલોકના દેવોને જ્યારે વિષયની વાચ્છા થાય છે, ત્યારે પ્રથમ અને બીજા

દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલી અપરિગૃહીતા દેવીઓ કેવી રીતે જાણે ? કારણ કે તેણીઓના અવધિજ્ઞાનનો વિષય એટલો બધો નથી કે જેથી તેમની મનકામના જાણી શકે અને જ્યાં સુધી જાણે નહિ ત્યાં સુધી તે દેવો પ્રત્યે મનોવાંચ્છા પણ કેમ થાય? અને દેવીઓની મનોવાંચ્છા સિવાય દેવોની ઇચ્છા પણ પૂર્ણ કેમ થાય ?

ઉત્તર—પ્રથમ અને બીજા સ્વર્ગમાં રહેલ અપરિગૃહીતા દેવીઓ મતિજ્ઞાન અને શ્રૂતજ્ઞાનના બળથી જાણે છે. જ્યારે અગ્યારમા અને બારમા દેવલોકના દેવોને વિષયવાંચ્છા થાય છે, ત્યારે તે દેવીઓનું આસન કંપે છે. તથા દેવીઓના શરીરમાં અપૂર્વ વિષયજન્ય ચેષ્ટા થાય છે અર્થાત્ જે સમયે દેવોને વિષયેચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ સમય દેવીઓને પણ વિષય પરિણામ જાગે છે. જેમ નાગરવેલનું પાન કોઇ માણસ સો બસો ગાઉ દૂર લઇ જાય; અને પાછળ તે વેલડીને અગ્નિ આદિનો સંયોગ થતાં તે બળી અથવા કરમાઈ જાય, તો તેજ કારણે પેલું સો ગાઉ દૂર ગયેલું પાન પણ કરમાઇ જાય છે. આ એનો સ્વભાવ છે તેવીજ રીતે દેવોનાં પણ શુક્રના પુદ્ગલો તેમના શરીરમાં રૂપાદિ પરિણામથી પરિણત થતાં હોવાથી તત્કાલ દેવીઓના અંગ સ્ફુરાયમાન થાય છે; અને તેથી તે દેવોની અભિલાષા તે દેવીઓ જાણી શકે છે

૪૨ પ્રશ્ન—કિલ્વિષક દેવોની ઉત્પત્તિ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ અને વૈમાનિક એ ચાર પૈકી અમુકમાજ હોય છે કે ચારેમા ?

ઉત્તર—ભગવતી શતક ૧ ના બીજા ઉદ્દેશમા કહેલ છે કે જઘન્યથી ભવનપતિમા અને ઉત્કૃષ્ટથી લાતક દેવલોક સુધી કિલ્વિષક દેવો ઉત્પન્ન થાય છે આ કથનથી ચારે નિકાયમા ઉત્પન્ન થવાનુ સિદ્ધ થાય છે

૪૩ પ્રશ્ન—પાલકાદિ વિમાનો તીર્થંકરના પાચ કલ્યાણ કોત્સવમા આવે છે, તેમ સૂર્યાભાદિ દેવો ભક્તિભાવના પ્રેર્યા આવે છે તે વખતે નદીશ્વરાદિ દ્વીપોમા તે વિમાનો સકોચ-વિકાશશાલી બને છે જ્યારે એમ છે, તો પછી તે શાશ્વતા કેમ કહેવાય ? શુ શાશ્વત પદાર્થો સંકોચ-વિકાશશાલી હોઇ શકે ખરા ?

ઉત્તર—જેમ ચક્રવર્તિઓના ચર્મરત્ન-છત્રરત્નાદિ પદાર્થો શાશ્વત હોવા છતા સકોચ-વિકાશશાલી હોય છે, તેવી રીતે પાલકાદિ વિમાનો પણ શાશ્વત હોવા છતા સંકોચ રત્નાદિ વિકાશશાલી માનવામા વાધો નથી

૪૪ પ્રશ્ન—ચૌદ ગુણસ્થાનકમા શાશ્વત ગુણસ્થાનક કેટલા અને અશાશ્વત કેટલા ?

ઉત્તર—અહિ શાશ્વતની વ્યાખ્યા એ સમજવાની છે કે જે નિરતર રહે-કોઈવાર આતરૂ ન પડે તે શાશ્વત, અને જેમા અવધાન-આતરૂ પડે તે અશાશ્વત

હવે શાશ્વત અને અશાશ્વતની આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે પહેલુ, ચોથુ, પાચમુ, છઠ્ઠુ અને તેરમુ એ પાચ ગુણઠાણા શાશ્વત છે, કારણ કે તે પીસ્તાલીસ લાખ યોજનપ્રમાણ

મનુષ્યક્ષેત્રમા ગમે તે જીવમાં પમાય છે. બાકીનાં બીજું, ત્રીજું, સાતમું, આઠમું, નવમું, દશમું, અગીયારમું, બારમું ને ચૌદમું આ નવ ગુણઠાણા અશાશ્વત છે. કારણ કે આ ગુણઠાણાંવાળા જીવો હોયે ખરા અને ન પણ હોય. પૂર્વોકત પાંચ ગુણસ્થાનકની શાશ્વતતા આ પ્રમાણે છે. વ્યવહારરાશી અને અવ્યવહારરાશીની વિદ્યમાનતા કાયમ હોવાથી મિથ્યાત્વ ગુણઠાણું પણ શાશ્વતજ કહેવાય. સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવોની પ્રાપ્તિ નિરંતર થાય છે, માટે અવિરતિ સમ્યક્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક અવશ્ય છે. દેશવિરતિ શ્રાવકોનો વ્યવચ્છેદ નથી, તેમ સાધુઓ અને કેવલી ભગવાન્ પણ નિરંતર મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ હમેશાં છે, એટલે પાંચમું, છઠું અને તેરમું ગુણસ્થાનક પણ શાશ્વતજ કહેવાય. બાકીનાં ગુણસ્થાનક માટે ભજના સમજવી.

૪૫ પ્રશ્ન—ચોથા ગુણસ્થાનકમાં રહેતો જીવ તપસ્યા-પચ્ચખ્ખાણ કરી શકે કે નહિ?

ઉત્તર—ચોથા ગુણઠાણામાં વર્તતો જીવ વિરતિનો અધિકારી નથી; પરન્તુ અભિગ્રહરૂપ તપ, કે જે કર્મનિર્જરાના હેતુભૂત છે, તે કરી શકે. તેમ કર્મનિર્જરાનાં બીજાં કારણો—સંઘવાત્સલ્ય, શાસનપ્રભાવનાદિ અનેક છે, તે પણ કરી શકે. ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમજન્ય જે વિરતિરૂપ પરિણામ તે સંબંધી કાર્યો કરી શકે નહિ.

૪૬ પ્રશ્ન—સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થો બારમા દેવલોકમાં જાય છે તે શાથી?

ઉત્તર—લોકવિરૂદ્ધ અકાર્યો-વિશ્વાસઘાત, પરવચન અને દુરાચારાદિ-ન કરે, સાતક્ષેત્ર પૈકી જેમા ન્યૂનતા દેખાતી હોય તે દૂર કરવા ધનવાન્ પુરૂષોને મળી ધર્મદલાલી કરે, કોઇ જીવ સસાર કારાગ્રહથી મુક્ત થવા ચાહતો હોય, પરન્તુ તેને કોઇ ગાઢ પ્રતિબધ નડતો હોય, તો તે પ્રતિબધને દૂર કરવા મહેનત કરે, તથા અનેક સાવદ્ય વ્યાપારને રોકવા મન-વચન કાયાથી પરિશ્રમ કરે, સ્વશક્તિ અનુસાર દાન શીલ તપ ભાવાદિ ધર્મના કારણોને લક્ષમા રાખી ધર્મની સાધના કરે, જૈનશાસનની પ્રભાવના કરે, જિન મદિર બનાવે પ્રતિમાઓ ભરાવે, તેની અજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવે, સ્વધાર્મિક વર્ગને સાસારિક કષ્ટોથી મુક્ત કરી કુમારપાલની માફક ધર્મ માર્ગમા પ્રવર્તાવે ઇત્યાદિ કારણોને લઇને બારમા સ્વર્ગમા તે જાય છે

૪૭ પ્રશ્ન—મૂલગુણવ્રત વિનાનો જીવ ઉત્તરગુણરૂપ વ્રત કરી શકે કે નહિ?

ઉત્તર—કરી શકે ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકમા મૂલગુણપચ્ચખાણ કરનાર કરતા ઉત્તરગુણપચ્ચખાણી અસખ્યાત ગુણા કહ્યા છે

૪૮ પ્રશ્ન—ઉત્તરગુણપચ્ચખાણી જીવો કયા ગુણસ્થાનકમા કહેવાય?

ઉત્તર—પાચમા ગુણસ્થાનકમા કારણ કે પચ્ચખાણ એ પાચમા ગુણસ્થાનકવાળા જીવોની કરણી છે

૪૯ પ્રશ્ન—એક વ્રત ધારી હોય, તે શ્રાવક કહેવાય કે કેમ?

ઉત્તર—ભગવતીસૂત્રના શતક ૧૮ માં એકવ્રતધારી જીવને શ્રાવક કહેલ છે.

૫૦ પ્રશ્ન—તપ ગુણની પ્રાપ્તિ કયા કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે?

ઉત્તર—વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

૫૧ પ્રશ્ન—દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ કયા કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે?

ઉત્તર—મોહનીય કર્મના મુખ્ય બે ભેદો છે ૧ દર્શન મોહનીય અને ૨ ચારિત્ર મોહનીય. તેમાં ચારિત્ર મોહનીય કર્મ ચારિત્ર ધર્મનુ પ્રતિબંધક છે અને પ્રતિબંધકનો અભાવ, એ કાર્ય પ્રત્યે કારણ છે. આ નિયમાનુસાર દેશવિરતિ ચારિત્ર-ધર્મનું કારણ પ્રથમ બે કષાયનો ક્ષયોપશમ છે. અર્થાત્ અન-ન્તાનુબધી અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના ક્ષયોપશમથી દેશ-વિરતિરૂપ ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ત્રણ કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્—અનન્તાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાની આ ત્રણ કષાયની ચોકડીનો ક્ષયોપશમ થવાથી ક્ષાયોપશમિક સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. સારાંશ કે—ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, એજ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રધર્મનું કારણ છે.

૫૨ પ્રશ્ન—સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવ છતી શકિતએ પ્રમાદથી પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા ન કરે, તો આરાધક કે વિરાધક?

ઉત્તર—સમ્યગ્દષ્ટિજીવ પ્રમાદથી પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા ન કરે તેથી વિરાધક ન કહેવાય હા, વીર્યાચારમા અતિચાર લાગે આરાધક કે વિરાધકનો સબધ સમ્યક્ત્વ માને નહિ, પરન્તુ ક્રિયા માને છે

૫૩ પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિજીવો અજ્ઞાન પૂર્વક તપસ્યા કરે છે, તે આરાધક કે વિરાધક?

ઉત્તર—આરાધક-વિરાધક શબ્દની પ્રવૃત્તિ અહિ ઘટતી નથી જે વ્રત-નિયમ લઈ પાળે તે આરાધક અને લીધેલ વ્રત-નિયમોનો ભગ કરે તે વિરાધક મા બેનાથી એક પણ વાત મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમા નથી, માટે તેને આરાધક વિરાધક કેમ કહી શકાય? **ભગવતીસૂત્રના** આઠમા શતકમા મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને દેશથી આરાધક બતાવેલ છે, તે કેવળ દેવગતિ પામતા હોવાથી થોડા શુભ અધ્યવસાયને લઈને છે અન્યથા તો ઉવવાઈસૂત્રમા નવગ્રૈવેયક સુધી ગતિ કરનાર છતા તેઓને અનારાધક બતાવ્યા છે

૫૪ પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિજીવ સકામનિર્જરા કરે કે નહિ?

ઉત્તર—મુખ્યતાએ મિથ્યાદષ્ટિજીવ અકામનિર્જરા કરે છે સકામનિર્જરાનો અધિકારી નથી સકામનિર્જરાનુ કામ સસાર ઘટાડવાનુ છે જ્યારે અકામનિર્જરાનુ કામ સસાર ઘટાડવાનુ નથી, બલ્કે સસાર વધારવાનુ સભવિત છે

અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવની કરણી સંસાર ઘટાડનાર નથી, તથાપિ કેટલાક મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો દેવલોકાદિ તથા રાજ્યાદિ પદવીની આકાંક્ષા ન રાખતા કેવળ આત્મકલ્યાણ માટે કરતા હોય અથવા ઘુણાક્ષર ન્યાયથી જૈનમતાનુસારિણી કરણી કરતા હોય, તો સકામનિર્જરા કરવાનો સંભવ છે. જેમ **સુમુખ ગાથાપતિ** તથા **મેઘકુમાર**ના પૂર્વભવનો હાથીનો જીવ કષ્ટાનુષ્ઠાન સહી પરીતસંસારી થયો છે. તેથી તેણે સકામ-નિર્જરા કરી એમ સિદ્ધ થાય છે. તથા **તામલીતાપસ** વિગેરે કેટલાક મધ્યસ્થવૃત્તિવાળા તાપસો પણ સકામનિર્જરા કરે છે. આ સબંધી ભાવવિજયજી કૃત '**ષટ્ત્રિંશજજલ્પ-વિચાર**' માં સયુક્તિક વર્ણન છે.

૫૫ પ્રશ્ન—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો અકામનિર્જરા કરે ખરા?

ઉત્તર—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો તો સકામનિર્જરાના માલીક છે. પરન્તુ કોઈવાર પરાધીનપણે મન વિના કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે, તો અકામનિર્જરા કરે, પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોની અકામનિર્જરા કરતા અધિક ગુણવાળી અકામનિર્જરા કરે એ વાત ખ્યાલમાં રાખવી.

૫૬ પ્રશ્ન—વ્રતધારી શ્રાવક પ્રતિક્રમણ કરે એ તો ઠીક છે; પરન્તુ અવ્રતી પ્રતિક્રમણ કરે કે નહિ? અને કરે તો તે કયા વ્રતોની આલોચના કરે? કારણ કે પ્રતિક્રમણ તો વ્રતની આલો-ચનારૂપ છે.

ઉત્તર—અવ્રતી-વ્રતિભિન્ન તમામ જીવો કહેવાય છે એટલે વ્યવહારરાશીગત તથા અવ્યવહારરાશીગત જીવો લઈ શકાય છે વ્યવહારરાશીગત જીવોમા સમ્યગ્દષ્ટિજીવો તથા મિથ્યાદ્દષ્ટિજીવો પણ અવ્રતી ગણાય છે તેમા સમ્યગ્દષ્ટિ અવ્રતી જીવો આશ્રયી પ્રશ્ન હોય તો તે પ્રતિક્રમણ કરી શકે કારણ કે દ્રવ્યવ્રતોના ઉચ્ચારણનો અભાવ છે, પરન્તુ ભાવવ્રતો અનુભવાય છે કારણ કે-શ્રાવકકુલોત્પન્ન બાળકોમા જન્મથીજ કેટલીક શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પડેલી હોય છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે-કોઈ શ્રાવકના છોકરાને લાલચ આપી કહેવામા આવે કે 'અમુક જીવને તુ માર' પરન્તુ તે જીવને મારશે નહિ કારણ કે જન્મથીજ તેને એવા સસ્કારો પડેલા હોય છે આ શુદ્ધ સસ્કારોમા પણ જે દોષ લાગે, તેની આલોચનારૂપે પ્રતિક્રમણ કરવામા જરાયે હરકત નથી વળી પ્રતિક્રમણની સગાઉ સામાયિકવ્રત પણ છે તે અપેક્ષાએ પણ તે વ્રતી છે

હીરપ્રશ્નમા એક પ્રશ્ન છે કે—કોઈને રાત્રિએ સુખડી ખાવાનુ વ્યસન હોય તે પ્રતિક્રમણ કરી શકે કે નહિ? તેના ઉત્તરમા લખ્યુ છે કે—નહિ કરવા કરતા અવિધિથી પણ પ્રતિક્રમણ કરવામા વાધો નથી

૫૭ પ્રશ્ન—અઢીદ્વીપના મનુષ્યો સખ્યાતા છે કે અસખ્યાતા?

ઉત્તર—સખ્યાતા

૫૮ પ્રશ્ન—દુનિયામા શ્રાવકો સંખ્યાતા છે કે અસંખ્યાતા?

ઉત્તર—અસંખ્યાતા. આમા આશ્ચર્ય પામવા જેવુ નથી. કેવળ મનુષ્યો જ શ્રાવક નથી હોતા; પરંતુ તિર્યંચો પણ વ્રતો પાળતા હોવાથી વ્રતધારી શ્રાવક કહેવાય છે. જે રાજલોકમા આપણે રહીએ છીએ તે રાજમાં, પચીસ કોડાકોડી પલ્યોપમના જેટલા સમય થાય તેટલા દ્વીપસમુદ્ર એક એકથી બમણા પ્રમાણમાં છે. અંતમા સ્વયભૂરમણ સમુદ્ર છે, કે જે અધ રાજ પ્રમાણનો છે તેમા હજાર જોજન પ્રમાણવાળા મત્સ્યો રહે છે. સ્વયભૂરમણ, લવણસમુદ્ર તથા કાલોદધિમાં મત્સ્ય—કૂર્માદિ ખીચો ખીચ ભરેલ છે, અન્ય સમુદ્રોમા થોડા છે. મત્સ્યો કેવળ બલૈયાના આકારને છોડી તમામ આકારવાળા હોવાથી પ્રતિમાકારના પણ મત્સ્યો છે, જેને અન્ય મત્સ્યો દેખી ઉહાપોહ કરતા જાતિસ્મરણ પામી સમ્યક્ત્વમૂલ અગ્યાર વ્રતોનુ પાલન કરે છે અતિથિસંવિભાગ નામનુ બારમુ વ્રત તેઓને નથી હોતું, કારણ કે ત્યા સાધુઓનો યોગ નથી હોતો. આ અપેક્ષાએ શ્રાવકો અસખ્યાત છે.

૫૯ પ્રશ્ન—અગ્યાર વ્રતધારી મત્સ્યાદિ શ્રાવકો બતાવ્યા તે ઠીક પરન્તુ તેમા સામાયિક અને પૌષધવ્રત છે, એમ કેમ કહી શકાય? તેઓ તે કેમ કરી શકતા હશે?

ઉત્તર—આહારના ત્યાગરૂપ, બ્રહ્મચર્ય રૂપ અને શરીર સત્કારના ત્યાગરૂપ પૌષધ તે કરી શકે છે તેમાં શંકા જેવુ નથી.

હવે રહ્યો સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ, અને તે કાયની ચપલતાને છોડીને કરે છે કાયની ચપલતાનો ત્યાગ એજ સામાયિક જેમ કોઈ પુરુષને તિથિએ એકાસણુ કરવાનો નિયમ હોય, તે પુરુષ સમુદ્ર પાર થવા સ્ટીમરમા બેસે અથવા એક શહેરથી બીજા શહેર જવા ગાડીમા બેસે અને તે સ્ટીમર યા ગાડી ક્યાય ઉભી રહેવાની ન હોય, તો, જેમ તે માણસ કાયચપલતાનો ત્યાગ કરી એક આસને બેસી એકાસણુ કરી શકે છે, તેમ સત્યશ્રાવકને સચિત્ત જલમા કાયની ચપલતા છોડવી, એનુ નામ સામાયિક ગણવામા આવે તો વાધો નથી

૬૦ પ્રશ્ન—બાહ્ય અને અભ્યન્તર તપમા બળવાન કોણ? બાહ્ય તપનુ સાધન શુ? અને અભ્યન્તર તપ કરવાનુ સાધન શુ?

ઉત્તર—બાહ્ય તપ કરતા અભ્યન્તર તપ વધારે બલવાન છે કર્મનિર્જરા બન્ને તપ કરે છે, તેજ કારણથી નિર્જરાના બાર ભેદરૂપ બાહ્ય અને અભ્યન્તર તપ માનેલ છે, કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરેલ છે નિર્જરાના કારણો બાર હોવાથી નિર્જરાના પણ બાર ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે અન્યથા તો 'સકામ' અને 'અકામ' એમ બેજ પ્રકારની નિર્જરા છે બારભેદ અપેક્ષિત છે અન્યથા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર પણ કર્મનિર્જરા કરવાના કારણો છે પરન્તુ તેમાથી કેટલાક સવરમા સમાય છે અને કેટલાક તપની અન્તર્ભૂત હોવાથી મુખ્ય કારણ તપજ કહેલ છે તપમા બાહ્ય તપનુ કારણ શરીર યાનિ છે

અને આભ્યન્તર તપનું કારણ આત્મભાવના છે. આ મુખ્ય કારણો છે. પરન્તુ બાહ્યતપમાં ગૌણ કારણ આત્મભાવના અને આભ્યન્તર તપમા ગૌણકારણ શરીર શક્તિ છે, અન્યોઅન્યની અપેક્ષા વિના બાહ્યતપ અને અભ્યન્તરતપ થઈ શકે નહિ.

૬૧ પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિજીવ સસારને અનિત્ય જાણી-વૈરાગ્ય ભાવનાથી ભાવિતાન્તઃકરણ પૂર્વક ત્યાગવૃત્તિ સ્વીકારે, તે વખતે ચાર ધ્યાનમાંથી કયું ધ્યાન હોય ?

ઉત્તર—આર્તધ્યાનની પ્રધાનતા સંભવે છે અને ધર્મ-ધ્યાનનો ઉદય થોડા સમયમાં થવાનો સંભવ કહેવાય. તેમ-પરિણામની સુંદરતા હોવાથી રૌદ્રધ્યાનની તો સત્તા નથી. જ્યારે શુકલધ્યાન તો ક્ષપકશ્રેણ્યારૂઢ મહાપુરૂષને આઠમા-ગુણસ્થાનકથી શરૂ થાય છે અને ધર્મધ્યાન અવિરતિસમ્યગ્-દૃષ્ટિ નામના ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી શરૂ થાય છે.

પૂર્વોક્ત મિથ્યાદૃષ્ટિજીવ અનિત્યતાના રંગથી રંગિતાન્તઃ-કરણ હોવાથી ધર્મધ્યાનનો ઉદયાકુર અનુમાનથી સમજાય છે, જેમ અરૂણોદયથી સૂર્યોદયનુ જ્ઞાન આબાલ વૃદ્ધને નિઃસંશય માલૂમ પડે છે. તેમ વૈરાગ્યભાવનાભાવિતાન્તઃકરણ જીવોને વસ્તુધર્મની ઓળખાણ થતાં વાર લાગતી નથી. અને તેમ થવાથી ધર્મધ્યાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાય, એ તો શાસ્ત્રસમ્મત વાત છે.

૬૨ પ્રશ્ન—ભવ્યજીવોના પ્રતિબોધેલ જીવો વધારે મુક્તિમા જાય કે અભવ્યના ?

ઉત્તર—સમસ્ત જીવરાશીને આશ્રી કહેવામા આવે તો ભવ્યના પ્રતિબોધેલા અધિક મુક્તિમા જાય, અને એક જીવ આશ્રી કહેવામા આવે તો અભવ્યના પ્રતિબોધેલ વધુ જાય કારણ કે અભવ્ય કોઇ પણ સમયે મુક્તિમા જનાર નહિ હોવાથી વારવાર દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળી અગારમર્દનાચાર્યની માફક પ્રતિબોધ કરે છે

૬૩ પ્રશ્ન—અરિહત, ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વાસુદેવ એ ચારનુ આગમન કઇ ગતિથી થાય ?

ઉત્તર—દેવ અને નરકગતિથી થાય છે વધુના ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે-સાતમી નરકથી આવેલ જીવ મનુષ્ય થતો નથી, ત્યારે મહાપુરૂપ તો ત્યાથી જ થાય ? માટે સાતમી નરકને છોડવી તથા અરિહત અને વાસુદેવ, દેવગતિથી આવે તો વૈમાનિક દેવથી આવે છે તેમા પણ પચાનુત્તર વિમાનથી આવેલ જીવ વાસુદેવ થતો નથી બળદેવ અને ચક્રવર્તી તો ચારે નિકાયના દેવોથી આવેલ જીવો થાય છે

૬૪ પ્રશ્ન—અરિહત, ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વાસુદેવ કઇ ગતિ પામે ?

ઉત્તર—અરિહત નિશ્ચયથી કેવલ જ્ઞાન પામી ૩૪ અતિશય, ૩૫ વાણીના ગુણ, આઠ પ્રાતિહાર્ય યુક્ત થઇ, ભવ્ય

પ્રાણિઓને પ્રતિબોધી અનન્ત ચતુષ્ટયવાળા થઇ મુકિત પામે છે. અન્ય ગતિ પામતા નથી. ચક્રવર્તિ જો રાજ્ય છોડે તો સ્વર્ગ યા મોક્ષે જાય, અન્યથા નરકમાં જાય. બલદેવ મુકિત અથવા સ્વર્ગ ગતિ પામે છે અને વાસુદેવની કેવળ નરક ગતિ થાય છે, કારણ કે તેઓ પ્રાય નિરંતર કિલષ્ટ પરિણામી હોય છે.

૬૫ પ્રશ્ન—ચક્રવર્તીનાં રત્નોના નામો બતાવો.

ઉત્તર—ચક્રરત્ન, છત્રરત્ન, દંડરત્ન, ચર્મરત્ન, કાકિણી, મણિ, ખડ્ગ, હસ્તી, અશ્વ, પુરોહિત, સેનાધિપતિ. ગૃહપતિ, વાર્ધિક, અને સ્ત્રીરત્ન એ ચૌદ રત્નો છે.

૬૬ પ્રશ્ન—યોગ હોય ત્યા નિર્જરા નિશ્ચયે હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—યોગ હોય ત્યા નિર્જરા નિયમા હોય, પછી તે સકામ હોય કે અકામ હોય. અને નિર્જરા હોય ત્યા યોગની ભજના છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનકે નિર્જરા છે, પરન્તુ યોગ નથી.

૬૭ પ્રશ્ન—યા મતિ: ના ગતિ એની મતલબ શી ?

ઉત્તર—જેવી મતિ હોય તેવી ગતિ થાય ધર્મશાસ્ત્રકારોનો અને નીતિશાસ્ત્રકારોનો સિદ્ધાન્ત આ પ્રમાણે છે-ગતિર્મત્યનુસારિણી અર્થાત્ ગતિ; મતિને અનુસારે થાય છે.

૬૮ પ્રશ્ન—વિજળી અગ્નિકાય કે અપ્કાય ?

ઉત્તર—વિજળીને જૈનશાસ્ત્રકારોએ અગ્નિકાય બતાવેલ છે, તેમ વિજ્ઞાનથી પણ અગ્નિકાયજ સિદ્ધ થયેલ છે તેનાથી પાણી ગરમ થાય છે, રસોઇ થાય છે, પ્રકાશ થાય છે. અને પાણીથી

જે વીજળી થાય છે, તેના પુદ્ગલો પ્રાય શીત જણાય છે જેના ઉપર વીજળી પડે છે, તેનુ શરીર, હીમ પડવાથી જેમ પદાર્થ કાળો થાય છે, તેમ કાળીમાવાળુ થાય છે તત્ત્વ તો કેવલી-ગમ્ય છે અનુમાનથી કહેલ છે

૬૯ પ્રશ્ન—યુગલીયા સ્તન પાન કરે, કે નહિ ?

ઉત્તર—સ્તન પાન કરે, એવો લેખ **સુયગડાગ સૂત્રના** બીજા શ્રુતસ્કધના ત્રીજા અધ્યયનના મૂલમા તથા ટીકામા છે

૭૦ પ્રશ્ન—કોઇ કોઇ લોકો યુગલીકને સ્તનપાન નથી માનતા, તે સયુક્તિક છે કે ?

ઉત્તર—નહિ સૂત્રોમાજ જ્યારે સ્તનપાનનો ઉલ્લેખ છે, તો પછી તે વાત ન માનવી એ સૂત્રવિરૂદ્ધ અને લોકવિરૂદ્ધ પણ છે લોકવિરૂદ્ધ એટલા માટે કે ઔદારિક શરીરવાળા જરૂર સ્તનપાન કરે છે અહિ તીર્થંકરોનુ ઉદાહરણ લેવુ વ્યાજબી નથી તીર્થંકરો ઔદારિક શરીરવાળા હોવા છતા સ્તનપાન કરતા નથી એ વાત ખરી છે પરન્તુ તેઓ કલ્પાતીત હોઇ તેમનુ ઉદાહરણ ન લેવાય

૭૧ પ્રશ્ન—'પરિત્ત' અને 'અપરિત્ત' શબ્દોનો શો અર્થ છે ? અને તેની મર્યાદા કયા સુધી છે ?

ઉત્તર—'પરિત્ત' શબ્દ બે ઠેકાણે વપરાયો છે 'સસાર પરિત્ત' અને 'કાન પરિત્ત' 'પરિત્ત' એટલે થોડો

સંસાર થોડાથી અહિં 'અર્ધ પુદ્‌ગલપરાવર્ત' સમજવાનો છે. 'અપરિત્ત' અર્થાત્ તેથી વધારે.

૭૨ પ્રશ્ન–લેશ્યા એટલે શું ?

ઉત્તર—કર્મનિઃસ્પંદ અર્થાત્ મનઃપરિણામ એનું નામ લેશ્યા છે. યથા—

कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्परिणामोयमात्मनः ।
स्फटिकस्येव तत्रायं लेश्याशब्दः प्रवर्त्तते ॥

અર્થાત્ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંબંધથી સ્ફટિકની માફક જે આત્માના પરિણામ થાય ત્યાં 'લેશ્યા' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. અર્થાત્ સ્ફટિકમણી આગળ જે વસ્તુ રાખી હોય, તેનો રંગ તેમાં પડે છે. તેવી રીતે જેવી વસ્તુનો સંગ થાય, તેવા પરિણામ આત્માના થાય છે. લોકમાં પણ વ્યવહારથી બોલાય છે કે 'લેશ્યા શુભ રાખો.' અર્થાત્ પરિણામ શુભ રાખો. અતએવ '**લેશ્યા**' થી એ સિદ્ધ થાય છે કે–'શુભપરિણામને શુભલેશ્યા કહેવામાં આવે છે, અને અશુભપરિણામને અશુભલેશ્યા.'

૭૩ પ્રશ્ન—શુભલેશ્યા કઇ અને અશુભ કઇ ?

ઉત્તર—કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા–એ અશુભલેશ્યાઓ કહેવાય છે, અને તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, અને શુક્લલેશ્યા–એ શુભલેશ્યાઓ છે.

૭૪ પ્રશ્ન–કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી શામાં છે ?

ઉત્તર—**ભગવતી** અને **પન્નવણા**માં તથા **ઉત્તરાધ્યય-**

નના ૩૪ મા અધ્યયનમા અન્ય પણ લોકપ્રકાશાદિ છૂટક છૂટક ગ્રથોમા છે

૭૫ પ્રશ્ન—કૃષ્ણલેશ્યાવાળાના પરિણામ કેવા હોય ?

ઉત્તર—પાચ આશ્રવમા પ્રવૃત્ત, ત્રણ ગુપ્તિથી અગુપ્ત, ષટ્કાયમા અવિરત, તીવ્રારભમા મસ્ત, છિદ્રાન્વેષી, ચૌર્યાદિ કર્મ કરનાર, ઉભય લોકની શકા રહિત (આ ભવ-પરભવનો ડર નહિ ગણનાર) નિર્દય અને અજિતેન્દ્રિયાદિ દુર્ગુણયુક્ત કૃષ્ણલેશ્યાવાળો ગણાય છે કહ્યુ છે—

> अतिरौद्र सदा क्रोधी मत्सरी धर्मवर्जित ।
> निर्दयो वैरसयुक्त कृष्णलेश्याऽधिको नर ॥

અતિ રૌદ્ર પરિણામી, હમેશા ક્રોધી, મત્સરી, ધર્મરહિત, નિર્દય અને વૈરયુક્ત—એવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય હોય છે

૭૬ પ્રશ્ન—નીલલેશ્યાવાળાના પરિણામ કેવા હોય ?

ઉત્તર—પરગુણને નહિ સહન કરનાર, તપોગુણથી રહિત, અવિદ્વાવાન્, કપટજાલયુક્ત, નિર્લજ્જ, વિષયાદિમા લપટ, પ્રદ્વેષવાળો, મૂર્ખ, રસલોલુપી, જાત્યાદિ મદોથી ઉન્મત્ત, આરભમા રક્ત અને ક્ષુદ્ર વિગેરે દુર્ગુણવાળો નીલલેશ્યાવાળો ગણાય છે એક સ્થળે એમ પણ કહ્યુ છે—

> अलसो मन्दबुद्धिश्च स्त्रीलुब्ध परवञ्चक ।
> कातरश्च सदा मानी नीललेश्याऽधिको भवेत् ॥

૭૭ પ્રશ્ન—કાપોત લેશ્યાવાળા જીવના પરિણામ કેવા હોય?

ઉત્તર—વક્રસ્વભાવી, વક્રઆચારી, ક્રિયામા નિર્દયી,

અસરલસ્વભાવી, ઔપાધિક, માયાવી, સ્વદોષને ઢાંકનાર, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અનર્થ પ્રલાપી, દુષ્ટ શબ્દો બોલનાર અને મત્સરી–આવો માણસ કાપોતલેશ્યાવાળો ગણાય છે. યથા—

शोकाकुलः सदा रुष्टः परनिन्दाऽऽत्मशंसकः ।
संग्रामे प्रार्थते मृत्यु कापोतके उदाहृत ॥

૭૮ પ્રશ્ન—પીતલેશ્યાવાળો માણસ કેવો હોય ?

ઉત્તર—નમ્ર, અચપલ, અમાયી, અકુતૂહલી, વિનીત, વિનયી, દાન્ત યોગવાન્, તપસ્વી, ધર્મપ્રિય, દૃઢધર્મી, પાપભીરૂ અને મુક્તિનો અભિલાષી હોય. યથા—

विद्यावान् करुणायुक्तः कार्याकार्यविचारकः ।
लाभालाभे सदा प्रीतः पीतलेश्याऽधिको नरः ॥

૭૯ પ્રશ્ન—પદ્મલેશ્યાવાળો જીવ કેવો હોય ?

ઉત્તર–અલ્પક્રોધી, અલ્પમાયી અને અલ્પલોભી, પ્રશાન્તચિત્ત, દાન્તાત્મા, અલ્પભાષી, પ્રશસ્તરાગવાળો, વીતરાગપણાને સન્મુખ, ઉપશાન્ત, જિતેન્દ્રિય એવો માણસ. તથા ચ—

क्षमावांश्च सदा त्यागी देवार्चनरतो यमी
शुचीभूतः सदानन्दी पद्मलेश्याऽधिको भवेत् ॥

૮૦ પ્રશ્ન—શુક્લલેશ્યા વાળા જીવોનો અધ્યવસાય કેવો હોય ?

ઉત્તર—આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગી, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનો કરનાર, પ્રશાન્તમનોભાવી, દાન્તાત્મા, પંચસમિતિ–ત્રણ ગુપ્તિએ ગુપ્ત, સરાગસંયમી, વીતરાગ સંયમી,

ઉપશાન્ત તથા જિતેન્દ્રિય નિગેરે ગુણવાળો હોય વળી પણ કહ્યુ છે—

रागद्वेषविनिर्मुक्त शोकनिंदाविवर्जित ।
परमात्मत्वमवाप्त शुक्ललेश्यो भवेन्नर ॥

૮૧ પ્રશ્ન—ઉપર્યુક્ત છ લેશ્યાના સ્થાન અર્થાત્ ભેદો કેટલા છે?

ઉત્તર—અસખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ સ્થાન છે અથવા અસખ્યાતી અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના જેટલા સમય થાય, તેટલા અધ્યવસાય અર્થાત્ લેશ્યાના સ્થાન છે

૮૨ પ્રશ્ન—મનુષ્ય બાલ, યુવાન્ (મધ્યમ અવસ્થાવાળો) અને વૃદ્ધ ક્યા સુધી કહેવાય?

ઉત્તર—સ્તનપાનની અવસ્થાથી લઈ ૧ વર્ષની ઉમ સુધી બાલ, તેથી ઉપર ૭૦ વર્ષ સુધી મધ્યમાવસ્થા અને તેથી ઉપર વૃદ્ધ સમજવો **સ્થાનાગ સૂત્રની** ટીકામા આ વાત કહેવામા આવી છે—

आषोडशाद् भवेद् बालो यावत्क्षीरान्नवर्तक ।
मध्यम सप्तति यावत् परतो वृद्ध उच्यत ॥

૮૩ પ્રશ્ન—જેમ જીવના ૧૪ ભેદ કહેવામા આવ્યા છે તેમ અજીવના કેટલા છે?

ઉત્તર—અજીવના પણ ચૌદ છે, ચાર છે, અને ૫૦૦ પણ છે

૮૪ પ્રશ્ન—ચૌદ અને ચાર ક્યા ક્યા?

ઉત્તર—દસ અરૂપી અજીવના અને ચાર રૂપી અજીવના મળી ૧૪. દસ અરૂપી અજીવના તે આ–ત્રણ ધર્માસ્તિકાયના, ત્રણ અધર્માસ્તિકાયના, ત્રણ આકાશાસ્તિકાયના અને એક કાલનો. ચાર રૂપી અજીવના ભેદ—સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ.

૮૫ પ્રશ્ન—સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ. એમાં સ્કંધ આખી આખી વસ્તુને કહેવાય, તેના એક અંશને દેશ કહેવાય, પરન્તુ પ્રદેશ અને પરમાણુ એટલે શું ? અને પ્રદેશ મ્હોટો કે પરમાણુ ?

ઉત્તર—પ્રદેશ અને પરમાણુમા કોઇ ન્હાનું મ્હોટું નથી. પ્રદેશ તે છે કે જે નિર્વિભાગ ભાગ છે. આજ પ્રદેશ વસ્તુથી અલગ થાય ત્યારે તે પરમાણુ કહેવાય છે. એજ કારણથી ધર્માસ્તિકાયના ત્રણ ભેદ કહ્યા. કારણ કે પ્રદેશ અલગ પડી શકતો નથી. અને જો અલગ પડે તો પરમાણુ ગણાય. આમ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણેના સ્કંધ, દેશ અને પ્રદેશ ગણાય છે, પરમાણુ નહિં. કારણ કે પ્રદેશ અલગ પડતો નથી. આવીજ રીતે આત્માને પણ આ ત્રણનીજ કલ્પના થાય. નહિં કે પરમાણુની.

૮૬ પ્રશ્ન–દ્રવ્ય પૌદ્‌ગલપરાવર્ત, ક્ષેત્ર પૌદ્‌ગલપરાવર્ત, કાળ પૌદ્‌ગલપરાવર્ત અને ભાવ પૌદ્‌ગલપરાવર્ત–એમ ચાર પ્રકારના પૌદ્‌ગલપરાવર્ત છે. તો સ્વર્ગ નરકાદિના ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય, સ્વકાયસ્થિતિ વિગેરે તમામની ગણતરી કયા પૌદ્‌ગલપરાવર્તથી ગણવી ?

ઉત્તર—ક્ષેત્ર પૌદ્ગલપરાવર્તથી ગણાય છે

૮૭ પ્રશ્ન—મુંડકેવલી કોને કહે છે?

ઉત્તર—કેવલી છતા જેઓ અતિશય રહિત હોય, તે મુંડકેવલી કહેવાય છે

૮૮ પ્રશ્ન—મન પર્યવજ્ઞાનવાન્ પ્રતિક્રમણ કરે કે નહિ?

ઉત્તર—તેને પ્રતિક્રમણની આવશ્યકતા નથી કારણ આ જ્ઞાન સાતમા ગુણસ્થાનકે રહેલ મુનિને થાય છે સાતમુ ગુણ સ્થાનક અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને પ્રતિક્રમણ ન હોય યથા—

इत्येतस्मिन् गुणस्थाने नो सन्त्यावश्यकानि षट् ।
सतत ध्यानसद्योगात् शुद्धि स्वाभाविकी भवेत् ॥

૮૯ પ્રશ્ન—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને આવશ્યક ક્રિયા ભલે ન હોય, પરન્તુ છઠ્ઠા-પ્રમત્તગુણસ્થાને આવશ્યકક્રિયા કરવી કે નહિ?

ઉત્તર—જરૂર કરવી. એમા જરાએ શકાશીલ ન રહેવુ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમા સજ્વલનકષાયનો અને નોકષાયનો ઉદય હોવાથી ત્યા આર્તધ્યાનની મુખ્યતા છે તથા કોઈ અશે રૌદ્ર ધ્યાનની પણ પ્રાપ્તિ છે માટે જરૂર પ્રતિક્રમણાદિક્રિયા કરવી જોઈએ સુવિહિતાચાર્યોનુ કથન છે—

प्रमाद्यावश्यकत्यागान्निश्चलध्यानमाश्रयेत् ।
योऽसौ नैवागम जैन वेत्ति मिथ्यात्वमोहित ॥

અર્થાત્—પ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં રહેલ જે જીવ આવશ્યક ક્રિયાના ત્યાગથી નિશ્ચલ ધ્યાનનો આશ્રય કરવા જાય, તો મિથ્યાત્વ મોહિત એવો તે નિર્વિકાર જૈનાગમને જાણતો નથી. ઇત્યાદિ સિદ્ધ વાત છે. મતલબ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં રહેલ જીવે પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા જરૂર કરવી

૯૦ પ્રશ્ન—જેણે વ્રત લીધાં નથી, જે ગુણસ્થાનની વાત સમજતો નથી, નવકાર મંત્ર અને આવશ્યક શબ્દના વિશેષ અર્થને કાંઇ સમજતો નથી, તે માણસ પ્રતિક્રમણ કરે કે નહિ ? અને કરે તો શો ફાયદો ?

ઉત્તર—વ્રતાદિ ન હોય તો પણ પ્રતિક્રમણ કરે. કારણ કે—શ્રાવકકુળમા ઉત્પન્ન થવાથી વ્રત નથી લીધા તો પણ કેટલાક વ્રતોના આચરણ તો સ્વાભાવિક જ હોય છે. જેમ શ્રાવક કુલમા જન્મ લેતા તે હિંસા નહી કરે એટલે પ્રાણાતિપાત વિરમણનુ આચરણ છે જ. શ્રાવકના એક નાનાસાં ન્હાના બાળકને કહેવામા આવે કે—' તુ આ જીવને માર, તને ચાર આના આપું, પરન્તુ તે બાળક ચાર આનાની કે ગમે તેટલી લાલચે નહિ મારે. કારણ કે તેના જન્મના સંસ્કાર જ એવા છે. હવે એજ પ્રમાણે હિંસકના બાળકને કહેવામાં આવે તો તે ઝટ મારશે તેને પૈસાની લાલચ નહિં આપશો તો પણ મારશે આ પણ તેના સંસ્કારની વાત છે. અહિં વિચારવાનું એ છે કે—શ્રાવકકુલોત્પન્ન મનુષ્યે વ્રતોચ્ચારણ ન કર્યું હોય તો પણ તેનુ વ્રતાચરણ હોવાથી પ્રતિક્રમણ કરવુ યોગ્યજ છે. વળી

ગુણસ્થાનકની વધારે વાત તે સમજતો ન હોય, તો પણ પરમાત્માના વચનો પર તો તે શ્રદ્ધાવાળો હોય જ છે એટલે પ્રતિક્રમણ કરવામા વાધો નથી એવીજ રીતે નવકાર મત્રનો વિશેષ અર્થ ભલે તે ન જાણતો હોય તો પણ તેણે પ્રતિક્રમણ તો કરવુ ઉચિત જ છે જેમકે માસતુસ ઋષિ કાઈ જાણતા ન હતા તેમ આભીરના જીવને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોવાથી કઇ વિશેષ નહોતુ આવડતુ, તો પણ તેઓ બરાબર ક્રિયા કરતા રહ્યા અને અન્તે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે–સામાન્ય જ્ઞાનવાળાઓએ પણ પ્રતિક્રમણ કરવુ આમ આવશ્યક શબ્દનો અર્થ ન જાણતો હોય તો પણ પ્રતિક્રમણ કરવામા હરકત નથી કારણ કે બાળક ' મોદક ' શબ્દના અર્થને જાણતો નથી, છતા તેના માતા પિતા લાડુ ખાય છે, તે દેખી બાળકની પ્રવૃત્તિ લાડુ ખાવાની થાય છે અને તે લાડુ મિષ્ટ લાગવાથી તે ખુશી થાય છે તેવીજ રીતે કુલધર્મના કારણથી આવશ્યકનો અર્થ ન સમજતો હોય તો પણ આવશ્યકની ક્રિયા કરવામા તો લાભ જ છે કારણ કે પરમાત્માના શબ્દો તેના કાનમા પડયા, તથા કમમા કમ તે બે ઘડી છકાયનો રક્ષક થયો એ તો પ્રત્યક્ષ લાભ છે જ, એની તો કોઇ ના કહી શકે તેમ નથી

૯૧ પ્રશ્ન—પ્રતિક્રમણનો અર્થ છે ' પાપથી પાછા હઠવુ ' જે પાપથી પાછો હઠે નહિ એને પ્રતિક્રમણ શાનુ ? કારણ કે તેની કરણી હજુ તો તેવીને તેવીજ છે

ઉત્તર—ગમે તેવી સ્થિતિવાળો હોય, પરન્તુ પ્રતિક્રમણુ કરવાને હરકત નથી. કારણુ કે પ્રતિક્રમણુ કરનાર પાપથી પાછા હઠવાના વિચારવાળો છે. તે પાપ કરવાના ઈરાદાથી પાપ કરતો નથી. પરન્તુ કર્મના ઉદયથી તે બિચારો પાપથી લેપાય છે, તેથી કંઈ પ્રતિક્રમણ વ્યર્થ જાય નહિ. જેવી રીતે કે મુનિવરો 'કરેમિ ભંતે' નો પાઠ દિવસમાં નવ વાર ઉચ્ચરે છે. તેમાં "सव्वं सावज्ज जोगं पच्चक्खामि" ઇત્યાદિ ત્રિવિધ પચ્ચ-ખ્ખાણુ કરે છે. છતાં પ્રમાદના કારણુથી અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચારાદિ દુષણો લાગે છે; પરન્તુ તેઓ પાપ કરવાની બુદ્ધિથી પાપ કરતા નથી, તો વ્રતો ભાગતાં નથી. તેવીજ રીતે પ્રતિક્રમણુ કરનારને પાછળથી પ્રમાદના કારણુથી પાપ થાય, તોપણુ શુદ્ધિ નિમિત્તે પ્રતિક્રમણુ કરવુંજ જોઈએ. દાખલા તરીકે ચેડા મહારાજ અને કુમારપાલ ભૂપાલાદિ પ્રતિક્રમણુ કર્યા બાદ લડાઈમાં ઉતરતા. મારો મારો શબ્દોનું ઉચ્ચારણુ કરતા તેમ એક એક બાણુથી સ્હામા માણુ-સના પ્રાણુ હરી લેતા; છતા તેમની પ્રતિક્રમણુ ક્રિયા વ્યર્થ નથી કહી. માટે દરેકે પ્રતિક્રમણુની ક્રિયા તો નજ છોડવી. વિશેષ હકીકત ગીતાર્થોના મુખથી જાણુવી.

૯૨ પ્રશ્ન—અવધિજ્ઞાન વિના મનઃપર્યવજ્ઞાન હોય કે નહિ?

ઉત્તર—હોય.

૯૩ પક્ષ—શ્રુત સામાયિક, સમ્યકૂત્વ સામાયિક, દેશવિરતિ

સામાયિક અને સર્વવિરતિસામાયિક-આ ચારે સામાયિક એક ભવમા કેટલીવાર આવે ને જાય ?

ઉત્તર—પ્રથમના ત્રણ સામાયિક એક જીવને આશ્રી બે થી નવ હજાર વાર આવે ને જાય

૯૪ પ્રશ્ન—માતા-પિતાની તથા વાલી-સંરક્ષકની રજા સિવાય દીક્ષા અપાય કે નહિ ?

ઉત્તર—સગીર ઉમ્મર હોય ત્યા સુધી જરૂર આજ્ઞા લેવી જોઇએ ઉમ્મર લાયક હોય, પરંતુ સ્ત્રીવાળો હોય, તથા કુટુંબનો આધાર તેના ઉપર હોય, તો દેશકાલાનુસાર સમ્મતિની જરૂર છે પરન્તુ એવુ કોઈ કારણ ન હોય અને કેવળ મોહ દશાથી જ કોઇ સંબંધી અંતરાયભૂત થતા હોય, તો તેવી અવસ્થામા સમ્મતિની જરૂર નથી દીક્ષા લેવા ઇચ્છનાર યોગ્ય અને પુરૂષાર્થવાળો હોય, તો ગમે તે વખતે ચારિત્ર લેવામા જરા પણ હરકત આવતી નથી જૈન સૂત્રોમા અઢાર કારણે દીક્ષા આપવાનો અધિકાર છે આ કારણો ગંભીરતાથી સમજવાની જરૂર છે **દરેક કાર્યમા દેશ-કાળ જોવાની વાત કદી પણ ભૂલવા જેવી નથી**

૯૫ પ્રશ્ન—શય્યાતર એટલે શુ ?

ઉત્તર—સાધુ-સાધ્વીને ઉતરવા યોગ્ય સ્થાનનો-ઘરનો માલિક, તેને જૈનશાસ્ત્રકારો ' શય્યાતર ' કહે છે

૯૬ પ્રશ્ન—શય્યાતરના ભેદો કેટલા છે અને તે કયા કયા?

ઉત્તર—શય્યાતર પાચ પ્રકારના છે. ૧ સાધર્મિક, ૨ ઘરનો માલિક, ૩ મંડળીક રાજા, ૪ ચક્રવર્તિ, ૫ ઇંદ્ર.

૯૭ પ્રશ્ન—એ પાંચેની આજ્ઞા લેવી કે કેમ?

ઉત્તર—પૂર્વ પૂર્વના અભાવમા ઉત્તર ઉત્તરની આજ્ઞા લેવી. જેમકે કોઇ મકાનમા સાધુ પહેલાં આવીને ઉતર્યા હોય; પછીથી બીજા સાધુ ત્યા આવી ચઢયા; તો તેમણે પહેલાં ઉતરેલ સાધુની આજ્ઞા લેવી જોઇએ. આ **સાધર્મિક શય્યાતર** કહેવાય. એનો અભાવ હોય તો ઘરના ધણીની આજ્ઞા લેવી જોઇએ. તે ન હોય તો મંડળીક રાજાની, તેના અભાવે ચક્રવર્તિની અને છેવટે સૌના અભાવે ઇંદ્ર મહારાજની આજ્ઞા લેવી. આમ શય્યાતર આજ્ઞાનો નિયમ છે. શય્યાતર માટે શાસ્ત્રોમાં ઘણું ઘણું લખવામા આવ્યું છે. સાધુ સાધ્વી જેના મકાનમા ઉતર્યા હોય તે મકાનના ધણીના ત્યાંથી આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, કંબલ, પાત્રાદિ લે નહિ.

૯૮ પ્રશ્ન—વીર પ્રભુ, માતાના ગર્ભમાં આવ્યા પછી ઇંદ્ર મહારાજ શક્રસ્તવથી તુર્ત સ્તવે છે કે ત્યાર બાદ? જો તુર્તજ સ્તવતા હોય તો દેવાનદાની કુક્ષિથી ત્રિશલાના ગર્ભમાં તુર્તજ હરણ કરવા જોઇએ કારણ કે ઇંદ્રનો એ કલ્પ છે.

ઉત્તર—બ્યાસી દિવસ ગયા પછી ઇંદ્ર મહારાજે સ્તવ્યા

છે કારણ કે ખ્યાસી દિવસ ગયા પછી આસન કપ થયો છે આ વાત કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય વીરચરિત્રના બીજા સર્ગમા આ શબ્દોથી કહે છે —

तस्या गर्भगते नाथे द्व्यशीति दिवसात्यये ।
सौधर्मकल्पाधिपते सिंहासनमकम्पत ॥

અર્થાત્ —દેવાનદાના ગર્ભમા પ્રભુ વીર આવ્યા પછી ખ્યાસી દિવસ ગયા પછી સૌધર્મ દેવલોકના અધિપતિનુ આસન ચલાયમાન થયુ

૯૯ પ્રશ્ન—પર્યુષણા પર્વમા કે અન્ય કોઇ સમયે જ્યારે કોઇ ગામમા મુનિરાજ નવુ સૂત્ર વાચવુ શરૂ કરે છે, ત્યારે મહારાજને સૂત્ર વ્હોરાવવાનુ ઘી અથવા રૂપિયા બોલાય છે, અને અધિક બોલનાર સભાસમક્ષ મહારાજને સૂત્ર વ્હોરાવે છે, એ વ્યવહાર ઉચિત ગણાય કે અનુચિત ?

ઉત્તર—આ પ્રમાણેનો વ્યવહાર જરૂર પડી ગયો છે, પરન્તુ તત્ત્વદૃષ્ટિએ વિચાર કરતા તે અનુચિત લાગે છે કારણ કે જે સૂત્ર વ્હોરાવવામા આવે છે, તે કાતો સઘના ભડારનુ હોય છે, અને કાતો વ્યાખ્યાન વાચનાર મુનિનુ પોતાનુ જ હોય છે સઘના ભડારનુ હોય છે તો તે વ્યાખ્યાન વચાઇ રહ્યા પછી મુનિ પાસેથી પાછુ લઇ લેવામા આવે છે, અને જો મુનિનુ હોય છે તો તો તેમની નિશ્રાનુ હોઈ તેઓ પોતાની પાસે રાખેજ એમા નવાઇ શી ? ત્યારે વિચારવાનુ એ છે કે—

આમાં વ્હોરાવ્યું શું ? અને મુનિજીએ હાથ લાંબા કરી વ્હોર્યું શું ? આ ક્રિયા દેખીતી રીતેજ સત્ય વ્યવહારથી વેગળી દેખાય છે, કોનું સૂત્ર ને કોણે વ્હોરાવ્યું ? ત્યારે કેવળ પૈસાની ઉપજ કરવા માટેની આ યોજના નહિં તો બીજું શું છે ? ખરી વાત એ છે કે-આવા ઘણાએ એવા કલ્પિત વ્યવહારો છે, કે જેણે વાસ્તવિક વ્યવહારોને ધક્કો પહોંચાડયો છે. એકાન્ત ઉપજનું લક્ષ્ય રાખીને કેટલાક રિવાજો એવા ઘુસાડી દેવામાં આવ્યા છે કે-જે રિવાજો અત્યારે ધાર્મિક કાર્યોને અને ધાર્મિક વ્યવહારોને નુકસાન પહોંચાડી રહ્યા છે. અને તેટલા માટે તેવા રિવાજો ઓછા કરી નાખવાની જરૂર છે. તેમ છતાં પૈસાની ઉપજનીજ કોઇ સંઘને જરૂર રહેતી હોય, તો કમમાં કમ એના શબ્દોમાં તો જરૂર ફેરફાર કરવો જોઇએ, કે જેથી આવું સાવ દેખીતું અસત્ય ભર્યું ધાંધલ તો ન દેખાય. મતલબ કે, " સૂત્ર વહોરાવવાનું ઘી " બોલાવવાના બદલે " સૂત્ર વાંચવા આપવાનું ઘી " બોલાવવું.

૧૦૦ પ્રશ્ન—પાંજરાપોળો-પશુશાળાઓ આજકાલ ઘણાં શહેરોમાં-ગામોમાં ચાલે છે, તે **અભયદાનનું** ખાતું ગણાય કે નહિં ? સૂત્રોમાં તેનો ઉલ્લેખ છે કે નહિં અને નથી તો શરૂઆત કયાંથી થઇ ? વળી પાંજરાપોળ ચલાવવી, એ જૈનો-નુંજ કર્ત્તવ્ય છે કે અન્યનું પણ ખરૂં ?

ઉત્તર-વર્તમાનમાં ચાલતી પાંજરાપોળો અભયદાનનું ખાતું નથી. અનુકંપાનું ખાતું કોઇ અપેક્ષાએ કહી શકાય. પાંજરાપોળમાં

આવેલ દુખી જાનવરોના દુખો નિવારણ કરવા, એ ઉદ્દેશ્ય રાખવામા આવે છે, પરન્તુ એ ઉદ્દેશ્ય વર્ત્તમાન કાલમા સર્વત્ર સચવાતો હોય એમા શકા છે સૂત્રોમા પાજરાપોળનો અધિકાર નથી જોવાતો દાનશાળા—પૌષધશાળા આદિનો અધિકાર જરૂર છે, તેમ અનુકપાનો પણ અધિકાર છે પણ અનુકપાનિમિત્તે આવી રીતે પાજરાપોળો કરવી જોઇએ, કિવા પહેલા આવી પાજરાપોળો હતી, એવુ કયાય નથી જોવાતું પહેલાના વખતમા શ્રાવકો—ગૃહસ્થો પોતાને સ્વાધીન વાડાઓ રાખતા હતા જેમા હજારો ગાય—ભેસો વિગેરે જાનવરો રાખતા ભગવાન્ મહાવીરના મુખ્ય ભક્તો હજારો—લાખો જાનવરો રાખતા હતા, એ વાત उपासकदशागसूत्र મા સ્પષ્ટ જોવાય છે તેની સાથે લૂલા લગડા જાનવરોનો પણ નિર્વાહ થતો હતો અને તે રીતે દયા પળાતી હતી પછી કાલક્રમે મનુષ્યના ભાવો અને શક્તિઓ ઓછા થવા લાગ્યા, એટલે ચોક્કસ સમુદાયો તરફથી અમુક અમુક સ્થાને એવા લૂલા લગડા વિગેરે રોગવાળા જાનવરોને રાખી તેની પરવરીશ કરવી શરૂ થઇ આવા સ્થાનોને પાજરાપોળનુ નામ આપવામા આવ્યુ

આવી રીતે આવા દુખી જીવોની પાલના થવા લાગી કારણ કે પરાત્માની રક્ષા માટે સ્વાત્મા અર્પણ કરવો, એ વીર પ્રભુની ખાસ શિક્ષા છે—આજ્ઞા છે, પરન્તુ સ્વાર્થત્યાગ વિના પરમાર્થ બનતો નથી લોકો જેનુ દૂધ આજન્મ પર્યન્ત પીયે છે, તેની રક્ષા કરવી એ તો ન્યાયસમ્પન્ન જ છે અતએવ

કોણ હિંદુ કે કોણ મુસલમાન, કોણ જૈન કે કોણ બૌદ્ધ, સમસ્ત પ્રજાનું કર્ત્તવ્ય છે કે લૂલાં લંગડા જાનવરોની રક્ષામાં ભાગ લેવો. આ કર્ત્તવ્ય કેવળ જૈનોનુંજ નથી. પરન્તુ આજકાલ તો મ્હોટે ભાગે જૈનોએ પાંજરાપોળોનો ભાર પોતાના શિર પર ઉઠાવી રાખ્યો છે. એટલું જ નહિ પરન્તુ વર્ત્તમાનમાં જેટલી પાંજરાપોળો દૃષ્ટિગોચર થાય છે—અમારા જોવામાં જે જે પાંજરાપોળો આવી છે, તેમાંની અમુક પાંજરાપોળોને બાદ કરીએ તો બાકીની જીવદયાના બદલે ગુપ્ત કસાઇખાનાનું કામ કરી રહી છે. આનું કારણ એટલુંજ છે કે આત્મભોગ આપી હૃદયની ઉંડી લાગણીથી કામ કરનારા બહુજ ઓછા મનુષ્યો જોવાય છે. ભાડુતી નોકરોના ભરોસે રહી ઘરે બેસી પાંજરા-પોળોના વહીવટો ચલાવનારા અને પાંજરાપોળો માટે લાખો રૂપિયા એકઠા કરવા ડહાપણભર્યા લેખો લખનારા સ્વયં પાંજરાપોળોનું નિરીક્ષણ મહીનામાં કેટલો વખત કરે છે, એનો વિચાર કોઇ દિવસ તેઓ કરે છે? પ્રતિવર્ષ લાખો નહિં બલ્કે કરોડો રૂપિઆનો પાંજરાપોળો નિમિત્તે વ્યય થાય છે, પરન્તુ તેનું પરિણામ શું આવે છે? એનો અડસટ્ટો કાઢવામાં આવે તો ખબર પડે કે—લાખના સવાલાખ થાય છે કે લાખના બાર હજાર થાય છે? આવાં ખાતાંઓ જીવદયાનું અપૂર્વ પુણ્ય ઉપાર્જન કરાવનારાં છે, જ્યારે આવાં ખાતાંની થોડી પણ ઉપેક્ષા ઘણું પાપ ઉપાર્જન કરાવે છે. અતએવ આવાં કાર્યોમાં નોકરો ઉપર ભરોસો ન રાખી સ્વયં દેખરેખ અને કાર્યમાં

ભાગ લેવામા આવે તો જ ખર્ચાતુ દ્રવ્ય કોઇ અશે સાર્થક થાય આવી રીતે ઉલટુ પાપ બાધવાનુ ખાતુ ચલાવવુ એના કરતા કા તો પૂરી સભાળનો પ્રબધ કરવો જોઇએ, અને નહિ તો દરેક ગૃહસ્થે પોતપોતાના ઘરે પશુઓની રક્ષા કરવાનુ પોતાનુ કર્ત્તવ્ય સમજવુ જોઇએ ઘણા ગૃહસ્થો સ્વાર્થ માટે પશુઓ પોતાને ત્યા રાખે છે, તેવી રીતે પરમાર્થ દૃષ્ટિથી પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે પશુઓની રક્ષા કરે, તો લાખો ખટકે કરોડો જીવોની રક્ષા થાય વધુ નહિ તો ઘર દીઠ માત્ર એક એક જીવની રક્ષા થાય, તો પણ વર્ત્તમાનમા જે ગોટાળાવાળી પાજરાપોળો ચાલે છે, એની જરૂરત રહે નહિ અને પ્રતિવર્ષ કરોડ બે કરોડ રૂપિઆનુ જે ખર્ચ માથે પડેલુ છે તે પણ મ્હોટે ભાગે બચીજ જાય ઉપરાત પાજરાપોળના નિમિત્તે ટીપોની જે ભુમરાણો ચાલી રહી છે, તેનાથી પણ જનતાનો પટલો છૂટે

૧૦૧ પ્રશ્ન—જ્ઞાનની પૂજા દ્રવ્યથી કરાય છે,તે શાસ્ત્રસમ્મત છે કે કેમ ?

ઉત્તર—શાસ્ત્રસમ્મત નહિ, પણ સ્વાર્થસમ્મત જરૂર જણાય છે ભગવાન્ મહાવીરના સમયમા જ્ઞાન પૂજા દ્રવ્યવડે કોઈએ કરી હોય એવો ઉલ્લેખ દેખાતો નથી તેમ સુધર્માસ્વામી જબુસ્વામી વિગેરેએ પણ કરાવી હોય, તેવી સભાવના નથી ચૈત્યવાસિઓના સમયથી પ્રાય આ પ્રવૃતિ પ્રચલિત થઈ હોય એમ જણાય છે આ પ્રવૃતિ ધીરે ધીરે વધવા લાગી ચરિત્ર

ગ્રંથોમાંથી **સંગ્રામસોની** જેવાનાં દૃષ્ટાન્તો લઇને ધીરે ધીરે આ વાતને પુષ્ટ કરવા લાગ્યા. લગભગ પંદરમો સૈકો ને તે પછીના ગ્રંથોમાં **नाणकैः पूजा कर्तव्या** ' ઇત્યાદિ લખાયું. હા, પ્રાચીન-ગ્રંથોમાં ફળ-ફૂલાદિથી જ્ઞાનપૂજા કરવાનો ઉલ્લેખ જરૂર છે.

દ્રવ્યથી જ્ઞાનપૂજાનો પ્રચાર થવાનું જે પરિણામ આવ્યું છે, એ કોઇથી અજાણ્યું નથી. મુનિરાજો ત્યાગી હોવા છતાં આ નિમિત્તે જે પૈસા એકઠા થયા હોય છે, તે જાણે કે પોતે કોઇ વ્યાપારમાં કમાયાજ ન હોય અને કોઇને ત્યાં રાખવા ન મૂકયા હોય તેવી રીતે તેનો હિસાબ પૂછે છે; પોતાની મરજી મુજબ તે દ્રવ્યનો વ્યય કરાવે છે, અથવા કોઇ કોઇ તો અમુક શ્રાવક પાસે તે પૈસા રખાવે છે, અને જ્યારે પોતાને કામ પડે, ત્યારે તેને ઉપયોગમાં લેવડાવે છે. જો કે આવો વ્યવહાર બધા સાધુઓ કરે છે, તેમ નથી. કેટલાક આત્માર્થી સાધુઓ તેવા દ્રવ્ય ઉપર ધ્યાન પણ દેતા નથી. પરન્તુ આવો રિવાજ આવા આત્માર્થી સાધુઓની શિષ્યપરંપરાને પણ નહિં શિથિલ કરે એની શી ખાતરી છે ? માટે આવો રિવાજ તો સર્વથા બંધજ રાખવો જોઇએ.

૧૦૨ પ્રશ્ન—ગુરૂના હાથે વાસક્ષેપ લેવો, ગુરૂની નવાંગે દ્રવ્યથી પૂજા કરવી, અને ગુરૂ આગળ દ્રવ્ય મૂકવું, તે ઉચિત છે કે અનુચિત ? શાસ્ત્રસમ્મત છે કે કલ્પિત ?

ઉત્તર—ગુરૂના હાથે ભક્ત વાસક્ષેપ લે તે ઉત્તમ જ છે. ઉચિત જ છે. શાસ્ત્રસમ્મત જ છે. પરમાત્મા મહાવીરે સ્વહ-

स्ते गणुधरोना शिरपर वासक्षेप नाखेल छे तेमज रत्नप्रभसूरि वगेरे महापुरुषोए अनेक भव्य जीवोना उद्धार माटे वासक्षेप करेल छे, परन्तु गुरुनी नवागे **द्रव्यथी** पूजा करवी के गुरुनी स्हामे द्रव्य मूकवु, अनुचित अने अशास्त्रीय जणाय छे आ रिवाज शिथिलाचारी यतियोना समयथी प्रचलित थयो होय तेम देखाय छे बहु प्राचीन ग्रंथोमा मुनियोनी नवागे द्रव्यथी पूजा थती होय, अथवा मुनियो स्हामे द्रव्य मूकातु होय, एवा उल्लेखो नथी जोवाता हा, चारसो पाचसो वर्ष उपरना ग्रंथोमा लखी दीधेलु देखाय छे, परन्तु पचागीमा तेवु कई नथी देखातु खरी वात तो ए छे के गुरुनी उचित भक्ति, ए ज गुरुनी पूजा छे कदाच विशेष भावना थाय तो बरास के वासवडे पूजा करवामा आवे, परन्तु द्रव्यनो-पैसानो सबध साधुनी पासे करवो सर्वथा अनुचित छे कोई चरिता नुवादमा कदाच क्याय गुरुनी आगळ द्रव्य मूकयानु प्रमाण मळतु होय, परन्तु तेथी ते प्रमाणु विधिवादनी पुष्टि नथी करतु, माटे गुरु आगळ द्रव्य मूकवु कोई पण रीते उचित देखातु नथी

१०३ प्रश्न—उपधान करवा ठीक छे के नहि ? उपधाननी क्रिया जे आजकाल थाय छे, ते शास्त्र प्रमाणे-विधियुक्त थाय छे के परपराथी थाय छे ? अथवा शु मन कल्पित तो नथी थती ?

उत्तर—उपधान करवा ए तो ठीक छेज श्रावको श्राविका-

ઓએ અવશ્ય ઉપધાન કરવાં જોઇએ. તેની ઉપેક્ષા કરનાર ભારે-કર્મી જીવ સમજવા જોઇએ. ઉપધાનની જે ક્રિયાઓ શુદ્ધ પરંપરાથી ચાલી આવી હોય, તે જરૂર માન્ય રાખવી જોઇએ. કારણ કે પરંપરા પણ એક જાતનું આગમ છે. પરન્તુ જે ક્રિયાઓ મનઃકલ્પિત છે. તે તો ભારભૂતજ સમજવી જોઇએ. આજકાલ આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, અને પંન્યાસોએ કેટલુંક ઘરનુંજ મનઃકલ્પિત ઉમેરી શુદ્ધ ક્રિયાને ચૂંથી નાખેલ દેખાય છે. જુદે જુદે સ્થળે ક્રિયા કરાવનારાઓમાં જુદી જુદી ભિન્નતાઓ દેખાય છે. એનું કારણ શું ? આ ભિન્નતાઓ પણ આગ્રહનું પરિણામ છે, આમ કાળના પ્રભાવે ક્રિયા કરાવનારાઓએ આગ્રહી બની મૂલ ક્રિયામા ન્યૂનાધિકતા કરી નાખી છે. એવી ક્રિયાથી આત્મશુદ્ધિ સંભવતી નથી.

૧૦૪ પ્રશ્ન—ઉપધાન કરનારાઓએ અમુક રકમ નકરા તરીકે આપવીજ જોઇએ. માળ પહેરનારાઓએ અમુક નાણું આપવુંજ જોઇએ. અને ગુરૂપૂજન કરવુંજ જોઇએ. ઇત્યાદિ હકીકત શાસ્ત્ર સમ્મત છે કે અન્ય કારણથી શરૂ થઇ છે ?

ઉત્તર—વીતરાગના માર્ગમાં ધર્મક્રિયાઓ માટે ટેક્સનો નિયમ હોયજ નહિં. નકરા કે ટેકસના નિયમો-રિવાજો કાલક્રમે ધર્મના બદલે સ્વાર્થ સાધવા ઘડાયા છે. પ્રારંભ તો કરેલો સ્વાર્થી પડવાઇઓએ પોતાની મતલબ સાધવા, પરન્તુ પાછળથી તેઓનુ જોર કમ થયું ત્યારે સંઘે મંદિરોમાં તે ઉપજ લઇ જવાનો રિવાજ શરૂ કર્યો, એટલા માટે કે તે વખતે દેરા-

સરોની સભાળનો પ્રશ્ન તેમની સામે ઉપસ્થિત થયો હતો તે સમયમા કે તે પછીના સમયમા બનેલા ગ્રંથોમા એ વાત લખાઇ પણ ગઇ કે—અમુક રકમ દેવદ્રવ્યની છે અને એ તો સ્વાભાવિક નિયમ છે કે સમય સમયના ગ્રંથોમા તે સમયના રિત–રિવાજો વેષ—પહેરવેશ વિગેરેના વર્ણનો લખાય છે પરિણામ એ આવ્યુ કે તે તે ગ્રંથોના પ્રમાણો આગળ કરી પાછળના આચાર્યો–ઉપાધ્યાયો–પન્યાસો 'લીટે લીટે' ચાલવા લાગ્યા, અને કોઇએ અનુચિત રિવાજને બધ કરવા તરફ્ લક્ષ્ય જ ન આપ્યુ, બરકે હવે તો કેટલાક પન્યાસો, આચાર્યો એ ઉપજનો પોતાની ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ પણ કરવા લાગ્યા છે આમ સ્વાથ સાધનાર સાધુઓ શા માટે આવા રિવાજોને દૂર કરવા કોશીશ કરે? પરન્તુ સદ્ભાગ્યે જૈનસઘ ચેત્યો છે, અને કેટલાક ગામોમા નકરો ઓછો કરવા લાગ્યા છે અને બિલકુલ નહિ લેવાનુ પણ ઠરાવે છે ખરી વાત એ છે કે અસુવિહિત આચાર્યોએ ચલાવેલા રિવાજો કે જે ધર્મને રુકાવટભૂત છે, તે બધ કરવામા ધર્મ છે, ધર્મની દૃઢતા છે ગરીબોને પણ ધર્મ કરવો સુલભ થાય છે સાધુઓની સત્તા નીચે ચાલતી ક્રિયાઓમા પૈસાનો વ્યવહાર રાખવો સર્વથા અનુચિત છે

૧૦૫ પ્રશ્ન—ધર્મનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ–લક્ષણ શુ છે?

ઉત્તર—વસ્તુનો સ્વભાવ, તે ધર્મનુ સ્વરૂપ કે લક્ષણ સમજવુ જોઇએ वत्थुसहावो धम्मो આત્મા વસ્તુ છે, તેનો સ્વભાવ જાણવો તે ધર્મ, અથવા अन्त करणशुद्धित्व धर्मस्य

लक्षणं स्वरूपं वा। જે ક્રિયાથી-વ્યાપારથી મનોવૃત્તિઓ શુદ્ધ થાય, તે જ ધર્મ છે; અથવા ધર્મનું સ્વરૂપ છે. **વાદિવેતાલ શ્રીશાન્તિસૂરિ મહારાજે** ધર્મનું લક્ષણ આ પ્રમાણે બાંધ્યું છેઃ-विषयनिवृत्तित्वं धर्मत्वं, विषयासक्तित्वं अधर्मत्वम्. વિષયથી નિવૃત્ત થવું તે ધર્મ, અને વિષયોમાં આસક્તિ તે અધર્મ.

૧૦૬ પ્રશ્ન—ધર્મ કેટલા પ્રકારનો છે ?

ઉત્તર—પૂર્વોક્ત લક્ષણ પ્રમાણે તો ધર્મના પ્રકાર કે ભેદ પાડી શકાય નહિં. પરન્તુ ધર્મનાં કારણોને લઈને ધર્મના ભેદો બતાવી શકાય, કે જેને બાલ જીવો 'ધર્મ' કહે છે. જેમકે-દાનધર્મ, શીલધર્મ, તપોધર્મ અને ભાવધર્મ, પરન્તુ વસ્તુતત્ત્વથી વિચારીએ તો 'દાન' 'શીલ' 'તપ' અને 'ભાવ' એ ધર્મ નથી, પરન્તુ ધર્મના કારણો છે. એટલે 'કારણ'માં 'કાર્ય'નો ઉપચાર કરી લોક વ્યવહારમાં દાનાદિ ધર્મો કહેવાય છે. આમ ધર્મ એક પ્રકારનો, બે પ્રકારનો, ત્રણ પ્રકારનો યાવત્ દસ પ્રકારનો ધર્મ પણ કહેવાય છે.

૧૦૭ પ્રશ્ન—એક પ્રકારનો ધર્મ તે કયો ?

ઉત્તર—અંતઃકરણની શુદ્ધિ તે એક પ્રકારનો ધર્મ.

૧૦૮ પ્રશ્ન—બે પ્રકારનો ધર્મ તે કયો ?

ઉત્તર—સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મ અથવા દ્રવ્યધર્મ અને ભાવધર્મ અથવા નિશ્ચયધર્મ અને વ્યવહારધર્મ અથવા પુણ્યલક્ષણધર્મ અને સંજ્ઞાનલક્ષણધર્મ.

૧૦૯ પ્રશ્ન—ત્રણ પ્રકારનો ધર્મ કયો ?

ઉત્તર—પ્રભુશક્તિધર્મ, મંત્રશક્તિધર્મ અને ઉત્સાહ-શક્તિધર્મ, પુરૂષધર્મ, સ્ત્રીધર્મ, નપુંસકધર્મ, ભૂતધર્મ, વર્ત માનધર્મ અને ભવિષ્યધર્મ અથવા જ્ઞાનધર્મ, દર્શનધર્મ, અને ચારિત્રધર્મ

૧૧૦ પ્રશ્ન—ચાર પ્રકારનો ધર્મ કયો ?

ઉત્તર—દાનધર્મ, શીલધર્મ, તપોધર્મ, ભાવધર્મ, મનુષ્યધર્મ, દેવધર્મ, તિર્યંચધર્મ અને નારકીધર્મ, ક્ષત્રિયધર્મ, બ્રાહ્મણધર્મ, વૈશ્યધર્મ, શૂદ્રધર્મ, અથવા દ્રવ્યધર્મ, ક્ષેત્રધર્મ, કાલધર્મ, અને ભાવધર્મ

૧૧૧ પ્રશ્ન—પાંચ પ્રકારનો ધર્મ તે કયો ?

ઉત્તર—પ્રાણાતિપાતવિરમણધર્મ, મૃષાવાદવિરમણધર્મ, અદત્તાદાનવિરમણધર્મ, અબ્રહ્મવિરમણધર્મ અને પરિગ્રહ-વિરમણધર્મ

૧૧૨ પ્રશ્ન—છ થી દશ સુધીના ધર્મો કયા ?

ઉત્તર—છ કાયાની રક્ષા તે છ પ્રકારનો ધર્મ, સાત ભય નિવારણ રૂપ ધર્મ તે સાત પ્રકારનો, આઠમદને જીતવા તે આઠ પ્રકારનો, નવ વિધ બ્રહ્મચર્યની પાલના તે નવ પ્રકારનો અને દશ પ્રકારનો યતિ ધર્મ, તે દશ પ્રકારનો ધર્મ

કારણોને લઈને ધર્મના ભેદો જેટલા કરવા હોય તેટલા થઈ શકે, વાસ્તવિક રીતે તો ધર્મના ભેદો હોતા નથી.

૧૧૩ પ્રશ્ન—આત્મગતધર્મની પ્રકટતા શાથી થાય ?

ઉત્તર—સત્યથી. સત્ય બોલનારમાં પ્રાયઃ તમામ ગુણોની ઉત્પત્તિ ધીરે ધીરે થાય છે.

૧૧૪ પ્રશ્ન—ક્રિયારૂપ ધર્મની વૃદ્ધિ શાથી થાય ?

ઉત્તર—દયા અને દાનથી. દયા કરનાર અને દાન દેનાર ધર્મરૂચિ હોય અને ધર્મરૂચિ જીવ ક્રિયારૂચિ જરૂર થાય.

૧૧૫ પ્રશ્ન—ધર્મની નિશ્ચલતા શાથી થાય ?

ઉત્તર—ક્ષમાથી ક્ષમાવાળો માણસ ઉપસર્ગ—પરિસહ સહન કરવા સમર્થ થાય છે. અને ઉપસર્ગ—પરિસહ સહ્યા વીના ધર્મની નિશ્ચલતા થતી નથી.

૧૧૬ પ્રશ્ન—ધર્મનો નાશ શાથી થાય ?

ઉત્તર—ક્રોધ અને લોભથી. જેના હૃદયમા ક્રોધ લોભ છે, તેના હૃદયમા ધર્મને રહેવાનું સ્થાન નથી મળતું. ક્રોધી ક્રોડપૂર્વનું સંયમ ફલ હારી જાય છે. લોભ સર્વને હારે છે. लोहो सव्व-विणासणो એમ સ્વયંભવસૂરિ દશવૈકાલિકમાં કહે છે.

૧૧૭ પ્રશ્ન—આચાર્યપદ, ઉપાધ્યાયપદ, પ્રવર્તકપદ, ગણિપદ, ગણાવચ્છેદકપદ અને વર્તમાનમાં ચાલતા પંન્યાસપદ વખતે કપડા—કાંબળી વિગેરે ગૃહસ્થો ઓઢાડે છે તે પરંપરા શાસ્ત્રીય છે કે અશાસ્ત્રીય ?

ઉત્તર—અશાસ્ત્રીય છે અને તે મોહમાં નાખનારી પણ જણાય છે. પરિગ્રહ ધારીઓએ આ રિવાજ ચલાવેલો જણાય છે.

११८ प्रश्न—

लवणे कालसमुद्दे
सयभुरमणे य होंति मच्छाओ ।
अवसेससमुद्देसु
न हुंति मच्छा न मयरा वा ॥

અર્થાત્—લવણસમુદ્ર, કાલોદધિ અને સ્વયભુરમણ સમુદ્રમા મચ્છાદિ છે, બાકીના સમુદ્રોમા મચ્છાદિ જલજ તુ નથી

શુ આ ગાથા પ્રામાણિક છે? શુ બીજા સમુદ્રોમા મચ્છ-કચ્છપાદિ નથી?

ઉત્તર—મચ્છ-કચ્છપાદિ તો તમામ સમુદ્રોમા છે, પરન્તુ લવણસમુદ્ર, કાલોદધિ અને સ્વયભુરમણ સમુદ્રમા મચ્છ-કચ્છ-પાદિ વધારે છે અર્થાત આ ત્રણની અપેક્ષાએ બીજા સમુદ્રોમા થોડા છે, તેજ કારણથી लवणे कालसमुद्दे એ ગાથામા न हुंति मच्छमयरा वा એમ કહેવામા આવેલ છે બીજા સમુદ્રોમા પ્રચુર-ઘણા મચ્છ કચ્છપાદિ નથી એ એનો ભાવાર્થ છે

૧૧૯ પ્રશ્ન—ઉપર જે કહેવામા આવ્યુ એ કલ્પનાથી કે એનુ પ્રમાણ છે?

ઉત્તર—હા, પ્રમાણ છે જુઓ બીજી ગાથા —

नत्थि त्ति पउरभाव
पडुच्च न उ सव्वमच्छपडिसेहो

अप्पा सेसेसु भवे
न य ते निम्मच्छया भणिया ।

અર્થાત્—' નથી ' એમ પ્રચુરભાવને આશ્રી કહેવામા આવેલ છે. સર્વથા પ્રતિષેધ કરેલ નથી. બાકીના સમુદ્રોમાં થોડા છે પરન્તુ મચ્છ-કચ્છપાદિથી રહિત કોઈ સમુદ્ર નથી.

૧૨૦ પ્રશ્ન—અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ કઇ નરકમાં છે ?

ઉત્તર—સાતમી નરકમાં છે.

૧૨૧ પ્રશ્ન—અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં કોણ કેવા પાપ કરીને જાય ?

ઉત્તર—ઠાણાંગ સૂત્રના ત્રીજા ઠાણામાં નિઃશીલ, નિર્વતી, નિર્ગુણ, અપચ્ચખ્ખાણી, પૌષધ ઉપવાસાદિ નહિં કરનાર, સમયે કાળ ધર્મ પામી સાતમી નરકમાં અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં જાય. તે રાજા, મંડલિક, કૌટુંબિક વિગેરે મહારંભાદિમાં લીન ગમે તે હોય તે જાય.

૧૨૨ પ્રશ્ન—સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાને કોણ જાય ?

ઉત્તર—ઠાણાંગ સૂત્રના ત્રીજા ઠાણામાં કહ્યું છે કે શીલવંત, વ્રતધારી, પ્રત્યાખ્યાન વડે પૌષધ ઉપવાસ કરનાર, સદય, ગુણધારી રાજા, સેનાધિપતિ, સાર્થવાહ વિગેરે કે જેમણે કામભોગાદિનો ત્યાગ કર્યો છે તે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં જાય છે.

૧૨૩ પ્રશ્ન—આટલા આચાર્યો, પંન્યાસો અને વિદ્વાન્

મુનિવરો શાસનમા વિદ્યમાન હોવા છતા જૈનધર્મનો જેવો જોઇએ તેવો ઉદ્યોત થતો નથી, એનુ શુ કારણ છે ?

ઉત્તર—પોતે ગમે તેવુ કાર્ય કરતા હોય છતા તે કાર્ય શાસન ઉન્નતિનુ, અને બીજાઓ ગમે તે ઉત્તમમા ઉત્તમ કાર્ય કરતા હોય પરતુ તેને દૂષણરૂપ જોવાય છે, અર્થાત ગમે તેવા શાસનઉન્નતિના કાર્યોને પરસ્પર અનુમોદન આપતા નથી, બલ્કે એક બીજાના કાર્યોને તોડવાના પ્રયત્નો કરવામા આવે છે એજ કારણ છે કે સમાજ કે શાસનની ઉન્નતિનુ એકે કાર્ય જોઇએ તેવુ ફળ આપી શકતુ નથી વળી કેટલાક કાર્યો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને જોયા સિવાય કરવામા આવે છે એ પણ એક કારણ છે

૧૨૪ પ્રશ્ન—જૈન સમાજમા આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, પન્યાસો, મુનિવરો ન હોય તો તે ઠીક કે અઠીક ?

ઉત્તર—અઠીક તેમની વિદ્યમાનતાની બહુ જરૂર છે તેમની વિદ્યમાનદશામા જૈનધર્મનુ અસ્તિત્વ ટકી રહ્યું છે તેઓ જ્યા જ્યા વિચરે છે ત્યા કઇને કઇ ફાયદા થાય જ જૈનમુનિઓના આચાર વિચારો જોઇ જૈનેતરો અત્યારે પણ જૈનધર્મ પર પ્રીતિ ધારણ કરે છે જો મુનિવરો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને જોઇને કામ કરતા થાય તો ઘણુ કામ કરી શકે તેમ છે

૧૨૫ પ્રશ્ન—સાતે નરકે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, અને

ચ્યવન કરે છે તેમાં અંતર પડે તો કેટલા કાળનું ? અને ભિન્ન ભિન્ન એક એક નરકમાં ઉત્પન્ન-ચ્યવન કાળનું કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર—સમુચ્ચય સાતે નરકે જઘન્ય ઉત્પન્ન વિરહકાળ એક સમયનો છે. સમયાન્તરે ઉત્પન્ન થઈ શકે. અને ચ્યવન પણ કરે. ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત વિરહ કાળ છે. અર્થાત્ બાર મુહૂર્ત સુધી સાતે નરકે કોઈ ઉત્પન્ન થાય નહિ. તેમ બાર મુહૂર્ત સુધી ચ્યવન પણ કરે નહિ. એક વખતમાં બન્ને નહિ. કોઈ વાર જીવોનું ચ્યવન ન થાય, તો બાર મુહૂર્ત સુધી નરકથી કોઇ જીવ ચ્યવે નહિ. ત્યારબાદ જરૂર કોઇ ચ્યવે. તેવી રીતે કોઇ વાર સાતે નરકે બાર મુહૂર્ત સુધી કોઇ જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ. ત્યારબાદ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય. હવે જો ભિન્ન ભિન્ન નરકનું આશ્રયણ કરીને કહેવામાં આવે તો જઘન્યથી ઉત્પન્ન-ચ્યવનનો વિરહકાળ એક સમયનો છે. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટથી ભિન્ન ભિન્ન નરકમા ભિન્ન ભિન્ન કાળ છે. રત્નપ્રભા નરકમાં બે દિવસ, શર્કરાપ્રભામા સાત દિવસ, વાલુકામાં પંદર દિવસ, પંકપ્રભામાં એક મહિનો, ધૂમપ્રભામાં બે માસ, તમપ્રભામાં ચાર માસ, તમતમપ્રભામાં છ માસનો વિરહકાળ છે. ત્યારબાદ જરૂર કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય તથા ચ્યવન કરે.

૧૨૬ પ્રશ્ન—સોપક્રમ આયુષ્ય અને નિરૂપક્રમ આયુષ્ય એટલે શું ?

ઉત્તર—કોઇ પણ કારણથી વચમા આયુષ્ય તુટે તે સોપ-

ક્રમ આયુષ્ય અને જે સપૂર્ણ આયુષ્ય નિર્વિઘ્નતા પૂર્વક ભોગવાય, તે નિરૂપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય.

૧૨૭ પ્રશ્ન—કેટલા અને કયા કારણોથી આયુષ્ય તુટે છે ?

ઉત્તર—સાત કારણોથી તેના નામ આ છે —

૧ અધ્યવસાય, ૨ નિમિત્ત, ૩ આહાર, ૪ વેદના, ૫ પરાઘાત, ૬ સ્પર્શ, ૭ શ્વાસોશ્વાસ ૧ અધ્યવસાય એટલે તીવ્ર રાગ-દ્વેષના પરિણામથી આયુષ્ય તુટે છે તે હર્ષ કે શોકના એકદમ સમાચાર સાભળતા હૃદયને આઘાત પહોચે અને મૃત્યુ થાય ૨ નિમિત્ત અર્થાત ભયાદિના કારણે મૃત્યુ થાય જેમ કૃષ્ણના ભયથી ગજસુકુમારના શિર પર માટીની પાળ બાધી અગારા ભરનાર સામલ મરણ પામ્યો ૩ આહાર અર્થાત્ કોઈ સરસ અધિક આહાર કરવાથી મરણ પામે છે ૪ વેદના શૂલાદિની વેદનાથી અકસ્માત મૃત્યુ થાય છે તે ૫ પરાઘાત ખાડા વિગેરેમા પડવાથી આઘાત પહોચતા મૃત્યુ થાય તે ૬ સ્પર્શ શસ્ત્ર, અગ્નિ, વિષ તેમ સર્પાદિ ડખવાથી મૃત્યુ થાય ૭ શ્વાસોશ્વાસ અત્યત દોડવાથી, ચિતા કરવાથી, અધિક વિષય સેવવાથી, તેમ શક્તિ ઉપરાત કાર્ય કરવાથી અધિક શ્વાસોશ્વાસ લેવાય છે, અને તેથી મૃત્યુ થાય છે કારણ કે આયુષ્યકર્મનો બધ શ્વાસોશ્વાસના પ્રમાણથી છે વર્ષ પ્રમાણ ઉપર નથી અધિક શ્વાસોશ્વાસ આયુષ્યને તોડનાર છે

૧૨૮ પ્રશ્ન—પીસ્તાલીસ લાખ યોજનપ્રમાણુ કઇ કઇ વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—મનુષ્યક્ષેત્ર, સિદ્ધશિલા, સિમન્ત નામનો નરકાવાસ, ઉડુ નામનું વિમાન, એ ચાર પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણુ છે ?

૧૨૯ પ્રશ્ન—લાખ યોજન પ્રમાણુ કોણુ કોણુ છે ?

ઉત્તર—જંબુદ્વીપ, અપ્રતિષ્ઠાન નામનો નરકાવાસ, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન એ ત્રણુ, લાખ યોજન પ્રમાણુનાં છે.

૧૩૦ પ્રશ્ન—ભગવતી સૂત્રના શતક પહેલાના ઉદ્દેશ બીજામાં સમ્યગ્દષ્ટિ નારકીને મહાવેદના બતાવેલ છે, અને મિથ્યાદષ્ટિને અલ્પવેદના. એનું શું કારણુ છે ?

ઉત્તર—સમ્યગ્દષ્ટિને વેદના બતાવેલ છે, તે ક્ષેત્ર આશ્રીને કે પરમાધામી કૃત વેદના નહિં પરન્તુ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નરકે જતાં ત્યા કંઈ કારણુસર જાતિસ્મરણુ પામી પૂર્વનો ભવ દેખી ભારે પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે મેં જિનવચન માન્યાં નહિં. હું પ્રમાદને આધીન થઈ આરંભ પરિગ્રહાદિમાં મચ્યો રહ્યો. ઈત્યાદિ ઉહાપોહ કરવાથી અધિક વેદના થાય છે. એ વેદનાને આશ્રી અધિક વેદનાવાળા કહ્યા છે. વ્યવહારમાં પણુ જોઇએ છીએ કે—

એક શાહુકાર અને એક ચોર બને પોતપોતાના કર્ત-

વ્યથી લોકમા પ્રસિદ્ધ છે બંનેએ ચોરી યા એવુ કઇ દુષ્કૃત્ય કર્યુ તેથી રાજાએ કેદ કર્યા કેદખાનામા બન્નેને રહેવાનુ, ખાવાનુ, પીવાનુ સરખુજ છે છતા શાહુકારને કેદમા જે દુ ખ થશે તે ચોરને નહિ થાય કેમકે શાહુકારને ઇજ્જત કીર્તિ યાદ આવતા રહેશે અને જેમ જેમ યાદ આવશે તેમ તેમ મનોવેદના વધુ થશે ચોરને શુ છે? એનો તો ધધોજ એ રહ્યો એથી એને વધુ મનોવેદના નહિ થવાની આવીજ રીતે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિમા સમજવાનુ છે

૩૬

ઈશ્વર અને જગત્

વિશ્વમા દર્શનભેદો જે જોવાય છે, અનુભવાય છે અને તે નિમિત્તે જે ઝઘડા થાય છે, તેનુ મૂળ કારણ તપાસીશુ તો સ્પષ્ટ સમજાશે કે ઈશ્વરને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળો સમજી, 'અમુક સ્વરૂપવાલો ઈશ્વર અમારો' 'અમુક સ્વરૂપવાળો તમારો' એ માન્યતાનુજ એ કારણ છે અર્થાત્ ઈશ્વરભેદે દર્શન ભેદ દર્શન ભેદે વિચાર ભેદ અને વિચાર ભેદે ઝઘડા થયા આ ઝઘડાના કારણથી એક સમાજ અન્ય સમાજ ઉપર કલ્પિત કલંક આપે છે તેવા કલંકોને લઈ આપસમા વૈરભાવ વધે છે, એક બીજાના ધર્મસ્થાનમા જતા પાપ સમજે છે

એટલુંજ નહિં, પરંતુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં એવાં કલ્પિત વાકયો લખી દીધાં કે જેને જોઇ કેટલાક ભદ્રિક સરલસ્વભાવી મનુષ્યો સમજી ગયા કે અમુક ધર્મવાળાનો સંગ કરવો નહિં. તેનાં વચનો સાભલવાં નહિં; કારણુ કે તે નાસ્તિક છે. અમો આસ્તિક છીએ. અમારૂં ધર્મશાસ્ત્ર જે મનુસ્મૃતિ તેના બીજા અધ્યાયના ૧૧ મા શ્લોકના અંત પદમાં લખેલ છે કે '**નાસ્તિકો વેદનિન્દકઃ**' વેદની નિંદા કરનાર નાસ્તિક છે. પરંતુ જો આટલોજ અર્થ કરવામા આવે તો જગત્માં કોઇ આસ્તિક રહેજ નહિં; કારણુ કે તમામ દર્શનકારોએ પોતાની રક્ષા અને અન્યની ઉપેક્ષા કરવા માટે આવા વાકયો ઘડી કાઢેલ છે. જૂઓ '**नास्तिको बौद्ध-निन्दक**' '**नास्तिको जैननिन्दकः**' તેમજ '**नास्तिको सांख्य निन्दकः**' ઇત્યાદિ વાકયોનો અર્થ એજ છે કે અમારી નિંદા કરનાર નાસ્તિક છે. જો આમ કરે તો જગત્માં કોઇ આસ્તિક રહેજ નહિં. તમામ નાસ્તિક ઠરે, પરંતુ તેમ થવું વ્યાજબી નથી.

જે પરલોક માને છે, પુણ્યપાપનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે, જીવો સ્વસ્વકર્તવ્યાનુસાર ચોરાશી લાખ જીવયોનિમાં ફરે છે, એમ માને છે. તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, શીલ, સંતોષ, વિવેક, વિનયાદિ ગુણોને ગુણો સમજે છે અને જેનું આચરણુ કરવાથી આત્મોન્નતિ થવાનુ માને છે, તેવા દર્શનને નાસ્તિક ઠરાવવું, તે દુઃસાહસ વિના બીજું કાંઇ જ નથી. તત્ત્વદર્શિઓ નાસ્તિકનું લક્ષણુ બાંધતા કહે છે કે

'नास्तिको नास्तिवादकः' અર્થાત્ પુણ્ય પાપ નથી, પરલોક નથી, આત્મા નથી, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ બોલનારને 'નાસ્તિક' કહેવામા આવે છે પરતુ પોતાની મતલબ સાધવાના હેતુથી અન્યને નાસ્તિક કહેનાર ખરેખર નાસ્તિક છે જેના મતમા આત્મા નથી, પુણ્ય પાપ નથી, મોક્ષ નથી, પરલોક નથી, કોઈ પ્રકારના ક્રિયાકાડ નથી, તીર્થસેવા, સાધુસેવા, ગુરૂભક્તિ નથી, તે નાસ્તિકો સમજવા જોઇએ

હૃદયની વિશાલતા રાખી સરલભાવથી વ્યાખ્યા થાય તો જરા પણ હરકત આવે નહિ જેમકે 'नास्तिको वेदनिंदकः' તેનો અર્થ વેદનો નિદક નાસ્તિક છે આટલો અર્થ ન કરતા નીચે પ્રમાણે અર્થ થાય તો તમામને માન્ય થાય વિદ્ યાને તત્ત્વજ્ઞાન 'વિદ્' ધાતુ જ્ઞાનાર્થક છે, 'विदंति ज्ञेय ज्ञेय पदार्थान् इति वेद' અર્થાત્ જે શાસ્ત્રથી જગતના તમામ પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય, તે વેદ તેની નિદા કરનાર—તમામ પદાર્થને ઉડાવનારને નાસ્તિક કહેવામા વાધો નથી

આ પ્રમાણેનો વાસ્તવિક અર્થ ન કરતા મનમાન્યો અર્થ કરી અન્યને નાસ્તિક ઠરાવવો તે મહાપાપનુ કારણ છે આ પ્રસગે બૌદ્ધ, સાખ્ય અને જૈન વિગેરે તરફથી ફેલાયેલા વાક્યોનો અર્થ યદિ વિસ્તારથી થાય તો જરા પણ હરકત નથી દષ્ટાત તરીકે 'नास्तिको बौद्धनिंदकः' બૌદ્ધનો નિદક નાસ્તિક છે અર્થાત્ बोधयति अवगमयति तत्त्वानीति बुद्ध અને बुद्धस्य

इमे बौद्धाः, तेषां निंदको नास्तिकः અર્થાત્ તત્ત્વનું જાણવું તેનું નામ બુદ્ધઃ, અને બુદ્ધના અનુયાયિઓ બૌદ્ધો–અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, તેની નિંદા કરનાર નાસ્તિક કહેવાય, તેમાં નવાઇ નથી. તેવીજ રીતે 'नास्तिको जैननिंदकः' તેનો અર્થ આમ કરવો:–રાગદ્વેષને જીતનાર તે જિન કહેવાય, જિનના ભક્તો તે જૈન. અર્થાત્ રાગ, દ્વેષ, કલેશ, કંકાસ તેનાથી મુકત જૈન ગણાય. હવે તેની નિંદા નાસ્તિક સિવાય કોણ કરે ? આસ્તિકો તત્ત્વજ્ઞાનીની નિંદા કદિ કરેજ નહિ. કારણ, ગમે તે સ્થાનમાં રહ્યા હોય, પણ તે ગુણાનુરાગિઓ જ હોય છે. સ્વપ્નમાં પણ કોઇની નિંદા ન કરે.

આવી રીતે ઈશ્વરને માટે થયું છે. ઈશ્વરને જુદા જુદા રૂપમાં ચિતરી દર્શનકારોએ જગતમાં કોલાહલ મચાવ્યો છે. એક બીજાએ માનેલ ઈશ્વરને દૂષિત બનાવવા પ્રયત્ન કરી હજારો લાખો શ્લોકોની રચના તથા પોતપોતાની ભાષામાં વાકયોની રચના કરી શાસ્ત્રો બનાવી જગતના જીવોને લડાઇ કરવા શસ્ત્ર મુકી ગયા છે. તે શાસ્ત્ર રૂપી શસ્ત્ર લઈ લડાઇ કરે છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. પરંતુ પરમાત્મા મહાવીર દેવે જગત્-ના કલ્યાણને છોડી બીજો કોઈ ઉપદેશ કર્યો નથી. તેની સાક્ષી જૈન સિદ્ધાંતો આપે છે. જૈન સિદ્ધાંતમાં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની વિશેષ વ્યાખ્યા કરેલ છે. તથા જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષની વ્યાખ્યા તત્ત્વદષ્ટિથી કરેલ છે. તથા ધર્માસ્તિકાયાદિ ષડ્દ્રવ્યનું

વિવેચન સુંદર રીતે કરેલ છે માદક પદાર્થો, વિષય, કષાય, નિદ્રાદિ પ્રમાદ તથા સ્ત્રીઆદિ વિકથાઓનુ સ્વરૂપ સમજાવી ભવ્ય જીવોને પૂર્વોક્ત પાચ પ્રમાદોને છોડવા માટે ઉપદેશ દ્વારા ભલામણ કરેલ છે પરનિંદા, પર પરાભવ, ઈર્ષ્યાદિ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવાથી ઇહલૌકિક અને પારલૌકિક સુખ બતાવેલ છે તથા જાતિનો મદ, કુલનો મદ, બલનો મદ, રૂપનો મદ, તપનો મદ, ઋદ્ધિનો મદ, શ્રુતનો મદ અને લાભનો મદ એમ આઠ પ્રકારનો મદ ન કરવા દૃષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવ્યુ છે એટલુજ નહિ પણ તપ, જપ, જ્ઞાન, અને દયા આદિવડે આત્મા ઉપર લાગેલ કર્મ કિચ્ચડને દૂર કરનાર મુમુક્ષુ વર્ગને કર્મ નિર્જરાનો મદ કરવાની મનાઇ કરેલ છે અર્થાત્ કહેવામા આવ્યુ છે કે "હે મુમુક્ષુ વર્ગ! મે કેવો કર્મ નો ક્ષય કર્યો, તેવો પણ મદ મનમા લાવશો નહિ, નિર્મદ થઇ આત્મ કલ્યાણ કરશો" વળી પચ મહાવ્રતની શુદ્ધિ માટે પચીશ ભાવના તથા સસારની અસારતાની સ્પષ્ટતા માટે અનિત્યાદિ દ્વાદશ ભાવના ઘણા પ્રવચન સાથે બતાવેલ છે તેમજ જગતના કોઇ પણ જીવો પર રાગદ્વેષ ન થાય, માટે મૈત્રી,પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવના બતાવેલી છે તથા ઈન્દ્રભુત્યાદિ ગણધરોએ, રાજા મહારાજાઓએ દેવેન્દ્રાદિએ પ્રશ્નો કરેલ છે તેનો ઉત્તર તત્ત્વદૃષ્ટિથી, સરલ ભાવથી પૂર્ણ શાંતિથી યથાર્થ આપેલ છે કોઇના ઉપર પણ આક્ષેપ વિક્ષેપ કરેલ નથી આક્ષેપ વિક્ષેપ અપૂર્ણ–હીનસત્વ–ઇર્ષ્યાલુ લોકો

જ કરે છે. જે પૂર્ણ, મહાસત્વ, દયાળુ છે, તેઓ કદાપિ રાગ-દ્વેષની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કે પ્રશ્નોત્તર દેતા નથી. વસ્તુનું સ્વરૂપ પોતે કેવળ જ્ઞાનથી મેળવી તેવુંજ વચન દ્વારા યથાર્થ કહે છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે એક વાર અનેક આસ્તિક નાસ્તિક પાખંડી મતવાલાના મતો જાણી ઇન્દ્રભૂતિના મનમાં વિકલ્પ ઉદ્ભવ્યો કે કેટલાક લોકો લોક અલોક માનતા નથી, અને જીવ, અજીવોને માનતાથી, ધર્મ અધર્મને માનતા નથી, બંધ અને મોક્ષ માનતા નથી, પુણ્ય પાપ માનતા નથી, વિગેરે વિગેરે માનતા નથી, તો પરમાત્મા વીર દેવનો શો આશય છે ! આવા વિચારવાળા ઇન્દ્રભૂતિને અવલોકી ભગવાન મહાવીરે આ પ્રમાણે ઉપદેશ શરૂ કર્યો છેઃ—

"લોક અને અલોક નથી, તેવી સંજ્ઞા સ્થાપન ન કરવી પણ લોક અને અલોક છે તેવી ચેષ્ટા ધારણ કરવી ।।૧૨।। જીવો-ઉપયોગ સ્વરૂપ અને અજીવો-ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિ-કાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાલરૂપ જડ પદાર્થો નથી તેવી સંજ્ઞા ધારણ ન કરવી, પણ જીવો અજીવો છે તેમ વિચારણા રાખવી ૧૩। ધર્મ અને અધર્મ નથી તેવી સંજ્ઞા ધારણ કરવી નહિં પણ ધર્મ અને અધર્મ છે તેવી ધારણા કરવી ।।૧૪।। બંધ અને મોક્ષ નથી તેમ ધારવું નહિં; બંધ મોક્ષ છે તેમ ધારવું ।।૧૫।। પુણ્ય અને પાપ નથી તેમ વિચાર ધારણ કરવો નહિં. પુણ્ય અને પાપ છે તેમ વિચાર ધારણ કરવો. ।।૧૬।। આસ્રવ અને સંવર નથી તેમ નિશ્ચય ન કરવો પણ આશ્રવ અને સંવર છે તેમ

નિશ્ચય કરવો ॥૧૭॥ વેદના અને નિર્જરા નથી તેમ વિચાર રાખવો નહીં વેદના અને નિર્જરા છે તેમ વિચાર રાખવો ।૧૮। ક્રિયા અને અક્રિયા નથી તેમ સજ્ઞા રાખવી નહિ ક્રિયા અને અક્રિયા છે તેમ સજ્ઞા સ્થાપન કરવી ।૧૯। ક્રોધ અને માનનથી તેમ ધારવુ નહિ ક્રોધ અને માન છે તેમ ધારવુ ॥૨૦॥ માયા અને લોભ નથી તેમ વિચાર કરવો નહિ માયા અને લોભ છે તેમ વિચાર કરવો ॥૨૧॥ રાગ અને દ્વેષ (પ્રેમ અને દ્વેષ) નથી તેમ ચિતવવુ નહિ રાગને દ્વેષ છ તેમ વિચારવુ ॥૨૨॥ ચતુર્ગતિ સસાર નથી તેમ વિચારવુ નહિ ચતુર્ગતિ સસાર છે તેમ નક્કી જાણવુ ॥૨૩॥ દેવ અને દેવી નથી તેમ સમજવુ નહિ, દેવ અને દેવી છે તેમ સમજવુ ॥૨૪॥ સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ નથી તેમ સમજવુ નહિ સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ છે તેમ માનવુ ॥૨૫॥ મુક્તિનુ સ્થાન નિયત નથી,તેમ સમજવુ નહિ મુક્તિનુ સ્થાન નિયત છે તેમ સમજવુ ॥૨૬॥ સાધુ અને અસાધુ નથી તેમ સજ્ઞા ધારણ કરવી નહીં, સાધુ અને અસાધુ તેમ સજ્ઞા સ્થાપન કરવી કલ્યાણ ને પાપ નથી તેમ ચેષ્ટા ધારણ કરવી નહિ કલ્યાણ ને પાપ છે એમ ચેષ્ટા ધારણ કરવી ”

વિવેચન—પૂર્વોક્ત ૧૭ ગાથામા વિદ્યમાન પદાર્થની સત્તા બતાવી, પરતુ કોઈ પર આક્ષેપ વિક્ષેપ કે તિરસ્કાર કર્યો નહિ ખરી વાત એજ છે કે વસ્તુસ્થિતિ બતાવવી, તે મહાન્ પુરૂષનુ કામ છે નામ લઇ કહેવુ કે અમુક વ્યક્તિ નાસ્તિક છે, દુષ્ટ

છે, પાપી છે; તેમાં નિંદા છે. ચોરને ચોર કહેવામાં, આંધલાને આંધલો અને કાણાને કાણો કહેવામાં શાસ્ત્રકારોએ મૃષાભાષાનું દૂષણ આપેલ છે. અમુક લક્ષણવાલો ચોર કહેવાય, અમુક વચન બોલનાર નિંદક કહેવાય, ઈત્યાદિ કહેવામાં દૂષણ નથી. તેવીજ રીતે પરમાત્માએ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાવ્યું. તેમાં તમામ પ્રકારના નાસ્તિકોના મતનું નિરાકરણ થઇ ગયું છે તે વાત શ્રી શિલાંગાચાર્યે ટીકામાં સ્પષ્ટ કરેલ છે.

દાખલા તરીકે જુઓ—

પ્રથમ ૧૨ મી ગાથામાં સર્વ **શૂન્યવાદનો** મત નિરાકરણ કરેલ છે. અને ૧૩ મી ગાથામાં ચાર્વાક, વૈભાષિક, સૌત્રાંતિક અને બૃહસ્પતિના સિદ્ધાન્ત ઠીક નથી, એમ સૂચવેલ છે.

તેમ પ્રત્યેક ગાથામા પ્રકારાન્તરે નાસ્તિકવાદનું નિરાકરણ થયુ છે, તથાપિ પોતાના મૂળ ઉપદેશમા કોઇનું નામ પ્રદર્શિત કર્યું નહિ. અને કેવળ લોક, અલોક, આત્મા, જડ, ધર્મ, અધર્મ અને પુણ્ય, પાપ વગેરે દ્વંદ્વોની સિદ્ધિ બતાવી છે. તેવો સરલ અને પરમાર્થ ભરપુર ઉપદેશ વીર પરમાત્મા સિવાય અન્ય કયા પુરૂષોનો હોઇ શકે ? મને ખાતરી છે કે પરલોકને માનનાર દરેક દર્શનકારોના દર્શનમાં અમુક લોકોપયોગી આત્મહિત કરનાર વસ્તુ છે અને તે જૈન દર્શનમાં નથી એમ કદાપિ કહી શકાય તેમ નથી. ષડ્દર્શનમાં જે જે ઉપયોગી ચીજો છે, તે તમામ જૈનદર્શનની છે. આ સંબંધમાં વિશેષ ન લખતાં માત્ર જિજ્ઞાસુ વર્ગને **જૈનદર્શનનો** અભ્યાસ કરવા-

નીજ ભલામણ કરૂ છુ

મહાનુભાવો ! સ્વાર્થાંધ લોકોએ મચાવેલ ગપ્પ-ગોળાથી ડરીને જૈનદર્શનના અભ્યાસથી વેગળા રહેશો નહિ અહિ તમો વાચક વર્ગને ઈશ્વરનો જગતની સાથે શો સબંધ છે અને જગતનો ઈશ્વર સાથે શો સબંધ છે, તે જૈન સિદ્ધાન્તાનુસાર બતાવવા ઇચ્છુ છુ તે તમો ધ્યાન પૂર્વક મનન કરશો, તો મારી ખાતરી છે કે—જૈન સિદ્ધાન્તની વાનગી જરૂર તમારા હાથમા આવશે અને તમારી રૂચિ જૈન સિદ્ધાન્ત તરફ વધશે, એમ મારૂ માનવુ છે

જગત્ ઈશ્વરનો સબધ સ્વામી—સેવક ભાવ સબધ, પૂજ્ય—પૂજક ભાવ સબધ, સેવ્ય—સેવક ભાવ સબધ કે તાર્ય—તારક ભાવ સબધ છે ઈશ્વર સ્વામી છે, જગત સેવક છે ઈશ્વર પૂજનિક છે, જગત્ પૂજક છે ઈશ્વર સેવનીય છે જગત સેવક છે જગત્ તરવા લાયક છ, ઈશ્વર તારક છે (તારવાવાળા છે) પૂર્વોકત સબધોથી સિદ્ધ થાય છે કે જગત્ના ઉત્પાદક ઈશ્વર નથી સહારક ઈશ્વર નથી તેમ પાલક પણ નથી જગત અનાદિ સિદ્ધ છે તેમ પ્રતિક્ષણ ઉત્પાદ—વિનાશશાલી પણ છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જગત્ નિત્ય છે, પર્યાયની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ—વિનાશશાલી એટલે અનિત્ય છે જગતમા રહેલ તમામ પદાર્થ કથચિત્ નિત્ય અનિત્ય ધર્મયુક્ત છે કોઈ ચીજ એકાન્ત નિત્ય નથી, કે એકાન્તથી અનિત્ય નથી દીવાથી લઇ આકાશ પર્યન્ત પદાર્થો સ્યાદ્વાદ મુદ્રાએ કરીને મુદ્રિત છે કથચિત્

નિત્યાનિત્ય ધર્મ સહિત છે જો તેમ માનવામા ન આવે તો પદાર્થનું સ્વરૂપ કદિ પણ સમજાય નહિ. એકાન્તથી આત્મા નિત્ય માનવામાં આવે તો મનુષ્યનો જન્મ છોડી દેવગતિ મેળવી શકે નહિ કારણ—' अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकरूपं नित्यत्वं ' એ નિત્યનું લક્ષણ છે. અર્થાત્ જે કદિ ચવે નહિ, ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને સ્થિર એક રૂપવાળું રહે તેજ નિત્ય ગણાય. જ્યારે આત્મા તો ચાર ગતિમાં અથવા ચોરાસી લાખ જીવયોનિમાં જન્મ મરણ ધારણ કરે છે: તો તેમ બનવું ન જોઇએ હવે જો આત્માને એકાન્ત રીતે નિત્ય મનાય, તો હિંસા કહેવાય નહિ. એકાન્તથી અનિત્ય માનીએ તો પણ હિંસા થાય નહિ અતએવ જો કથચિત્ નિત્ય અને કથચિત્ અનિત્ય માનવામાં આવે તો જરૂર તમામ વાત સિદ્ધ થાય. જૈન સિદ્ધાન્તમા નિત્યનું સ્વરૂપ આ બતાવ્યું છે.—' तद्भावाव्ययं नित्यत्वं ' અર્થાત્ તે પોતાના ભાવથી નાશ પામે નહિ તે નિત્ય. આત્મામા આત્મત્વભાવ કદિ નાશ પામે નહિ, દ્રવ્યત્વ ધર્મ કદિ વિનાશી નથી. આત્મા મનુષ્ય પર્યાયમાં વર્તે છે તે ભાવને છોડી દેવ થાય ત્યારે મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ અને દેવ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઈ, પરન્તુ મનુષ્ય પર્યાયમાં જે આત્મત્વ ધર્મ હતો, તે દેવ પર્યાયમા આત્મત્વ ધર્મ રહે છે. તેવીજ રીતે ઘટમા જે પુદ્ગલત્વ (જડત્વ) છે તે કદાપિ નાશ પામનાર નથી. ભલે ઘટનો નાશ થાય, ઉત્તર પર્યાય જે પટપર્યાય તે ઉત્પન્ન થાય, પરન્તુ જડતા ધર્મ બન્ને જગ્યા પર રહે છે. માટેજ તત્ત્વદૃષ્ટિ જૈનાચાર્યોએ વસ્તુનુ લક્ષણ આ બતાવ્યુ છે—

'उत्पाद व्यय ध्रौव्ययुक्त वस्तुनो लक्षण' અર્થાત્ ઉત્પાદ, નાશ અને સ્થિર રહેવું, તે વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવું વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું હોય તેણે **અનેકાન્તજયપતાકા, સ્યાદ્વાદ-રત્નાકર, સમ્મતિતર્ક** અને **નયચક્રાદિ** આકર ગ્રન્થો તથા જૈન સિદ્ધાન્તનું અવલોકન કરવા અભિલાષા રાખવી સમય આવે તમામ કાર્ય છોડી સદ્ગુરૂની સાક્ષીથી જૈન તત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો કે જેથી જગત્ અને ઈશ્વરનો વાસ્તવિક સબંધ સમજાશે, અને હૃદયમંદિરમાં પ્રકાશ થશે કે–ઈશ્વર જગતનો કર્તા નથી, પણ સાક્ષી છે જગતનો કર્તા ઈશ્વર છે, એમ માનનાર ઈશ્વરનો ને જગતનો સબંધ **જન્યજનક ભાવ સબંધ માને** છે કાર્ય–કારણભાવ સબંધ માને છે જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે જન્ય છે, ઈશ્વર ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી જનક છે અથવા જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે માટે કાર્ય છે, ઈશ્વર કાર્ય કરનાર હોવાથી કારણ છે અર્થાત્ તમામ ચીજોનો કરનાર ઈશ્વર છે ઈશ્વરની ઇચ્છા વિના કઈ થતું નથી એમ માને છે

અસલમાં જગતના કર્તા ઈશ્વર છે, તેમ નૈયાયિકો માને છે વેદાન્તિઓ, સાંખ્યો, મીમાંસકો વિગેરે જગતના કર્તા ઈશ્વર છે, તેમ માનતા ન હતા, ને પ્રાય માનતા પણ નથી, પરન્તુ ધીમે ધીમે પ્રાય તે બધાઓમાં ઈશ્વર જગતના કર્તા છે, તેવી વાસના ફેલાવા લાગી પરિણામે હિન્દુસ્થાનમાં આસ્તિક વર્ગમાં જૈન સિવાય તમામે 'ઈશ્વર જગતના કર્તા છે,' તેવું માન્યું નાસ્તિકો ઈશ્વરને માનતા નથી, ત્યાં કર્તા અકર્તાની

વાર્તાજ ક્યાંથી હોય ? બૌદ્ધોએ પણ ઈશ્વર જગતનો કર્તા છે કે નહિ તે બાબતની ચર્ચા કરી નથી; જૈનો અને નૈયાયિકો ઈશ્વર જગત્‌ના કર્તા છે કે નહિ, તે બાબતમાં લડયા છે. હજારો બલકે લાખો શ્લોક પ્રમાણ સંસ્કૃતના ગ્રન્થો બન્યા છે; પરન્તુ કોઇને જય કે વિજય મળ્યો નહિ, પરન્તુ પોતપોતાના વિચાર જગત્‌માં મૂકી ગયા છે, તેમ હું પણ શાસ્ત્રાનુસાર તથા સ્વાનુભવ પ્રમાણે મારા વિચારો જગત્‌ની પાસે મુકીશ.

અત્યારે જગતના કર્તા ઈશ્વર છે. તેમ માનનાર ૨૧ મતો હિન્દુસ્થાનમાં વિદ્યમાન છે: તે જગત્‌ની ઉત્પત્તિ જુદા જુદા પ્રકારે બતાવે છે તેમા હિન્દુઓને સર્વથા માન્ય **મનુસ્મૃતિમાં** આ પ્રમાણે ક્રમ બતાવ્યો છેઃ—મનુસ્મૃતિ પ્રથમ અધ્યાય

सोभिध्याय शरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः
अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् ॥ ८ ॥

અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારની પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાલા તે ઇશ્વરે, પોતાના શરીરથી, ધ્યાન કરી પ્રથમ પાણી ઉત્પન્ન કર્યું. તેમા બીજ નાખ્યુ.

तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
तस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ १ । ९॥

તે શક્તિરૂપ બીજનું સુવર્ણ જેવું અને સૂર્યના સરખી કાન્તિવાળુ ઇડું થયું. તેમા સર્વ લોકના પિતામહ (દાદા) **બ્રહ્મા** ઉત્પન્ન થયા.

आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनव ।
ता यदस्यायन पूर्व तेन नारायण स्मृत ॥१ । १०॥

પાણીનુ નામ નાર આપેલ, કારણ નરથી ઉત્પન્ન થએલ છે તે પાણી પરમાત્માનુ પ્રથમ આશ્રય છે માટે પરમાત્માનુ નામ નારાયણ કહેવાય છે

यत्तत्कारणमव्यक्त नित्य सदसदात्मकम् ।
तद्विसृष्ट स पुरुषो लोक ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥१ । ११॥

તે લોક—વેદાદિ સર્વમા પ્રસિદ્ધ પરમાત્મા, તમામ ઉત્પન્ન થનાર વસ્તુના કારણ, ઇન્દ્રિયોના અવિષય, ઉત્પત્તિ વિનાશ રહિત, ત્રિકાળ અબાધિત, સત્ અસત્ સ્વરૂપ, તેથી ઉત્પન્ન થએલ પુરૂષ લોકમા બ્રહ્મ નામથી ગવાય છે

तस्मिन्नण्डे स भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ।
स्वयमेवात्मनो ध्यानात्तदण्डमकरोद् द्विधा ॥१ । १२॥

પ્રથમ નવમા શ્લોકમા બનાવેલ ઇન્ડામા તે ભગવાન વર્ષ પર્યંત રહ્યા અને સ્વય પોતાનુ ધ્યાન કરી તે ઇન્ડાના બે કટકા કર્યા

ताभ्या स शकलाभ्या च दिव भूमिश्च निर्ममे ।
मध्ये व्योम दिशश्चाष्टावपा स्थानं च शाश्वतम् ॥१ १३॥

તે ઇન્ડાના બે ટુકડા વડે સ્વર્ગ અને ભૂમિ બનાવી, નીચેના ટુકડાથી પૃથ્વી અને ઉપરના ટુકડાથી સ્વર્ગ લોક બનાવ્યુ, મધ્યમા આકાશ તથા આઠ દિશા—એટલે ચાર દિશા

અને ચાર દિશાઓ. આઠમું સ્થાન સ્વર્ગનું બનાવ્યું, અને સમુદ્ર બનાવ્યો.

હવે ઉપરના શ્લોકોનું સામાન્ય રીતે વિચારપૂર્વક અવલોકન કરીએ.

પ્રથમ પાણી બનાવ્યું. તેમાં બીજનો આરોપ કર્યો. તેનું ઇન્ડુ થયું, તે ઇંડામાં ભગવાન ઉત્પન્ન થયા. તેમા વર્ષ સુધી રહી ધ્યાન કર્યું. તે ધ્યાનના પ્રતાપથી તેના બે કટકા વડે કરી સ્વર્ગ લોક, ભૂમિ, આકાશ, દિશાઓ તથા સમુદ્ર બનાવ્યો. હજી આગળના શ્લોકો વડે અન્ય ચીજોની ઉત્પત્તિ બતાવનાર છે. પરન્તુ તેની સમાલોચના ન કરતાં આગળ જઈ તેરમા શ્લોક સુધીમા આવેલ કેટલીક હકીકત પરસ્પર કેટલી વિરૂદ્ધ છે એમ જોઈએ. પાણી બનાવ્યું તો જરૂર પ્રથમ પાણીને રહેવાનું સ્થાન હોવું જોઈએ. આધાર વિના આધેય ચીજ રહી શકતી નથી. પાણી પહેલાં પૃથ્વી હતી, એમ સિદ્ધ થાય છે. અને જો પૃથ્વી સિદ્ધ થાય તો પાણી પણ હતું જ, તેમ માનવું પડશે. કારણ કે પાણી વિના પૃથ્વી રહિ શકે નહિ. સ્નેહ દ્રવ્યથીજ પરમાણુના પિંડ બંધાય છે. એટલે પ્રથમ ઉત્પત્તિ યુક્તિયુક્ત સિદ્ધ થતી નથી. હવે ઇશ્વરે જલ બનાવ્યું. તેમાં શક્તિરૂપ બીજ નાખી ઈંડુ બનાવ્યું. તે ઇંડામાં ભગવાન ઉત્પન્ન થયા વર્ષ સુધી તેમાં રહ્યા. આ બ્રહ્માજીનું વર્ષ કેવડું ? આપણાં કેટલાં વર્ષો થાય, ત્યારે બ્રહ્માજીનું એક વર્ષ થાય ? એની ગણતરી કરીએ તો કોઇને પણ બ્રહ્માજી વર્ષ સુધી ઇંડામાં રહ્યાની શ્રદ્ધા થાય નહિં. જુઓઃ બ્રહ્માજીના એક દિવસમાં

કેટલા વર્ષ આપણા જાય છે એક ક્રોડ વીશ લાખ વર્ષે એક બ્રહ્માજીનો દિવસ થાય તેટલાજ વર્ષે રાત્રિ થાય, તો એક અહોરાત્રિને માટે આપણા બે ક્રોડ ચાલીશ લાખ વર્ષ થાય હવે ૩૬૦ અહોરાત્રિનુ વર્ષ થાય તેની સખ્યા આ પ્રમાણે છે ૮૬૪૦૦૦૦૦૦

આ વાત હુ મારી કેવલ કલ્પનાથી નથી કહેતો જુઓ મનુસ્મૃતિ તથા વિષ્ણુ પુરાણાદિમા આજ પ્રમાણે લખેલ છે—

दैविकाना युगाना तु सहस्र परिसख्यया ।
ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेय तावती रात्रिरेव च ॥ मनु० १-७२ ॥

ભાવાર્થ—દેવતાના હજાર યુગો વડે બ્રહ્માજીનો એક દિવસ થાય તેવીજ રીતે હજાર યુગ વડે રાત્રિ પણ થાય મનુષ્યના ચાર યુગે દેવતાનો એક યુગ થાય મનુષ્યના ચાર યુગના ૧૨૦૦૦ (દેવતાઇ) વર્ષ થાય છે યથા—

यदेतत्परिसख्यातमादावेव चतुर्युगम ।
एतत् द्वादशसाहस्र देवाना युगमुच्यते ॥ ७१ ॥

અર્થાત્—આ પ્રમાણે પ્રથમજ ચાર યુગની પરિસખ્યા થઇ કેટલી તો બાર હજાર વર્ષની તે ચાર યુગની સખ્યાએ દેવતાનુ એક યુગ કહેવાય છે મનુષ્યના ચાર યુગના વર્ષોની સખ્યા ૧૦ હજાર ગણાય છે કૃતયુગ ૪ હજાર વર્ષનો ત્રેતાયુગ ૩ હજાર વર્ષનો દ્વાપરયુગ ૨ હજાર વર્ષનો. અને કલિયુગ ૧ હજાર વર્ષનો એમ મળી દશ હજાર વર્ષ થાય. પરન્તુ સધ્યા

અને સંધ્યાંશ. જેટલા હજાર વર્ષનો યુગ તેટલા સો વર્ષના સંધ્યા અને સંધ્યાંશ હોય. એ પ્રમાણે ગણતરી કરતાં ૧૨ હજાર વર્ષ ચાર યુગના થાય છે. તથા શાસ્ત્રીય કથન પ્રમાણે પણ જોઇએ તો વિષ્ણુ પુરાણમા આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितं ।
चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोध मे ॥

દેવતાના બાર હજાર વર્ષે મનુષ્યના કૃતત્રેતાદિ ચાર યુગો થાય.તે ચાર યુગના બાર હજાર વર્ષોનો વિભાગ મારાથી જાણો.

પૂર્વોક્ત બ્રહ્માના દિવસનું માન જે મનુસ્મૃતિમાં બતાવ્યું તેવુંજ પ્રમાણ વિષ્ણુ પુરાણમાં છે:—

कृतत्रेताद्वापराश्च कलिश्चैवचतुर्युगम् ।
प्रोच्यते तत्सहस्रैस्तु ब्रह्मणो दिवसो मुने ॥

કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિયુગ આ ચાર યુગ છે, તેની હજાર સંખ્યાવડે હે મુનિ બ્રહ્માનો દિવસ થાય છે.

વાચક, વિચાર કરવાનો વિષય છે. જે ઈશ્વરે પોતાના શરીરથી તમામ પ્રજાને સરજવાની ઇચ્છા કરેલ, તે પોતે ઇન્ડામાં ઉત્પન્ન કેમ થયા? વલી જેમાં ઈશ્વર રહેલ તે ઇન્ડું તથા પ્રથમ ઉત્પન્ન થએલ પાણી ૮૬૪૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષ પહેલાં ક્યારે રચ્યું? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઇ આપશે કે? કારણ પૂર્વોકત આઠ અબજ ચોસઠ કોડ વર્ષ પછી ઇડાના બે કટકા થયા, જેથી નીચલા ટુકડાથી ભૂમિ કરી અને ઉપલા ટુકડાથી સ્વર્ગ બનાવ્યું. પછી

આકાશ, દિશા અને અનુક્રમે સમુદ્ર બનાવ્યો ત્યા સુધી કાઇ ન હતુ જીવો પૃથ્વી વિગેરે પાચ ભૂતો આટલા વર્ષ સુધી કયા રહ્યા હશે? અથવા નાશ પામ્યા હશે? એનો વિચાર 'સૃષ્ટિકર્ત્તા ઈશ્વર છે,' એમ માનનારાઓએ કદિ કર્યો હશે કે?

પણ એ વિચાર કેવળ શ્રદ્ધાની દોર ઉપર ચાલનારાઓને ન થઇ શકે જેઓ આપદાદા જેમ માનતા આવ્યા છે, એમજ માનનાર છે, એમને વધારે વિચાર નથી થઇ શકતો પછી તે ભલે બુદ્ધિશાળી હોય કે નિર્બુદ્ધિ હોય ભલે, દેશોદ્ધારક હોય કે દેશને પાયમાલ કરનાર હોય! ભલે શાસ્ત્રજ્ઞ હોય કે અલ્પજ્ઞ હોય! પરન્તુ ગતાનુગતિકલોક પરમાર્થ જોઇ શકતો નથી પ્રથમ જે સમયે દુનિયા ન હતી, તે વખતે ઇશ્વર કોનો? શુ વસ્તુ વિનાનો સ્વામી કહેવાય? ઘર વિનાનો ગૃહસ્થી કહેવાય? જગત ન હતુ,તે વખતે ઇશ્વર શબ્દનો પ્રયોગ કરનારજ કોણ? કોઇ નહિ જે વખતે જગત ન હતુ, તે સમયે આત્મા–જીવ–પ્રાણી–સોલ કે રૂહના નામથી જે ઓળખાય છે, તે જીવો હોવા જોઇએ, તે એટલો કાળ કયા રહ્યા? શુ ઇશ્વરના પેટમા રહ્યા? કદાચ કોઇ કહેશે કે ચઉદભુવન ઇશ્વરના પેટમા હતા, તો જીવો હોય તેમા આશ્ચર્ય શુ? પરન્તુ તેમ બનવુ અસભવિત છે જેમણે સ્વય પોતે ધ્યાન કરી ઇંડાને ફોડયુ, તે ચઉદભુવનને કે આત્માઓને પેટમા રાખવાની યોગ્યતા ધરાવે જ નહિ. એતો કેવલ કથનમાત્ર છે કે ઇશ્વરે ચઉદ ભુવન પેટમા

લઇ લીધા. તેવીજ રીતે યુકિત રહિત કેટલીક વાતો અંધશ્રદ્ધાવાળા માને છે, પરન્તુ કુશાગ્રબુદ્ધિ કદાપિ માને નહિ. જેમાં રાગ દ્વેષ અને મોહ નથી, તે દુનિયાની ખટપટમાં પડેજ નહિ. કદાચ કોઈ આગ્રહથી ઈશ્વરમાં રાગ દ્વેષ અને મોહ માને તો, તો તે ઈશ્વરજ કેમ કહેવાય ?

કારણ કે આપણાથી વિલક્ષણ સ્વભાવવાળો ઈશ્વર છે. તે ઈશ્વર જગતના ફંદમાં કદિ પડે નહિ. અને જો પડે તો ઈશ્વરજ ન હોઇ શકે. ઇશ્વરને જગત્ બનાવવામાં પ્રયોજન શું છે ? સ્વકલ્યાણ પ્રયોજન છે કે પરકલ્યાણ પ્રયોજન છે ? કહેવામાં આવે કે સ્વકલ્યાણ, તો તો જેને સ્વકલ્યાણ બાકી રહ્યુ હોય, તે ઇશ્વરજ નથી. ઇશ્વર તો કૃતકૃત્ય છે. યદિ પરકલ્યાણ માટે જગત્ બનાવે છે, તેમ કહેવામાં આવે તો પણ તે ઠીક નથી. કારણ કે તેઓ પરકલ્યાણ માટે જગત્ બનાવવાની ખટપટ વ્હોરે, તેના કરતાં પોતાની અનંત શકિતમાં એવી શકિતનો પ્રયોગ કરે કે જીવોનું કલ્યાણ થઈ જાય. જગત્ બનાવવાથી તો જીવોનું અકલ્યાણ વધ્યું છે. જગત્ ન હતું, તે વખત જીવો શાન્તિમાં હતા. જગત્ બન્યા પછી દુઃખ, દૌર્ભાગ્ય, દુર્યોનિ, જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, રોગ, શોક સંતાપ, અનીષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ, ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ વિગેરે દુઃખની પરંપરાની પ્રાપ્તિ થઇ છે. તે આપણે અનુભવીએ છીયે. અહિં કોઇ શંકા કરશે કે—પૂર્વોકત કષ્ટ પરંપરા જીવો પોતાના કરેલ કર્માનુસાર ભોગવે છે; ઈશ્વર તેમાં શું કરે ?

આવી શકાના સમાધાનમા સમજવુ કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પૂર્વે જીવોને કર્મ ન હતા, અને તે કર્મ ભોગવવાનુ કારણ ન હતુ અત્યારે જગત થયુ, એટલે કર્મ ભોગવવાનુ કારણ મળ્યુ આ કારણને ઉત્પન્ન કરનાર કોણ ? ઇશ્વરમા કર્તૃત્વ ધર્મ માનનારે સ્પષ્ટ કહેવુ પડશે કે ઇશ્વર તો કહી દો કે પરકલ્યાણ માટે જગત નથી બનાવ્યુ પણ પરના અકલ્યાણ માટે જગત બનેલ છે કદાચ કહેશો કે ઇશ્વરે **લીલાના** કારણથી 'સૃષ્ટિ બનાવી અથવા' કરૂણા ભાવથી સૃષ્ટિ બનાવી તો તે પણ ઠીક નથી જૂઓ, ક્રીડા કરવી તે બાલકોનુ કામ છે, ઇશ્વરમા બાલચેષ્ટા કેમ માની શકીએ ? સૃષ્ટિ બનાવે તો તમામને સરખો હિસ્સો, હદ, મર્યાદા, આપવી જોઇએ પરતુ તેમ તો છે નહિ એક રાજા, બીજો રક, એક સુખી, બીજો દુખી, એક રૂપી, બીજો કુરૂપી, રોગી, નિરોગી, ધનાઢ્ય, નિર્ધન, અલ્પાયુ, દીર્ઘાયુ, સુપુત્રવાન, કુપુત્રવાન સપુત્ર, અપુત્ર, સચિત, નિશ્ચિત વિગેરે વિચિત્ર રચના કરૂણાભાવથી બનેલ જગતમા હોવા ન જોઇએ કદાચ કહેશો કે નિજ નિજ કર્માનુસાર વિચિત્ર રચના કરેલ છે, તો કર્મ કોણે બનાવ્યુ ? ઉત્તરમા કર્મ અનાદિ છે હવે જો કર્મ અનાદિ માનવામા હરકત નથી તો પછી જગત અનાદિ માનવામા હરકત શી હતી ? શુ ઇશ્વરનુ ઇશ્વરત્વ નષ્ટ થઇ જાય છે ? કે એમા કાઈ આપત્તિ છે ? ના કાઇ નહિ હવે એમ કહેવામા આવે કે ઇશ્વર ક્રિયાર્થ જગતનો ધ્વસ કરે છે, અને ઉત્પત્તિ કરે છે ભલા એ કેમ બને ? કોઇ ચીજનો નાશ કરવો અને ફરી ઉત્પન્ન કરવી, એ તો

બાલકની ધુલીક્રિયા જેવું છે. એક સામાન્ય વ્યક્તિ પણ જો પોતાની હદ ઓળંગી રમતમાં પડી જાય તો લોકમાં તેની પ્રતિષ્ઠા જેવી જોઇએ તેવી રહેતી નથી, ત્યારે જેમા કર્મ, કલેશ, રાગ, દ્વેષ, મોહ, મમતા, અજ્ઞાન, ઇત્યાદિ દુર્ગુણો નથી, તે જગતનો નાશ તથા ઉત્પાદ કરવામાં રોકાય ખરો કે? કદાપિ નહિ. **મનુસ્મૃતિ**ના પ્રથમાધ્યાયના આઠથી લઈ તેરમા શ્લોક સુધીમાં જે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો ક્રમ બતાવ્યો છે, તે પરસ્પર વિરૂદ્ધ અને સામાન્ય બુદ્ધિવાલો પણ કબુલ કરે તેવો નથી. આગળના શ્લોકોમાં જગત ઉત્પત્તિ ક્રમ મહદાદિથી માનેલ છે તથા તૈત્તરીયોપનિષદ્‌મા આકાશાદિથી જગતની ઉત્પત્તિ માનેલ છે યથા च तस्माद्वा एतस्मादात्मनः आकाशः संभूतः, आकाशाद्वायुः, वायोरग्निः, अग्नेरापः, अद्भ्य पृथ्वीति (ભાવાર્થ) તે ઇશ્વરથી અથવા આ ઇશ્વરથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું. આકાશથી વાયુ થયો, વાયુથી અગ્નિ અને અગ્નિથી પાણી, અને પાણીથી પૃથ્વી થઇ. ઇત્યાદિ ક્રમ માનેલ છે. અથવા **મનુસ્મૃતિ**ના પ્રથમાધ્યાયના ૩૧ મા શ્લોકથી અન્ય ક્રમ માનેલ છે યથા—

लोकानां तु विवृद्ध्यर्थं मुखबाहूरुपादतः ।
ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं च निरवर्तयत ॥

લોકની વૃદ્ધિ માટે બ્રહ્માજીએ મુખથી બ્રાહ્મણને, બાહુથી ક્ષત્રિયને; ઉરૂથી વૈશ્યને અને પગથી શૂદ્ર ને ઉત્પન્ન કરેલ છે.

મનુસ્મૃતિના કેટલાક શ્લોકો પ્રાયઃ પરસ્પર વિરોધભાવને

સૂચવે છે, તે માટે હુ આગળ લખીશ અત્યારે તૈતરીયોપનિષદ્‌મા લખેલ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ ક્રમનો વિચાર કરીશુ

પ્રથમ આકાશની ઉત્પત્તિ પુરૂષથી માની તે ઘટતી નથી પ્રાય ઘણા દર્શનકારો આકાશને નિત્ય માને છે હવે નિત્ય પદાર્થને સભૂત કહેવો, તે વિચારણીય છે અવકાશને આપનાર તે આકાશ તેની ઉત્પત્તિ થઈ, તો તે પહેલા આકાશ ન હતુ, તેમ કહેવુ પડશે હવે આકાશ ન હતું, તો અવકાશ ન હતો, પરન્તુ તેમ થવુ સભવિત નથી વળી આકાશથી વાયુ પેદા થયો, તે પણ અનુભવ વિરૂદ્ધ છે આકાશના સયોગ, વિભાગ, સખ્યા, પ્રમાણ, પૃથક્‌ત્વ અને શબ્દ એ છ ગુણ નૈયાયિકાદિએ માનેલ છે રૂપ, રસ, સ્પર્શ, ગધાદિ ગુણો નથી, આ વાત પ્રાય બધા વિદ્વાનોને માન્ય છે તથા કારણને અનુરૂપ કાર્ય થાય છે તો આકાશથી વાયુ સ્પર્શાદિ ગુણ વાળો કેમ થાય? તેનો વિચાર કરવા જેવો છે કદાચ કોઈ કહેશે કે "શ્રુતિમા લખેલ પ્રમાણ છે, તેમા શકા કરનાર નાસ્તિક ગણાય છે" પરન્તુ ભાઈ, કેવળ શ્રુતિ સ્મૃતિ કે ઉપનિષત્ વિગેરેમા લખેલ અર્થ યદિ લોક વિરૂદ્ધ, અનુભવ વિરૂદ્ધ, ન્યાય વિરૂદ્ધ હોય તો તે પ્રામાણિક ગણાય નહિ, આકાશથી વાયુ પેદા થવામા લોક વિરૂદ્ધ છે લોક તો કહે છે કે "બાપ તેવો બેટો, વડ તેવો ટેટો" આ લોક કહેવત પ્રમાણે આકાશ જેવો વાયુ છે? હવે અનુભવ વિરૂદ્ધ આ પ્રમાણે કે આકાશથી જગતને અવકાશ સિવાય ફાયદો નથી પવનથી જગતને ધાન્યનુ પાકવુ, નિરોગતા, સુખ, દુખ, વર

સાદ વિગેરે ઘણા ફાયદા થાય છે. હવે ન્યાય વિરૂદ્ધ આ પ્રમાણે છે. કારણના ગુણો કાર્યમાં આવે છે, તેમ અહિં નથી. આકાશમા સ્પર્શ નથી, વાયુમા સ્પર્શ ગુણ છે. તેમ નૈયાયિકો માને છે. સાંખ્ય પ્રાયઃ ચાર ગુણ માને છે. જૈનો વાયુમાં રૂપ, રસ, ગંધ. સ્પર્શ વિગેરે માને છે. માટે આકાશથી વાયુની ઉત્પત્તિ માનવી વ્યાજબી નથી. છતાં આગ્રહ કરવામાં આવે કે લખ્યું જુઠું હોય નહિ. આમ બોલનારે એક બ્રાહ્મણ પંડિતનું દૃષ્ટાન્ત દૃષ્ટિગોચર કરી વિચારશીલ બનવું.

એક કાવ્ય સાહિત્યાદિના જાણ રાજા પાસે સંસ્કૃત વ્યાકરણ, ન્યાયને જાણનારો પંડિત રહેતો હતો હમ્મેશાં રાજાને પુરાણ, સ્મૃતિ, ઉપનિષદાદિ અવકાશે સંભળાવતો હતો. એક મશ્કરાએ પંડિતની પ્રકૃતિ જાણી લીધી કે મહારાજ ભણ્યા છે, પરન્તુ વ્યવહારિક જ્ઞાન નથી. તે માણસે સુંદર કાગલ પર સંસ્કૃત શ્લોકો લખી ઉપર મ્હોર છાપ લગાવી પંડિતજી ઉપર રવાના કર્યો પંડિતજી પત્રને ફોડી હર્ષ સહિત વાંચવા લાગ્યા શ્લોકની રચના વ્યાકરણ પૂર્વકની અને કાવ્યની મનોહરતા જોઈ ખુશી થાય છે, તેવામાં નિચેનો શ્લોક દૃષ્ટિગોચર થયો.

तव स्त्री विधवा जाता गृहे रोरूदिति भूरिशः
आगन्तव्यं त्वया शीघ्रं विलम्बो नात्र युज्यते ॥

અર્થાત્

તારી સ્ત્રી વિધવા થઇ છે, ઘરમા વારંવાર રૂદન કરે છે જલ્દી ઘેર આવવુ, આવવામા વિલમ્બ કરશો નહિ

પડિતજી મહારાજ શ્લોકને ભણતા મૌન થઈ ગયા આખમાથી અશ્રુપાત થયો પોથી પાના બાધી તૈયાર થઈ ગયા. રાજાની આજ્ઞા માગવા ગયા "મહારાજ હુ ઘેર જાઉં છુ રાજાએ પૂછયુ પડિત મહારાજ! આટલી જલ્દી કેમ? પડિતજીએ ઉત્તર આપ્યો 'ઘરની પત્ર આવેલ છે' રાજાએ પૂછયુ 'કોઇ માદુ છે કે વિવાહાદિ કાર્ય છે?" પડિતજીની આખથી પાણી પડવા લાગ્યુ રાજાએ વિચાર કર્યો કે વહાલ સબધીનુ મરણ થયુ જણાય છે રાજાએ કહ્યુ "પડિત, આપ બહુ દીલગીર થાઓ છો, તેથી ભારે નુકસાન થયુ માલમ પડે છે "પડિત નિશ્વાસ મુકતો બોલ્યો મહારાજ, મારી સ્ત્રી વિધવા થઇ છ" આમ સાભળતા રાજા ચકિત થયો ક્ષણવાર મૌન રહી જરા હસવા લાગ્યો પડિતજી ગુસ્સે થઇ બોલ્યા, "મહારાજ, હુ ખોટુ કહુ છુ જુઓ આ સુદર શ્લોકોથી અલકૃત પત્ર આવેલ છે તેમા એક શ્લોકમા નીચે પ્રમાણે લખેલ છે "તવ સ્ત્રી વિધવા જાતા" ઇત્યાદિ રાજા શ્લોક જોઇ બોલ્યો "પડિતજી મહારાજ! લોક વિરૂદ્ધ, અનુભવ વિરૂદ્ધ અને ન્યાય વિરૂદ્ધ લખેલ અસત્ય સમજવુ જેનો પતિ વિદ્યમાન હોય તે સ્ત્રી વિધવા થઇ તેમ કોઇ કહે કે લખે તે લોક વિરૂદ્ધ છે લોકમા પ્રસિદ્ધ છે કે પતિવાળી સ્ત્રી વિધવા કહેવાય નહિ, સધવા કહેવાય" અનુભવ વિરૂદ્ધ પણ છે કેમકે પતિ જ્યા સુધી જીવે છે ત્યા સુધી સ્ત્રી સૌભાગ્યવતી ગણાય છે આ

અનુભવ તમામ પ્રાણીઓને પ્રાયઃ હોય છે. ન્યાય વિરૂદ્ધ એટલા માટે છે કે જે પુરૂષનો વિવાહ જે સ્ત્રી સાથે થયો હોય, તેનો સંબંધ જાવજીવનો છે. તે સંબંધ એક બીજાના અભાવમાં નાશ પામે છે. પુરૂષ મરે ત્યારે સ્ત્રી વિધવા કહેવાય, અને સ્ત્રી મરે ત્યારે પુરૂષનો ઘર ભંગ કહેવાય, અથવા રાંડયો કહેવાય છે. માટે પંડિતજી, તમારી વિદ્યમાન દશામા તમારી સ્ત્રી વિધવા કહેવાય નહિં. કોઈએ તમારી મશ્કરી કરી જણાય છે. યુક્તિયુક્ત રાજાનું વચન સાભળી પંડિતના હૃદયમા સત્ય પ્રતિભાસ્યું, જેથી આવેલ પત્રનો વિશ્વાસ કર્યો નહિ

તેવી રીતે જો લોક વિરૂદ્ધ, અનુભવ વિરૂદ્ધ અને ન્યાય વિરૂદ્ધ; ઉપનિષદ્‌, સ્મૃતિ કે શ્રુતિમાં લખાણ હોય તો પ્રામાણિક ગણાય નહિ. આકાશથી વાયુ ઉત્પન્ન થઇ શકે નહિં. હા ! આકાશમા વાયુ ઉત્પન્ન થાય. પરંતુ આકાશથી વાયુ થાય નહિ, તેમ વાયોરગ્નિ. વાયુથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, તે પણ યુકિત યુકત નથી. અગ્નિને સંદીપ્ત કરવામાં વાયુ કારણ છે, પરંતુ ઉત્પન્ન કરવામા નહિ. વાયુ ઉષ્ણતાના કારણથી ઉનો થાય છે. જે પર-દ્રવ્યના સયોગે તદ્રૂપ થાય છે, તે વાયુ અગ્નિ જેવા પદાર્થને કેમ ઉત્પન્ન કરે ? યદિ નિમિત્ત કારણ કહો તો કથચિત માની શકાય, પરતુ ઉપાદાન કારણ કહેવું તે યુકિત વિરૂદ્ધ છે. અગ્નિ કઠિન ચીજોના ઘસવાથી ઉત્પન્ન થાયછે. વાયુથી અગ્નિની ઉત્પત્તિ લૌકિક વ્યવહારથી અને અનુભવથી સત્યાંશવાળી જણાતી નથી અગ્નેરાપઃ અગ્નિથી જલ ઉત્પન્ન થાય છે. જલથી પૃથ્વી

ઈત્યાદિ ક્રમ સૃષ્ટિ રચનાનો માનેલ છે પરંતુ દીર્ઘ વિચાર કરવાથી તે અનુકુળ જણુતો નથી આવી રીતે જગતની ઉત્પત્તિ સબંધી મનુસ્મૃતિમા લખેલ વાતો પરસ્પર વિરૂદ્ધ દેખાય છે

પ્રથમાધ્યાયના ૩૧ મા શ્લોકમા ચાર વર્ણોની ઉત્પત્તિ બ્રહ્માજીના શરીરથી થયાનુ બતાવ્યુ છે, યથા —

લોકાના તુ વિવૃદ્ધ્યર્થં મુખબાહૂરુપાદત
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય શુદ્ર ચ નિરવર્તયત્ ॥

અર્થાત્—લોકની વૃદ્ધિને માટે બ્રહ્માજીએ મુખથી બ્રાહ્મણની ઉત્પત્તિ કરી બાહુથી ક્ષત્રિયની, સાથળથી વૈશ્યની, અને પગથી શુદ્રની ઉત્પત્તિ કરી ॥ ૩૧ ॥

પૂર્વોક્ત કથન મનુસ્મૃતિમાજ છે, તેમ નહિ, અન્ય શ્રુતિ સ્મૃતિ ઉપનિષદાદિમા પણ છે પરન્તુ યુક્તિયુક્ત છે કે નહિ, તેનો વિચાર પ્રાય તન્મતાનુયાયિઓએ કરેલ નથી કદાચ કોઈ તદ્વિષયક પ્રશ્ન કરે, તો તેને તરત નાસ્તિકનુ ટાઈટલ મળે આજકાલનો જમાનો યાથાતથ્ય પ્રમાણમ નો નથી મીમાસા કરવાનો છે અને તેથી આપણે તટસ્થતાપૂર્વક તે સબંધી વિચાર કરીએ તે પણ રાગદ્વેષ રહિત થઇ કરવો ઉચિત છે પ્રથમ મુખથી, હાથથી, ઊરૂથી, અને પગથી ચાર વર્ણની ઉત્પત્તિ કરી, પરન્તુ ચારે વર્ણોની સ્ત્રિયો બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયાણી વૈશ્યણી અને શુદ્રી એ ક્યાથી ઉત્પન્ન થઇ ? તેનો ઉલ્લેખ કોઈ સ્થાનના લેવાનો નથી વળી પ્રથમ

અમૈથુની સૃષ્ટિ કરી અને ત્યાર બાદ મૈથુની ઉત્પન્ન કરી, તે પણ ન્યાયબાહ્ય વાત છે. ઠીક છે, સ્વયં બ્રહ્માજીએ ચાર વર્ણને શરીરથી ઉત્પન્ન કર્યા પછી વિરાટ્ પુરૂષને મૈથુનસેવન કરી ઉત્પન્ન કર્યો. જુવો મનુસ્મૃતિ પ્રથમાધ્યાય શ્લોક ૩૨ યથાઃ—

द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ।
अर्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत् प्रभुः ॥

અર્થાત્—પોતાના શરીરના બે કટકા કરી અર્ધ શરીરવડે પુરૂષ અને અર્ધ શરીર વડે સ્ત્રી કરી; તે સ્ત્રીમાં મૈથુન સંજ્ઞા કરી, એટલે બ્રહ્માએ મૈથુન સેવી વિરાટ્ પુરૂષને પેદા કર્યો.

વાચક વર્ગ ! પરસ્પર કેટલો વિરોધ ? જે બ્રહ્માએ પોતાના શરીરથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયાદિ ચાર વર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા, તેને વિરાટ પુરૂષને પેદા કરવા માટે પોતાના શરીરના બે ભાગ કરી પુરૂષ અને સ્ત્રી બનાવવાં પડે, અને મૈથુન સંજ્ઞા કરી એક અન્ય પુરૂષને ઉત્પન્ન કરવો પડે, એ કેવી વાત ? જરા વિચારવા જેવું છે કે પોતાના શરીરના બે કટકા કર્યા ત્યારે બ્રહ્માજીનું અસ્તિત્વ રહ્યું કે નહિ ? વળી જે પુરૂષ અને સ્ત્રી બનાવી, તેનું નામ આપ્યું નથી. તેની દશા પાછળથી શી થઇ ? તે હકીકત પણ આપી નથી. ચાર વર્ણને પેદા કર્યા ત્યારે સ્ત્રી ઉત્પન્ન કરવાનો વિચાર થયો નહિ, તે પણ આશ્ચર્યની વાત છે. પોતાના શરીરના કટકાની બનેલ સ્ત્રી ખરી રીતે તો પુત્રી થઇ તેની સાથે વિષય કેમ કરાય ? અને કદાચ કહેવામાં આવે કે જે પુરૂષ બન્યો તેણે વિષય સેવન કર્યું. તો તે પણ વ્યાજબી નથી.

એક શરીરથી ઉત્પન્ન થનાર ભાઈ બેન ગણાય ભાઈ બેન મૈથુન સંજ્ઞા કેમ કરી શકે ?

હવે વિરાટ પુરૂષે તપસ્યા કરી મનુજીને ઉત્પન્ન કરેલ છે મનુજીએ તપસ્યા કરી પ્રજાના દશ સ્વામી ઉત્પન્ન કરેલ છે જૂઓ પ્રથમાધ્યાય, શ્લોક ૩૩, ૩૪, ૩૫ યથા —

तपस्तप्त्वाऽसृजद्यं तु स स्वयं पुरुषो विराट् ।
तं मां वित्तास्य सर्वस्य स्रष्टारं द्विजसत्तमाः ॥ ३३
अहं प्रजाः सिसृक्षुस्तु तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।
पतीन्प्रजानामसृजं महर्षीनादितो दश ॥ ३४
मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥ ३५

અર્થાત્—વિરાટ્ પુરૂષે સ્વયં તપસ્યા કરી જે પુરૂષને ઉત્પન્ન કર્યો, તે મને આ સર્વ જગતનો સ્રષ્ટા, હે દ્વિજોત્તમો ! સમજો

પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવાની ઇચ્છા રાખવાવાળા મે ઘણા કાલ સુધી તપસ્યા કરી પ્રથમથી પ્રજાના પતિઓ દશ ઋષિઓ ઉત્પન્ન કર્યા

મરીચિ, અત્રી, અંગિરસ્, પુલસ્ત્ય, પુલહ, ક્રતુ, પ્રચેતસ્, વસિષ્ઠ, ભૃગુ અને નારદ વિરાટ પુરૂષ તો મૈથુનથી ઉત્પન્ન થયો તેમણે મનુ અમૈથુનથી ઉત્પન્ન કર્યા મનુજીએ દશ ઋષિઓને તપસ્યાના જોરથી બનાવ્યા બ્રહ્માજીએ ઇંડામા આઠ અબજ ચોસઠ ક્રોડ વર્ષ સુધી રહી ધ્યાન કરી ઇંડાના

બે કટકા કર્યા. તેથી પૃથ્વી, સ્વર્ગ, આકાશ, દિશાઓ, સમુદ્ર વિગેરે બનાવ્યું. પોતાના શરીરના બે ભાગ કરી પુરૂષ સ્ત્રી ઉત્પન્ન કર્યાં, તેમા મૈથુન સંજ્ઞા કરી વિરાટ પુરૂષ ઉત્પન્ન કર્યો. છતાં મનુજી કહે છે—આ સર્વ જગતનો બનાવનાર હું છું, તેમ તમો ઉત્તમ બ્રાહ્મણો જાણો. આ પરસ્પર વિરોધ નહિ તો બીજું શું છે ? ઠીક છે, જે શાસ્ત્રનો કર્તા સર્વજ્ઞ ન હોય, તે શાસ્ત્રમાં પરસ્પર વિરોધ આવે. એટલુંજ નહિં, પણ અઘટિત–અસંભવિત વાતો પણ આવે. તેમા આશ્ચર્ય નથી.

હુ પ્રથમજ સૂચવી ગયો છું કે જગત્મા ૨૧ પ્રકારના મતો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ ભિન્ન ભિન્ન રીતે માને છે. પ્રાયઃ તમામ પરસ્પર વિરોધભાવવાલા છે. તે તમામનો ઊલ્લેખ કરવો, અહિં ઉચિત સમજાતો નથી. છતાં થોડા શ્લોકો આપી ભિન્ન ભિન્ન મતવાળાનુ દિગ્દર્શન કરાવીશ. યથાઃ—

केचित् प्राहुर्मूर्तिस्त्रिधा गतिका हरि-शिवो ब्रह्मा ।
शंभुर्बीजं जगतः कर्ता विष्णुः क्रिया ब्रह्मा ॥
वैष्णवं केचिदिच्छन्ति केचित् कालकृतं जगत् ।
ईश्वरप्रेरितं केचित् केचिद्ब्रह्मविनिर्मितम् ॥
अव्यक्तप्रभव सर्वं विश्वमिच्छन्ति कापिलाः ।
विज्ञप्तिमात्रं शून्य च इति शाक्यस्य निश्चयः ॥
पुरुषप्रभवं केचित् दैवात् केचित् स्वभावतः ।
अक्षरात् क्षरितं केचित् केचिदण्डोद्भवं मतं ॥
याद्दच्छिकमिदं सर्वं केचिद् भूतविकारजम् ।
केचिच्चानेकरूपं तु बहुधा संप्रधाविता. ॥

ઉપર લખેલ પાંચ શ્લોકનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે

કેટલાક કહે છે ત્રણ પ્રકાર મૂર્તિ વિભક્ત થઈ હરિ, શિવ અને બ્રહ્મા શંભુ જગતનું બીજ છે જગતના કર્તા કૃષ્ણ છે, અને બ્રહ્મા ક્રિયા છે અર્થાત બ્રહ્મા તમામ ક્રિયા કરે છે કેટલાક કહે છે આ જગત વૈષ્ણવ છે, અર્થાત વિષ્ણુથી ઉત્પન્ન થએલ છે કેટલાક વાદિઓ કહે છે, કાલકૃત જગત છે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી થએલ છે એમ કેટલાક સમજે છે કેટલાક બ્રહ્માથી નિષ્પત્તિ માને છે કેટલાક (કાપિલો) અવ્યક્ત યાને પ્રકૃતિના અનુક્રમથી જગત થએલ છે તેમ માને છે શાક્યનો નિશ્ચય છે કે વિજ્ઞપ્તિ માત્ર અથવા શૂન્ય જગત છે કેટલાક પુરૂષથી પ્રભવ જગતને માને છે કેટલાક દૈવથી જગતને માને છે કેટલાક સ્વભાવથી જગત ઉત્પત્તિ માને છે કેટલાક અક્ષરથી થએલ માને છે કેટલાક ઈંડાથી જગતની ઉત્પત્તિ સમજાવે છે કેટલાક માને છે કે યદૃચ્છાનુસાર અર્થાત્ અવનવી રીતે જગત થાય છે કેટલાક પાંચ ભૂતના વિકારથી જગતની ઉત્પત્તિ માને છે કેટલાક અનેકરૂપવાળું જગત માને છે એમ અનેક પ્રકારે પોતપોતાની કલ્પના પ્રમાણે ગોઠવે છે, કેટલાક તેમાં બ્રહ્મા જગતનો પેદા કરનાર છે વિષ્ણુ રાખનાર છે અને શિવ નુકશાન કરનાર છે આમ માને છે અહિં શિવને જગતનું બીજ માનેલ છે, વિષ્ણુ જગતનો કર્તા અને બ્રહ્મા ક્રિયા કરનાર માનેલ છે આમ પરસ્પર વિરોધ છે અનાદિ સિદ્ધ

જગતને સાદિ ઠરાવવું તેમાં પરસ્પર વિરોધ અને યુક્તિ વિકલતા હોય, તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

હવે જગતના કર્ત્તા ઇશ્વર છે, તેમ માનનારા મહાનુભાવોને આપણે પૂછીશું કે ઇશ્વર જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, તે પોતાના શરીરથી કરે છે? ઇચ્છાથી કરે છે? સ્વસ્વભાવથી કરે છે કે સંકલ્પમાત્રથી કરે છે? યદિ કહો કે ઇશ્વર પોતાના શરીરથી જગતની ઉત્પત્તિ કરે છે, તો ઇશ્વર શરીરવાન ઠરશે. અને જે શરીરવાન હોય તેનો બીજો કોઇ ઉત્પાદક હોવો જોઈએ અને જે અન્ય ઉત્પાદક છે, તે પણ શરીરી હોય તો તેનો અન્ય ઉત્પાદક હોવો જોઇએ. એમ કોઈ ઠેકાણે વિશ્રાન્તિ ન હોવાથી અનવસ્થા દૂષણ આવે છે. વળી શરીરથી જગતની ઉત્પત્તિ કરવામાં અધિકરણાદિની પણ અપેક્ષા રહે છે. શરીરવાન ઈશ્વરને પોતાને રહેવા માટે તથા શસ્ત્રાદિ રાખવાને માટે જગ્યા જોઇએ. વિના આધારે શરીરવાલો ઈશ્વર તથા જગતને બનાવવાના ઓજારો ક્યાં રહે? કદાચ કોઈ કહેશે કે—અનન્ત શક્તિવાલો ઈશ્વર પોતાના શરીરને તથા જગત બનાવવાનાં ઓજારોને ગમે ત્યાં રાખે, આપણને તેની કલ્પના કરવાની જરૂર નથી. વાહ! વિધવાને છોકરાં થાય, તો તે શું ઇશ્વરની અનન્ત શક્તિનો પ્રતાપ કહેશો કે? પથ્થર ઉપર કમળ ઉગાડવાની ઈશ્વરની શક્તિ છે, તથાપિ વ્યવહાર વિરૂદ્ધ કાર્ય બને નહિં. છતા જો તેમ થાય તો સમસ્ત વ્યવહાર વ્યવસ્થિત રહે નહિં. અનાદિ વ્યવહાર કદાપિ ફરે નહિં. કૃત્રિમ વ્યવહારમા ફેરફાર થાય. શરીરવાલો ઇશ્વર તથા

જગત્‌ની ઉત્પત્તિમા ઉપયોગી ઓજારો કયા રહ્યા, તે આબાલ ગોપાલને શંકા ઉત્પન્ન કરે તેવી બીના છે તે મુંગે મોઢે સહન થઈ શકે નહિ અંધ શ્રદ્ધાવાલો તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી શકતો નથી ઉપર્યુક્ત દૂષણોથી જણાય છે કે–ઈશ્વર પોતાના શરીરથી જગત્‌ની ઉત્પત્તિ કરી શકતો નથી યદિ કહેશો કે ઈશ્વરઇચ્છાથી જગતને બનાવે છે, તો તેમ કહેવુ પણ યુક્તિરહિત છે પ્રથમ શરીરરહિત ઈશ્વરઈચ્છાથી જગતની રચના કરે છે તો શરીરી ઈશ્વર કયા રહ્યા ? ઇત્યાદિ શંકાસમૂહ તૈયાર છે જેને ઇચ્છા છે, તેને રાગ–દ્વેષ છે અને રાગદ્વેષાધીન વ્યક્તિ પક્ષપાત રહિત હોય નહિ, પક્ષપાત કરનાર સ્વયં પ્રામાણિક નથી અપ્રમાણિકનું કરેલ કાર્ય સુંદર હોતુ નથી ઈશ્વર નિત્ય હોવાથી તેની ઇચ્છા નિત્ય છે નિત્યેચ્છાથી અનિત્ય કાર્યસમૂહ ઉત્પન્ન થાય નહિ જગતની રચના કરવા ઈશ્વરને ઈચ્છા થઈ તે ઇચ્છા સપ્રયોજન છે કે અપ્રયોજન છે ? "પ્રયોજન પૂર્વક છે, કારણ કે જગત્‌ની રચના સિવાય જીવોનુ કલ્યાણ ન થાય તેથી જીવોના કલ્યાણ માટે જગત્ રચનાની ઈચ્છા થઇ" આમ કહેવુ ન્યાયથી વિરૂદ્ધ છે જેમ જગતની રચના માટે ઈચ્છા કરી, તેમ જીવોના કલ્યાણ માટે ઇચ્છાનો ઉપયોગ કર્યો હતો સર્વેષાં જીવાનાં ભવતુ મોક્ષ આટલી ઇચ્છાથીજ તમામ કાર્ય સિધ્ધ થાત શા માટે મોટી ઉપાધિ વોરવી પડી ? હવે સંસાર સિવાય મુક્તિ હોય નહિ, માટે "સંસારની અપેક્ષા હોવાથી રચના કરી," જો એમ કહેવામા આવે તો સંસારની રચના પહેલા શુ મુક્તિ ન હતી ? યદિ કહેશો કે મુક્તિ હતી તો પછી

સંસાર ન હતો, તેમા શું પ્રમાણ ? કારણુ કે શબ્દોની પ્રવૃત્તિ સાપેક્ષ છે. મુક્તિ હતી તો સંસાર હતોજ; અને સંસાર હતો તો મુક્તિ હતીજ. યથા સજ્જન શબ્દની પ્રવૃત્તિ દુર્જન શબ્દની અપેક્ષા રાખે છે; તેવીજ રીતે સત્યશબ્દ, અસત્યનો; શાહુકાર ચોર શબ્દની, સાધુ ગૃહસ્થ શબ્દની, ન્યાય અન્યાયની, રાજા પ્રજાની, ધનાઢ્ય ગરીબની ઇત્યાદિ શબ્દો એક બીજાની અપેક્ષા રાખેછે, આ વ્યવહાર અનાદિ સિદ્ધ છે તેને કોઇ દૂષિત કરનાર નથી. મુક્તિ જો અનાદિ છે તો સંસાર અનાદિ છે. બન્ને શબ્દો આપસમા સાપેક્ષ છે. યદિ આગ્રહી બની કહેવામા આવે કે જીવોના કલ્યાણ માટે જગતની રચના કરવાની ઇશ્વરની ઇચ્છા થઇ, તો મુક્તિની રચના ઇશ્વરે કેવી રીતે કરી ? તેનુ સ્વરૂપ બતાવશો કે ?. હવે બીજો પ્રશ્ન:—અપ્રયોજન ઇચ્છા થઇ; તે પણ ઠીક નથી. પ્રયોજન રહિત કોઇ મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરેજ નહિ. તો ઇશ્વર કેમ કરે ?. હવે રહ્યો ત્રીજો વિકલ્પ —'પોતાના સ્વભાવથી જગતની ઉત્પત્તિ ઇશ્વર કરે છે.' તે પણ ઉચિત લાગતું નથી. જે સ્વભાવથી ઉત્પત્તિ કરે, તે સ્વભાવથી જગતનો નાશ થઈ શકતો નથી. કદાચ કહેશો કે જગતની રચના કરવાનો સ્વભાવ જુદો છે. અને નાશ કરવાનો સ્વભાવ જુદો છે; જેમ ઇશ્વરમાં શક્તિઓ અનન્ત છે તેમ સ્વભાવો અનેક છે. આમ કહેનારે સમજવું જોઇએ કે શક્તિ અને સ્વભાવમાં ભેદ છે. શક્તિઓ એક વ્યક્તિમા અનેક રહિ શકે; કારણ તે પરસ્પર વિરોધ ભાવવાળી નથી, પણ સ્વભાવ એક વ્યક્તિમાં અનેક સંભવે નહિ. પરસ્પર વિરોધી છે. જેમ રાજરાજેશ્વરના સૈન્યમાં

અનેક સુભટો હોય છે, પરતુ નાયકો અનેક ન હોય સુભટોનુ કર્તવ્ય પોતાના નાયકની આજ્ઞા પાલવાનુ છે નાયકનુ કર્તવ્ય હુકમ કરવાનુ છે જો બહુ નાયકો હોય તો ભિન્નભિન્ન હુકમ થવાથી સુભટો ભ્રાન્તિમા પડી જાય કારણ કે અનાયક અથવા બહુનાયક સૈન્ય ખેદ પામે છે પોતાના રાજરાજેશ્વરનુ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકતા નથી તેમ શકિતઓ સુભટ જેવી છે નાયકના હુકમ પ્રમાણે કાર્ય કરનાર છે સ્વભાવ નાયક જેવો છે, ઘણા નાયકોવાળુ સૈન્ય ખેદ પામે છે અનેક સ્વભાવવાળો આત્મા કે પરમાત્મા પ્રમાણિક નથી લોકમા કહેવાય છે

ક્ષણે રુષ્ટા ક્ષણે તુષ્ટા રુષ્ટાસ્તુષ્ટા ક્ષણે ક્ષણે ।
અવ્યવસ્થિતચિત્તાના પ્રસાદોપિ ભયકર ॥

ક્ષણુમા રૂષ્ટ, ક્ષણુમા તુષ્ટ, રૂષ્ટ તુષ્ટ ક્ષણુ ક્ષણમા તેવા અવ્યવસ્થિત મનવાલાનો પ્રસાદ પણુ ભય કરનાર છે કિ પુન અન્ય ચીજ માટે ? શકિતઓ અને સ્વભાવને સરખા ગણુનારે સુભટો અને નાયકોને સરખા ગણુવા જેવુ કર્યુ છે સુભટોને અસ્ત્ર શસ્ત્રાદિની અપેક્ષા છે તેમ શક્તિઓને અન્ય કારણની અપેક્ષા છે જેમ બીજમા અકુરોત્પત્તિની શક્તિ છે, પરન્તુ મૃત્તિકા અને જળ વિના તે ફલવતી થતી નથી, તેમજ ઐશ્વરી શક્તિઓ પણુ સહકારી કારણુની અપેક્ષા રાખે છે તમામ આત્માઓમા પરમાત્મા બનવાની શક્તિ છે, પરન્તુ જીવદલ સુદર નથી, હૃદયકોમલતા વૈરાગ્યવાસનાદિ ગુણો નથી, તો તેવા આત્માનુ કલ્યાણુ કરવા ઈશ્વરની શકિત પણુ શકિતમતી નથી

કદાચ અહિં શંકા થશે કે—પાપી, દુર્ભવ્ય, અને કઠોર હૃદયવાળા જીવોનું ઈશ્વર કલ્યાણ ન કરી શકે, તો ઇશ્વરની શક્તિમા તેટલી ન્યૂનતા છે. આવી શંકાનુ સમાધાન નીચે લખેલા દૃષ્ટાન્તથી કરી લેવું.

સૂર્યના કિરણો સમસ્ત તમસ્તોમનો નાશ કરી જગતના તમામ જંતુઓને ઉપકારી થાય છે; પરન્તુ ઘુવડ જાતિને ઉપકારી થતા નથી. તેમાં શું સૂર્યના કિરણોની ન્યૂનતા છે? કદાપિ નહિ. દૂધ સ્વાભાવિક રીતે તમામ જીવોને પુષ્ઠિ કરનાર છે. છતા જવરાક્રાન્ત પુરૂષને દોષકૃત થાય છે, તેથી દૂધની ન્યૂનતા નથી, પાત્રની યોગ્યતા અયોગ્યતાપર આધાર રાખી ગુણ દોષ કરનાર થાય છે અર્થાત તેમાં પાત્રની ન્યૂનતા છે. તેવીજ રીતે શક્તિને સહકારી કારણની અપેક્ષા હોવાથી યોગ્યને તારી શકે, અયોગ્યને નહિ. માટે પૂર્વોક્ત શંકાનો અવકાશ રહેતો નથી. શકિતઓ એક વ્યકિતમા અનન્ત રહિ શકે; પરન્તુ સ્વભાવ એક વ્યકિતમાં અનેક સંભવે નહિ. અને અનેક સ્વભાવવાલો પુરૂષ પ્રામાણિક નથી. લોકમાં પણ કહેવાય છે કે "વિલક્ષણ સ્વભાવવાલો છે, માટે વિશ્વાસ કરવા જેવો નથી." તેમ ઇશ્વરમાં જગતની રચનાનો સ્વભાવ જુદો અને જગતનો ધ્વંસ કરવાનો સ્વભાવ જુદો રહે, તો ઇશ્વર બે સ્વભાવવાળો થાય અને જે ભિન્ન સ્વભાવવાલો હોય તે નિત્ય ગણાય નહિ. માટે ઇશ્વર પોતાના સ્વભાવથી જગતની રચના કરે છે, તે વિકલ્પ ઠીક નથી.

ઇશ્વર સંકલ્પ માત્રથી જગત્‌ની રચના કરે છે એમ કહેવામાં આવે, તે પણ યુક્તિવિકલ હોવાથી પ્રામાણિક નથી સંકલ્પ એ આત્માનો ગુણ છે કે શરીરનો ? અગર આત્માનો ગુણ સંકલ્પ નથી પણ ગુણ–ગુણીનો કથંચિત્ અભેદ હોવાથી આત્મા સંકલ્પ સ્વરૂપ બની જાય અર્થાત્ કર્માવૃત્ત આત્મામાં સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે ઇશ્વરમાં સંકલ્પ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ કોઇ નહિ હોવાથી સંકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી–સંકલ્પ રહેતો નથી જુઓ, પાતંજલી યોગસૂત્રમાં ઇશ્વરનું સ્વરૂપ क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्ट पुरुषविशेष ईश्वर (જુઓ સમાધિ પાદમાં ૨૪ મુ સૂત્ર) અર્થાત્ ક્લેશ અવિદ્યાદિ, કર્મ સુંદર અસુંદર, વિપાક શુભાશુભ કર્મજન્ય ફલનો અનુભવ, आशय વાસના પૂર્વોક્ત ક્લેશ કર્મ વિપાક અને આશયથી રહિત પુરૂષ વિશેષ ઇશ્વર કહેવાય છે, તેવા ઇશ્વરમાં સંકલ્પ વિકલ્પાદિક હોય નહિ જેમાં ક્લેશ કર્માદિ નથી તેમાં રાગ–દ્વેષાદિ ન હોય અને રાગ દ્વેષાદિ વિના સંકલ્પનો સંભવ નથી યદિ કહેશો કે શરીરના સંબંધથી સંકલ્પ થાય છે, પરંતુ मूलं नास्ति कुतः शाखा ? જ્યાં શરીરનો સંબંધ નથી, ત્યાં સંકલ્પ થવાની વાતજ શી ? જો ઇશ્વર શરીરવાલો ઠરે, તો અનેક દૂષણનો વરસાદ વરસવા તૈયાર છે માટે ઇશ્વરને શરીરની ઉપાધિ ઉચિત નથી ત્યારે સંકલ્પમાત્રથી જગત્‌ની રચનાની વાત પણ નિર્મૂલ છે નિજ નિજ કર્માનુસાર જગત્‌ના તમામ જીવો વિચિત્ર રંગવાળા માલૂમ પડે છે

કર્મ મહારાજનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર અસ્ખલિત ચાલે છે

રાજરાજેશ્વર હોય કે રંકેશ્વર હોય, જોગીશ્વર હોય કે ભોગેશ્વર હોય, નિર્ધન હોય કે ધનાઢ્ય હોય, રોગી હોય કે શોકી હોય, ઇશ્વર હોય કે અનીશ્વર હોય, તમામના શિર પર કર્મ મહાશત્રુ સ્વાર થએલ છે. સમસ્ત દર્શનકારોએ કર્મની સત્તા સ્વીકારી છે. ભલે જગતના કર્તા ઇશ્વર માનતા હોય યા ન માનતા હોય, પરન્તુ કર્મનું કારસ્તાન પ્રત્યક્ષ સંસાર રૂપ રંગમંડપમાં હોવાનું સહુ કોઇએ માન્ય કરેલ છે. રાજા હરિશ્ચન્દ્ર સત્યવાદી, લોકપ્રિય, ન્યાયનિપુણ હોવા છતાં કર્મ રાજાએ તેની દુર્દશા શું કરી? તે પ્રાયઃ આબાલગોપાલ જાણે છે. **અયોધ્યા**–સ્વકીય રાજધાનીને છોડી, **સુતારાને** વેચી, સ્વજન કુટુંબનો વિરહ પડયો; પુત્રનું મરણ, જ્યાં ઘણા શત્રુઓ છે, તેવા દેશમાં પરિભ્રમણ, નીચને ઘેર પાણી ભર્યું, ઇત્યાદિ વિડંબના એક જન્મમાં સહન કરી. **રાજા રામચંદ્રજી, યુધિષ્ઠિર, નલાદિ** મહા પુરૂષોના જીવનો અવલોકવાથી ખરી કર્મ સત્તાનું જ્ઞાન થાય છે. શું શું સ્થિતિ થઇ ? કેવી વિટંબના ભોગવી ? વિશેષ શું લખવું ? આખરે કર્મનું પ્રધાનપણું–પ્રદર્શિત કરવા કવિઓના મુખકમલથી આ કાવ્ય નિકલ્યું:—

> कर्मणो हि प्रधानत्वं किं कुर्वन्ति शुभा ग्रहाः ।
> वशिष्ठदत्तलग्नोऽपि रामः प्रव्रजितो वने ॥

કર્મનું પ્રધાનપણું છે. શુ કરે શુભ ગ્રહો ? **વશિષ્ઠે** **દશરથ** રાજાને **રામચંદ્રજીને** ગાદીએ બેસાડવાનું મુહૂર્ત

આપવા છતા, તેજ લગ્નમા રાજા રામચંદ્રજી વનમા ગયા તેજ વાતને સ્પષ્ટ કરતા એક કવિ કહે છે —

यच्चिन्तितं तदिह दूरतरं प्रयाति
यच्चेतसा न गणितं तदिहाभ्युपैति ।
प्रातर्भवामि वसुधाऽधिपचक्रवर्ती
सोऽहं व्रजामि विपिने जटिलस्तपस्वी ॥

અર્થાત્ જે વિચાર્યું હતુ તે અત્યન્ત દૂર ગયુ જે મનથી ગણ્યુ ન હતુ, તે અહિ આવીને ઉભુ રહ્યુ હુ ધારતો હતો કે હુ પૃથ્વીનો માલીક ચક્રવર્તી થઇશ, પરન્તુ તેજ હુ હાલ તાપસની માફક વનમા જાઉ છુ

આટલેથીજ નથી પરન્તુ વનમા સીતા મહાસતીનુ હરણ થયુ આ બધુ કોણે કર્યુ ? કર્મે ઈશ્વરે નહિ સ્વય રાજા રામચંદ્રજીને કેટલાક ઈશ્વર માને છે, પરન્તુ રાજા રામચંદ્રજીને વિડંબના કરવામા કર્મને શરમ ન આવી તો પામર પ્રાણિઓની શી વાત ? ઠીક છે—

यादृशं क्रियते कर्म तादृशं भुज्यते फलम् ।
यादृशमुप्यते बीजं फलं तादृशमाप्यते ॥

અર્થાત્ જેવુ કર્મ કરાય, તેવુ ફળ ભોગવાય છે જેવુ બીજ ક્ષેત્રમા વવાય છે, તેવુ ફળ પમાય છે જવ વાવનારને ઘઉ મળતા નથી કોઇ માણસ જવને વાવીને એક પગે ઉભો રહી, આહાર પાણીનો ત્યાગ કરી, એકાગ્ર ચિત્તથી ઈશ્વરનુ ધ્યાન કરે કે, હે નાથ ! હે પ્રભો ! હે કૃપાસિંધો ! मम गोधूम

ददस्व, देहस्व, ઇત્યાદિ પ્રાર્થના કરનારને પણ ઘણું મલી શકે નહિ અર્થાત્ જેવું કર્મ કર્યું હોય તેવું ફલ મલે છે. અન્ય કોઇની સત્તા ફારફેર કરી શકવાની નથી. આ વાસ્તવિક સ્થિતિ હોવા છતાં કેટલાક ભદ્રિક જીવો કહે છે કે ઇશ્વરની ઇચ્છાનુસાર સુખ દુઃખ મલે છે, પરન્તુ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે વાતને કબુલ રાખતા નથી. તેઓ કહે છે:—

सुखस्य दुःखस्य न कोपि दाता
परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ।
पुराकृतं कर्म तदेव भुज्यते
शरीरहेतोस्त्वरया त्वया कृतम् ॥

સુખ દુઃખનો દેનાર જગતમાં કોઇ નથી. બીજો આપે છે એ પ્રકારની બુદ્ધિ તે કુબુદ્ધિ છે. પૂર્વ કરેલ કર્મ તેજ ભોગવાય છે. શરીર માટે જે છેદન ભેદન તાડન તર્જનાદિ તેં જલદીથી કરેલ, તેનો આ વિલાસ છે.

જીવોએ કરેલ કર્મ, કોઈ અન્યથા કરી શકતું નથી. અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. જુઓ શલાકા પુરૂષોની સ્થિતિ:—

यद्वज्रमयदेहास्ते, शलाकापुरुषा अपि ।
न मुच्यंते विना भोगं स्वनिकाचितकर्मणः ॥

અર્થાત્ જેના વજ્રમય દેહો છે, તેવા વાસુદેવ, પ્રતિવાસુદેવ, બલદેવ, દ્વાદશ ચક્રવર્ત્તિઓ, તથા ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરો એમ ૬૩ પ્રકારના પુરૂષો પણ સ્વનિકાચિત કર્મોના ભોગ વિના છુટકારો પામતા નથી.

એ પ્રમાણે પરમપૂજ્ય પદવીના ધારકો પણ કર્મના ભોગ વિના છૂટયા નહિ, માટેજ તત્ત્વવેત્તાઓએ સ્પષ્ટ કથન કર્યું કે तस्मै नम कर्मणे તે કર્મને નમસ્કાર થાઓ સર્વોત્તમ સત્તાધારી જગતમા કર્મ છે કર્મ કરે તે કોઇ ન કરે, કર્મનીજ પુષ્ટિનુ એક ઔર સુભાષિત જુઓ—

नमस्यामो देवान्ननु हतविधेस्तेऽपि वशगा
विधिर्वंद्य सोऽपि प्रतिनियतकर्मैकफलद ।
फल कर्मायत्त यदि किममरै किंच विधिना
नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्य प्रभवति ॥

અર્થાત્—જે દેવતાઓને આપણે નમસ્કાર કરીએ છીયે તે દેવો પણ હતભાગ્ય વિધિને વશવર્તી છે માટે વિધિ વદનીય છે નહિ, તે પણ વિધિ પ્રતિનિયત કર્મના ફલ દેનાર હોવાથી તેને નમવાનુ શુ પ્રયોજન છે ? દેવતાઓથી વિધિ બલવાન છે, અને વિધિ કરતા કર્મ બલવાન છે કર્મ આગલ વિધિનુ કાઇ ચાલતુ નથી. માટે કર્મને નમસ્કાર હો

મહાનુભાવો ! ગમે તેટલા ઉપાયો કરો, પરન્તુ પૂર્વમા કરેલ કર્મ કોઇ રીતે અન્યથાભાવ પામતુ નથી ઇશ્વરની શક્તિ કર્મને વધારવા ઘટાડવાની નથી નવા જુના કરવાની નથી ન્યુનાધિક ફળ દેવાની નથી ગજાને રક કરવાની નથી, ધર્માત્માને નરકમા લઇ જવાની શક્તિ નથી, અધર્મીને સ્વગમા લઇ જવાની નથી, જીવ પોતાના પુણ્ય પાપથી સ્વર્ગ નરક સુખ દુખાદિ મેળવે છે હા, ઇશ્વરને સાક્ષી માનીએ તો માની

શકાય. પરન્તુ તમામ વાતના કર્તા હર્તા મનાય નહી. જે દુનિયાથી સર્વથા ભિન્ન છે, જેને રાગ-દ્વેષ-મોહ-મમતા-રોગ-શોક-ક્રોધ-માન-માયા-લોભાદિ નથી, તે દુનિયાના ફંદમાં શા માટે ફસે ?

ભકતોએ ભક્તિના આવેશમા આવી, કર્મનો મર્મ જાણ્યા સિવાય, ગતાનુગતિક બની, તમામ આરોપ ઇશ્વર પર દઇ દીધો. પંડિતોએ પણ દીર્ઘ વિચાર કર્યો જણાતો નથી. કેવલ વ્યાપ્તિ આગલ કરી ઇશ્વરને જગતના કર્તા ઠરાવ્યા. જેમ કે-" જે જે કાર્ય છે, તે કર્તાધીન છે. જગત્ પણ કાર્યરૂપ હોવાથી તેનો કર્તા કોઇ હોવો જોઇએ. " ઇતર મનુષ્યોમાં જગત્ જેવા કાર્યનું કર્તૃત્વ સિદ્ધ થતું નથી. માટે ઇશ્વર જગતરૂપ કાર્યનો કર્તા છે. પરન્તુ પક્ષપાત છોડી એકાન્તમાં બેસી એ વિચાર ન કર્યો કે-જગતમાં ચીજના બનાવનાર જેટલા કર્તાઓ દેખાય છે, તે તમામ હાથ પગાદિ શરીરવાલા છે. નિરવયવ કોઇ કર્તા નથી. તો જગતરૂપ કાર્યનો કર્તા ઇશ્વર સાવયવ છે કે નિરવયવ છે ? યદિ નિરવયવ કહો તો સર્વથા કર્તૃત્વાભાવવાલો ઇશ્વર છે. યદિ સાવયવ કહો, તો ઇશ્વર કાર્યાન્તર્ગત થયો. કેમકે અવયવવાલી ચીજ કાર્ય ગણાય. માટે જો ઇશ્વર સાવયવ છે, તો કાર્ય રૂપ થયો. તેનો કર્તા અન્ય હોવો જોઇએ. તે કર્તા સાવયવ છે કે નિરવયવ છે ? ઇત્યાદિ વિકલ્પજાલ કોઈ જગાપર વિશ્રાન્તિ પામશે નહિં. નિરવયવ કહેવામાં આવે, તો કર્તા ઠરે નહિ. સાવયવ કહો તો તે કાર્યરૂપ થયો

તેથી તેનો કર્તા અન્ય હોવો જોઇએ. અને તેમા પણ તે સાવયવ કે નિરવયવ ? તેજ પ્રશ્ન રહે માટે તેમ માનવામા અનવસ્થા નામનુ મોટુ દૂષણ આવે છે તેથી ઇશ્વર જગત્‌ના કર્તા કદાપિ સિદ્ધ થઇ શકતા નથી

આમ ઇશ્વરને કર્ત્તા માનવાવાળાઓ પણ કર્મની સત્તાને સારી રીતે અનુભવે છે, તથાપિ આગ્રહગ્રહવશવર્તીઓ 'ઇશ્વરની તમામ લીલા છે' 'ઇશ્વર કરતેજ થાય છે' 'ઇશ્વરનો પ્રેર્યો જીવ નરકે સ્વર્ગે જાય છે' 'મરણ જન્મ જરાદિ તમામ ઇશ્વરને આધીન છે' ઝાઝુ શુ કહેવુ ? 'જે જે કાર્ય જગતમા થાય છે, જીવો કરે છે, તે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી થાય છે' 'આપણુ કર્યું કાંઈ થતુ નથી' આમ કહેવાને તૈયાર થાય છે પરન્તુ આમ કહેનારા પોતાના પુરૂષાર્થને મોટો ધક્કો લગાડે છે, હિમ્મતને હારે છે, વિવેકને ભુલી જાય છે, તથા સામાન્ય ન્યાયને પણ તિલાજલી આપે છે ધારો કે કોઇ પુરૂષે અજ્ઞાન તથા ક્રોધાદિને પરવશ થઇ કોઇ માણસનુ ખુન કર્યું, તેનો કેસ જડ્જની સામે ચાલ્યો તમામ પ્રકારના શાક્ષી તથા દર્શનીય પુરાવાથી સિદ્ધ થયુ કે આ માણસે અમુક વ્યક્તિનુ ખુન કર્યું છે કાયદાનુસાર ફાસીનો હુકમ થયો તે વારે ખુની કહેશે કે-" મહારાજ, મારો દોષ નથી ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મે ખુન કર્યું મે સ્વતત્ર ખુન કર્યું નથી માટે મને મુક્ત કરો જે કરવુ હોય તે ઇશ્વર ઉપર કરો કદાચ મારનાર અને મરાવનાર બન્ને દોષી ઠરતા હોય તો તે પ્રમાણે થવુ જોઈએ.

હું એકલો માર્યો જાઉં છું." આ પ્રમાણે ખુનીનાં વચનો સાંભળી જજ્જ ઈશ્વરને જગતના કર્તા માનતો હોય, તો પણ ઈશ્વરની પ્રેરણાથી ખુન કર્યું, ઈશ્વર દૂષિત છે, તેમ કબુલ કરશે ખરો કે ? એક સામાન્ય ન્યાય છે કે-बुद्धि कर्मानुसारिणी બુદ્ધિ કર્માનુસારી હોય છે. યથાઃ—

यत्नानुसारिणी विद्या लक्ष्मी पुण्यानुसारिणी ।
दानानुसारिणी कीर्त्तिर्बुद्धि कर्मानुसारिणी ॥

વળી પણ કહ્યું છે—

किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मणा ? ।
प्रायेण हि मनुष्याणां बुद्धि कर्मानुसारिणी ॥

અર્થાત્—ઉદ્યમને અનુસાર વિદ્યા, પુણ્યને અનુસાર લક્ષ્મી, દાનને અનુસાર કીર્તિ, તેમ કર્માનુસારિણી બુદ્ધિ હોય છે. પોતાના કર્મથી પ્રેરાએલો બુદ્ધિમાન પુરૂષ શું કરે ? પ્રાયઃ મનુષ્યોને બુદ્ધિ કર્માનુસારી હોય છે.

સમસ્ત દૂષણવ્યુહથી મુકત ઈશ્વર કોઇનું ભલું બુરૂં કરતો નથી. જે ભલું બુરૂં થાય છે, તે પોતાના સુકૃત દુષ્કૃતથી થાય છે. જુઓ નીચેનું સુંદર સુભાષિતઃ—

तुल्यप्रतापोद्यमसाहसाना केचिल्लभन्ते निजकार्यसिद्धिम् ।
परे न,नामात्र निगद्यतां 'मे' कर्मास्ति हित्वा यदि कोपि हेतुः ॥

તુલ્ય પ્રતાપ, તુલ્ય ઉદ્યમ અને તુલ્ય સાહસવાલા બન્ને શત્રુઓ જય માટે લડે છે, તેમાં એકને વિજય મલે છે અન્યને નથી મલતો, તેનું કારણ કોઇ મને કર્મ. સિવાય અન્ય બતાવશો ?

જો ઈશ્વર કહેવામા આવે, તો તે બન્નેપર સમદ્રષ્ટિવાલો છે, પ્રતાપ ઉદ્યમ અને સાહસાદિ તુલ્ય હોવાથી તે પણ કોઇ કારણ થઇ શકે નહિ માટે નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે જેનો શુભ કર્મોદય, તે વિજયી અને બીજો અવિજયી એક માતાના ઉદરથી ઉત્પન્ન થએલ પરિવારમા, એક પિતાના વિર્યથી પેદા થએલ સમુદાયમા, એક વંશથી પ્રભવેલ પ્રજામા અથવા સમસ્ત મનુષ્ય જાતિમા વિચિત્ર આકૃતિ, વિચિત્ર પ્રકૃતિ, વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ, વિચિત્ર વિપત્તિ, વિચિત્ર સંપત્તિ, વિચિત્ર વર્ણ, વિચિત્ર ગંધ, વિચિત્ર સ્વર, વિચિત્ર પ્રતાપ, વિચિત્ર સ્વભાવ, વિચિત્ર આયુષ્યાદિ જોવાય છે, એનુ કારણ ચિરંતન કર્મને છોડી અન્ય કોઇ કારણ જગત્રયમા કોઇ બતાવશે કે? માતાના ગર્ભમા નવ માસ કલલાદિ પ્રકારે વધેલ–વૃદ્ધિ પામેલ ગર્ભ સ્વસ્થાનથી બહાર આવે છે તેમા કર્મ છોડી અન્ય કોઇ કારણ છે કે? કોઇ નહિ કેવલ કર્મજ કારણ છે અહિ કોઇકને શંકા થવાનો સંભવ છે કે કર્મ સ્વયં જડ છે, તો જડમા તેવુ કયુ જ્ઞાન છે? કે અમુકને સુખ દેવુ, અમુકને દુઃખ દેવુ, સ્વર્ગે, નરકે લઇ જવુ, ઈત્યાદિ તે કરે છે આ શંકા જેના હૃદયમા થાય તેણે વિવેકપૂર્વક વિચારવુ કે જેમ ચેતનમા અનન્ત શક્તિ છે, તેમ જડમા અનન્ત શક્તિ છે તે યોગ્ય સામગ્રી પામી પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે આ વાતનો તત્ત્વવેત્તાઓએ અનુભવ કરેલ છે એક વાત તો આબાલગોપાલ સમજી શકે તેવી છે જેમ લોહ અને ચમક બન્ને જડ છે, છતા યોગ્ય દેશને પામી

ચમક લોહને ખેંચે છે. તેમાં અન્ય કોઇ પ્રેરક નથી તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે. સૂર્ય વિકાશી કમલ સૂર્યની સન્મુખ ફરતું રહે છે. તેમાં અન્યની પ્રેરણાનું કામ નથી. જુઓ ગીતાજીના પાંચમાં અધ્યાયના ૧૪–૧૫ બે શ્લોકઃ—

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥
नादत्ते कस्यचित्पापं न चैवं सुकृतं प्रभुः ।
अज्ञानेनावृत ज्ञान तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ १५ ॥

અર્થાત્ પરમાત્મા લોકના કર્તા નથી, લોકોના કર્મોને પેદા કરતા નથી અને લોકના કર્મના ફળનો સંયોગ કરી આપતા નથી. સ્વભાવ પ્રવૃત્તમાન છે. ૧૪ પરમાત્મા કોઇનું પાપ કે પુણ્ય લઇ લેતા નથી. અજ્ઞાન વડે કરી જ્ઞાન ઢકાએલ હોવાથી જીવો મોહ પામે છે. ૧૫

સત્યવકતાઓ સ્પષ્ટ લખી દે છે, પરંતુ કદાગ્રહીઓ પોતા તરફ અર્થને ખેંચી જાય છે. પૂર્વોકત બે શ્લોકમાં સ્વાભાવિક જગત માનેલ છે. કુદરતનેજ માન આપેલ છે. તે કથંચિત ઠીક છે. જ્યાં પોતાનો હક્ક સાચો ઠરાવવો હોય ત્યાં અર્થને ફેરવવો પડે છે. અહિં ‘ પ્રભુ ’ શબ્દનો અર્થ ઇશ્વર છે, છતાં ‘ પ્રભુ ’ શબ્દનો અર્થ આત્મા કરી, આત્માને પરતંત્ર બનાવી, ઇશ્વરમાં કર્તૃત્વ સિદ્ધ કરવા કોશીશ કરેલ છે; પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે કર્તા, ભોકતા, ભ્રમણશીલ, પરિનિર્વાતા આત્મા છે.

यः कर्ता कर्मभेदाना भोक्ता कर्मफलस्य च
ससर्ता परिनिर्वाता स ह्यात्मा नान्यलक्षण ॥

કર્મના ભેદો જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામકર્મ, ગોત્રકર્મ, અને અંતરાયરૂપ આઠ કર્મનો કરનાર, તેજ કર્મના ફલનો ભોક્તા, ચોરાશી લાખ જીવયોનીમા ભ્રમણ કર્તો, સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વડે કર્મનો ક્ષય કરી નિર્વાણનો લાભ લેનાર એજ આત્મા છે અન્ય લક્ષણ આત્માનુ નથી

લોકમા કહેવત છે કે–'કરશે તે ભરશે' આત્મા શુભાશુભ કર્મ કરે છે તેજ ભોગવે છે અન્ય કોઇ ભાગીદાર થતુ નથી સા લોકમા એવો વ્યવહાર ચાલે છે કે–" પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર, ધન, ધાન્ય, દેશ, ભડાર તમામ ઇશ્વરનુ છે "

પરન્તુ આ તો **ઔપચારિક** છે અતદ્ભાવમા તદ્ભાવનો આરોપ કરવો તેને **ઉપચાર** કહે છે ઇશ્વરનુ કાઇ નથી છતા તમામ ઇશ્વરનુ છે તેમ કહેવાય છે, એ પોતાની નમ્રતા મહાનુભાવતા બતાવવા માટે છે જેમ કે કોઇને ઘેર કોઇ પરમ ત્યાગી મહાત્મા જઇ ચઢ્યા, તેણે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો કે "આ છોકરા કોના છે ?" ઘરનો માલીક એટલે છોકરાનો બાપ કહેશે કે 'આપના છે ' તે મહાત્મા તો પરમ બ્રહ્મચારી છે, તેના છોકરા કયાથી હોય? પરન્તુ વસ્તુનો ધણી સિદ્ધિ રીતે આ મારી વસ્તુ છે, તેમ પ્રમાણિત કરતા નથી ધ્વનિ તેજ છે કે 'મારી વસ્તુ છે ' ઇશ્વરના સંબંધમા પણ તેમજ જાણવુ કેટલાક દેશમા હજી સુધી ભાષા તેજ વપરાય છે કે જે કર્મ સત્તાને

પ્રકટ પદ આપે છે. કોઇને પુછવામાં આવે " કે તને અમુક વાતની ખબર છે ? " ત્યારે તે ઉત્તર આપે છે કે " દઇ જાણે " અર્થાત્ દૈવ જાણે. દૈવ કર્મનું નામ છે.

पूर्वजन्मकृतं कर्म तद्दैवमिति कथ्यते ।

અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાં કરેલ કર્મને દૈવ કહેવાય કોઇ એક સ્થળે કહ્યું છે.—

यत् तत्पुराकृतं कर्म न स्मरन्तीह मानवाः ।
तदिह पाण्डवज्येष्ठ ' दैवमित्यभिधीयते ॥ १ ॥

અર્થાત—જે તે પહેલાં કરેલ કર્મ અહિં મનુષ્યોને યાદ આવતું નથી, તે આ હે યુધિષ્ઠિર ! " દૈવ " આ પ્રમાણે કહેવાય છે. આમ ઘણા પ્રમાણ દૈવ માટે છે—જુવો **અમિતગતિ** કૃત **સુભાષિતરત્નસંદોહ**, પૃષ્ઠ ૫૫૯ શ્લોક બીજો. **વાનેરૂપણઘાપિશત**—

भवितव्यता विधाता कालो नियतिः पुराकृतं कर्म ।
वेधा विधिः स्वभावो भाग्यं दैवस्य नामानि ॥

ભવિતવ્યતા, વિધાતા, કાલ, નિયતિ, પૂર્વે કરેલ કર્મ, વેધ, વિધિ, સ્વભાવ અને ભાગ્ય આ બધા **દૈવનાં** નામો છે.

' દૈવ ' પુરાકૃત કર્મને કહે છે, તે માટે પ્રમાણો આપેલ છે. તથાપિ અમિતગત્યાચાર્ય આ પ્રમાણે કથન કરે છે.

यत्सौख्यदुःखजनकं प्राणभृता सञ्चितं पुराकर्म ।
स्मरति पुनरिदानीं तद्दैवं मुनिभिः समाख्यातम् ॥

સુખ દુખને ઉત્પન્ન કરનાર, પ્રાણિઓએ જન્માન્તરમા

સચિત કરેલ કર્મ, જે હમણા વિપાક સમય યાદ આવે છે, તેને મુનિવરો ' દૈવ ' એવી સજ્ઞા આપે છે

કર્મના નામાન્તર દરેક દર્શનકારોએ ભિન્ન ભિન્ન રા ખેલ છે માયા, પ્રકૃતિ, અદૃષ્ટાદિ અને પૂર્વે બતાવેલ નવ નામ એ તમામ કર્મના નામ છે અતદ્દૃષ્ટિથી અવલોકશો તો જરૂર માલમ પડશે કે કર્મ પ્રધાન છે બલ કે સ્થાન પ્રધાન નથી લોકમા પ્રચલિત વાત છે કે હર હરિ વિગેરે દેવોએ સમુદ્રનુ મથન કર્યું તેમાથી અનેક ચીજો નિકલી, પરન્તુ ભાગ્ય પ્રમાણે વિભાગ થયો હરને વિષ અને હરિને લક્ષ્મી કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે અસલમા પૃથ્વી, પરમાત્મા આત્મા, કર્મ, જલ, અગ્નિ, વનસ્પતિ, આકાશાદિ પદાર્થો દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, કોઇએ બનાવ્યા નથી, બનાવશે નહિ, કોઈ બનાવતુ પણ નથી

નિજ નિજ કર્માનુસાર સયોગ વિયોગાદિ થયા કરે છે દૈવાધીન તમામ ચાલતુ આવેલ છે અને ચાલશે પરન્તુ વચ્ચે વચ્ચે વાદીઓ જાગ્યા બ્રહ્માની ઉત્પત્તિની કલ્પના કરી " જગત્-રચના બ્રહ્માજીએ કરલ છે " ઈત્યાદિ માન્યતા પ્રચલિત થઇ, ત્યારે દૈવ શબ્દના વિધાતા વેધા અને વિધિ પર્યાયને બ્રહ્માના નામ સાથે જોડી દીધા પરન્તુ વાસ્તવિક વિધાતા વેધા અને વિધિ દૈવના નામ છે પૂર્વે કહેવાઈ ગયુ છે કે જન્માન્તરે કરેલ કર્મનુ નામ દૈવ છે

કાર્યસિદ્ધિમા જેમ કર્મ કારણ છે, તેમ ઉદ્યમ, કાલ,

સ્વભાવ અને **નિયતિ** પણ સહકારી કારણ છે. પાંચે કારણના સંયોગમાં કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. તેમ કેટલાક આચાર્યો પ્રતિપાદન કરે છે. કેટલાક આચાર્યો **ઉદ્યમ, કાલ, સ્વભાવ,** અને **નિયતિ** આચારને કર્મમાં અન્તર્ભુત કરે છે. ઠીક શું છે? તે નક્કી કરવાનું વાચક વર્ગ પર રાખીશું. આપણું કર્તવ્ય બન્ને વર્ગનો આશય ટુંકમાં બતાવવો તે છે. પ્રથમ પાંચ કારણવાદી કહે છેઃ- કર્મ, ઉદ્યમ, કાલ, સ્વભાવ અને નિયતિ વિના કોઇપણ કાર્ય થતું નથી. એક ન્યૂનતામાં કાર્યની ન્યૂનતા છે જેમ સાત **નય**ના સમુદાયથી વસ્તુ સ્વરૂપ યથાર્થ જણાય છ. **નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય,** ભાવાદિ નિક્ષેપ સમૂહથી વસ્તુનો નિક્ષેપ સુંદર થાય છે. દાન, શીલ, તપ, ભાવથી ધર્મનું સાધન થાય છે. પૂર્વોક્ત કારણ સમુદાયમાં ન્યૂનતા રહેવાથી વસ્તુ સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવામાં હરકત પડે છે. નામાદિ નિક્ષેપમાંથી એક નિક્ષેપનો અનાદર કરવામા આવે, તો વસ્તુની સ્થાપના ઠીક થાય નહિ. દાન, શીલ, તપ, ભાવાદિમાંથી એકનો અનાદર કરવામાં આવે, તો ધર્મ સાધન ઠીક ગણાય નહિ. તેમ કર્મ, ઉદ્યમ, કાળ, સ્વભાવ, અને નિયતિ એ પાંચ કારણમાંથી કોઇ કારણની ઉપેક્ષા કરવામા આવે તો કાર્યસિદ્ધિમાં ખલલ પહોંચે તથા એક એક નયનું કથન મિથ્યા છે, તેમ એક એક કર્મ, ઉદ્યમાદિથી કાર્યસિદ્ધિ મિથ્યા જાણવી. **સમ્મતિતર્ક**માં તેજ વાત બતાવી છે. **યથાઃ**—

कालो सहावणियई पुव्वकय पुरिसकार णेगंता ।
मिच्छत्तं ते चेव उ समासओ हुंति सम्मत्त ॥

કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વ કરેલ કર્મ, અને પુરૂષાકાર, એ પાચમાથી એક એકને કારણ માને તો **મિથ્યાત્વ**, તે પાચના સમુદાયને કારણ માને તો **સમ્યકત્વ** છે

અહિ દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક સમજાવવાની જરૂર છે કુમારી કન્યામા બાલકોત્પત્તિની શકિત છે, તે **કર્મ** સમજો તે શકિતની સફલતા ઉદ્યમાધીન છે, એટલે પુરૂષનો સયોગ થાય, તો તે શકિત ફલવતી થાય કદાચ કુમારી કન્યા બાલબ્રહ્મચારિણી રહે, અથવા વિવાહ અનન્તર પતિનુ મરણ થાય, કુલ મર્યાદાનુસાર પુનર્લગ્ન ન કરે, તો તે શકિત ઉપયોગમા આવે નહિ તેમ કર્મને પણ કેટલાક સહકારી કારણ મલ્યા વિના તેનો વિપાકોદય અનુભવાય નહિ પ્રદેશોદય અનુભવાય જેમ તલમા તેલ છે, પરન્તુ યત્રના સયોગ વિના તેલ નિકલે નહિ પડ્યા પડ્યા ખોખા થઈ જાય અર્થાત્-પ્રદેશ દ્વારા તેલની શકિત ઊડી જાય તેમ કુમારી કન્યામા રહેલ બાલકોત્પત્તિની શકિત વિખરાઇ જાય હવે કન્યામા બાલકોત્પત્તિની શકિત છે પુરૂષનો સયોગ પણ થયો, પરન્તુ ઋતુ કાલ વિના બાલકોત્પત્તિની શકિત અને પુરૂષનો સયોગ બન્ને નિષ્ફલ છે **યત શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય**, દ્વિતીય સ્તબક, શ્લોક ૫૩ તથા ૫૪—

> न कालव्यतिरेकेण गर्भबालशुभादिकम ।
> यत्किञ्चिज्जायते लोके तदसौ कारण किल ॥ ५३ ॥
> काल पचति भूतानि काल सहरति प्रजा ।
> काल सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रम ॥ ५४ ॥

અર્થાત્—કાલના વિના ગર્ભબાલશુભાદિક કોઇ કાર્ય થતું નથી. જે કાંઇ લોકમા થાય છે, તેનુ કારણ આ કાલ છે. કાલ ભૂતોને પચાવે છે. કાલ પ્રજાનો સંહાર કરે છે. સુતી પ્રજામા કાલ જાગતો છે. કાલ દુરતિક્રમ છે. કરાલ કાલપિશાચના પ્રચંડ પ્રતાપે બાલ વૃદ્ધ થાય છે, નવીન વસ્તુ જુની થાય છે. જેમ કર્મ અને ઉદ્યમ કાર્યસિદ્ધિ પ્રત્યે કારણ છે; તેમ કાલ પણ કારણ છે. બાલકોત્પત્તિની શક્તિ છે, પુરૂષનો સંયોગ થયો, રૂતુકાલની પ્રાપ્તિ છે, પરન્તુ સ્વભાવની દરકાર છે. જો કન્યાનો ગર્ભાશય ગર્ભધારણ કરવાના સ્વભાવવાલો નથી, અર્થાત્ ગર્ભ-ધારણ-કરવાનું સ્થાન અધોમુખ હોવાથી માતાનું રક્ત અને પીતાનું વીર્ય એકમા રેહેવા સ્થાન શુદ્ધ નહિ હોવાથી કદાપિ માંસપેશી થવાનો સંભવ નથી, તો બાલકોત્પત્તિની શક્તિ, પુરૂષોદ્યમ અને ઋતુકાલ, ત્રણે કારણ વ્યર્થ છે. यतः—

न स्वभावातिरेकेण गर्भबाल–शुभादिकम् ।
यत्किञ्चिज्जायते लोके तदसौ कारणं किल ॥

સ્વભાવ વિના ગર્ભ, બાળ, શુભાદિક થતું નથી. જે કાંઇ લોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું કારણ આ **સ્વભાવ** છે. તમામ ભાવો પ્રત્યે સ્વભાવ કારણ છે. તેમ ગર્ભોત્પત્તિમા પણ સ્વભાવ કારણ છે. બાલકોત્પત્તિની શક્તિ, પુરુષોદ્યમ, ઋતુકાલાદિ, તથા સ્વભાવ ચાર કારણનો સમુદાય એકત્ર થાય. છતા ભવિતવ્ય-તારૂપ કારણ ન હોય, તો પુત્રોત્પત્તિરૂપ કાર્ય થાય નહિ. ગર્ભા-શયથી ગર્ભ ચવી જાય, ખરી જાય, ગળી જાય, અથવા

માતાના પ્રાણ સાથ ગર્ભ નષ્ટ ભ્રષ્ટ થઈ જાય આવીજ રીતે બીજુ દૃષ્ટાન્ત લક્ષ્યમા લ્યો

બીજમા અ કુરોત્પત્તિની શક્તિ વિદ્યમાન છે, પરન્તુ ઉદ્યમ વિના ફલવતી થાય નહિ બીજ કોઠારમા પડયુ પડયુ સડી જાય, પણ ત્યા અ કુરોત્પત્તિનો સભવ નથી જ્યા મૃત્તિકા જલાદિ સામગ્રી છે, તે જગ્યા પર બીજને નાખવામા આવે, તો અ કુરોત્પત્તિ થવા સભવ છે ભલે બન્ને કારણની વિદ્યમાન દશા હોય, પરન્તુ કાલની પણ જરૂરીયાત છે બીજમા અ કુરોત્પત્તિની શકિત છે, ઉદ્યમ કરી યોગ્ય જગ્યાપર નાખવામા આવ્યુ, પણ કાલ અનુકૂલ નથી તો કાઈ નથી જુઓ પ્રથમ વરસાદ પુષ્કળ થયો ખેતરમા બીજ વાવવા ની યોગ્યતા થઈ પરન્તુ કાલની અપેક્ષા ખેતીવાન્ રાખે છે અર્થાત બાજરી જવાર વિગેરે વાવે છે, પણ ઘઉ ચણા અલસી વિગેરે થતુ નથી તેથી કોઈ વાવતુ નથી કારણ તેનો સમય નથી, કાલ ની વિના સમય કાઈ થતુ નથી જુઓ જગતમા ચાલતી કહેવત—

> ધીરે ધીરે રે મના, ધીરે સબ કુછ હોય,
> માલી સિંચે સો ગુણા ઋતુ આયા ફળ હોય

ઋતુ વિના વનસ્પતિઓ ફલતી નથી વૈદ્યો પણ ઋતુને અનુકૂલ અનુપાન દર્શાવે છે દવાના ગુણ—દોષ ઋતુને અનુકૂળ હોય છે કિંબહુના ? ઋતુકાલ પણ કારણ છે અ કુરોત્પત્તિની શક્તિ છે, બીજને યોગ્ય ખેતરમા નાખેલ છે, કાલ પણ અનુકૂળ છે પરન્તુ સ્વભાવ કારણ ન હોય તો કાઈ થાય નહિ જે કે

કોરડું મગમાં અંકુરોત્પત્તિની શકિત ફલીભૂત થવાનો સ્વભાવ નથી. કોરડુ મગ જળમાં નાખો, ભીંજાવો, કે જ્યાં મૃત્તિકા-જળ છે, તેવા ક્ષેત્રમાં વાવો; પરન્તુ પલળે નહિ, કે ઉગે નહિ. કેમકે તેમાં નરમ થવાનો કે ઉગવાનો સ્વભાવ નથી. જે ચીજમા જે સ્વભાવ નથી, તે થાય નહિ. જેમ દુધનું દહી થાય, પરન્તુ પાણીનું દહી થાય નહિ. કદાચ કોઇ યુકિતથી પ્રયોગથી પાણીનું દહીં બનાવે, પરન્તુ તેમાંથી ઘી નિકલે નહિ. તેમજ તેમાં તેવો સ્વાદ પણ હોય નહિ. ખર, ઉંટ, સસલા વિગેરેને શૃંગ આવતાં નથી. સ્ત્રીવર્ગમાં પુરૂષની માફક મૂચ્છ હોતી નથી. આનું કારણ કે તે વસ્તુમાં તે સ્વભાવ હોતો નથી. માટે સ્વભાવની આવશ્યકતા છે. બીજમાં અંકુરોત્પત્તિની શક્તિ છે, યોગ્ય ક્ષેત્રમાં બીજ વાવેલ છે, કાલ પણ અનુકૂલ છે, સ્વભાવ પણ સુંદર છે, પરન્તુ ભવિતવ્યતા વિના ફલસિદ્ધિ થાય નહિ. અવશ્યભાવીભાવ પણ કાર્ય પ્રતિ કારણ છે. પૂર્વોક્ત ચાર કારણના સમુદાયથી કાર્ય થવાની સંભાવના થઈ છે; પરન્તુ **હોણહાર** ન હોય તો કોઈ અકસ્માત્ વિઘ્ન ઉપસ્થિત થાય જેથી થએલ કાર્યસિદ્ધિની આશા નિરાશારૂપ થઇ જાય. અવશ્યંભાવીભાવ પ્રાયઃ અન્યથા થતો નથી. કહ્યું છે કે—

> अवश्यम्भा विभावानां प्रतिकारो भवेद् यदि ।
> प्रतिकुर्युर्नं किं नूनं नलराम-युधिष्ठिराः ॥

અવશ્યંભાવીભાવનો પ્રતિકાર હોતો નથી. જો હત, તો **નલ** -રામચંદ્રજી અને **યુધિષ્ઠિર** કેમ ન કરત? જરૂર કરત. અતએવ

નક્કી છે કે પાચ કારણના સમુદાય વિના કાર્ય થતુ નથી આ વાત યુક્તિસિદ્ધ નિર્વિવાદ છે છતા ઈશ્વરને જગતના પ્રપચમા કેમ પાડતા હશે ? ઘણા બુદ્ધિશાલીઓ તત્ત્વજ્ઞાનની સસ્થા આગળ કે સ્કૂલો આગળ લખે છે કે " પુરુષપ્રયત્ન, ઈશ્વર ઇચ્છા " ' ઈશ્વરમા રાગ દ્વેષ નથી, તો ઇચ્છા કયાથી હોય ? માટે " પુરુષપ્રયત્ન ઈશ્વર ઇચ્છા " રૂપ જે વાક્ય છે તેને બદલે આમ લખાય તો સુદર ગણાય " **પુરુષ પ્રયત્ન, કર્મ-પ્રભાવ** " શુભાશુભ કર્માનુસાર ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે પર્વોક્ત પાચ કારણમાથી ચાર કારણ વાસ્તવિક રીતે કર્મમા અતર્ભૂત થાય છે

કાલ, સ્વભાવ, ઉદ્યમ અને ભવિતવ્યતા—આ ચાર કારણનો સમાવેશ કર્મમા આ પ્રકારે થાય છે—પ્રત્યેક જીવો પર આઠ આઠ કર્મ લાગેલ છે, તે આઠ કર્મની સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાની આ પ્રમાણે બતાવે છે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીયકર્મ, તથા અતરાય કર્મની ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ છે મોહનીય કર્મની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે નામ અને ગોત્ર કર્મની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે અને આયુષ્ય કર્મની ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ છે આ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સમજવી જઘન્ય યાને હલકામા હલકી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, દર્શનાવરણ કર્મ, મોહનીય કર્મ અતરાયકર્મ, અને આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ એક અતર્મુહૂર્તની છે વેદનીય કર્મની દ્વાદશમુહૂર્તની, નામ અને ગોત્ર કર્મની આઠ મુહૂર્તની સ્થિતિ છે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે

જે સ્થિતિ તે મધ્યમ સ્થિતિ ગણાય છે. સ્થિતિ કહો કે કાલ કહો. સ્થિતિના પરિપાક વિના ફલ સિદ્ધ થાય નહિ, માટે કર્મની સ્થિતિરૂપ જે કાલ, તે પણ કર્મમા અન્તર્ભૂત થાય છે. હવે કર્મની આઠે પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન છે. પ્રકૃતિ કહો કે સ્વભાવ કહો. આઠ કર્મની પ્રકૃતિ દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક આ પ્રમાણે બતાવેલ છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિ જ્ઞાનને ઢાંકનાર હોવાથી પડદા તુલ્ય માનેલ છે. જેવો પડદો હોય, તેવું અવલોકન થાય છે. ગાઢ પડદો પડેલ હોય. તો વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજાય નહિં, તેથી હલકો પડદો હોય તો યથા કથંચિત્ કાંઇક સ્વરૂપ સમજાય. એથી પણ કાંઇક સૂક્ષ્મ હોય તો વસ્તુનું સ્વરૂપ વિશેષ સ્પષ્ટ સમજાય. જેમ જેમ પડદો સૂક્ષ્મ થતો જાય, તેમ તેમ વસ્તુનું જ્ઞાન વધતું જાય છે. અત્યારે આપણે મનુષ્ય માત્રમાં જ્ઞાનગુણની કલા ન્યૂનાધિક દેખીએ છીએ. અનુભવીએ છીએ. તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મની વિચિત્ર પ્રકૃતિ સિદ્ધ થાય છે. દર્શનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિ પ્રતિહાર યાને દ્વારપાલ જેવી છે. દ્વારપાલની પ્રતિકૂલતાનુકૂલતાએ રાજાદિનું અદર્શન, દર્શન થઇ શકે છે. તેમ દર્શનાવરણીય કર્મની પ્રતિકૂલતાનુકૂલતાએ આત્માનું અદર્શન દર્શન થઇ શકે છે. વેદનીય કર્મની પ્રકૃતિ મધુલિપ્ત તરવારની ધારા જેવી છે. તે તરવારની ધારા ચાટવાથી પ્રથમ મધુર લાગે છે, પરંતુ જીભ કપાવાથી પાછળથી દુઃખ થાય છે, તેમ શાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી જીવો સાંસારિક સુખ ભોગવે છે, તે સમય આનંદ અનુભવે છે, પરંતુ

પાછળથી વિપાકોદય સમય ભારે કષ્ટ સહે છે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ મદિરા જેવી છે દારૂ પિનાર ઉલટુ પુલટુ દેખે છે, બોલે છે, અને અનુચિત કામ કરે છે ગુપ્ત વાતને પ્રગટ કરે છે તેમ જીવો મોહનીય કર્મના ઉદયથી અસાર સમાગને સારભૂત દેખે છે વિપ તુલ્ય વિષયોને અમૃતનો કુડ સમજે છે કારાગાર રૂપ દારાઓને સુખની સેવધિ માને છે શુ આગ્રુ લખુ ?

મોહનીય કર્મના ઉદયથી જાણકાર અજાણ બની બાળ ચેષ્ટા કરી અધોગતિમા જાય છે દારૂનો વ્યસની પ્રાય તમામ વ્યસનમા ધીમે ધીમે ફસે છે, તેમ જીવો મોહનીયકર્મના જોરથી તમામ કર્મનો બધ કરે છે એક દારૂના વ્યસનને છોડનાર તમામ વ્યસનથી મુક્ત થાય છે, તેમ મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરનાર જીવ તમામ કર્મનો ક્ષય કરે છે यथा —

गर्भसूच्या विनष्टायां यथा ताळो विनश्यति ।
तथा कर्म क्षयं याति मोहनीये क्षय गते ॥

અર્થાત્—જેવી રીતે વચ્ચેનો અકુરો નાશ થયે છતે તાલવૃક્ષનો નાશ થાય છે, તેમ મોહનીય કર્મનો ક્ષય થયે છતે તમામ કર્મનો ક્ષય થાય છે મદિરાપાન કરનાર ઘરમા રહેલ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેમ જીવ મોહનીય કર્મના ઉદયથી સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર જે આત્માની લક્ષ્મી, તેને મેળવી શકતો નથી પાચમા આયુષ્ય કર્મની પ્રકૃતિ પગમા બેડી તુલ્ય બતાવી છે, જેટલી મુદતની કેદ હોય ત્યા સુધી કેદ ભોગવવી પડે છે કદાચ કોઇ કારણસર મુદત પૂરી થયા વિના

છુટી જાય છે. તેમ આયુષ્યકર્મના કારણથી જીવ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરકગતિમાં જાય છે. ત્યાં તેને નિજ આયુષ્યાનુસાર અમુક વખત સુધી સુખ દુઃખની સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે. કદાચ મનુષ્યગતિ અને તિર્યંચગતિમાંથી સોપક્રમ આયુષ્યકર્મના કારણુસર મુદત પૂરી થયા વિના પણ તે છુટી જાય છે.

છઠ્ઠા નામકર્મની પ્રકૃતિ ચિત્રકાર–ચિતારા જેવી છે. ચિત્રકાર વિચિત્ર આકૃતિઓ બનાવે છે, તેમ નામકર્મના કારણથી એક જાતિમાં ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિવાળા મનુષ્યો અને તિર્યંચો વિગેરે દેખાય છે, તે નામકર્મનો પ્રતાપ છે. ગોત્રકર્મની પ્રકૃતિ કુંભાર જેવી છે. કુંભાર જેમ નાના, મોટા, હલકા, ભારી. સુંદર, અસુંદર, ઘડા બનાવે છે, તેમ ગોત્રકર્મના કારણથી જીવો ઉચ્ચ નીચ ગોત્રમાં અવતાર લે છે. ગોત્રકર્મના કારણથી હલકો, ભારે, નાનો, મોટો, સુંદર, અસુંદર ગણાય છે. આઠમા અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિ ભંડારી–ખજાનચી જેવી છે. રાજા અમુક રકમ અમુકને આપવાનો હુકમ કરે, પરન્તુ ભંડારીની મરજી ન હોય તો ધક્કા ખવરાવી દાન લેનારને થકવે, તથા પૂર્ણ આપે પણ નહિ. તેમ જીવરાજા અંતરાય કર્મના ઉદયથી વિદ્યમાન વસ્તુનો ઉપયોગ કરી શકે નહિ અંતરાય કર્મના પાંચ ભેદ છે. **દાનાન્તરાય કર્મ, લાભાન્તરાય કર્મ, ભોગાન્તરાય કર્મ, ઉપભોગાન્તરાય કર્મ** અને **વીર્યાન્તરાય કર્મ**. દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય આ પાંચ પૈકી જેના અંતરાયકર્મનો ઉદય થાય, તે વસ્તુને જીવ

યથાર્થ અથવા કાઈક ન્યૂન સ્વરૂપમાં પણ મેલવી શકતો નથી જેમકે દાનાન્તરાય કર્મનો ઉદય થાય, ત્યારે જીવ ચિત્ત, વિત્ત અને પાત્રની જોગવાઇ મળી હોય છતા દાન દઇ શકે નહિ, તેમ બીજા ચાર ભેદમા પણ સમજી લેવુ

ઉપર આઠ કર્મની પ્રકૃતિ ટુ કમા બતાવી પ્રકૃતિ કહો કે સ્વભાવ, કર્મમા અ તર્ભૂત થાય છે ઉદ્યમ કહો, પુરૂષાકાર કહો, પરાક્રમ કહો, તમોમ ઉદ્યમના નામ છે, તે વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ અથવા ક્ષયરૂપ છે જો ઉદ્યમ વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ હોય તો કર્મમા સમાવેશ થાય છે, જો ક્ષય રૂપ હોય તો આત્મામા અ તર્ભૂત થાય છે ભવિતવ્યતા કર્મના વિપાકરૂપ છે, તેનો કર્મમા સુતરા સમાવેશ થાય છે માટે કર્મ તે જ સકલ કાર્યસિદ્ધિનુ કારણ ગણાય, તો હરકત નથી કેટલાક સુભાષિત વાક્યો કર્મને પ્રધાનપદ આપે છે યથા –

कर्मणो हि प्रधानत्वं किं कुर्वन्ति शुभा ग्रहा ? ॥
तस्मै नम कर्मणे ॥
भाग्य सर्वत्र कारणम ॥
कर्मायत्त फल पुसाम् ॥
न चलतीय भाविनी कर्मरेखा ॥
कर्मैव शुद्धमतयो यतयो गृणन्ति ॥
फलति कपाल न भूपाल ॥

ઇત્યાદિ ગ ભીરાર્થ વાક્યો કર્મને કારણ સમજે છે યથા —

नैवाकृतिः फलति नैव कुल न शील,
विद्याऽपि नैव न च जन्मकृताऽपि सेवा ।

कर्माणि पूर्वतपसा किल संचितानि,
काले फलन्ति पुरुषस्य यथेह वृक्षाः ॥

સુંદરાકૃતિ ફલતી નથી, તેમ કુલ અને શીલ ફલતાં નથી, વિદ્યા પણ ફલતી નથી. જન્મપર્યન્ત કરેલ સેવા પણ ફલતી નથી, તપસ્યા વડે પૂર્વભવમાં એકઠા કરેલ કર્મો સમય પર ફલે છે. જેમ વૃક્ષો પુરૂષને સમયપર ફલ આપે છે.

જૂઓ, પુરૂષો ઘણા પ્રકારના પ્રયત્ન કરે પણ પૂર્વોપાર્જિત કર્મમાં ફારફેર થાય નહિ.

विधत्तां वाणिज्यं श्रयतु नरनाथं प्रविशतु
द्युलोकं पातालं व्रजतु भजतां वा धनपतिम् ।
अधीतां शास्त्रौघं द्रढयतु तपोऽभ्यस्यतु कलाः
पुरोपात्तं कर्म स्फुरति न तथाऽपि ह्यपरथा ॥

અર્થાત્ વેપાર કરો, પૃથ્વીપતિની સેવા કરો, દેવલોકમાં પ્રવેશ કરો, પાતાલમા જાઓ, ધનપતિને ભજો, શાસ્ત્રના સમૂહનો અભ્યાસ કરો, તપોભાવના દ્દઢ કરો, કલાઓનું શિક્ષણ લ્યો, તો પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલ કર્મ અન્યથા થતું નથી અર્થાત્ ગમે તેવો ઉદ્યમ કરો પરન્તુ કરેલ કર્મથી અધિક ફલ મળે તેમ નથી.

જેઓ ઈશ્વરને કર્તા હર્તા માને છે, તે પણ કબૂલ કરે છે કે જીવોના કર્મ કરતાં અધિક યા ન્યૂન ફલ દેવામાં ઈશ્વર સમર્થ નથી. જેવાં કર્મ હોય, તે પ્રમાણે ફળ આપે છે. ઈશ્વર નવાં કર્મ આપવામાં, તેમ જુનાં હરણ કરવામાં તથા કર્માધિક ફલ આપવામાં શક્તિમાન્ નથી. આ વાત તમામ દર્શનકારો

સ્વીકારે છે અને કર્તા કર્મના ફળ દેનાર ઈશ્વર છે, એમ માને છે પરન્તુ આ વાતનુ નિરાકરણુ આગળ કરેલ છે, છતા અહિ કહેવુ જોઇએ કે કર્મના ફલ દેવા માત્રથી ઇશ્વરમા અપૂર્વ ચમત્કાર પ્રગટ થતો નથી

અમારા કર્માનુસાર ફળ આપનાર ઈશ્વર એક પ્રકારનો વેપારી ઠરશે જેમ વેપારી દ્રવ્યાનુસાર માલ આપે છે, તેથી વેપારી ગ્રાહકનો ઉપકારી નથી, ગ્રાહકો વેપારીના ઉપકારી છે તેમ કર્માનુસાર ફળ આપનાર ઈશ્વરે ઉપકાર કર્યો નથી પ્રત્યુત જીવોએ ઈશ્વરને ઉદ્યમી બનાવ્યો છે વલી એક દેશમા અતિ વૃષ્ટિ, બીજા દેશમા અનાવૃષ્ટિ, અપર દેશમા રોગોપદ્રવ, અન્યદેશમા પૂર્ણ શાન્તિ, કોઇ દેશમા યુદ્ધાદિ કોલાહલ, અન્યત્ર પૂર્ણ પ્રેમ ભાવ, ઈત્યાદિ વિલક્ષણુ દશ્યો આપણે અનુભવીએ છીએ, તેનુ કારણુ ઈશ્વર કે કર્મ ? ઈશ્વર કહી શકાય નહિ કારણુ તે તો સમદૃષ્ટિ છે પરમકૃપાલુ-પરમદયાલુ છે તેથી અમુક દેશમા અતિવૃષ્ટિ, અમુક દેશમા અનાવૃષ્ટિ, ઉપદ્રવ, અનુપદ્રવાદિ કર્તવ્ય ઈશ્વરનુ હોઇ શકે નહિ અનાયાસ કહેવુ પડશે કે-**શુભાશુભ કર્મની તમામ લીલા છે જેવા કર્મોદય હોય તેવા ફળો મલે છે અર્થાત્ ઈશ્વર તમામ શુભાશુભ કાર્યોનો સાક્ષી છે પણુ કર્તા નથી**

ધર્મ અને ધર્મીની ઓળખાણ

પ્રિય વાચના ! ધર્મની ઓળખાણ કરવા સારૂ આ લેખને સાદ્યન્ત વાચવાની જરૂર છે પ્રથમ કેટલેક દૂર સુધી આર્ય અનાર્યનો પ્રસગ ચલાવ્યા પછી તેના ઉપરથી ધર્મ અને અને ધર્મીને જાણવાનુ સહેલુ થઇ પડશે માટે પ્રથમ આર્ય અનાર્યનુ વિવેચન કર્યા બાદ ધર્મ અને ધર્મીને સમજાવવામા આવશે

આ અસાર સસાર રૂપ પારાવાર (સમુદ્ર)ના વિશાળ બેટમા વસતા મનુષ્યો મુખ્ય બે ભેદોની અન્દર વહેચાએલા છે એક આર્ય, બીજા અનાર્ય આર્યની સખ્યા થોડી છે, જ્યારે અનાર્યની સખ્યા તેના પ્રમાણમા ઘણી વધારે છે આર્ય અને અનાર્ય એ બે શબ્દો સ્વય તેના અર્થના ગુણ દોષનુ કથન કરે

છે, છતાં સામાન્ય પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યોને સ્પષ્ટતા થવા સારૂ તેનો થોડો અર્થ લખવામાં આવે તો તે અનુચિત ગણી શકાશે નહિ. જે ઠેકાણે તીર્થંકરાદિ ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષો, ગણધરો અને ચરમ શરીરીની ઉત્પત્તિ છે, તેને આર્ય દેશ કહે છે, અને તે દેશની અન્દર જન્મ લેનાર મનુષ્યો આર્ય કહેવાય છે. જ્યારે તેનાથી ભિન્ન દેશમાં જન્મ લેનાર અનાર્યો કહેવાય છે. આ તેનો સામાન્ય અર્થ, ક્ષેત્ર આશ્રયી બતાવ્યો. પરંતુ 'આર્ય' એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિદ્વારા એવો અર્થ ઉપલબ્ધ થાય છે કેઃ—

ऋच्छति दूरीभवति सर्वहेयधर्मेभ्य इति आर्यः ।

'સર્વ તજવા લાયક ધર્મથી જે દૂર રહે તેને આર્ય જાણવો.' તેનાથી ઉલટા આચરણ યુક્ત માણસને અનાર્ય સમજવો. હવે આપણે આ ભરતક્ષેત્રની વાત કરીએ. તેની અન્દર બત્રીશ હજાર દેશો છે, તે માંહેના કેવળ સાડી પચીશ દેશ આર્ય છે, જ્યારે તે સિવાયના તમામ અનાર્ય દેશો છે, એમ શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણીને પ્રદર્શિત કર્યું છે: તેનાં નામો શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. જેવાં કે મગધદેશ અને રાજગૃહ નગર, અંગ દેશ અને ચંપાનગર, બંગદેશ અને તામ્રલિપ્તી નગરી, કાશી દેશ અને વારાણસી નગરી, ઇત્યાદિ દેશ તથા નગરીઓ સૂયગડાંગ સૂત્રના પહેલા શ્રુતસ્કન્ધના પાંચમાં અધ્યયનની ટીકામાં શ્રીકોટ્યાચાર્યે બતાવેલ છે, તથા છેલ્લો કેકૈય દેશનો અર્ધોભાગ આર્ય એમ મળી સાડી પચીશ આર્ય દેશ એક ભરતક્ષેત્રમાં છે, જ્યારે ૩૧૯૭૪ાા અનાર્ય દેશ તેની

અન્દર છે ' અનાર્ય ' એટલા માટે કે તેની અન્દર ધર્મસંજ્ઞા યાને ધર્મચેષ્ટા નથી, અર્થાત્ શ્રી તીર્થંકર મહારાજે પ્રરૂપેલા વાસ્તવિક દાન, શીલ, તપ, ભાવાદિનો ત્યા અભાવ છે ત્યા અધર્મને ધર્મ માનવામા આવે છે, કારણ કે જગલી મનુષ્યો પોત પોતાની મરજી મૂજબ દેવની કલ્પના કરે તો તેને ધર્મ સંજ્ઞા ગણી શકાય નહિ તીર્થંકર મહારાજે પ્રરૂપેલ ધર્મ તો માત્ર આર્ય દેશની અન્દરજ ઉપલબ્ધ થાય છે કદાચ પૂર્વોક્ત અનાર્ય દેશની અન્દર જો વાસ્તવિક ધર્મચેષ્ટા ઉપલબ્ધ થાય તો તેમા આર્ય દેશનો વ્યપદેશ કરી શકાય જે પ્રમાણે આર્ય દેશના કેટલાક વિભાગ જગલ રૂપ થઇ પડયા અને કાલાંતરે તેની અન્દર જગલી મનુષ્યો આવીને વસ્યા તે કારણથી તે પ્રદેશને અનાર્ય કહેવાય તોપણ કઈ અડચણ નહિ જેમ આર્ય દેશમા સખ્યાબન્ધ અનાર્ય છે, તેમજ અનાર્ય દેશમા પણ આર્યભાષાદિની પ્રાપ્તિ થવાથી તેને આર્ય કહેવામા કોઇ હરકત નથી

પન્નવણાજી સૂત્રના પ્રથમ પદમા પત્ર ૫૮ ઉપર 'આર્ય' ના ભેદ આ પ્રમાણે બતાવવામા આવેલ છે મૂળ બે ભેદ –(૧) ઋદ્ધિમાન્ આર્ય (૨) અનૃદ્ધિમાન્ આર્ય ઋદ્ધિમાન્ આર્યનો અર્થ એ થાય છે જે આત્મ ઋદ્ધિવાળા, (નહિ કે દ્રવ્યવાળા) પછી ભલે ધન ધાન્યાદિ ઋદ્ધિ તેની પાસે હોય યા ન હોય, તે આત્મ ઋદ્ધિવાળાના છ પ્રકાર બતાવવામા આવેલા છે, જેમ કે —

(૧) અરિહંત (૨) ચક્રવર્તી (૩) બલદેવ (૪) વાસુદેવ (૫) જંઘાચારણ (૬) વિદ્યાચારણ.

હવે બીજા અનૃદ્ધિસંપન્ન આર્ય નવ પ્રકારે છે તેના નામ.—(૧) ક્ષેત્રાર્ય (૨) જાત્યાર્ય (૩) કુલાર્ય (૪) કર્માર્ય (૫) શિલ્પાર્ય (૬) ભાષાર્ય (૭) જ્ઞાનાર્ય (૮) દર્શનાર્ય (૯) ચારિત્રાર્ય. વાંચનાર ! આવા ભેદ પ્રભેદ વિગેરેના અપિરિચિત નામો સાંભળી ગભરાઇશ નહિ. તે દરેકના અર્થ પણ હવે બતાવવામાં આવે છે. પ્રથમ ક્ષેત્રાર્યની વાત સાડી પચીશ આર્યદેશના સંબંધમાં વિસ્તારથી લખાઇ ગઇ છે, તેથી અહીંઆં તેને ફરીથી વર્ણવવાની જરૂર નથી. હવે બીજા જાતિઆર્ય યદ્યપિ અનેક પ્રકારના છે, તો પણ મૂલસૂત્રમાં તેના છ ભેદ પાડેલા છે, (૧) અમ્બષ્ઠ (૨) કલિંદ (૩) વૈદેહ (૪) ચેદિક (૫) હરિક (૬) ચુંચુણ રૂપં ઇભ્યજાતિ અભ્યર્ચનીયાદિ અનેક જાતિઓ લોકમાં છે.

હવે ત્રીજા કુલાર્યના મુખ્ય પણે છ ભેદ બતાવેલા છે. (૧) ઉગ્ર કુલ (૨) ભોગ કુલ (૩) રાજન્ય કુલ (૪) ઇક્ષ્વાકુ કુલ (૫) જ્ઞાત કુલ (૬) કૌરવ કુલ.

ચોથા કર્માર્ય અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રની અંદર કહેલા છે. જેવા કે—દોસિકા, સૌત્તિકા, સુક્તિવેતાલિકા, ભંડવેતાલુકા વિગેરે.

પાંચમા શિલ્પાર્ય પણ અનેક પ્રકારના છે.–તંતુવાય, દરજી, પટ્ટકાર, દતિકારાદિ અનેક પ્રકારના જાણવા.

હવે છઠા ભાષાર્યના ભેદ ગણાવે છે —

સસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ ભાષાના જાણનાર તથા બોલનાર ભાષાર્ય કહેવાય છે તેમજ અર્ધમાગધી ભાષાના જાણનારને ભાષાર્ય કહેલ છે અર્ધમાગધી ભાષા તેને કહેવાય છે કે જે ભાષા અઢાર દેશની ભાષાઓ એકઠી મળીને બોલવામા આવે છે અઢાર પ્રકારની લિપિ અને અઢાર ભાષા એ તમામના જાણકારને ભાષાર્ય કહેવાય છે, અથવા તો તે લિપિ કે ભાષાઓમાના એક એના જાણનારને પણ ભાષાર્ય કહેવાય છે

હવે સાતમા જ્ઞાનાર્યના પાંચ ભેદ છે મતિજ્ઞાનાર્ય, શ્રુતજ્ઞાનાર્ય, અવધિજ્ઞાનાર્ય, મનપર્યાયજ્ઞાનાર્ય અને કેવલજ્ઞાનાર્ય

તેમજ આઠમા દર્શનાર્યના મુખ્ય બે ભેદ છે—(૧) સરાગ દર્શનાર્ય (૨) વીતરાગ દર્શનાર્ય

હવે પહેલા સરાગ દર્શનાર્યના દશ ભેદ પડી શકે છે, આ દશ ભેદો કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરીને પાડવામા આવેલ છે જે પ્રમાણે દાનાદિ ચાર, ધર્મના કારણ હોવાથી લોકો તેને ચાર પ્રકારનો ધર્મ કહે છે, તેજ પ્રમાણે જેનાથી દર્શન રૂપ કાર્ય થાય છે, તે કારણને પણ દર્શન કહેવાય છે તે સરાગ દર્શનના દશ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) નિસર્ગ રૂચિ—નિસર્ગ એટલે સ્વભાવ અર્થાત્ કોઇ એક જીવને ગુરૂના ઉપદેશ વિના માત્ર દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે દર્શનનો લાભ થાય તે નિસર્ગરૂચિ દાખલા

તરીકે કોઇ એક ચીજ આ સંસારાવર્ત્તમાં ભમતાં ભમતાં અમુક દર્શનીય રૂપવાળી સ્વાભાવિક રીતેજ થાય છે, તે જ પ્રમાણે જીવ જાતિસ્મરણાદિ વડે અથવા તો સ્વાભાવિક રીતેજ સત્ય પદાર્થનું પરિજ્ઞાન મેળવે, અર્થાત્ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ સંબંધે તત્ત્વજ્ઞાન પામે. તેમજ જીવાદિ નવ પદાર્થનું સ્વરૂપ વીતરાગ શાસનાનુસાર સદ્દહે, તે પહેલો નિસર્ગરૂચિનો ભેદ કહ્યો.

(૨) ઉપદેશ રૂચિ–શ્રુતજ્ઞાનના જોરથી તથા સદ્ગુરૂના સમાગમથી કુદેવાદિનું સ્વરૂપ જાણી સુદેવાદિ તત્ત્વોનું પરિજ્ઞાન કરે તે શ્રદ્ધાનનું નામ ઉપદેશ રૂચિ.

(૩) આજ્ઞા રૂચિ–જે માણસ વિશેષ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતમાદિ પદાર્થોને જાણતો નથી, તેમજ તર્ક વિતર્કમાં પણ જેની બુદ્ધિ આગળ વધતી નથી, પરન્તુ કેવળ તીર્થંકર પ્રરૂપિત સકળ પદાર્થ યથાર્થ છે, એવી જેને સંપૂર્ણ આસ્થા હોય તે ત્રીજો આજ્ઞા રૂચિ.

(૪) સૂત્રરૂચિ–અંગપ્રવિષ્ટ તેમજ અંગબાહ્ય પ્રકરણાદિ સમસ્ત ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાથી તેની અન્દર રહેલ પરસ્પર અવિરૂદ્ધ વાક્યો તથા કર્મ વિગેરેની સુંદર વ્યાખ્યા જોવાથી જે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તે સૂત્રરૂચિ.

(૫) બીજ રૂચિ–દાખલા તરીકે ઈશ્વરસિદ્ધિ જેના મનમાં થઇ તેને જેમ સમસ્ત તત્ત્વોનું જ્ઞાન થઈ જાય, તેજ પ્રકારે એક પદથી હજારો પદનો નિશ્ચય જેના વડે થાય તે બીજરૂચિ સમજવું.

(૬) અધિગમ રૂચિ-વિશિષ્ટ પ્રકારના જ્ઞાન વડે પદાર્થની પીછાણ કરનાર અધિગમ રૂચિ ગણાય છે

(૭) વિસ્તાર રૂચિ—ધર્માસ્તિકાયાદિ ષડ્દ્રવ્યના ગુણ પર્યાયાદિનો જેણે પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણો વડે નિશ્ચય કર્યો છે તથા નયોવડે જેણે પદાર્થ રત્નની કસોટી કરેલી છે, તેમજ સ્યાદ્વાદશૈલી રૂપ હિંડોળાખાટ ઉપર પદાર્થ રૂપ બાળકને જેણે ખૂબ ઝૂલાવેલ છે તે પુરૂષને વિસ્તાર રૂચિ ગણવામા આવે છે

(૮) ક્રિયારૂચિ-આ આઠમો ભેદ બહુજ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી તપાસવાનો છે કારણ કે ક્રિયા કરવી, કરાવવી ઘણીજ કઠણ છે ક્રિયાના અનેક ભેદો છે, તેમાના થોડાએક આગળ જતા બતાવવામા આવશે, પરન્તુ ત્યાર પહેલા ક્રિયાનુ થોડુ વિવેચન અહીં રજુ કરવામા આવે છે

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ સમાધિની નિર્મળતા પૂર્વક વૃદ્ધિ કરવી, પાચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિ રૂપ જે અષ્ટ પ્રવચન માતા, તેની રક્ષા કરવી, પ્રાણાતે પણ સ્વપ્રતિજ્ઞાથી હઠવુ નહિ, તથા તીર્થંકર મહારાજે જે સમય સમયની ક્રિયા બતાવેલ છે તેને આદર પૂર્વક કરવી. સારાશ કે મુક્તિ હેતુક એવી અમૃત ક્રિયા કરવી, વળી તે પૂર્વોક્ત ક્રિયા, વિષક્રિયાદિ જે હેય ક્રિયાઓ છે, તેના પરિહાર પૂર્વક કરવી, પરંતુ ક્રિયાહીન થવુ નહિ ક્રિયા રૂચિ મનુષ્ય શુકલપક્ષી ગણાય છે જેને માત્ર અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્ત સસાર બાકી છે, તેવા માણસનુ નામ શુકલપક્ષી છે જ્યારે કૃષ્ણપક્ષી જીવને

અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તથી અધિક, યાવત્ અનન્ત પુદ્ગલપરાવર્ત્ત સુધી સંસારમાં ભટકવાનું બાકી છે, એમ કહેવામાં કાંઇ અતિશયોક્તિ નથી. શ્રી વીતરાગ ભગવાનના માર્ગમાં ક્રિયાને પ્રધાન પદ, કહો કે સર્વોત્તમ પદ આપવામાં આવેલ છે. જેણે ક્રિયા લોપી તેણે સર્વ લોપેલું છે એમ સમજવું. શાસ્ત્રકારો મુક્ત કંઠથી પોકારે છે કેઃ— **यः क्रियावान् स पण्डितः** જે ક્રિયાવાન્ હોય તેને જ પંડિત જાણવો.

હવે ક્રિયાના થોડા એક ભેદો બતાવે છેઃ—

પ્રયોગ ક્રિયા, ઉપાય ક્રિયા, કરણીય ક્રિયા, સમુદાન ક્રિયા, ઇર્યાપથિક ક્રિયા. સમ્યક્ત્વ ક્રિયા, મિથ્યાત્વ ક્રિયા વિગેરે.

પ્રયોગ ક્રિયાના બે ભેદ પડી શકે છેઃ—(૧) દ્રવ્યપ્રયોગ ક્રિયા (૨) ભાવ પ્રયોગ ક્રિયા. પ્રથમ દ્રવ્ય પ્રયોગ ક્રિયા એટલે, અમુક પુદ્ગલોનું બીજા પુદ્ગલોની સાથે પ્રેરણાથી અથવા સ્વાભાવિક રીતે મળવું તે. (૨) ભાવ પ્રયોગ ક્રિયાના ત્રણ ભાગ પડે છેઃ-(૧) મનોદ્રવ્ય સાથે આત્માનો જે શુદ્ધ ઉપયોગ કરવો તે, (૨) વચન વર્ગણા વડે આત્માનો શુદ્ધ ઉપયોગ, તેમજ (૩) કાયથી જે શુભગમનાત્મક ક્રિયા કરવી તે.

ઉપાય ક્રિયા—જે ઉપર પ્રમાણે બીજી ગણાવવામાં આવી છે તે ઉપયોગ પૂર્વક વાંચવા ભલામણ કરવામાં આવે છે. જે ઉપાય વડે કરીને કોઇ પણ ચીજ કરાય તેને ઉપાય ક્રિયા કહીએ. દાખલા તરીકે જેમ ઘટ બનાવવા વાસ્તે પ્રથમ માટી

ખાણમાથી કાઢવી, પછી તેમા જળ મેળવવુ, બાદ ખૂબ મર્દન કરવુ, ત્યારબાદ એક નાજુક માટીનો પિંડો ચક્રપર મૂકી ચક્ર ફેરવવુ, ત્યાર પછી શિક્ષિત કુભાર હાથ વડે કરીને તે મૃત્પિંડને ઘટાકાર બનાવે તે સર્વ ઉપાયક્રિયા સમજવી તેજ પ્રમાણે દરેક કાર્યની અન્દર સ્વબુદ્ધિ વડે વિચારી લેવુ

હવે ત્રીજી કરણીયક્રિયા તે આ પ્રમાણે —જે વસ્તુથી અમુક કાર્ય થતુ હોય તે જ વસ્તુથી તે થઈ શકે જેમકે, ઘટ માટી વડે બને છે, પરન્તુ તે કાઇ વેળુથી બની શકે નહિ, તે જ પ્રમાણે દાન, શીલ, તપ, ભાવ, વૈરાગ્ય, શાતિ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, પરોપકાર, તથા સત્યાદિ સુન્દર ગુણગણથી ધર્મ થઈ શકે છે, પરન્તુ તે શુ પરનિન્દા, વિકથા, અસત્યોપદેશ, હિંસા, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહાદિથી થઇ શકે ખરો કે ? નહિ, કદાપિ નહિ આજકાલ પ્રાય કેટલા એક અલ્પજ્ઞો સત્યને બાજુએ મૂકી સર્વજ્ઞપણાનો ડોળ કરી મહીમડળની અન્દર નવા પથો, તથા નવા કલેશો ઉત્પન્ન કરે છે કેટલા એક દોઢ ચતુરો પોતે માની લીધેલા કેટલા એક આચાર્યોના જીવન વૃત્તાતો લખી સ્વય પોતાના શિરપર મિથ્યા વાતની પ્રરૂપણા કરવાનો ભાર વ્હોરી લે છે, તેવા જીવો વાસ્તવિક દયાને પાત્ર છે, એમ કહ્યા વિના ચાલશે નહિ હુ અત્યારે વલ્લભાચાર્યજીનુ ચરિત્ર લખનારનો એક દાખલો અહિ આપુ ચુ આનો લેખક જો કે સાક્ષર ગણાય છે, છતા નિરક્ષરની પક્તિમા બેસે તો ના નહિ આના લેખકે, તેના લખાણ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે, જૈનધર્મ સપૂર્ણતયા જાણેલ નથી અરે ! તેણે તો નથી જાણેલ એમા તો

આશ્ચર્ય શું? પરંતુ જે પુરૂષનું ચરિત્ર પોતે લખેલ છે, તેણે પણ યથાસ્થિત જાણેલ હોય એમ અનુમાન થઇ શકતું નથી. કારણ કે જો જૈનધર્મનાં સ્વરૂપને તેઓ સારી પેઠે જાણતા હોત તો પ્રથમ તેમણે જૈનોનાં સવિસ્તર મંતવ્ય લખવાં જોઇએ, અને ત્યાર બાદ તેના ખંડનમાં અનુક્રમવાર ઉતરવું વ્યાજબી ગણાય. પરંતુ અત્યાર સુધીમાં કોઇ પણ આચાર્યે તેમ કર્યું હોય એમ મારી દૃષ્ટિમા આવતું નથી. શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યે બ્રહ્મસૂત્ર પર ભાષ્ય રચ્યું છે તેની અંદર ખુદ, શંકરસ્વામી સ્યાદ્વાદ શૈલીને યથાર્થ સમજી શકયા નથી. તેમણે, મારે કબૂલ કરવું જોઇએ કે. નવ-તત્ત્વ, સાતનય, સપ્તભંગી વિગેરેનાં નામ માત્ર જાણેલ છે, પરંતુ તેનો ગંભીર આશય પોતે સમજી શકયા હોય એમ માનવું મુશ્કેલ છે,ખરૂં છે કે,સર્વજ્ઞના પ્રરૂપેલ પદાર્થોને છદ્મસ્થો જેવી જોઇએ તેવી રીતે સ્વયં સમજી શકે નહિ. જો તેઓ સમ-જવા ભાગ્યશાલી થયા હોત તો કદાપિ જૈનો ઉપર અઘટિત આક્ષેપ કરવા ઇચ્છા કરત નહિ, કારણ કે તેઓ સ્યાદ્વાદના ખંડનમાં લખે છે કે—'જળની અંદર શીત તથા ઉષ્ણ એવા બે વિરૂદ્ધ ધર્મો એક કાળમાં ઉપલબ્ધ ક્યાં થઇ શકે છે?' ઇત્યાદિ. પરંતુ આ કથન તેમનું સ્વયં કલ્પિત છે, કારણ કે જૈનો કોઇ રીતે તેમ માનતાજ નથી, સ્યાદ્વાદ શૈલીનું આલં-બન તેઓ સાપેક્ષ રીતે કરે છે, તે તો ગમે તેવા પ્રતિવાદીને મૂંગે મોઢે સ્વીકાર્યા વિના ચાલશે નહિ, કેમકે જો નહિ સ્વીકા-રશે તો તેઓનાજ મંતવ્યની હાનિ થશે. લ્યો, આપણે એક પ્રસ્તુત દૃષ્ટાન્ત લઇએ. શ્રી વલ્લભાચાર્યજીમાં ગુરૂત્વ અને

શિષ્યત્વ એ બે વિરૂદ્ધ ધર્મો હતા યા નહિ ? કદાચ કહેશો કે નહિ, તેમનામા તો કેવળ ગુરૂત્વજ હતુ, અને શિષ્યત્વ ધર્મ નહોતો, એમ કહેશો તો તેઓ વિનાગુરૂના હોઈ સ્વતંત્ર મનસ્વી ગણાશે, અને હવે કહેશો કે તેમને ગુરૂ હતા, તો હવે બતલાવો કે તેમના ગુરૂની અપેક્ષાએ પોતે શિષ્ય ખરા કે નહિ ? આ પ્રમાણે તેમનામા શિષ્યત્વ ધર્મ સિદ્ધ છે, વળી પ્રત્યક્ષ પોતે તેમના શિષ્યોના ગુરૂ હોવાથી તેમનામા ગુરૂત્વ પણ છે, અસ્તુ, અમે જૈનો આ વાત સાપેક્ષ રીતે માનીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે જળની અન્દર પણ જે સમયે શીતત્વ છે તે જ સમયે ઉષ્ણત્વ તેની અન્દર જૈનો માનતાજ નથી એ તો અન્ય આચાર્યોએ ઘોડાને શિગડા સિદ્ધ કરવાની જેમ આ વાત ગમે ત્યાથી ઉઠાવી સિદ્ધ કરેલ જણાય છે આજ સુધી ઘણા એક મનુષ્યોએ ઉતાવળા થઇ જૈનધર્મ પર આક્ષેપ કરવા વખતનો ભોગ આપેલ છે, પરતુ થોડા દિવસની અન્દર તેઓ તમામ મધ્યસ્થ તથા તત્ત્વજિજ્ઞાસુની દૃષ્ટિમા મિથ્યા ભાસમાન થશે બેશક, આગ્રહી અને મિથ્યા અભિમાની જનો પોતાની પકડેલી વાતને છોડશે નહિ, તો પણ તેટલા માટે સત્યવાતનો પ્રકાશ નહિ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી થવા જેવુ થાય છે, વાસ્તે સાધુજનોની ફરજ છે કે આજ સુધીમા ગુજરાતી, હિન્દી, અગ્રેજી, યા સસ્કૃત વગેરે ભાષાના ગ્રથોમા પ્રમાદ વશ થઇ, જે લોકોએ જૈનધર્મ પર ખોટા આક્ષેપો કરી મોટુ પાપ વ્હોરી લીધુ હોય, તેઓને તેમાથી બચાવી, તેઓની ભૂલો યુક્તિપૂર્વક સમજાવવી જોઇએ સત્યના નિર્ણય

સારૂ એક સ્વતંત્ર પુસ્તક લખી બહાર પાડવાનું હોવાથી તે વિષે અહીંઆં લંબાણુ નહિ કરતા માત્ર એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે જૈનાચાર્યોએ જે કોઇ અન્યમતનું ખંડન કરેલ છે તે તે મતના પ્રથમ તમામ મંતવ્યો પ્રતિપાદન કરી પછી તેના ખંડનમાં પોતાની કલમ ચલાવી છે. જુઓ, સ્યાદ્વાદમંજરી, રત્નાકરાવતારિકા, સ્યાદ્વાદરત્નાકર, અનેકાન્તજયંપતાકા, સમ્મતિતર્ક, દ્વાદશારનયચક્ર, પ્રમાણમીમાંસા, નયરહસ્ય, સ્યાદ્વાદકલ્પલતા, પ્રમાણસુંદર વિગેરે ગ્રંથો. આજ કાલ લોકો સામા મતના પુસ્તકોના અધ્યયનને બાજુ પર રાખી માત્ર ખંડન પરત્વેજ દૃષ્ટિ રાખે છે, પરંતુ તેઓએ જાણવું જોઇએ કે ઉપર કહેલા જબરદસ્ત ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યા સિવાય સભાની અન્દર કોઇ પણ ધર્મ વિરૂદ્ધ ભાષણ આપવા અથવા લખવા તૈયાર થવું, અથવા તો આચાર્યોનાં ચરિત્ર લખવા હિમ્મત કરવી તે હાસ્યપાત્ર થવા બરાબર છે. સ્વમંતવ્ય પર વિશ્વાસ કરો. કેવળ દ્વેષદાવાનળમાં પડી સત્ય માર્ગને જલાંજલિ આપો નહિ. જો કે મને લખતાં સંકોચ થાય છે, તો પણ આ પ્રસંગ તેવો હોવાથી મારે લખ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. અણછુટકે મારે કહેવું પડે છે કે બ્રાહ્મણોએ સચ્છાસ્ત્રને અસચ્છાસ્ત્ર બનાવેલાં છે. શું રાગદ્વેષ કરવાથી ધર્મ થાય છે ? શું ડર દેવાથી ધર્મ રક્ષા થઇ શકવાની હતી ? કદાપિ નહિ. તે સમય ગયો. હવે જમાનો બદલાયો છે. આ સમય પરીક્ષાનો આવ્યો છે. તેની અન્દર પણ જો પક્ષપાતનાં ચશમાં ચડાવી અંધશ્રદ્ધાને આગળ વધારી બાપના કૂવામાં ડુબી મરશો તો જરૂર

જન્મ વ્યર્થ જશે જુઓ લોકોની સ્વાર્થાધતા અને પક્ષપાત, તેઓ કહે છે કે —

हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमन्दिरम् ।
न वदेद्यावनीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ १ ॥

આ શ્લોક પ્રાચીન નથી, પરંતુ જ્યારે જૈનાચાર્યોએ દિગ્વિજય કરી સત્યદેવ, સત્યગુરૂ, તથા સત્યધર્મની ઉદ્દઘોષણા સમસ્ત ભૂમંડળમાં કરી, તે વખતે સ્વવર્ગને સત્ય ઉપદેશથી વંચિત રાખવા તથા સ્વોદરની પૂર્તિને માટે પૂર્વોક્ત કલ્પના કરી અને તેવી વાત બાળકોને મુખ પાઠ કરાવી તેના દૃઢ સંસ્કાર તેઓના મન ઉપર પાડી તેનો ફેલાવો કર્યો, જેથી લોકો રાગદ્વેષ ધારણ કરવા લાગ્યા, અનેક કલ્પના કરવા લાગ્યા તો પણ લોકોની રૂચિ જૈનધર્મ પરથી હઠી નહિ, ત્યારે કોઈ એક મહાદ્વેષાગ્નિ પ્રજ્વલિત પુરૂષે લોકોમાં એવી વાત ચલાવી કે—જૈનલોકો પોતાના મંદિરમાં બ્રાહ્મણોનું બલિદાન આપે છે, માટે બ્રાહ્મણોએ તેમના મંદિરમાં જવું નહિ આ વાત હજુ સુધી પૂર્વદેશમાં પ્રચલિત છે મેં ખુદ દશ વીશ બ્રાહ્મણોના મુખથી આ વાત સાંભળી છે તેઓ મને કહેતા હતા કે "જ્યારે જૈનમંદિર પાસેથી અમે નીકળતા હતા ત્યારે અમે પણ ડરતા હતા"

ત્રીજી વાત પારાશર સ્મૃતિની ટીકામાં એ પ્રમાણે લખી છે કે જૈનોને અડકવાથી વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરવું ચોથી વાત એવી લોકોએ જોડી કાઢી છે કે મગધમાં મરે તે ગધેડો થાય પાંચમી કલ્પિત વાર્તા એ પણ છે કે વેદનિંદકને નાસ્તિક સમ

વસ્તુના પ્રરૂપક, દેશકાલાનુસાર તેમજ વર્તમાન સમયાનુસાર તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, સ્વાધ્યાય. પ્રતિક્રમણ, સામાયિક તથા પોષધાદિ ધર્મ કૃત્યોમાં લીન થનાર જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તેમાં એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવી, કે જો તેઓ દુર્નય-વાદી ન થાય તો. અન્યથા નહિ. આજ કાલ જીવો પ્રાયઃ કૃષ્ણ-પક્ષીઆ ઘણા હોય છે, તેને લીધે તેઓ કથંચિત્ સમ્યક્ત્વ રત્નની પ્રાપ્તિના સમયમાં એક અંશને માન આપી, ઇતરાંશનું અપમાન અથવા ઉત્થાપન કરવાથી દુર્નયવાદી બને છે, તેમ બનવાથી ધર્મ અને ધર્મી કહેવાતા નથી. પરંતુ તે કેવળ મિથ્યાત્વભાવને સેવનાર ગણાય છે. વર્તમાન કાળમા તેવા જીવોની બહુલતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વળી કેટલાએક જીવો સ્વયં વ્યવહારિક કૃત્ય કરતા નથી અને અન્ય વ્યવહારિક ક્રિયા કરનારને શિથિલ કરે છે. વળી સામાયિક, પોષધ, તપ, જપાદિ વ્યવહારિક ક્રિયા કરનારની અનુમોદનાને ઠેકાણે ઉલટું ઉપહાસ્ય કરનાર દુર્ભવ્ય જીવો અધ્યાત્મ, ભક્તિ, વિનય, વિચારાદિ માહેના માત્ર એક ભાવને ટેકો આપે છે. અને બીજા ભાવોની ઉપેક્ષા કરે છે

વળી કેટલાએક એવા જીવો છે કે જેઓ સ્વયં વ્યવહારિક ક્રિયા કરતા નથી, તથા ક્રિયા કરનાર અન્યને શિથિલ કરે છે. પરન્તુ વ્યવહારિક ક્રિયા કરનારની હાંસી કરતા નથી. તેવા ગૃહી તથા સંયમી પુરૂષો છે, જેઓ ક્રિયાકાંડથી થાકી તથા કેટલાએક થાકીને શરણાગત થએલને “ દ્રવ્યક્રિયા ન થાય તો હરકત નથી, કંચન કામિનીથી વેગળા રહેવું ” ઇત્યાદિ ઉપદેશ

કરનાર પહેલા કરતા ઠીક છે, પરન્તુ તેને હજુ બહુલ સમાર બાકી છે, તેમ કહ્યા વિના છુટકો નથી

તે સિવાય કેટલાએક જીવો સ્વય પ્રતિક્રમણ પડિલેહણાદિ વ્યવહારિક ક્રિયા કરવામા શિથિલ છે પરન્તુ અન્ય પ્રાણિઓને વ્યવહારિક ક્રિયોમાં દૃઢ કરવા સાથ ધાર્મિક વર્ગને જોઇ જેના શરીરની રોમરાજી વિકસ્વર થાય છે તેવા પુરૂષો નિકટ ભવવર્ત્તી સમજવા

તથા કેટલાએક જીવો અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચારથી દૂર રહી નિર્મળ ચારિત્ર ધર્મને પાલન કરે છે પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા અપ્રમત્તભાવથી કરે છે અન્ય ધાર્મિક વર્ગપર સમભાવવાળા થઈ મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિ પૂર્વક અનુમોદના કરે છે અધ્યાત્મભાવ, ભક્તિભાવ, સદ્વિચાર, વિવેક, વિનયાદિ સમસ્ત ગુણ કરનાર વસ્તુસમૂહને સમય સમયપર માન આપે છે, અને એક પણ વસ્તુની ઉત્થાપના નહિ કરતા સર્વ મુક્તિસાધનને સાધનરૂપેજ માને છે

શ્રી વીરપ્રભુના શાસનમા સમસ્ત વસ્તુસમૂહ રહેલ છે અન્ય સ્થળમા એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે જેને માટે અન્યને ઘેર જઇ આપણે યાચના કરવી પડે, વીરપ્રભુના શાસન રૂપ મહાભંડારમા સમસ્ત ચીજ છે તેની ખાતરી રાખો, અન્ય સ્થળે જે ત્યાગ, વૈરાગ્ય, શાતિભાવ, અનિત્ય ભાવના, પ્રભુ પ્રેમ વિગેરે છે તે વીરશાસન રૂપ સમુદ્રના બિન્દુઓ ઉડીને ત્યા

ગએલાં છે, તેજ કારણથી ધુરન્ધર આચાર્યશ્રીઓ આપણને ભલામણ કરે છે કે જૈનેતરદર્શનમાં જે સામાન્ય ગુણો છે તેનું ખંડન કરશો નહિ. જો ખંડન કરશો તો દ્વાદશાંગીનો અનાદર કરનાર થશો, કારણ કે દ્વાદશાગીમાંથી વસ્તુસમૂહ ત્યાં ગએલ છે. આ પ્રમાણેની ભાવનાવાળું જેનું અન્તઃકરણ હોય તેઓને સમ્યક્‌ત્વદૃષ્ટિ સમજવા, જ્યારે તેનાથી વિપરીત ક્રિયાવાળાઓને મિથ્યાત્વક્રિયાવાળા જાણવા.

જીવોને મિથ્યાત્વના જોરથી દેવ તે અદેવ અને અદેવ તે દેવ, ગુરૂ તે અગુરૂ અને અગુરૂ તે ગુરૂ, ધર્મ તે અધર્મ અને અધર્મ તે ધર્મ પ્રતિભાસે છે, તેમજ ક્રિયાકાળને અક્રિયાકાળ ગણે છે. હવે વિચારવાનો સમય છે કે ખેડુત વર્ગ પણ સમયની ઓળખાણ રાખે છે. જેમ કે અમુક સમયમા અમુક ધાન્ય વવાય છે, પરંતુ તેથી ઉલટું કરવાથી ફળ પણ ઉલટુંજ મળે છે. તેમ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ પ્રરૂપેલા પ્રતિક્રમણના કાળમા સ્વાધ્યાય કરનાર વિપરીત ચાલે છે, તેનું ફળ વિપરીત થશે. અહિં પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં શિથિલ પુરૂષ જરૂર પ્રશ્ન કરશે કે, કોઈ પણ કાર્ય વિધિ પૂર્વક કરવામાં આવે તો ઠીક, નહિ તો ન કરવું બહેતર છે, કારણ કે વિશેષ દોષ ન લાગે. તથા કેટલાએકનું એવું કહેવું છે, કે પ્રતિક્રમણ બાર વ્રતની આલોચણ રૂપ છે માટે વ્રતધારીએ પ્રતિક્રમણ કરવું, પરંતુ અવ્રતીને તે કરવાની શી જરૂર છે ?. કેટલાકોની દલીલ એવી છે કે પાપ દશ શેર જેટલું છે તો તેને વાસ્તે મણ જેટલી

આલોચણ કરવી વાજબી નથી ઇત્યાદિ પ્રશ્નો કરનાર માણસે નીચે લખેલા ગીતાર્થના વાકયો તથા યુકિત ઉપર ધ્યાન દઇ સુમાર્ગનુ સેવન કરવુ જોઇએ પ્રથમ સાધુ અને પછી શ્રાવક બન્નેને બે વાર પ્રતિક્રમણ કરવાની ભલામણ કરવામા આવે છે, તે પણ આવશ્યક સૂત્રાનુસાર ભલામણ કરવામા આવે છે, નહિ કે વિચાર રૂપ વ્રતના સબધમા જાણવાનુ કે જ્યારથી શ્રાવકના કુળમા જન્મ લીધો ત્યારથી વ્રતોચ્ચારણ નથી કર્યું, છતા વ્રતપાલન તો છેજ એ પ્રમાણેનો લેખ હીરપ્રશ્નમા છે તે આ પ્રમાણે —

तथा देशविरतिमन्तरेण ये प्रतिक्रामन्ति कुर्वन्ति श्राद्धास्तेष प्रतिक्रान्ति फलवती न वा ? इत्यत्र सा फलवतीति विज्ञायते, श्राद्धकुलोत्पन्नत्वेन व्रतोच्चारामावेऽपि देशविरतिपरिणामसद्भावात्, सामायिकोच्चारस्य विरति रूपत्वाद् भावविशुद्धेश्चेति ।

इति हीरप्रश्न पत्र १८ ।

વળી પ્રતિક્રમણ અવિધિએ પણ કરવુ કારણ કે જે પુરૂષ પ્રતિક્રમણ કરે છે તે લઘુ પ્રાયશ્ચિત્તવાળો ગણાય છે, તથા જે નથી કરતો તે ગુરૂ પ્રાયશ્ચિત્તવાળો છે એમ ગીતાર્થ કહે છે તેમજ અવિધિથી પ્રતિકમણ ન કરવુ, એ વચનને ગીતાર્થ પુરૂષો ઉત્સૂત્ર કહે છે કહ્યું છે કે —

अविहिकया वरमकय उस्सुयवयण वहति गीयत्था ।
पायच्छित्त जम्हा अकए गुरुअं कए लहुअं ॥ १ ॥

प्रतिक्रमणगर्भहेतु ।

અપવાદ પદમાં એવો લેખ છે કે રાત્રીના બાર વાગ્યા સુધી દેવસી પ્રતિક્રમણ કરે અને દિવસના બાર વાગ્યા સુધી રાત્રિક પ્રતિક્રમણ કરે. હવે જો વિધિ માર્ગ જોવા જશો તો એવો પાઠ છે કે:—" **दो तिन्नि तारा दिस्सन्ति** "।

મહાનુભાવો ! વિધિપૂર્વક ભોજન ન થયું તો શું ભોજન ન કરવું ? જો કરવાની ટેવ છે તો ક્યારેક વિધિપૂર્વક પણ જરૂર થશે. પરંતુ અવિધિ અવિધિનો પોકારકરી સર્વથા છોડી દેશો તો કદાપિ વિધિથી થનાર નથી. વાસ્તે નવીન કલ્પના છોડી પ્રતિક્રમણાદિની ક્રિયાની સાથ સાથ અધ્યાત્મ, પ્રભુપ્રેમ, સમાજ સુધાર વિગેરે કરો, જેથી સ્વપરનું કલ્યાણ થાય, તથા મિથ્યાત્વક્રિયાવાન્ ન ગણાઇ સમ્યકત્વક્રિયાવાન ગણાઓ. આ પ્રમાણે આઠમા **ક્રિયારૂચિ**ના ભેદમાં અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓનુ ઉપર મૂજબ વિવેચન કર્યા બાદ હવે **સંક્ષેપરૂચિ** નામના સરાગ દર્શનાર્યના નવમા ભેદ ઉપર આવું છું.

સંક્ષેપ રૂચિ એટલે થોડા માત્રથી તત્ત્વજ્ઞાન કરવાની જેની શકિત છે, પરંતુ દર્શનાદિના સત્યાસત્ય સંબંધી નિર્ણય કરવાની જેની શકિત નથી, માત્ર જૈનદર્શનને આપ્ત વચનથી સત્ય સમજે છે, તે સંક્ષેપ રૂચિ જાણવો. હવે **ધર્મરૂચિ** નામનો દશમો ભેદ કહેવાય છે.—

શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મ જેના મનોમંદિરમા યથાસ્થિત સ્વરૂપ વડે અવસ્થિત છે તે, તેમજ તીર્થંકર મહારાજ પ્રકાશિત

સમસ્ત અર્થો બરાબર છે, વળી શ્રુતધર્મ સ્વપર ઉપકારી હોવાથી તેનો વિશેષે અભ્યાસ કરવો તથા ચારિત્રધર્મ જે ચરણ સિત્તરી તથા કરણ સિત્તરી રૂપ તેની સમસ્ત પ્રકારે આરાધના કરવી એ દશમો ધર્મરૂચિનો ભેદ કહ્યો આ પ્રમાણે દશ પ્રકારના સરાગ દર્શનાર્ય કહ્યા

હવે બીજા **વીતરાગદર્શનાર્ય**ના પણ ભેદાનુભેદ વિચારતા ઘણા ભેદ થાય છે તે **પન્નવણા સૂત્રથી** જાણી લેવા

હવે આપણે અહિંઆ ઘડીભર વિચાર કરીએ તો માલૂમ પડશે કે **આર્ય** શબ્દનો પ્રયોગ ઘણે ઠકાણે થઈ શકે છે પરંતુ વાસ્તવિક **આર્ય** તો તેજ છે કે જે સર્વ હેય ધર્મથી દૂર થએલ છે, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયના આરાધનમાજ કેવળ કટીબદ્ધ છે, લોકોપકાર કરવામાં જેનો વિચાર પરિપુષ્ટ છે, ઇંદ્રિયના સુખને દુખરૂપ માને છે, સંસારને કારાગૃહ માને છે, વિષયને વિષ સમજે છે, પુદ્ગલભાવ અર્થાત્ જડભાવને જે પરવસ્તુ માને છે, તેમજ આત્માને નિત્ય શુદ્ધ બુદ્ધ નિરંજન વિગેરે વિશેષણ વિશિષ્ટ માને છે, તેવા પુરૂષને આર્ય સમજવો વળી આર્ય પુરૂષ કોને કહેવો, તે માટે વિશેષ માહિતી આપે છે —ભોગને રોગ, આભૂષણને તનુભાર, તથા નૃત્ય ગીતને જે કાયકલેશ સમજે છે, જેની પાસે અનિત્યતા મહાદેવી ગત દિવસ પ્રિય પ્રિયાનું કામ કરે છે, જેને વિવેક વિનયાદિ પુત્ર રત્નો છે, તથા ક્ષમા, દયા, શાંતિ આદિ જેને બાલિકાઓ છે, જ્ઞાન ધ્યાન તપ જપાદિ જેનું કુટુંબ છે, વળી

જે વ્યવહાર અને નિશ્ચય રૂપ રથમાં બેસી આત્મા રૂપ બગીચામાં હમેશાં બે ચાર કલાક અપૂર્વ આનંદ અનુભવે છે; જ્યાં આગળ પદાર્થના વિચાર રૂપ સુંદર હવાની લહેરીઓ આવી રહી છે; જેની અંદર તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ સુન્દર પુષ્પાવલી બનેલ છે; વળી જે સ્થળે સુમતિ પોતાની અનિત્યતા સહચારિણી સાથે જ્યા ત્યા વિહાર કરી રહી છે; જે જગ્યાએ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ નિર્મળ અને સ્વાદુ ફળોના ગુચ્છાઓ લટકી રહ્યા છે: જ્યા આત્મા સદ્‌વિચાર રૂપ બાજી રમી રહ્યો છે; તેવા સુન્દર બગીચાનો જે હમેશાં આનંદ લૂટે છે, શત્રુ મિત્રભાવ જેના અંતઃકરણથી દૂર થએલ છે, તથા સમય સમયની દ્રવ્ય તથા ભાવક્રિયા જે પ્રેમ પૂર્વક કરે છે, તે આર્યની અન્દર ધર્મ છે, એમ કહી શકાય. એટલે તેનેજ ધર્મી ગણી શકાય. કારણ કે ધર્મનું કોઇ રૂપ નથી. તેમજ ધર્મીને વાસ્તે કોઇ કમળ ચિહ્‌ન અથવા શૃંગ ચિહ્‌ન પ્રભૃતિ નથી. **સાધુ, સાધુની ક્રિયા કરવાથી; તેમજ ગૃહસ્થ, ગૃહસ્થની ક્રિયા કરવાથી ધર્મી કહી શકાય.** કેવળ શુષ્ક વિચારોથી કાંઇ થઇ શકે નહિ શાસ્ત્રકારોની પૂર્ણ આજ્ઞા છે કે ધર્મી બનવું હોય તો વ્યવહારને લક્ષ્યમાં રાખી નિશ્ચય નયને મનમાં ધારણ કરો. ખ્યાલ કરો કે ગૃહસ્થાવાસમાં કેવળી પૂજનીય નથી, અને તેટલાજ સારૂ શાસન દેવો તેમને મુનિવેષ અર્પણ કરે છે, જેને કેવલી ભગવાન પોતાના આયુષ્ય પર્યન્ત આદર પૂર્વક રાખે છે. આજ કાલના કેટલાક બહુલ સંસારી જીવો ઘડી ઘડીમા નટની માફક નવા નવા વેષ ધારણ કરી તથા તેના

ફોટાઓ એવાવી જૈનશાસનને વગોવે છે તેવા નટો આર્ય કહી શકાય કે નહિ તેનો વિચાર કરવાનુ કામ વાચનારની સુનસફી ઉપર છોડીએ છીએ વળી વિના કપડાના સાધુ, એ પ્રમાણે કહેનાર મૃષાવાદી ખરો કે નહિ ? તેનો પણ આપણે વિચાર કરીએ કદાચ સાધુ શબ્દનો વાચ્યાર્થ સજ્જન પરત્વે કરવામા આવે તો પણ તેમ કહેનારાઓ સત્યવાદી ઠરી શકશે નહિ કારણ કે સજ્જનો તેટલાજ નથી, પરતુ લાખો સજ્જનો છે, તો શુ તે તમામને વિના કપડાના સાધુ કહેશો ? પરતુ અલબત, હુ ભુલુ છુ જ્યા આગળ કેવળ અજ્ઞાનજ વિસ્તૃત થએલ છે, ત્યા રત્નની તથા કાચની ઓળખાણ રહેતી નથી આજકાલ જ્યા જશો ત્યા માત્ર શબ્દની મારામારી રહી ગઇ છે કોઇ આર્ય બને છે, કોઇ સનાતની કહેવડાવે છે, કોઇ માર્ગી તો કોઇ સત્યપ્રકાશી, ત્યારે કોઇ શ્રેય સાધક બને છે ઇત્યાદિ નામોની કલ્પના કરી મનગમતા વિચારો કરવાથી ખરૂ ધર્મ તથા ધર્મીનુ સ્વરૂપ સમજી શકાય નહિ જો ધમ તથા ધર્મીનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવામા આવે તો તમામ ઝગડા શાન્ત થઈ જાય, એટલુ જ નહિ પરતુ તેઓ તમામ ખરેખરા આર્યો, ભકતો તથા ભક્તગણો સનાતનીઓ તથા શ્રેય સાધકો બની શકે ' જે જેવુ કાર્ય કરે તે તેવુ ફળ અનુભવે એ સામાન્ય નિયમ છે પરતુ વિના કાર્ય જે આડબર કરવો છે તે કેવળ આત્માને છેતરવા જેવુ છે, માટે સર્વત્ર સત્ય વિસ્તરો એવુ અન્ત કરણથી ઇચ્છી શાતિ ચાહુ છુ

એવો થઇ શકે છે, કારણ કે ' હું ' એવી પ્રતીતિ આત્માને લીધેજ થાય છે. આટલું પ્રાસંગિક વાંચકોને જણાવ્યા બાદ ' હું કોણ ' એ વિષય ઉપર પ્રવૃત્તિ કરીશ.

' હુ શુદ્ધ સ્વભાવી, જ્ઞાની, ધ્યાની, વિનયી, વિવેકી, પૂર્ણાનન્દી, સચ્ચિદાનંદમય. જ્ઞાનકોપ, દર્શનરત્નરત્નાકર, ચારિત્રરત્ન રોહણાચળ, અચ્છેદી, અભેદી. વીર્યવાન્, સત્યપ્રકાશક, પક્ષપાતરહિત. સ્ફટિક મણિની માફક નિર્મળ સ્વભાવી, અણાહારી, અકષાયી, વિગેરે અનેક વિશેષણ વિશિષ્ટ શુદ્ધ બુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર એક મુસાફર છું: પરંતુ કર્મરાજાને વશવર્તી થએલો હોવાથી મારા અસલ સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થયો છું. મારૂં સ્વરૂપ યથાસ્થિત જાણનાર બે ચાર વ્યકિત હોય તો ના નહિં· જ્યારે મુકિત નગરની અન્દર અનન્ત પુરૂષો મારૂં સ્વરૂપ જાણે છે, અને આ તેઓનોજ પ્રતાપ છે કે હું પણ કંઇ થોડુ ઘણું મારૂં સ્વરૂપ જાણવા ભાગ્યશાળી થયો છું; છતા દિલગીરી એટલીજ છે કે હું જે યતકિંચિત્ જાણું છું તે પ્રમાણે આદરતો નથી. ક્રોધ રૂપ ભૂત, માનરૂપ જન, માયા શાકિની તથા લોભ પિશાચ મારી પૂંઠે પડયા છે, રાગ કેશરી તથા દ્વેષ હસ્તી પણ ઉપદ્રવ કરે છે. મોહ મહાશત્રુએ સંસાર રૂપ ઘોર વનની અન્દર ફેરા મારવાને માટે મને હુકમ કર્યો છે, તે ઉપરાંત સ્રી. ધન, પુત્ર, પરિવારાદિ મૂર્છા રૂપ બેડી મારા પગમાં નાંખી છે, ઇર્ષ્યા, પરનિન્દા, વિકથા રૂપ ત્રિપુટીના ફાંસામાં મને નાંખ્યો છે, તેમજ જન્મ રૂપ નગરમાં મને કેદ કર્યો છે,

જો હુ કદાચ તેની બહાર જાઉ તો બધુવર્ગ રૂપ સ્ત્રી લોક મને પકડીને પાછો કેદખાનામા લાવીને ઠેકાણે નાખે છે વળી મોહરાજાનો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મિથ્યાત્વ મારી પછવાડે લાગ્યો છે, તે કોઇ પણ વખતે સદ્‌વિચારને મારી પાસે આવવા દેતો નથી હમેશા મને કુમતિ રૂપ શીવાગના ઘેનમા ચકચૂર રાખે છે, જેને પરિણામે હુ ઉન્મત્ત ભાવમાજ મારો સમય વ્યતીત કરૂ છુ મને ખરેખર સદ્‌બોધ નામના પરોપકારી નરની ઓળખાણ કરવા ઇચ્છા છે, પરતુ પૂર્વોક્ત પ વધતાની બેડીમા હુ પડેલો હોવાથી કાઇ કરી શકતો નથી

રાગદ્વેષ રૂપ ચોરાએ મને મોહરાજાની રાગેમા લૂટેલ છે તેઓ દયા, દાક્ષિણ્ય, અનુકપા આદિ રાણીનાઓ તથા શમ, દમાદિ વસ્ત્રો વિગેરે તમામ મારી પાસેથી લઇ ગયેલ છે તે મારી ગએલી વસ્તુને માટે જ્યારે મોહ રાજાને ફરિયાદી કરી ત્યાર તેણે મને એક તૃષ્ણા રૂપ સગોરી પહેરવાને માટે આપી, તે ઉપરાત ઇર્ષ્યા, નિન્દા, વિકથાદિ દાસી વ ાને મારી સેવા કરવા તેણે સચવ્યુ તથા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, આદિ મત્રિવર્ગને સ્વાધીન મને કરવામા આ યો

ધીમે ધીમે તે લોકોના સમાગથી મારી વૃત્તિએ ફરવા લાગી અને મોહરાજાના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મિથ્યાત્વે, મને કુમતિ રૂપ શીવાગનમા વ્યસની કરેલો હોવાથી હુ વ્યસનમા પડ્યો છતો ખબ્વાદ કરવા લાગ્યો હુ નગ તેવો રગ ' એ ન્યાયાનુસાર હુ પણ ક્રોધી, માની, માયી, લોભી વિગેરે બિરૂદ

ધારણ કરવા લાગ્યો. પૂર્વોક્ત સત્ય બિરૂદોને વિસરી ગયો. કુમતિ રૂપ લીલાગરની ઉન્મત્ત દશામાં દેવને અદેવ, ગુરૂને અગુરૂ તથા ધર્મને અધર્મ સમજવા લાગ્યો, અર્થાત્ જેમ નેત્ર રોગી શ્વેત વસ્તુને પણ પીળી દેખે છે, તેમ હું સત્યને અસત્ય તથા અસત્યને સત્ય સમજવા લાગ્યો. કોઇ વખતે કુમતિ અને સુમતિ બંનેના વિયોગમાં ક્ષણવાર સત્યાસત્યનો નિર્ણય છોડી નાળીએર દ્વીપના મનુષ્યો જેવો બનું છું. નાળીએર દ્વીપના મનુષ્યોને જેમ અન્ન ઉપર રાગદ્વેષ નથી, તેમ મને ધર્મ અને અધર્મ પર રાગદ્વેષ થતો નથી. આવી અવસ્થા થોડી વાર રહી પાછો હતો તેવો ને તેવો. આ પ્રમાણે મારો કેટલોક કાળ વ્યતીત થયો.

એક દિવસે કુમતિ રૂપ લીલાગરનો કેફ ઉતર્યો અને સુમતિ મારી નજીક આવીને ઉભી રહી. આ વખતે મારા મનો-મંદિરમાં તત્કાળ વિચાર આવ્યો જે ‘ હું કોણ છું ? આ મારી શી દશા ? હજુ ચેતવાનો અવસર છે ’ ઇત્યાદિ જ્ઞાન થતાંજ હું નાઠો. પરન્તુ મોહ રાજાએ મને પકડીને જન્મસ્થાન રૂપ કારાગૃહમાં પૂર્યો. સ્ત્રી રૂપ બેડી નાંખી, ધનરૂપ બંધનથી બાંધ્યો. બંધુ વર્ગ રૂપ ચોકીદારોના પહેરામા રાખ્યો. તે લોકો હમેશાં મને સમજાવવા લાગ્યા, તથા કેટલાએક હીન પ્રાણીના દૃષ્ટાન્ત આપવાં શરૂ કર્યાં. ધર્મ મહારાજાના સૈન્યની નિર્બળતા બતા-વવા લાગ્યા. અને કહેવા લાગ્યા કે ‘ પ્રત્યક્ષ સુખ તમે પરોક્ષ સુખને વાસ્તે તજો છો, પરન્તુ, જેમ પેલો જંબૂક માસના કક-

ડાને છોડી માછની લેવા ગયો, તે કર્મ જોગે બંનેથી વંચિત થયો, તેમ તમે ઉભય ભ્રષ્ટ થશો ' ઈત્યાદિ વાર્ત્તાથી મને મૂઝાવ્યો હું પણ મૂઝાયો પ્રાણીને જેવો અનાદિકાળનો સ્વભાવ હોય છે તે તરફ તે ખેચાય છે તેઓના આ પ્રમાણે ભભેરવાથી હું પાછો મિથ્યાત્વને આધીન થયો મોહરાજાના તમામ વર્ગનો હું કિંકર બન્યો અંતમા તન્દ્રા અને નિદ્રા નામની મોહરાજાની દાસીઓએ મને વશ કર્યો જ્યા જાઉં ત્યા મારા શરીરમા આલસ્ય અને નિદ્રા લાગેલ હોવાથી કોઇ પણ કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ. તેને લીધે ક્રોધ થાય, અને ક્રોધ બાદ માન, માયા અને લોભાદિએ મને ઘેરી લીધો અંતમા હું જડ જેવો થયો કૃત્યાકૃત્યનો વિચાર માગ અંત:કરણમા રહ્યો નહિ, કિંકર્તવ્યમૂઢ બન્યો તૃષ્ણા કોપીન ઉપર મારૂ મન જવા લાગ્યુ જ્યા બેસુ ત્યા તૃષ્ણાનુ સ્મરણ થઇ આવે કુમતિ લીલાગરના કટોરા પીવા લાગ્યો સુકૃત કુસુમની મનોહર ભૂમિ છોડી, દુષ્કૃત રૂપ કિચ્ચડમા હું પડયો મન વચન, અને શરીર મલીન થયા અશુભ ભાવના રૂપ દુર્ગંધી પવન ઉછળવા લાગ્યો કુવિકલ્પ રૂપ દુશ્મને મારી પાસે આવી કુયુક્તિ રૂપ શસ્ત્ર વડે મારૂ ગળુ કાપ્યુ હું મૂર્છિત થયો આમ મારો કેટલોક સમય મૂર્છિત ભાવમા ગયો ત્યાર બાદ શુભોદય રૂપ સુંદર પવનની લહેરીથી હું સાવચેત થયો, અને વિચાર વમળમા ગોથા ખાવા લાગ્યો વિચાર કરવા લાગ્યો કે કોઇ શુભ પુણ્યના ઉદયથી આ ફંદમાથી છુટુ તો સારૂ પરન્તુ છુટવુ કેવી રીતે ? વૈદ્ય વિના રોગ જાય નહિ, તેમ સત્યોપદેશક

વિના મારા ભાવ રોગ છુટી શકે નહિ. આમ વિચારમાં ને વિચારમાં પ્રાતઃકાળ થયો.

શહેરમાં પવનની માફક સર્વત્ર વાર્તા પ્રસરી કે પાંચસો મુનિવરોના પરિવારથી પરિવરેલ શ્રીધર્મઘોષસૂરિ પુરીના પરિસરમાં આવીને સમોસર્યા છે. નગર લોકો સમસ્ત પ્રકારનાં સાંસારિક કાર્યો છોડીને વંદના કરવા નીકળ્યા. સૂરીશ્વરનાં ચરણ કમળથી સુગંધિત અને પવિત્ર થએલ દિશા તરફ તેઓ ચાલી રહ્યા છે, તેવા સમયમાં હું પણ મુસાફરના લેબાસમાં ગુપચુપ ઘરથી બહાર નીકળ્યો, અને દુ ખાતો શંકાતો આ-ચાર્ય પુંગવની સન્મુખ આવ્યો. જલદી વંદણા કરી એક જગ્યા ઉપર જઈને બેઠો કે જ્યાં આગળથી તમામ ઉપદેશામૃતનું પાન થઇ શકે. હું તમામનો રગ ઢંગ જોઇ શકું. પરંતુ બીજા લોકો મને ભાગ્યે જ જોઈ શકે. સમસ્ત પરિષદ્ વંદન કરી પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાનકે બેઠી. તે વખતે શ્રી ધર્મઘોષસુરિએ પ્રાણીઓને મેઘધારાની જેમ દેશના આપવા માંડી:—

" હે ભવ્યો ! કાચા તાંતણાથી ભરેલ ખાટલા ઉપર બેસનાર જેમ નીચે પડે છે તેમ વિષયસેવનથી જીવો અધો-ગતિમા જાય છે.

" જુદા જુદા ગામથી આવેલા વટેમાર્ગુ એક સ્થાનમાં ભેગા થાય, પરંતુ સવાર થતાં જેમ પોતપોતાના ગામ પ્રત્યે ચાલતા થાય છે, વળી પક્ષિઓ ભિન્નભિન્ન દિશાઓમાંથી આવી એક વૃક્ષ પર વિશ્રામ કરે છે, પરંતુ સૂર્યોદય થયા બાદ

પોતાની ઇષ્ટ દિશા તરફ ચાલ્યા જાય છે તે પ્રમાણે કુટુંબ પરિવારનું પણ સમજો

" સ્વાભાવિક રીતે જ અપવિત્ર મદિરાના ગાડવા જેવી આ કાયાને નવા નવા સત્કારો વડે ક્યાં સુધી ઠીક રાખશો ? હંમેશા સત્કારને ચાહનાર આ કાયા દુર્જનની ઉપમાને વહન કરે છે દુર્જનનો આખા જન્મ સુધી સત્કાર કરવામાં આવે છતાં જો કમનસીબે એક દિવસ તેના મન ગમતો સત્કાર ન થાય તો કરેલા તમામ ઉપકારને અપકારના રૂપમાં બતલાવે છે તેમ આ કલેવરનો સત્કાર જ મપર્યંત કરો, પરંતુ એક દિવસ સત્કાર ન થઈ શકે તો જાણે કે, આત્મા સાથે તેની કદી ઓળખાણ જ ન હોય શું ? એ પ્રમાણે ઢોંગ કરી બેસે છે

હે ભવ્યો ! જેની સાથે તમારો નિત્ય સંબંધ છે, તે શરીર પણ જ્યારે તમારી સાથે ચાલનાર નથી તો ઇત્તર કાળના સંબંધી માતા, પિતા, ભાઇ, બહેન, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર શું તમારી સાથે ચાલશે ખરા કે ? ધ્યાન કરો કે મોહરાજા તમારા ઉપર કેવળ જુલમ ગુજારનાર છે, છતાં તેની કીર્તિ કરો છો, તેનું તમે બહુમાન કરો છો, તથા તેના સુભટો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ અને દ્વેષાદિનો સત્કાર કરી તેઓને મનોમંદિરમાં પેસવા દો છો એ તમારી કેટલી બધી મૂર્ખતા ?

મોહરાજાની નગ્નતા તથા રામગણી સુધીમાં તપાસવાનું મારી પાસે **સદાગમ** નામનું એક સૂક્ષ્મદર્શકયન્ત્ર છે, તેની અન્દર તમે વિશ્વાસ રાખી નિર્મળ દૃષ્ટિથી જોશો તો તે મહાપુરૂષનો તમામ અન્યાય તમને દૃષ્ટિગોચર થશે. આ

સદાગમ રૂપ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર મૂલ્ય ખરચવાથી મળતું નથી. વિનય રૂપ મૂલ્ય વડે તે ખરીદી શકાય છે. તે યન્ત્ર જેની પાસે હોય છે, તેનાથી મોહરાજા હજારો ગાઉ દૂર રહે છે, તોપણ પોતાના સેવકો જે મિથ્યાત્વ. દંભ, ઇર્ષ્યા, પ્રમાદ અને વિકથાદિક છે, તેઓને ગુપ્તરીતે મોકલે છે, અને જો લાગ આવે તો સદાગમ રૂપ સૂક્ષ્મદર્શક ઉપર અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવી કલ્પિતાગમ રૂપ યંત્ર તેઓની સામે રજુ કરે છે. આ કલ્પિતાગમ રૂપ યંત્રમાં સદાગમ રૂપ યંત્ર કરતા ઉલટો પ્રતિભાસ થાય છે, અને તેને પરિણામે સદ્‌વિચાર રૂપ ધર્મરાજાનો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી ભવ્ય રૂપ પ્રજા વર્ગને નીતિ રીતિવાળા વિશુદ્ધ માર્ગ પર લઈ ગયેલ ત્યાંથી પાછા કાઢી અશુદ્ધ માર્ગ પર લાવે છે. ઇર્ષ્યા નિન્દા અને વિકથાદિ અનાદિ કાળની વૈરિણી સ્વૈરિણીઓનો સમાગમ કરાવે છે, સુમતિ અને કુમતિ રૂપ સહચરીઓમાંથી કુમતિનું બહુમાન અને સુમતિનો અનાદર કરાવે છે. આથી કુમતિ સાથે વિલાસ કરનાર પુરૂષને અન્યાયરૂપ પુત્ર તથા મમતા રૂપ પુત્રીના જન્મ સમયે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ અને દ્વેષાદિ પરિવાર તથા અજ્ઞાન, ઇર્ષ્યા, નિન્દા અને વિકથાદિવર્ગ સ્વસંપત્તિ અનુસાર ભેટણું કરે છે. જેથી કુમતિનું જોર વધે છે. મમતા ઉપર કુમતિનો પ્યાર વધવો શરૂ થાય છે, તેમ મમતા તરૂણાવસ્થાને પ્રાપ્ત થતી જાય છે, તેની સાથે અન્યાય પુત્ર પણ અનુક્રમે તરૂણ બને છે. બન્ને ભાઈ બેનની તરૂણ અવસ્થા થાય છે કે તુરતજ શીલ, સત્ય, દાન, પુણ્ય, વિવેક,

વિનય, તથા પરોપકારાદિનુ અપમાન થવુ શરૂ થાય છે, જેથી તેઓ તેનુ ઘર તજી જાય છે

' તેટના માટે હે ભવ્ય જીવો ! તમે કદાપિ મોહરાજના દુષ્ટ ચરોથી ભ્રમિત બની કલ્પિતાગમ રૂપ સૂક્ષ્મદર્શક પર દૃષ્ટિ દેશો નહિ તેની થ દર વસ્તુનુ સ્વરૂપ યથાર્થ મળશે નહિ જો કાંઈ પણ મળશે તો તે પતગીઆના રગ જેવો દેખાવ, બીજુ કાંઈ નહિ મોહરાજા તથા ધર્મ મહારાજનુ પરસ્પર યુદ્ધ અનાદિ કાળ થયા ચાલે છે, તેનો ખરો ચિતાર જોવાની જો ઇચ્છા થાય તો ઉપમિતિ ભવ પ્રપચા કથા, મોહપરાજય નાટક તથા વૈરાગ્ય કલ્પલતા આદિ ગ્રન્થો જોવાની ભલામણ કરૂ છુ છતા સક્ષેપમા શિક્ષા એટલી આપુ છુ કે ધર્મરાજની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ ચાલશો નહિ ચારિત્ર મોહનીયકર્મના ઉદય વાળા જીવોની કપટપટુના ઉપર લલચાશો નહિ મોહરાજની આના ઉઠાવનાર પરમહાળના શુષ્ક તત્ત્વવેત્તાઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખશો નહિ વ્યવહાર નયને છોડી માત્ર નિશ્ચય નય ઉપર નાચનાર નટ પુરૂષોની પ્રપચ જાળમા ફસાશો નહિ તેમ દેવ પૂજા, સામાયિક, પૌષધ, પ્રતિક્રમણાદિ કલ્યાણકારી ક્રિયાકાંડને છોડી, ગાન તાનમા ગજા માણનારી નાયિકાઓ ઉપર મોહિત થશો નહિ શુદ્ધ પરપરાનુ અપમાન કરનાર, પુર ધરાચાર્યોની આશાતના કરનાર તથા માર્મિક વચનોથી મુનિભાવનો નિષેધ કરનાર ઉપર દયાભાવ નાખજો કેવળ દ્રવ્યાધ્યાત્મને આગળ કરી ભાવાધ્યાત્મને તિલાંજલિ આપનાર

ભવાભિનંદી જીવોના ફાંસામા ફસાશો નહિ. પૂર્વોક્ત ચેષ્ટાઓ કરનાર ઉપર મોહરાજાનું પ્રકારાન્તરે શાસન છે, બીજું કાંઈ સમજશો નહિ. માટે સદા સર્વત્ર મોહરાજાના પ્રપંચથી બચજો. ”

ઇત્યાદિ દેશના આપી આચાર્યવર વિરમ્યા, એટલે તત્કાળ પેલો એક બાજુએ મુસાફરના લેબાસમા બેઠેલો પુરૂષ આચાર્ય મહારાજની સંમુખ આવી બોલ્યોઃ—‘ હે પૂજ્ય પ્રવર ! પૂર્વોક્ત બીના અક્ષરશઃ મારા ચરિત્રનોજ જાણે ફોનોગ્રાફ હોયની તેવી છે. તે શું આપે કોઈના દ્વારા સાસળેલી છે કે યોગ દ્વારા તેનુ અવલોકન આપે કરી લીધું ? અથવા આપને શું અવધિ, મનઃપર્યવ તથા કેવળ જ્ઞાન માંહેનું કોઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે ? અથવા આપમા શું એવી કોઈ દૈવી શક્તિ છે કે જેના પ્રભાવથી સાક્ષાત્ મારૂં જીવન આજે આપે પરૂપ્યું ? ’

સૂરિ મહોદય બોલ્યાઃ—“તું કોણ છે ?” મુસાફર હાથ જોડી બોલ્યો —“મહારાજ ! હું સંસારારણ્યમાં પરિભ્રમણ કરનાર એક મુસાફર છું. મારે માથે વિપત્તિઓ વીતવામા કાંઇ બાકી રહી નથી પરંતુ આજે કાકતાલીય ન્યાયવડે પૂર્વ પુણ્યોદયના જોરથી આપનું આગમન થયું છે, હજારો પ્રાણીઓ વચ્ચે આપે જે ઉપદેશ આપ્યો તે મને અક્ષરશઃ રૂચ્યો છે, પરન્તુ આપે આ તમામ જાણ્યું કયાંથી ? તે મને જલદી બતાવો.”

સૂરિવરે કહ્યુંઃ—“હે મહાનુભાવ ! મેં જે કાંઇ જાણ્યું છે, તે જૈનાગમથી જાણેલ છે. જૈનાગમના જેવું કલ્યાણ કરનારૂં,

સત્યમાર્ગનો પ્રકાશ કરનાર, તથા મુક્તિ માર્ગની સીધી સડક બતાવનાર કોઈ પણ શસ્ત્ર ભૂપીઠ ઉપર છેજ નહિ, એમ કહેવામા જરાએ અતિશયોક્તિ અથવા પક્ષપાત સમજીશ નહિ હુ જે કહુ છુ તે સ્વાનુભવ પૂર્વક કહુ છુ કેવળ રાગને લીધે હુ જૈનાગમનો સ્વીકાર કરૂ છુ એમ નથી, અથવા દ્વેષને લઇને પરાગમનો ત્યાગ કરૂ છુ એમ પણ નથી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી ત્યાગ અથવા સ્વીકાર કરૂ છુ તે પ્રથમથીજ જો જૈનાગમને જોયુ હોત તો આટલી બધી વિપત્તિઓ તારા શિરપર પડત નહિ, એ હુ હિમતથી કહુ છુ બેન ! ભાવિ ભાવ અન્યથા થતો નથી જો અન્યથા થતો હોત તો નલ, રામ, યુધિષ્ઠિર વિગેરે પ્રતીકાર કરવામા શુ કમ હતા ? ગઇ વાતનો અફસોસ ન કર, હજુ સમય છે, ખ્યાલ કર ચેતી જા અને તત્ત્વાતત્ત્વનો નિર્ણય કર ”

આમ સાભળી મુસાફર બોલ્યો —“મહારાજ ! કઈક વિસ્તાર પૂર્વક સમજાવો, જેથી મારૂ કલ્યાણ થવા સાથે ઇતર જીવો પણ સત્યાદર્શની અદર પોતાના સ્વરૂપને નિહાળી શકે ”

આ પ્રમાણે મુસાફરના યુક્તિયુક્ત તથા જિજ્ઞાસા પ્રેરિત વચનો સાભળી પરોપકારપ્રવીણ આચાર્યપુગવ તત્કાળ ઉપદેશામૃતની વૃષ્ટિ ફરીને કરવા ઉજમાળ થયા —

“ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, જન્મ, જરા તથા મરણાદિ રૂપ જ્વાળાસમૂહથી વ્યાપ્ત એવો આ સસાર સર્વ પ્રાણીઓને કેવળ દુખકર છે માટે વિવેકી પ્રાણીઓએ એક સમય માત્ર

પણ પ્રમાદ કરવો નહિ. એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે જે રાત્રિએ ચાલી શકાય એવા મારવાડના માર્ગમાં પ્રભાતની વાટ જોઈને બેસી રહે ? ચોરાશી લાખ જીવયોનિરૂપ આવર્ત્ત જેની અન્દર રહેલ છે, તેવા સંસાર સમુદ્રમાં પડી ગએલું મનુષ્ય જન્મ રૂપ રત્ન પાછું જલદી મળવું દુર્લભ છે.

"મનુષ્ય જન્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષને વિષય કષાય રૂપ ખારા જળથી કોણ સુકાવા દે ? તત્ત્વવેત્તાઓ મનુષ્ય જન્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષની મનોહર છાયામાં રહી દેવગુરૂની સેવા રૂપ સુગન્ધી ફુલોની માળા સ્વકંઠે આરોપે છે, તથા દાન શીલ, તપ તથા ભાવાદિ ઉત્તમ ફળોનો આસ્વાદ શાંત રીતે લે છે.

"સંસાર મધ્યવર્ત્તી સમસ્ત પદાર્થના સંયોગો વિયોગાન્ત સમજવા, કહ્યું છે કે:—

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ १ ॥

"વૃદ્ધિ પામેલા સર્વે ઢગલાઓ અન્તે ક્ષય થવા વાળા છે, ચડતીના અંતમાં પડતી છે, અને સંયોગો વિયોગાંત છે, તેમજ જીવતર મરણરૂપ અંત વાળું છે.

"માટે વિવેકી પ્રાણિઓએ ઇષ્ટના સંયોગમાં રાગ ન કરવો અને વિયોગમાં દ્વેષ ન ધરવો; તેમજ અનિષ્ટના સંયોગમાં દ્વેષ ન કરવો, અને વિયોગમાં રાગ ન કરવો. પરંતુ પૌદ્‌ગલિક પ્રપંચને સમભાવે અનુભવવો જોઇએ.

"દેવ, મનુષ્ય, તીર્યંચ અને નારકી એ ચાર ગતિમાં પ્રથ-

મની બે શુભ છે, ત્યારે તીર્યંચ ગતિ અશુભ અને નરક ગતિ અશુભતર માનવામાં આવેલ છે તોપણ તત્ત્વવેત્તાઓની દૃષ્ટિમાં ચારે ગતિ સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાએ દુઃખનું કારણ માનવામાં આવેલી છે જે ઠેકાણે જન્મ, જરા, મરણ, અને દારિદ્ર્યાદિ અનિષ્ટ વસ્તુનો અનુભવ રહેલો છે, ત્યાં શું સ્વપ્નમાં પણ સુખ મળે ખરૂં ? દુનિયા, સુખની આશામાં, અને તેના અભિમાનમાં સમય ગુમાવે છે, તેમજ કોઈવાર દુઃખમાં સુખની ભ્રાન્તિ થવાથી પોતે પોતાને સુખી સમજે છે

"માટે હે ભવ્યો ! પોતાના જન્મ તથા મરણાદિ વડે સંસારનું પોષણ કરો નહિ, દૂધ પાઈ સર્પને ઉછેરવામાં ફાયદો નથી

"સંસારવાસથી ઉત્પન્ન થએલ દુઃખ પરંપરાનો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી, મોક્ષને માટે ભવ્ય પુરૂષોએ પ્રયત્ન કરવો સર્વથા ઉચિત છે સિદ્ધિગતિ યાની મુક્તિવાસ સર્વોત્તમ છે, જ્યાં આગળ નરકાવાસની તુલનાને ધારણ કરનાર ગર્ભાવાસથી થએલું જન્મ દુઃખ છે નહિ, તેમજ અનન્ત વેદના યુક્ત મરણ દુઃખ પણ નથી, યમરાજની અગ્રદૂતી, પરાધીનતા કરાવવામાં પ્રવીણ, તથા શરીરશક્તિને નષ્ટ કરનારી જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) પણ ત્યાં નથી ક્ષુધા નથી, તૃષા નથી, શત્રુ નથી, મિત્ર નથી, પિતા નથી, પુત્ર નથી, લેવું નથી, દેવું નથી, અર્થાત કોઇપણ જાતનું દુઃખ નથી, તેની અન્દર ફક્ત મહાનન્દ, અનુપમેય સુખ, શાશ્વત સ્વરૂપ, પરમજ્યોતિર્મય, લોકાલોકપ્રકાશક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યાદિ રૂપ અનંત આત્મલક્ષ્મીનો

વિલાસ છે, તે સ્થાન મેળવવાને સારૂ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રય કે જે આત્મસત્તામા રહેલ છે, તેને પ્રકટ કરવાનો ઉદ્યમ કરવામાં આવે તો જરૂર મહાનંદ પદની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. પ્રથમ જ્ઞાનને બદલે કોઇ ઠેકાણે પ્રથમ દર્શન બતાવેલ છે, તે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ. તો પણ તેના કરતા અધિગમ સમ્યકત્વ પ્રાયઃ ઘણા જીવોને થાય છે, તો તેની અપેક્ષાએ પ્રથમ જ્ઞાનની વ્યાખ્યા થાય તો અનુચિત નથી. જ્ઞાન કરતાં દર્શન પૂજ્ય છે, કારણ કે દર્શન વિના જ્ઞાન થતું નથી.

"પૂર્વોક્ત યુક્તિને અનુસરી હવે જ્ઞાન કોને કહેવું તથા તેના ભેદ વિગેરેની વ્યાખ્યા સ્થૂલ રીતિ અનુસાર કરવામાં આવે છે.—

'ज्ञायते पदार्थ. अनेन इति ज्ञानम्' જીવાદિ પદાર્થોને વિસ્તારથી અથવા સંક્ષેપથી જેના વડે યથાર્થ જાણીએ તેને સમ્યક્જ્ઞાન સમજવું. તેના મૂલ પાંચ ભેદ છેઃ—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન. પ્રથમના બે જ્ઞાન, પરોક્ષ પ્રમાણમાં અંતર્ગત થએલા માનવામા આવેલ છે; જ્યારે છેલ્લાં ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ છે. તેની અંદર પણ સૌથી છેલ્લું કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ છે, જ્યારે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાન વિકલ પ્રત્યક્ષ રૂપ છે.

"અહિં જિન વચનના અનભિજ્ઞ પુરૂષોને જરૂર શંકા થશે કે—ઘટ પટાદિનું જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઇન્દ્રિય દ્વારા થાય છે તેને

મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, તેટના વાસ્તે આ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહેવું જોઇએ, છતાં તેને પરોક્ષ કેમ કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં જાણવાનું જે

"આત્માને સ્વતંત્ર રીતે જે જ્ઞાન થાય તેનું નામ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન લેખવવામાં આવ્યું છે, જ્યારે ઇન્દ્રિયાદિની સહાયથી જે જ્ઞાન થાય તે પરોક્ષ છે આ પ્રમાણે તત્ત્વવેત્તાઓએ વાસ્તવિક પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો વ્યપદેશ કરેલો છે, તેથી કરીને મતિજ્ઞાનને પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ કહેવાય નહિ અલબત્ત, અપારમાર્થિક રીતે તેને લૌકિક પ્રત્યક્ષ કહેવામાં કાંઇ હરકત નથી

પૂર્વોક્ત પાંચ જ્ઞાનના ૫૧ ભેદ થાય છે, તે નીચે પ્રમાણે —મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીશ, શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ, અવધિજ્ઞાનના છ, મનઃપર્યવજ્ઞાનના બે તથા કેવળ જ્ઞાનનો એક, તેનો વિસ્તાર નન્દિસૂત્રમાં છે, વિશેષાવશ્યકમાં પણ શંકા સમાધાન પૂર્વક નિશ્ચય કરેલો છે, માટે ત્યાંથી જિજ્ઞાસુઓએ તેના ભેદ તપાસી લેવા

મતિજ્ઞાન, સ્મૃતિજ્ઞાન, સંજ્ઞાજ્ઞાન, ચિન્તાજ્ઞાન, અથવા આભિનિબોધિકજ્ઞાન, એ બધા મતિજ્ઞાનનાજ નામાંતર છે તેના મૂળ બે ભેદ છે (૧) ઇન્દ્રિયજન્ય અને (૨) મનોજન્ય અથવા તો ઔત્પાતિકી, વૈનયિકી, કાર્મિકી અને પારિણામિકી, એ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિના ભેદ આશ્રયીને મતિજ્ઞાનના ચાર ભેદ પણ બતાવેલા છે

મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીશ ભેદ આ પ્રમાણે છે —અર્થાવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા એ દરેકના છ છ ભેદ તેમજ

પહેલા વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદ થાય છે, કારણ કે મન અને ચક્ષુરિન્દ્રિયથી વ્યંજનાવગ્રહ થતો નથી, તેનું કારણ એમ છે કે વ્યંજનાવગ્રહ તો પ્રાપ્યકારી ઇન્દ્રિયો વડેજ થઈ શકે; જ્યારે મન અને ચક્ષુરિન્દ્રિય તો અપ્રાપ્યકારી છે, અર્થાત્ દૂરથી વિષયનો પરિચ્છેદ કરે છે. અને વિષયનો સ્પર્શ ઇન્દ્રિયો સાથે થયા વિના વ્યંજનાવગ્રહ થતો નથી, માટે મન અને ચક્ષુઇન્દ્રિયથી વ્યંજનાવગ્રહ થાય નહિ. ચક્ષુ સિવાય ચાર ઇન્દ્રિયોથી વ્યંજનાવગ્રહ થઈ શકે. વિશેષાવશ્યક, સ્યાદ્વાદરત્નાકર તથા રત્નાકરાવતારિકા વિગેરેમા ચક્ષુની અને મનની અપ્રાપ્યકારિતાનો સયુક્તિક નિશ્ચય કરવામા આવેલ છે. વળી આ મતિજ્ઞાનના બહુ, બહુવિધાદિ ભેદો લઇ ૩૩૬ ભેદ પણ બતાવેલા છે.

હવે શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાનપૂર્વક થાય છે. આપ્તવચન, આગમ, ઉપદેશ, ઐતિહ્ય, આમ્નાય, પ્રવચન તથા જિનવચન વિગેરે શ્રુતજ્ઞાનનાંજ નામાન્તર છે, તેના મૂળ બે ભેદ–(૧) અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત, (૨) અનંગપ્રવિષ્ટશ્રુત. અનંગપ્રવિષ્ટના અનેક ભેદ છેઃ–સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન, ઉત્તરાધ્યયન, દશાકલ્પ, વ્યવહાર, નિશીથ તથા ઋષિભાષિત પ્રકરણાદિ.

અંગપ્રવિષ્ટ દ્વાદશવિધ છેઃ–(૧) આચારાંગ (૨) સૂત્રકૃતાંગ (૩) સ્થાનાંગ (૪) સમવાયાંગ (૫) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (૬) જ્ઞાતાધર્મકથા (૭) ઉપાસકદશાંગ (૮) અંતકૃતદશાંગ (૯) અનુત્તરૌપપાતિક (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ (૧૧) વિપાક

(૧૨) દષ્ટિવાદ એ બાર મળીને દ્વાદશાગ કહેવાય છે તેમા બારમુ અ ગ દષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગએલ છે

તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલ અને ગણધરોએ ગ્ચેલ શ્રુતને અ ગપ્રવિષ્ટ ગણવામા આવે છે, જ્યારે આયુષ્ય, મધ્યમ તથા પ્રાણિઓની અલ્પબુદ્ધિ વિગેરે જોઈ સુવિહિતાચાર્યોએ સિદ્ધાતથી અવિરૂદ્ધ પણે જે પ્રકરણો વિગેરે બનાવેલા છે, તે અન ગપ્રવિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે

વળી અક્ષરશ્રુત ઇત્યાદિ શ્રુત જ્ઞાન ચૌદ ભેદે છે, આ પ્રમાણે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પરસ્પર ભિન્ન છે, તો પણ તેનુ વિશેષ સ્વરૂપ બતાવે છે કે—મતિજ્ઞાન સાપ્રતકાળ વિષયક છે, અને શ્રુતજ્ઞાન ત્રિકાલવિષયક છે

ત્યારબાદ ત્રીજુ અવધિજ્ઞાન ગુણ પ્રત્યય અને ભવપ્રત્યય એ બે પ્રકારે થાય છે, તેમજ વળી હીયમાન, વર્ધમાન, અનુગામિ, અનનુગામિ, પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતિ એ છ ભેદ વાળુ અવધિજ્ઞાન છે

મન પર્યવ બે પ્રકારનુ —(૧) ઋજુમતિ (૨) વિપુલમતિ

ઉપર પ્રમાણે કહેવામા આવેલા જ્ઞાનવાળા પુરૂષોને જિનોક્ત તત્ત્વ ઉપર જે રૂચિ થાય છે, તે દર્શન અથવા સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે

તેમજ વળી નામ અને ગોત્ર કર્મ ની જે વીશ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય,

વેદનીય અને અંતરાય કર્મની ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે, અને મોહનીય કર્મની સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તે તમામ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ખપાવીને, 'નદી પાષાણ' ન્યાય વડે (એટલે કોઈવાર જેમ નદીનો પાષાણ સ્વાભાવિક રીતે ગોળ થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે) કોઇક સ્વાભાવિક શુભ પરિ-ણામને યોગે. જ્યારે માત્ર એક કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બાકી રહે છે, અર્થાત્ મોહનીય કર્મની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ ઘટીને જ્યારે એક કોડાકોડી રહી જાય, તેને ' યથાપ્રવૃત્તિ કરણ ' એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. પ્રાય. વ્યવહારરાશિમાં રહેલા સર્વ જીવો આ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ તો કરી ચૂકેલ છે, પરંતુ અપૂર્વ કરણ નામનો જે આત્માનો અધ્યવસાય વિશેષ છે, તે હજુ તેને પ્રાપ્ત થયો નથી, તે પ્રાપ્ત થાય તો જીવ જરૂર આગળ વધે.

યથાપ્રવૃત્તિ કરણને કરનાર જીવો રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ જે ભારે ગાંઠ છે, ત્યાં આવીને ઉભા રહે છે. કેટલાક તો રાગદ્વેષના જોરને લીધે તુરત ત્યાંથી પાછા ફરે છે, જ્યારે કેટલાક જીવો થોડા કાળ સુધી ત્યાં ઊભારહીને પાછા ફરે છે. જ્યારે કેટલાક જીવો એવા પણ હોય છે કે જેઓ અપૂર્વ કરણ નામના આત્માના પરિણામ રૂપ શસ્ત્ર વડે તે રાગદ્વેષના પરિ-ણામ રૂપ ભારે ગ્રન્થિને તોડી નાંખી, આગળ વધી અનિવૃત્તિ કરણ કરે છે અને અંતરકરણને સમયે મિથ્યાત્વને હલકું કરી અંતર્મુહૂર્તના કાલપ્રમાણ વાળું સમ્યકત્વ પામે છે, તેને ' નિસર્ગસમ્યકત્વ ' કહે છે.

ગુરૂ આદિકના ઉપદેશથી જે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે અધિગમ સમ્યક્ત્વ ગણાય છે.

સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રકાર છે—ઔપશમિક, સાસ્વાદન, ક્ષાયોપશમિક, વેદક અને ક્ષાયિક, તેનો વિસ્તારપૂર્વક અર્થ 'સમ્યક્ત્વ સપ્તતિ' વિગેરે ગ્રંથથી જાણવો. સમ્યક્ત્વવંત જીવોના સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણ હોય છે (૧) શમ (૨) સંવેગ (૩) નિર્વેદ (૪) અનુકંપા (૫) આસ્તિક્ય.

(૧) સ્વાભાવિક રીતે [illegible] થવા [illegible] કષાયના વિપાકને નિરીક્ષણ કરવાથી અનંતાનુબંધિ કષાયનો જે અનુદય તે 'શમ' કહેવાય.

(૨) [illegible] 'સંવેગ'.

(૩) [illegible] 'નિર્વેદ'.

(૪) [illegible] 'અનુકંપા' [illegible]

(૫) વીતરાગ પ્રણીત તત્ત્વોની અંદર, કીર્તિવાદ, યશોવાદ, તથા સ્વર્ગાદિકની ઇચ્છા વિના કેવળ આત્મકલ્યાણને વાસ્તે, જે પ્રેમભાવ થવો તે ' આસ્તિકતા ' સમજવી.

આ પાચ લક્ષણો જેની અન્દર હોય તે નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વવંત જાણવો. તાત્પર્ય એ છે કે આ પૂર્વોકત પાંચ લક્ષણો જેની અન્દર હોય ત્યાં સમ્યકત્વ જરૂર હોય; પરંતુ જ્યાં સમ્યકત્વ હોય ત્યાં આ પાંચ–શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય હોય યા ન હોય. દાખલા તરીકે જ્યાં ધૂમ હોય છે, ત્યાં અગ્નિ જરૂર હોય, પરંતુ જ્યાં અગ્નિ હોય છે ત્યાં ધૂમ હોય યા ન પણ હોય. જેમકે તપાવેલા લોઢાના ગોળાની અન્દર અગ્નિ છે, પરન્તુ ધૂમ નથી,

આ જ નિયમને લઇને શ્રી કૃષ્ણ મહારાજ આદિકમાં સમ્યકત્વ છે, પરન્તુ તેઓની અન્દર શમ, સંવેગ અને નિર્વેદાદિ જોવામાં આવતા નથી, કારણ કે અનેક યુદ્ધો કરવાને સમયે શમ સંવેગાદિ રહી શકે નહિ.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તો નિશ્ચયથી હોય છે; વળી વિશેષ ગુણની પ્રાપ્તિમાં અવધિ યા તેથી વિશેષ જ્ઞાન થાય તો પણ કાંઈ ના નહિ. જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવને મત્યજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન ગણાય છે. વળી કોઇ એક મિથ્યાદષ્ટિ જીવને ભવપ્રત્યયથી, અથવા દયા, દમ તથા ઇંદ્રિયનિગ્રહાદિ સામાન્ય ગુણો વડે ગુણપ્રત્યયથી જે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેને વિભંગ જ્ઞાન કહેવાય છે

અહિં જરૂર શંકા થશે કે મિથ્યાદષ્ટિને પણ ઘટ, પટ, ગો, અશ્વ, સ્ત્રી, પુરૂષ વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે, વ્યાખ્યાન આપે છે, અભિનવ ગ્રંથોની રચના કરે છે, તેમજ લોકોની અંદર તે સર્વજ્ઞ તુલ્ય ગણાય છે, તેથી તેની અંદર જ્ઞાનનું સંપૂર્ણ લક્ષણ ઘટેલું જાય છે કારણ કે જેનાથી પદાર્થ જણાય તેનું નામ જ્ઞાન છે, તો શું તેઓ પદાર્થ નથી જાણતા? જરૂર જાણે છે, આમ છે તો પછી મિથ્યાદષ્ટિને અજ્ઞાની કહ્યા અને સમ્યગ્ દષ્ટિને જ્ઞાની કહ્યા એ કેવો પક્ષપાત?

ઉત્તર—આ વાત સ્વાનુભવ સિદ્ધ, શાસ્ત્રસંમત તથા યુક્તિયુક્ત હોવાથી પક્ષપાત નથી. સમ્યગ્દષ્ટિનો અર્થ ઉત્તમ પ્રકારે પદાર્થોને જોનાર એવો થાય છે, જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિનો અર્થ વિપરીત રીતે પદાર્થ જોનાર એવો છે. આ પ્રમાણે આ માન્ય રીતે શબ્દાર્થ ઉપરથી પણ એક જ્ઞાની અને બીજો અજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે. મિથ્યાદષ્ટિ કોઇ વાર કોઇ એક પદાર્થને કાકતાલીય ન્યાયે બરાબર રીતે દેખે છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થને વિપરીતપણે દેખતો હોવાથી અજ્ઞાની ગણાય છે. દાખલા તરીકે જેમ કોઇ એક નિશાબાજ માણસ લવારો શરૂ કરે, તેની અંદર સેંકડો વચનો સ્વેચ્છાનુસાર બોલી નાખે તેમાં બે ચાર વચનો ઠીક પણ આવે, પરંતુ તેને સત્ય મનાય નહિ. સુંદર પયપાક તૈયાર હોય છતાં તેમાં બે રૂપિયાભાર સોમલ પડે તો તમામ વિષ કહેવાય. તેમ વ્યાખ્યાન ભલે આપે, ચાહે ગ્રંથ રચના કરે, પરંતુ તે મિથ્યાત્વરૂપ વિષ મિશ્રિત હોવાથી

પ્રામાણિક નથી. લોકમા પણ જેની ખાતાવહીની અંદર એકાદ રકમ ફારફેર માલૂમ પડે છે તે અપ્રમાણિક ગણાય છે. શાસ્ત્રીતિથી વિચારીએ તો ભગવતીમા પહેલે શતકે ખુદ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કરેલો છે તે આ પ્રમાણે:—

सम्मद्दिट्ठी णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ? । गोयमा ! नाणी नो अन्नाणी । मिच्छादिट्ठी णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ? गोयमा ! नो नाणी, अन्नाणी ।

ભાવાર્થ—હે ભગવાન્ ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાની કે અજ્ઞાની: ભગવાને જવાબ આપ્યો ? હે ગૌતમ ! ન અજ્ઞાની, તે જ્ઞાની છે. તેવીજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિને માટે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ભગવાને કહ્યું:—‘ નથી જ્ઞાની, અજ્ઞાની છે ’ વળી તત્ત્વાર્થ સૂત્રની અંદર પ્રથમ અધ્યાયમા તથા વિશેષાવશ્યકમાં નીચે પ્રમાણે બતાવેલ છે.—

“ सदसतोरविशेषाद्यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्” सूत्र ३३।
सदसदविसेसणाओ भवहेउजदिच्छिओवलम्भाओ ।
नाणफलाभावाओ मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाणं ॥

गाथा ११५ पृष्ठ ७५.

ભાવાર્થ:–સદ્, અસદ્ રૂપ વિશેષ રહિત હોવાથી મરજી મૂજબ માનવાથી, તેમજ ભવનું કારણ હોવાથી અને જ્ઞાનનું ફલ જે વિરતિ તેનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિને ભલેને સંશયાત્મક હોય કે નિશ્ચયાત્મક હોય, પરંતુ તે અજ્ઞાન છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ વસ્તુને સ્યાદ્વાદ સ્વરૂપ વડે સદસદ્‌વિ-

શેષણ વિશિષ્ટ માને છે તથા નિત્યાનિત્યત્વ વિશેષણ સહિત માને છે, તેઓને જ્ઞાનનુ ફળ વિરતિ મળે છે તથા તેઓ દયા, દમ, શમ તથા બ્રહ્મચર્યાદિક મુક્તિના કારણોને કારણ રૂપેજ સમજે છે

મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પશુવધાદિ અધર્મને ધર્મ સમજે છે, તથા પશુવધ, તિલદહન, તથા જલાદિઅવગાહન વિગેરે જે સસારના કારણ છે તેને મુક્તિના કારણ સમજે છે

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વસ્તુને જેમ અનતધર્માત્મક સમજે છે તેમ મિથ્યાદષ્ટિ સમજતા નથી માટે સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાની છે અને મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની છે

અહિઆ વળી શકા થશે કે સમ્યગ્દષ્ટિને જે સશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય થાય છે તેને જ્ઞાન રૂપ કેવી રીતે કહી શકાશે ?

આના ઉત્તરમા સમજવુ કે જ્ઞાન રૂપ તો કહી શકાય તેમા કાઇ વાધો નથી, કારણકે જ્ઞાનનુ લક્ષણ તો તેમા જઇ શકે છે પરતુ તે જ્ઞાન પ્રમાણ છે કે અપ્રમાણ છે, તે બાબતમા વિવાદ છે પરતુ તે ચર્ચાની અહિઆ જરૂર નથી

હવે આ પ્રમાણે જ્યારે સશયાદિને જ્ઞાન માનવામા આવે છે, તો બીજી નવી શકા ઉત્પન્ન થઇ શકે છે કે ' મતિ-જ્ઞાનના સબધમા વ્યજનાવગ્રહ, અર્થાવગ્રહ, ઇહા, અપાય અને ધારણાના મળીને જે ૨૮ ભેદ બતાવ્યા હતા, તેની

અંદર પાછા સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય કે જે જ્ઞાન રૂપ છે તે દરેકના અર્થાવગ્રહ વિગેરેની માફક છ છ ભેદો ગણવાથી ૬×૩=૧૮ ભેદો મતિજ્ઞાનના, પૂર્વોક્ત ૨૮ ભેદોની અંદર ઉમેરવા પડશે. જેથી કુલ ૪૬ ભેદ મતિજ્ઞાનના થશે. પરન્તુ શાસ્ત્રમાં તો ૪૬ ભેદ બતાવેલ નથી: તેના ભેદ ૨૮, ૧૬૮, ૩૩૬ અથવા ૩૪૦ એ ચાર વિકલ્પમાં બતાવેલા છે. આવી રીતે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ ભેદો, સંશયાદિકને જ્ઞાન સ્વરૂપ માનવાથી સંગત થશે નહિ, અને નહિ કહેલા ભેદો ઉભા થશે, માટે સંશયાદિને અજ્ઞાન માનવામા આવે તોજ શ્રેયસ્કર છે.'

ઉપર મૂજબની શંકાનું હવે સમાધાન આપવામા આવે છેઃ– સંશયાદિ જ્ઞાન છે,તેમાં જરા પણ વાંધો નથી. અવગ્રહાદિક ભેદો ગણાવેલા છે, તેમાં જરા પણ વધઘટ થતી નથી કેવલીકથિત વસ્તુમાં ફારફેર હોય જ નહિ, જે ફેરફાર દેખાય છે તે આપણી સમજનોજ ફેર છે, કારણ કે સંશયાદિનો અન્તર્ભાવ અર્થાવગ્રહાદિમાં થઈ જાય છે જેમકે, અનધ્યવસાયનો અન્તર્ભાવ અર્થાવગ્રહમા. સંશયનો ઈહામાં, અને વિપર્યયનો અપાયમાં સમાવેશ થાય છે. અનધ્યવસાય સામાન્યમાત્ર ગ્રાહી હોવાથી તેને અર્થાવગ્રહમાં દાખલ કરી શકાય. વળી સંશય કથંચિત્ પ્રકારે ઈહા સ્વરૂપ છે, અથવા તો ઈહાનું કારણ સંશય હોવાથી કારણનો કાર્યમાં ઉપચાર કરવા વડે 'સંશય' ઈહામા અન્તર્ભૂત થાય છે. ઈહા અને સંશયનો જે ભેદ બતાવવામા આવ્યો છે, તે વ્યવહારિક મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ અનુસાર

છે, સર્વથા ભેદ નથી વળી ' વિપર્યય ' નિશ્ચય સ્વરૂપ હોવાથી તેની અપાયમા ગણતરી થઇ શકે આ પ્રમાણે સશયાદિને જ્ઞાન માનવા છતા મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદ યથાસ્થિત છે, તેથી ૪૬ નો ભ્રમ કરવાની કાઇ જરૂ નથી

જ્ઞાન અને દર્શનનુ વિવેચન કર્યા બાદ હવે ચારિત્ર રત્નની મીમાસા કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે

સર્વ સપાપ યોગના ત્યાગને ચારિત્ર કહે છે તે સવથી અને દેશથી બે પ્રકાર છે મુનિવરો સવથા સાવદ્ય વેપારનો ત્યાગ કરે છે, ત્યાર ગૃહસ્થો તેનો દેશથકી (થોડા અશથી) ત્યાગ કરે છે, છતા તેઓની અભિલાષા તો હમેશા મુનિધર્મ ઉપર લાગેલજ હોય છે મુનિવરો જ્યારે પચ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે ગૃહસ્થો સમ્યક્ત્વ મૂલ દ્વાદશવ્રતનો સ્વીકાર કરે છ, મુનિઓએ સર્વપ્રકારે પાપકર્મનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી મહાવ્રતધારી ગણાય છે, જ્યારે ગૃહસ્થોએ વ્રતોની અન્દર કેટલાક બાકી બાનપા રાખેલ હોય છે, તેથી તેઓ અણુવ્રતી ગણાય છે, બન્નેના વ્રતોની અ દર ઉત્સગ અને અપવાદ તો રહેલાજ છે, કેવળ ચતુર્થવ્રતની અન્દર અપવાદ નથી, કારણ ક તે રાગ-દ્વેષ રહિત પણે બની શકતુ નથી જ્યારે ઈતરવ્રતમા અપવાદ--રાગદ્વેષ રહિતપણે થઇ શક છે

પચ મહાવ્રતની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે —

દ્વીન્દ્રિયથી લઇ પચેન્દ્રિય પર્યન્ત ત્રસજીવોનુ તથા પૃથિવીથી લઈ વનસ્પતિ સુધી સ્થાવર જીવોનુ પ્રમાદ વડે

જીવિતવ્ય દૂર ન કરવું તેનું નામ 'અહિંસા' વ્રત શ્રીભગવાને કહેલ છે. પ્રમાદ પાંચ પ્રકારના જગતની અંદર પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ ભગવતી તથા યોગશાસ્ત્રની અંદર તે આઠ પ્રકારના બતાવેલ છે. તે આઠ પ્રકારના પ્રમાદ વડે પ્રાણિઓનો પ્રાણથી જે વિયોગ કરવો તે હિંસા, અને તેથી ભિન્ન અહિંસા જાણવી.

પ્રિય, પથ્ય અને તથ્ય વચન બોલવું તે સુનૃતવ્રત કહેવાય છે. જે વચન તથ્ય હોય છતા પથ્ય અને પ્રિય ન હોય તો તે મૃષા સમજવુ.

બીજાએ નહિ આપેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી તે અસ્તેયવ્રત કહેવાય છે. અદત્ત વસ્તુ લેનાર, પરના પ્રાણ લેનાર છે, એમ કહેવામા હરકત નથી, કારણ કે દ્રવ્ય, પ્રાણિઓને પ્રાણભૂત છે.

મન, વચન અને કાયા વડે સર્વથા દિવ્ય અને ઔદારિક ભોગનો સ્વયં ત્યાગ કરવા પૂર્વક, ભોગ કરનારને સારો જાણે નહિ તે બ્રહ્મવ્રત કહેવાય છે.

અવિદ્યમાન વસ્તુમાં ચિત્તની ડામાડોળતા થાય છે, માટે સર્વ ભાવની અંદર મૂર્છાનો જે ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહ વ્રત કહેવાય છે.

પૂર્વોક્ત પંચ મહાવ્રતની સાથે ૨૫ ભાવનાઓ અથવા અનિત્યાદિ દ્વાદશ ભાવનાઓ તથા મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવનાપૂર્વક સાધુ ધર્મ છે. હવે શ્રાવકના બાર વ્રતનું યત્કિંચિત્ વિવેચન કરવામાં આવે છે.

(૧) હિંસા કરવાથી જીવો લૂલા, લગડા તથા કોઢિયા ઈત્યાદિક થાય છે, એવુ આપ્તપુરૂષો પાસેથી સાભળીને, અથવા સ્વય પ્રત્યક્ષ જોઇને ત્રસ જીવોની હિંસાથી નિવૃત્તિ કરે તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ નામનુ પ્રથમ વ્રત બતાવેલ છે

(૨) સ્ખલિત વક્તા, ગુગણાપણુ, સર્વથા મૂગા પણુ, તથા મુખમા ચાદાદિકનુ થવુ, એ તમામ અસત્ય વચનનુ ફળ છે, એમ જાણી કન્યાદિ સબધી અસત્ય વચનનો ત્યાગ કરવો, તે બીજુ વ્રત તાત્પર્ય એ છે કે કન્યા નાની અથવા કદરૂપી હોવા છતા તેને મોટી અને સુદર રૂપાળી કહેવી, તેવી જ રીતે પશુ સબધી જૂઠ, ભૂમિ સબધી જૂઠ, થાપણ ઓળવવી તથા ખોટી સાક્ષી એમ પાચ મોટા જુઠાણાનો ત્યાગ કરવો, તે સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત ગૃહસ્થોને માટે છે

(૩) ભવાન્તરમા દૌર્ભાગ્ય, દાસત્વ તથા દરિદ્રતા અને આ ભવમા ચોરી કરનારના અગનો છેદ ઇત્યાદિ જોઇ સ્થૂલ સ્તેયનો ત્યાગ કરવો, તે ત્રીજુ વ્રત છે

(૪) પરભવમા નપુસકત્વ, તથા આ ભવમા ગર્ભાદિકને જાણ થવાથી ઇન્દ્રિય છેદ વિગેરે ઉગ્ર ફળ જોઇ સર્વથા પરસ્ત્રી તથા વેશ્યાદિનો ત્યાગ કરવો તથા સ્વદારામા સતોષ કરવો તે ચતુર્થ બ્રહ્મવ્રત જાણવુ

(૫) લોકમા અવિશ્વાસ તથા અસતોષ, આરભ, સરભ અને સમારભ તેમજ દુખનુ કારણ વિગેરેને મૂર્છાના ફળો જાણી વિવેકી મનુષ્ય 'પરિગ્રહ પરિમાણ' લે તે પાચમુ વ્રત છે

(૬) દશ દિશાની અન્દર દેવ ગુરૂની સાક્ષીએ જે મર્યાદા કરી હોય તેને ઓળંગવી નહિ, તે દિગ્વ્રત.

(૭) ભોગ અને ઉપભોગનો નિયમ કરવો, તે એમ જે આટલી વસ્તુઓ ખાવી, આટલી ભોગવવી વિગેરે, તે સાતમું ભોગોપભોગ વ્રત.

(૮) વિના પ્રયોજન કેવળ પાપનું આગમન જેનાથી થાય તેનું વિરમણ કરવુ, તે આઠમું અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત જાણવું.

પૂર્વોક્ત ત્રણે વ્રતો ગુણવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે પ્રથમના જે પાચ અણુવ્રતો છે તેને આ ત્રણ વ્રતો ગુણ કરનાર છે. હવે ચાર શિક્ષાવ્રત કહે છે–

(૯) આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાનના ત્યાગ પૂર્વક સર્વ પાપની નિવૃત્તિ કરી બે ઘડી સુધી સમતા પૂર્વક એક આસને બેસવું તે સામાયિક નામનું વ્રત નવમું છે.

(૧૦) પૂર્વોક્ત છઠ્ઠા વ્રતનો, દિવસ અથવા રાત્રીમા અને બન્નેને સાથે લઈ જે ઇત્વર કાળને માટે, નિયમ કરવો કે–આટલે સુધી જવું અથવા આવવું; બીજાને માટે ત્યાગ. તે દેશાવકાશિક દશમુ વ્રત જાણવું.

(૧૧) એક દિવસ અથવા અહોરાત્રી સુધી આરંભાદિ ક્રિયા તથા સ્નાનાદિના ત્યાગ પૂર્વક તથા બ્રહ્મચર્યના સ્વીકાર સાથે જે યથાશક્તિ તપ કરવો તે અગ્યારમુ પૌષધ વ્રત

(૧૨) પંચમહાવ્રતધારી મુનિવરોને બેતાલીસ દોષ રહિત આહાર પાણી તથા વસ્ત્ર પાત્રાદિક શુદ્ધ ભાવ પૂર્વક આપવા, તે અતિથિસંવિભાગ નામનુ બારમુ વ્રત સમજવુ

પૂર્વોક્ત બાર વ્રતને ધારણ કરનાર ગૃહસ્થ, ગૃહસ્થ-ધર્મની અન્દર કુશલ છે એમ જાણવુ વળી ઉપર કહેલા દ્વાદશ વ્રત માહેના બે ચાર વ્રત યથાશક્તિ ધારણ કરે તો પણ તેને શ્રાવક કહી શકાય પરંતુ મુનિવરોએ તો પાચે મહાવ્રત પાળવા જોઈએ, તેમા જેટલી ન્યૂનતા તેટલીજ મુનિ પદમા ન્યૂનતા સમજવી ”

ઉપર પ્રમાણે શ્રીધર્મઘોષસૂરિજી મહારાજ દેશના દઈ વિરામ પામ્યા, એટલે પેલો મુસાફર નાચતો અને કુદતો વચ્ચે સભા સંમુખ આવ્યો અને આનન્દાશ્ચર્ય પૂર્વક સૂરીશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો

“ હે સ્વામિન્ ! કષાયદાવાનલથી દગ્ધ થએલ આ ભવારણ્યમા આપ નૂતન મેઘ સમાન છો આપે અત્યારે તત્ત્વરૂપ અમૃતનો વરસાદ વરસાવી ભવ્ય પ્રાણી રૂપ વનરાજીને નવપલ્લવ કરી છે ભવસમુદ્રમા ડૂબતા પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપ નાવ સમાન છો તૃષ્ણા રૂપ અગ્નિ વડે તૃષ્ણાતુર થએલા પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપ પાનીયશાલા (પરબ) સમાન છો કર્મ રૂપ ઠન્ડી વડે ઠુઠવાઈ ગએલા પ્રાણીઓને આપ અગ્નિ તુલ્ય છો આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી તપ્ત થએલ જીવોને આપ - વૃક્ષ

સદૃશ છો અજ્ઞાન રૂપ અંધકારમાં મુંઝાએલા પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપ પ્રદીપ રૂપ છો; જ્વરાદિ રોગોથી પીડિત રોગી જીવો પ્રત્યે આપ અમોઘ વૈદ્ય સ્વરૂપ છો, તેમજ ભયંકર દુશ્મનોના સપાટામા સપડાએલા મારા જેવા જીવોની રક્ષા કરવામાં આપ એક વજ્રમય કિલ્લાનું કામ સારો તેવા છો. હે દયાનિધે ! માં રક્ષ ! રક્ષ !! ” એ પ્રમાણે બોલતાંની વારજ મુસાફર આચાર્ય મહારાજના ચરણ કમળમા જઇ પડચો.

આચાર્યવર્યે તેની પીઠ ઉપર હાથ રાખીને કહ્યુંઃ

“હવે ડર નહિ, ઉભો થા, તારૂં કલ્યાણ થોડા સમયમાં થનાર છે.” આવા વચનો સાંભળી મુસાફર મહાકષ્ટે ઉભો થયો. એક આખમાથી શ્રાવણ અને બીજી આખથી ભાદરવો વરસાવવા લાગ્યો. મનુષ્યોને, સંતના સમાગમમા, પૂર્વ અનુભવેલ કષ્ટો બેશક, અશ્રુપાત કરાવે છે. મુસાફર શાતિ પકડવા જાય છે, તો પણ તેના શરીર પર જેટલા રોમ હતા, તે તમામ ખડા થયા. મુસાફરનો દેખાવ જોઇ સભા ચકિત થઇ, થોડી વારમા મુસાફરના દુઃખનો ઉભરો શાંત થયો.

ધર્મઘોષસૂરિ શાંત ચહેરાથી બોલ્યાઃ—“તારે માથે જે વિપત્તિઓ આજ સુધી પડેલ છે, તે તમામ મોહ મહાચંડાળને લીધેજ. તને મોહનો જાતિ અનુભવ છે, તો પણ મોહના સંપૂર્ણ મર્મને દર્શાવનાર સદાગમ રૂપ સૂક્ષ્મદર્શક યન્ત્ર હું તને સોંપું છું. તુ સ્વયં જોજે અને બીજાઓને પણ બતાવજે.

કેટલાએક માનશે, અને કેટલાએક નહિ પણ માને, તેમ છતા તા । દુ ખનો અન્ત આવશે

હુ કોણ છુ ? તેના પર્યાલોચનમા તે તારૂ સ્વકીય મૂળ સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું હતુ, તેવોજ તુ વાસ્તવિક રીતે થઇશ અને મુક્તિનગરીમા નિવાસ કરીશ ઉપદેશ સમયે જે સ્વરૂપ મે કથન કરેલ છે, તેના કરતા અનન્તગુણુ સ્વરૂપ તુ સાક્ષાત્ અનુભવીશ અત્યારે મારી તને શીખામણ એટલીજ છે કે થોડા કાળ સુધી પૂર્વોક્ત મુનિ વ્યવહારનુ પાવન કરજે મોહરાજાથી જરા પણ દબાઇશ નહિ તેના કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇર્ષ્યા, નિન્દા, વિકથા, નિદ્રા તથા તન્દ્રા આદિ વર્ગનો તુ તીરસ્કાર કરજે પૂર્વ પ્રરૂપિત જ્ઞાન અને દર્શન રત્નની સભાળ રાખજે તેમ નહિ થાય તો યાદ રાખજે કે ચારિત્ર પણ ભવભ્રમણનુ કારણ છે માટે જ્ઞાન અને દર્શનની શુદ્ધિ ઉપર ધ્યાન આપજે પૂર્વોક્ત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ ત્રિપુટીનો યોગ થવાથી જીવો સમસ્ત કર્મનો ક્ષય કરી, કેવ ય પ્રાપ્ત કરી, ત્રણ લોકના અગ્રભાગમા આદિ અનન્ત સ્થિતિવાળા થઇ બિરાજમાન થાય છે ”

ઇત્યાદિ હિતશિક્ષા પામવાથી તે મુસાફર મુનિવેષ લઇ, મુનિના આચાર વિચાર ઉપર દત્તચિત્ત થયો અને શિવપુર નગર તરફ પ્રયાણ શરૂ કર્યું રસ્તામા કોઇ કોઇ વાર ક્રિયા શિથિલતા, શ કાદિથી દર્શન માલિન્ય વિગેરે ખગળાઓ આવે

છે, પરન્તુ પૂર્વના દૃઢ સંસ્કાર જામેલા હોવાથી પાછો સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગ ઉપર આવે છે.

ઉપરના લેખ ઉપરથી વાચક વૃન્દે સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે યથાશક્તિ સ્વાત્મકલ્યાણમાં ઉદ્યમવંત થવું. દરેક વખતે આય-વ્યયની તપાસ રાખવી. જે પ્રમાણે સાંસારિક કાર્યો અવશ્ય કરવા પડે છે તેમ દેવપૂજા, ગુરૂભક્તિ, ધાર્મિકવાત્સલ્ય, પ્રતિક્રમણ, સામાયિક, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, જ્ઞાન, ધ્યાન, વિનય અને વિવેકાદિ વ્યવહારિક કૃત્યો કરવા, તથા એકાન્તમાં બેસી આધ્યાત્મિક વિચારો પણ કરવા; અર્થાત્ જ્ઞાન અને ક્રિયા બેઉ ઉપર ધ્યાન આપવું, જેથી જન્મ સફળ થાય; એવી ભલામણ કરવા સાથે વાંચનારની રજા માગું છું.

श्रीयशोविजय जैन ग्रंथमाला

सूचीपत्र

संस्कृत

नाम	किमत
१ गुर्वावली	०-४ ०
२ रत्नाकरावतारिका-त्रे परिच्छेद टिप्पणपञ्जिका सहित	१-०-०
३ सिद्धहेमशब्दानुशासन-(मूळ)	०-२-०
४ मुद्रितकुमुदचन्द्रप्रकरण	०-८-०
५ स्तोत्रसंग्रह भाग २	० १२ ०
६ क्रियारत्नसमुच्चय	२-०-०
७ श्रीसिद्धहेमव्याकरणसूत्रोनो अकारादिक्रम	०-२ ०
८ कविकल्पद्रुम	० ८-०
९ सम्मतितर्कान्यप्रकरण भाग १	३ ०-०
१० श्रीजगद्गुरुकाव्य	०-४-०
११ शालिभद्रचरित्र	२-०-०
१२ पर्वकथासंग्रह	०-६-०
१३ षड्दर्शनसमुच्चय	०-४-०
१४ शीलदूतकाव्य	०-४-०
१५ श्रीशान्तिनाथचरित्र-पद्य	३-०-०
रत्नाकरावतारिका सपूर्ण '१२+१७)	२-०-०
१८ गुरुगुणरत्नाकरकाव्य	०-८-०
२० उपदेशतरङ्गिणी	३-०-०
२३ मल्लिनाथमहाकाव्य	३-० ०
२५ श्रीपार्श्वनाथचरित्र-पद्य	३-०-०
२७ नेमिनाथ महाकाव्य (पत्राकारे तथा पुस्तकाकारे)	० १२ ०
विशेषावश्यक (भाष्य, सटीक) (१९ २१ २२ २४-२६ २८ २९ ३०)	२०-०-०

हिन्दी.

५८ विवेकविलास	१-० ०
५९ गौतमपृच्छा	० १२ ०
६० धर्मशिक्षा	१-०-०
६१ जैनरामायण	४-०-०
६२ बाळ नाटको	भेट
६३ मेघमहोदय (वर्ष प्रबोध)	४ ०-०
६४ विजयप्रशस्तिसार	०-६-०
६५ जैनधर्मप्रकाश स्तवनावली	०-२-०
६६ आदर्श-साधु	१-४-०
६७ ब्रह्मचर्यदिग्दर्शन	०-८-०
६८ गंगाधरजी के असत्य आक्षेपों के उत्तर	०-१-०
६९ अहिंसादिग्दर्शन	०-८-०
७० सुजन समेलन	०-१-०

गुजराती

७१ सूरीश्वर अने सम्राट्	३-८-०
७२ जैनशिक्षा दिग्दर्शन	०-१-०
७३ प्राचीनश्वेताम्बर-अर्वाचीन दिगम्बर	०-२-०
७४ विजयधर्मसूरि-जीवन	०-४-०
×७५ ऐतिहासिक राससंग्रह भाग १ लो	० १ ००
७६ ,, ,, भाग २ लो	० १० ०
७७ ,, ,, भाग ३ जो	२-०-०
७८ ,, ,, भाग ४ थो	२-८-०
७९ प्राचीन तीर्थमाळा संग्रह भाग १	२-८-०
८० आत्मवीरनी कथाओ	०-५-०
८१ विहारवर्णन	१-०-०
८२ शाह के बादशाह	०-४-०
८३ त्रिभुवनदीपक प्रबंध (रास)	०-८-०
८४ जयसेन कथा	०-५-०